АԤСНЫ
АШӘҞӘЫҨҨЦӘА
РЕИДГЫЛА ИҬНАЖЬУА

АЛАШАРА

2

**АЛИТЕРАТУРА-
САХЬАРКЫРАТӘ
АУААЖӘЛАРРА-
ПОЛИТИКАТӘ
ЖУРНАЛ**

Иҭыҵуеит 1955 ш. раахыс

АРЕДАКТОР ХАДА
Анатоли Лагәлаа

АРЕДКОЛЛЕГИА:
Валентин Кәаӷәаниа
(аредактор хада ихаҭыҧуаҩ)
Алыҟьса Гогәуа
Виачеслав Бигәаа
Вахтанг Аҧҳазоу
Даур Нач҄ҟьебиа
Гәында Кәыҵниаҧҳа
Зураб Џьапуа
Гунда Саҟаниаҧҳа
Дырмит Габалиа
Альбина Анҟәабҧҳа
(аҭакзыҧхыҟәу амаӡаныҟәгаҩ)

АУААЖӘЛАРРАТӘ ХЕИЛАК:

Геннади Аламиа
Инал Габлиа
Енвер Ажьиба
Даур Аҟаҩба
Абзагә Аҟалӷьба
Алина Жьиҧҳа
Владимир Занҭариа
Руслан Ҟапба
Валери Касланӡиа
Ҳаири Ҟәҭарба
Октаи Чкотуа
Анзор Мыҟәба
Заира Ҭҳаиҵыкәҧҳа
Алхас Чхамалиа

Аҟәа — 2023

Литературно-художественный и Общественно-политический журнал

Алашара (Свет)

Орган Союза писателей Республики Абхазия

Аредакциа адрес:
384901 Аҟәа
Аҗәанба имҩа, 9.
Аҭел: 226-25-42
772-70-86
990-44-35

e-mail: alashara55@mail.ru

Ажурнал «Алашара» аредакциа иаднакыло аматериалқәа зегьы кьыпхьзароуп PT SANS ашрифт ала. Егьырҭ ашрифтқәа рыла икьыпхьу акгьы аднакылаӡом.

Анбанҟәшәарахь ирыҭоуп 23.02.2023 ш.
Акьыпхьразы анапы аҭаҩуп 20.03.2023 ш.
АФОРМАТ 70х108 1/16
Иныкәырпшу амҿхак 12,5 кьыпхь бҕьыц
Азаказ №
Атираж 500

Ареспублика Аԥсны Аҳәынҭқарратә наплакы “Акьыпхь Аҩны”.
Аҟәа. Ешба имҩа, 168.

Атехредактор:
Л. Амҷпҳа.
Акорректорцәа:
Л. Чамагәуапҳа,
И. Џьениапҳа,
М. Кәыцниапҳа.
Компиутерла акьыпхь иаздырхиеит:
С. Сазпҳа,
А. Аҟәспҳа

АХҚӘА:

АЛЫҚЬСА ГОГӘУА 91 ШЫҚӘСА ИХЫҴИТ

Алыҟьса Гогәуеи Анатоли Лагәлааи реиҿцәажәара. «Зыԥсы ҭаны иаанхаз сырхашҭӡом...» 3

ДАУР ЗАНҬАРИА ДИИЖЬҬЕИ 70 ШЫҚӘСА ҴИТ

Владимир Занҭариа. Еицакра зқәым Даур иажәа........ 7

Даур Занҭариа. Аӡызлан. *Ажәабжь*........ 11

Анатоли Лагәлаа. *Ажәеинраала ҿыцқәа*........ 24

ГЬАРГЬ ГӘЛИА ДИИЖЬҬЕИ 110 ШЫҚӘСА ҴИТ

Адунеиаҿ еицырдыруаз ашәҟәыҩҩы........ 43

Гьаргь Гәлиа. Ашьхатәылатәи алакә. Хәапҭәи аҷкәын дԥырны амза ашҟа дышцаз. *Ажәабжьқәа*........ 45

Владимир Занҭариа. Ҿамҩак аҳарданҩы... *Ажәабжь*........ *52*

СТАНИСЛАВ ЛАКОБА 70 ШЫҚӘСА ИХЫҴИТ

Станислав Лакоба. Асааҭ. *Ажәабжь. Еиҭ. Алина Ажьиԥҳа. Ажәеинраалақәа. Еиҭ. Владимир Занҭариа*........ 66

НИКӘАЛА ҲАШЫГ ДИИЖЬҬЕИ 91 ШЫҚӘСА ҴИТ

Заԥсуара иазгәдууз ашәҟәыҩҩы........ 72

Елеонора Коҩониапҳа. Апоет қәрахьымӡа... 77

Енвер Ажьиба. *Ажәеинраала ҿыцқәа*........ *83*

Владимир Аҳашба. Зқәыԥшра еснагь изцу 92

Аполлон Думаа. Ауаҩи аҵьали. Агәалашәара........ 101

Уилиам Шекспир. Акрал лир. Апиеса. *Еиҭ. Геннади Аламиа*........ 104

АԤСНЫ АШӘҞӘЫҨҨЦӘА РЕИДГЫЛА 90 ШЫҚӘСА АХЫҴРА ИАЗКНЫ

Виачеслав Бигәаа. ХХ ашәышықәса 50-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭеи — 90-тәи ашықәсқәа ралагамҭеи рзы аԥсуа литературатә процесс аҵыдарақәеи ахырхарҭақәеи........ 128

АԤСНЫ АФЫРХАЦӘА

Саида Ҳаџьымԥҳа. «Уеибашьырц уҭахызар, ахаҳәгьы уршәыр ҟалоит». Аԥсны Афырхаҵа *Руслан Ладариа иҿцәажәара*........ *150*

Валери Кәарҷиа. Снысмҩа........ 160

Елисо Сангәлиапҳа. Аԥсуаа рчараушьа лагала ҿыцк иазкны........ 170

ҲАԤСАДГЬЫЛ АХЬЧАҨЦӘА

«Аԥсны зыхьчоз срылагылан...» Вахтанг Цыгәбеи Анатоли Лагәлааи реиҿцәажәара.

АБЫЗШӘАДЫРРА

Ева Ҭаниапҳа. Алексемақәа «Аԥша», «Аԥҭа» иадырбо ахшыҩзцарақәа аԥсуа бызшәаҿы 192

Шьазина Арнаутԥҳа. П. К. Услар иусумҭа «Кавказ аетнографиа. Абызшәадырра. Аԥсуа бызшәа» иазкны згәаҭарақәак........ 195

«ЗЫԤЪСЫ ҬАНЫ ИААНХАЗ СЫРХАШҬӠОМ…»[1]

**Алықьса Гогәуеи Анатоли Лагәлааи
реиҿцәажәара**

Аԥсны жәлар рышәҟәыҩҩы, зыԥсы ҭоу аклассик Алықьса Ноча-иԥа Гогәуа 89 шықәса дшыртҭагылоугьы, еиҭах ҳаԥхьаҩцәа иргәырӷьеит! Уи ааигәаӡа аԥсшәахь еиҭаганы далгеит адунеи ахьынӡаназаазо ибзиаӡаны еицырдыруа, шәкыла абызшәақәа рахь еиҭаргахьоу аҩымҭақәа ҩба: Ернест Хеменгуеи иповест «Абырги амшыни», Х. К. Андерсен илакә «Зызлани». Арҭ аҩымҭақәа аԥхьаҩцәа иаарласны ажурнал «Алашара» адаҟьақәа рҿы ирԥылараны иҟоуп. Ҳашәҟәыҩҩы ду игәаӷьразы иҭабуп ҳәа иаҳәареи, иахьатәи ҳлитературеи, ҳазҭагылоу имариам аԥсҭазаареи рзы, иара игәаанагара аилкааразы диҭааит ажурнал «Алашара» аредактор хада Анатоли Лагәлаа.

– Алықьса Ноча-иԥа, аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы уара ҳжурнал аҿы иааиԥмырҟьаӡакәа «Амшынҵақәа» ракәын зкьыԥхьра уаҿыз!.. Ҳара ҳазыԥшын иҵегь, урҭ «ирывакны» зыҩра уаҿу, идуум аформала иҩу жәабыжьқәак ҳауҭап ҳәа!.. Аха уара даҽакала ҳуыргәырӷьеит, арҭ аҩымҭақәа адунеитә классикаҿы иреиӷьӡақәоу рахь ишьоуп!.. Иугәазырԥхеи, иуылазҵеи амч ҷыда урҭ реиҭагаразы?!

[1] «Алашара» №3, 2020 ш. «Зыԥсы ҭаны иаанхаз сырхашҭӡом…»

– Анатоли, уара иудыруеит сара адунеитә литература иреиӷьӡоу аҩымҭақәа сышрызҿлымҳау, ҧыҭкгьы шеиҭазгахьоу... Аха, абарҭ аҩымҭақәа есымша «исыцрыхон», иааиҭазымгар, аҧсшәала имцәажәар рымуҵәҟьеит!.. Сара урҭ хәыҷы-хәыҷла инаскьазгон, нас аамҭак ҟалап шәанеиҭазгаша, иаашәычҳа ҳәа, иаалырҟьан ахаамыхаақәа зҭаххаз ахәыҷ иеиҧш, «санрықәыҵәҟьозгьы» ыҟан, аха иаарымуҵәҟьеит, дара ртәы иадыргеит!.. Урҭ ҳаҧсуа ҧсҭазаара иахьазааигәоу рацәоуп, ҳдоуҳа иаҟәырҷахоушәа иҟоуп!..

– Алыҟьса, уара даара бзиа иубо ашәҟәыҩҩцәа дреиуоуп У. Фолкнер, уи иҩымҭақәа аҧсшәахь иахьеиҭауымгац азы «иуцәымгәааӡо?!»

– Уигь акыр сықәицалахьеит!.. Аха иара убриаҟара дҵаулоуп, шаҟа уиеиҿырбо, иеиҭагара уҽазукуа аҟара, дуцәыхарахоит!.. Избанзар, ирлас-ырласны уизыхынҳәлар иҭахуп, зны к деиҭоугар, нас духоурышҭыр ҳәа дшәоит!.. Насгьы, уи ус идыххылара цәгьоуп, ақәаҧаҩ бзиа иеиҧш, имаанақәа зегьы узымдыруазар, уихәаӡом!.. Дааиҭазгахьоу зегьы аӡәгьы ҿыӷәӷәала изымҳәац «ҳнапаҿы» дааҳгеит ҳәа, аҧсыӡ еиҧш «дрымпыҵҵәраауеит». Уи ддууп, ддуӡӡоуп!..

– Иаҳҳәап, аҧсуа театрқәа руак аҟны уара уҩымҭақәа ықәдыргылар рҭаххазҭгьы, рыуа иарбану уара еиҳа асценатә ҧсҭазаара зыуҭоз?!

– Атеатр сара даара гәыкала сыззыҟоу ҟазароуп!.. Уаҟа анкьаӡа зны иқәдыргылахьан спиеса «Амш уаара». Исҭахын сара схаҭа споверстқәа «Асҟакдузааигәан, аха дузгәамҭеити», «Мшәагә дуи Мшәагә хәыҷи» рысценариақәа ҩны ирыдызгалар, аха ишныҟәсҵа-аақәысҵоз аамҭа сыцәцеит... Издыруада мышкызны урҭ режиссиорк дрызхьаҧшыр, апроза асценахь аиагара шыцәгьоугьы, урҭ ирыҵоу адрама макьана амца ахылҟьоит!..

– Алыҟьса, атеатр аӡбахә анаҳҳәа, уара шықәсқәак раҧхьа, 85 шықәса ухыҵра аиубилеи уаҟа иазгәарҭеит ааигәа шәҟәыҩҩык ишиҧымлац. Уаҧхьаҩцәа рыла атеатр унацәа узаламҵо кәапеишәа иҭәын!.. Зегь раҵкыс исгәаҧхаз, уи ахаангьы сгәы иҭыцәом, уара угылан ацәажәара уаналага, ажәларгьы уцгылеит, убас иузыӡырҩуан, жәаминуҭк рҟынӡа аӡәгьы иҭыҧаҿ дырзыртәомызт. Абра акәхап иахьыҟоу ажәлар рыбзиабарагьы?!

– Исгәалашәоит, раҧхьаҵәҟьа исхәо сҿамшәар ҳәа сшәон, аха нас соунашьҭит!..

– Алыҟьса, аҧсҭазаараҿы уара даара иуҭахны иузыҟамҵаз, уызхьымӡаз, иахьагьы угәы зызхьаауа арбану?!

– Ех, урҭ акыр ирацәагәышьоуп... Ауаҩы ҧсҭазаарак ауп имоу... Ани «ахықә» ааигәахо ианалагалак, зегьы ааигәаны иудыӷәӷәалоит... Уажә сгәы иалаҵәҟьоу уҳәозар, абри акомпиутор атәы ахьысзымҵаз ауп!.. Сыҷкәын Дима иҿыцҳаҳараӡа исзааихәеит, хәыҷы-хәыҷла иҵала, аамҭа умоуп, иҳәеит!.. Иареи сареи зны-зынла ҳаблақәа ҭырхаха ҳаиҿаҧшуеит, сара исҭаху иара иаздырам, иара иаҭаху сара исыздырам!.. Насгьы, сара мчыбжьык ахь ҩынтә-хынтә акрассвордқәа сҳасаблон, уажәы урҭ зну ажурналқәа Аҧсныҟа раагара иаҟәыҵит, шаҟаҩ рнапы ианысҵахьоузеи, аха

ари иҳалаҳаз ачымазара иахҟьаны ирзаамгагәышьозар акәхап... Иахьагьы хьаас исымоуп, сара санхәыҷыз саб ииҳәоз алакәқәа зегьы ахьысзанымҵаз... Уи дажәабыжьҳәаҩ дуун, хаха-хымш дтәаны дцәажәозаргьы, дцәажәон... Еиҭеиҳәоз илакәқәа, убриаҟара идуун, руак ҵхыбжьонынӡа ианнымҵәоз ыҟан, саҳәшьцәа ацәа анрыҟәҳалак, адырҩаухахь ианиаҳгоз ыҟан!.. Иҟоуп даҽакгьы сгәы зырхәашьуа... Ҳаибашьра иалагаанӡа Урыстәыла зегьы иреиҳаз ашәҟәҭыжьырҭа «Советский писатель» аплан иаланаҵеит сҩымҭақәа реизга х-томк урысшәала аҭыжьразы... Усҟан ус иҟан, зны уи аҩыза ашәҟәҭыжьырҭаҿы уҩымҭақәа анҭыц, нас адунеи егьырҭ абызшәа дуқәа рахь уеиҭагара иалагон!.. Аха сара ислахьынҵамхеит... Уи ҳхаҵкы ицааит, иаҳхаагаз аибашьра ауп ҳабжа ҳамызхыз...

– Алыҟьса, уи аибашьра уҷкәын заҵәгьы далагылан... Уаргьы мызқәак Аҟәа уалаханы уҟан...

– Ааи, сыҷкәын заҵәы «Аҟәатәи абаталион» далан, аибашьра ахы инаркны аҵыхәанӡа далагылан... Ҳаргьы акаамеҭ ҳзааргеит, сыԥшәма Еҭерии сареи хынтә автомат ҳҿаркхьан аҟырҭуа гвардееццәа, ҳнапқәа ҳмырҟьашьыкәа шәзыҩноу ауадақәа ааныжьны шәца, ҳәа!.. Саргьы ҽеи расҳәомызт, аха сылакьысраҵәҟьа рзымгәаҕьит... Урҭ ашәҟәыҩҩра атәы маҷӡак еилызкааузаз аӡә дрылазар акәхарын, уи зегьы сымшынҵақәа рҿы изыҩхьеит, шәҟәынгьы иҭыҵхьеит!.. Уажә ҿыц артытра сҭахым...

– Алыҟьса, уара ухатә ҩыза лыдунеи лыԥсахижьҭеи уи лылымкаа адәахьы удәылымҵӡацт, абар шьҭа шықәсык ҵит, аԥхынра ааит, анкьа ишыҟауҵалоз еиԥш, умпахьшь уҟәаҟәа иныҟәҵаны, адәахьы сдәылҵындаз, амшын сҽынҭысшьындаз ҳәа уҟаӡами?!

– Уи шьҭа аамҭа какәкәа ицеит!.. Сдәылҵырц салагаргьы, шәсырԥхашьар ҳәа сшәоит!.. Амала, ҳуадақәа рыҩныҵҟа мышкы хәышә шьаҿа ҟасҵоит!.. Абриаҟара сныҟәан санаалгалак, хра цаҕьцаҕьк саҿысызшәа сааԥсоит!.. Сажәызар ҟалап!..

– Алыҟьса, амузыка уазыӡырҩуама, ара сахьынаԥшааԥшуа адискқәа ықәушәа збоит?!

– Уи ауп уажәы сыԥсы ҭакны сызку! Ҳара аԥсуаа «Ахрашәеи», «Ахәрашәеи» иреиҳау ашәа ҳамаӡам... Бетховени Моцарти рызгьы хазы аамҭа сымоуп, урҭ уахынлатәи аамҭа еиҳа иақәшәоит, ацәеи сареи бҕарҵахьы ҳанеиқәԥо!..

– Алыҟьса, аԥхызқәа убауоу, насгьы урҭ умаҭацәа ирзеиҭауҳәома?!

– Уажә ааигәа Толстои дызбеит, иԥаҵа ӡышӡа, ауардын дантәаланы, ахеиԥш дԥырны дцон!.. Маҷк дааҭгылар, сиҿаԥшыр сҭаххеит, аха дагьсызхьамԥшит!.. Саргьы сизгәаан ацәа салҵит, аха нас, уи иҩымҭақәа зегьы иреиҕьасшьо «Ҳаџьы Мураҭ» жәабаҟа даҟьа санрыԥхьа, ҳаинаалеит!.. Зны-зынла Кортасаргьы дызбалоит, уи, сара бзиа избо, иреиҕьасшьо иажәабжьқәа зегьы, дшыцәаз, дцәырҳаны данааԥшлак акәын ианиҩуаз!.. Убасҟак еилаҕьаны иҟан иажәабжьқәеи иԥсҭазаареи! Уаҳа узеиҭасҳәаӡом, избанзар, аԥхыӡ ашьыжь ианеиҭоуҳәалак, иухашҭуеит!..

– Алықьса, ани ахәыҷқәа ирызку уажәабжь ссир «Напыбзиа, шьапыбзиа» закәытә лакәтә фильм бзиоуи иалҵрыз аҿар рзы?!

– Убрахь, аоригиналқәа рахь ииасызар бзиан шьҭа, аиҭага мыцхәцәахар ҳәа сшәоит…

– Уҩызцәагьы гәхьааугозар акәхап, аха анцәа иҟынтә аҭел ыҟоуп!..

– Зыԥсы ҭаны инхаз сырхаштӡом, еиҳарак сымшираан!.. Сара иҵегь исзаслар сҭахуп, аҩны ҳаҭоу дыҩнахааит, зны-зынла аҳауеиԥш, ауаагьы сызхаӡом!.. Ааигәа Москвантәи сеиҭагаҩ Шевалиов дысзасит, уҩымҭа ҿыцк ацәаҳәанҵа сзаауашьҭыр џьара искьыԥхьуан ҳәа!.. Уи сҩымҭақәа рҕьырак зегьы аурысшәахь еиҭеигахьеит, еиҭеигахьеит ахьӡми, сара иҟасҵоз ԥыҭчыҭк аредактор инапы аҭахын акәымзар, ишиашоу иукьыԥхьыртә иҟан… Уажәы, ула́ ажьа амкит, сҳәеит!.. Уи аамҭақәа цеит, сҳәеит!.. Дагьсырччеит!..

– Алықьса, Мушьни Лашәриеи уареи шәлаф аасгәалашәеит уажәы, уара уахь лифтла санхалоз!.. Уи шьҭа ҩбаҟа шықәса ахыҵуеит!.. Уара усҟан угәы ԥыжәжәо иуҳәон, абри ҳлифт уаннақәтәалак англыз бызшәеи аурыс бызшәеи рыда акгьы шамҳәо, аԥсшәа ахьузамырҵаз даара хьаас ишумоу!.. Иара уи ааџьеишьан, аҟырҟырҳәа дыччо ҿааиҭит: «Сара ҳлифт санҭалалак, сзыҳәо ҿакуп, абжьы злацәгьо ала, сеибганы актәи аихагыла аҟынӡа снеиндаз ҳәа ауп».

– Уи аԥсышәала исмырцәажәар суӡомызт, аха уажәшьҭа сзашьҭаныҟәом акәымзар!..

– Алықьса, алифтгьы аԥсышәала иҳарцәажәоит, аԥсуаагьы зегьы рхәыҷқәа аԥсшәа цқьа иззымдыруа идаҳмырҵар ҳауӡом, сынтәа аӡынразы ари ууаџьаҟ бзиаҿы амца еиқәаҳҵоит, аус злоу, уара угәы бзианы, бзиа узбо ҳажәлар урыгымзааит!..

– Иҭабуп, ухаҵкы сцеит, шәара шәаанымгылан, шәеиха, сара сҭәы шьҭа ишыҟалаша сеидру…

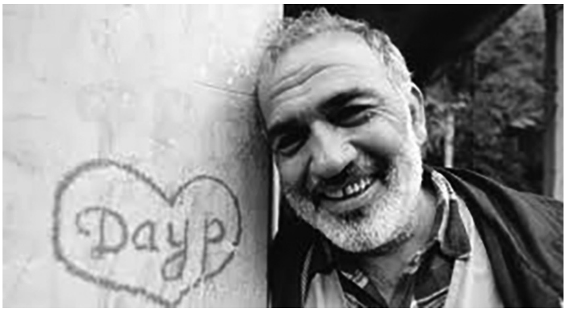

ЕИЦАКРА ЗҚӘЫМ ДАУР ИАЖӘА

Ицоит аамҭа. Иџьбароуп уи алеишәа. Иӡәӡәоуп ахыҧша. Еиндаҭлоит, иҧибашәоит Аҭоурыхи, Аамҭеи, Ауаҩи! Аамҭа, ажәытә баҳчааӡаҩ бзиа иеиҧш, еилнахуеит аҩеи аӡеи, еилнаргоит агәаӷь зызҭоу – изызҭам, здацқәа ӡәӡәоу – здацқәа уашәшәыроу. Убас ауп алитературеи аҟазареи рҭоурых аҿгьы. Иҟоуп иаҧсоу-иаҧсам еилзырго ижәҩантәу амчқәа, набыцра зқәым аобиективтә рҿиаратә ҧҟарақәа.

Даур Занҭариа збаҩхатәреи, зинтеллекти, зырҿиаратә хыҭхәааи еибакапануа, насгьы урҭ ирыцназго агәаӷьра змааны аҧсуа литературеи аурыс литературеи рышҟа имҩахыҵыз шәҟәыҩҩуп. Уи дҿарымҳәеит, дырииаит еилаӷьахьаз атрадициатә канонқәа, иаҧиҵеит даҽак иаламҩашьо ихатәы сахьаркыратә стиль, ихатә дунеи. «Сара иаҧысҵоит ҳаамҭазтәи аепос...» – абас иҳәаақәиҵон ашәҟәыҩҩы иалихыз амҩа.

«Гений нации самым слабым, отсталым формам национальной жизни придает самый цветущий вид», – иҩуеит Фазиль Искандер. Даур, иара Фазиль иеиҧш, аҧсуа сахьаркыратә хәыцшьа амҽхаки, аҧсуа бызшәа ҳәаак змаӡам алшарақәеи, аурыс литературатә традициатә ҧышәа амчи еибакапаныртә рхархәара аганахьала кырӡа ҧхьаҟа днаскьеит. Аха Фазиль ишазгәеиҭо еиҧш, зны-зынла, Даур иажәабжькәеи иромани рҿы дзызхьаҧшуа абзазаратә сценақәа, уимоу, ауҳәансҳәаан фантасмагориақәа, абриаҟара азҿлымҳара рыҭатәызма, иабаимҧыхьашәеи ҳәа агәыҩбара анузцәырыргогьы ыҟоуп. Аха нас асахьаркыратә контекст иагәыласаны, иагәылыҷҷааyа, иршанхагаха, убла ианаахгылалак ауп ианеилукаауа ашәҟәыҩҩы иҟыбаҩ, иинтуициа ишармацәысуа.

Шьала-дала, доуҳала, дац-ҧшәала иаҧсыуоу, аха урыс бызшәала иаҧҵоу рҩымҭа ссирқәа ирыбзоураны ҳаҧсуа бзазара аниуансқәа адунеи иадырыртә иҟазҵаз урҭ ашәҟәыҩҩцәа реиҿаргылара хаҭала сара сазыразым. Даҽакы иамусуп – урҭ, Фазили Даури, стильла, хәыцшьала, сахьаркыратә проблематикала реиҿырҧшра.

Даур Занҭариа ҳабла зышьцылашәа, ҳнапсыргәыҵа ианушәа иаабалоз абжьааӷьнытәи аӷьсуа ӷьсҭазаареи ҳаамҭазтәи афольклори инарҵауланы ирылибааит цқьа ҳазлаҭҵаамыз ҳдунеихәаӷьшра, ҳмилаҭтә ҟазшьа, З. Фреид «гәынхәҵысҭалатәи адунеи» ҳәа дзышьҭаз ҳхәыцшьа аҵыдаракәак. Даур иссиршәа еинираалеит, ахьтәы цҳа рыбжьеиҵеит амифи аҵабырги, аҭоурыхтә факт абызшәа хьшәашәа мҩеыӡи, иара ихатә хәыцшьа аметафоризми. Абри астильтә хырхарҭаҿы аҩеышьақәырӡәӡаара аганахьала ашәҟәыԥԥы аҩеҟьарҭа ду инаҭеит аӷьсуа жәлар рҿаӷьыцтә ҳәамҭа, рлаф, риумор иаҵаз апсихологиатә ҵаулара хаҭала иара иаҵибааuаз, асахьаркыратә ӷьсҭазаазаара ҩыц зиҭаз аҟазшьа. Даур иажәабжьқәеи, иповестқәеи, иромани рфабулатә еиҿыбаашьа шьахәла ирныӷьшхьан урҭ аӷьсышәала иԥны, акыӷьхь ахь ианцәыригоз аамҭазгьы.

Д. Занҭариа ипроза ашәшьыра иҵамхеит уи илирика. Иара ихатә ӷьсҭазааратә драма, илахьынҵа, идунеидкылашьа нарҵауланы ианыӷьшуеит. Иажәеинраалақәа рҿы аӷьсуа доуҳатә проблематика адунеитә лирика ицәырнаго ауаԥышәара-психологиатә зҵаарақәа иаарыдԥыло ишьҭыхуп. Даур илирикатә фырхаҵа игәҭацәажәарақәа, лоунытә иқәыӷьсычҳарақәа аҭоурыхтә гәалашәара еиӷьш иҵаулоуп, гәаҟреи ааӡаби зхызгаз, аамҭа ахынҭаԥынҭа иалсны иахьанӡа иааз ауаԥы имонолог иашьашәалоуп, иақәҿнаҭуеит.

70–80-тәи ашықәсқәа раан апоет иаӷьиҵахьаз алирикатә рҿиамҭақәа иаҳа аромантикатә цәаԥа рныӷьшуан, аха урҭ рҟынгьы дубоит Даур: зырҿиаратә индивидуалра ԥашьара ақәмыз, збаԥхатәра мшынҵас еилацәқәырӷьоз, зпоезиатә мацәысеимҟьарақәа згәаҵа иҭалашоз.

Сгәанала, аурыс поет Евгени Реин даараӡа иманшәаланы аҳәашьа дақәшәеит Даур ихаҭареи ирҿиареи еиҟәыҭхашьа рызымҭо аҟазшьақәа ртәы: «Даур Зантария – один из самых одаренных людей, встреченных мною в жизни. Мягкий, доброжелательный, милый, он был открыт всему талантливому и в русской, и в абхазской литературе».

Д. Занҭариа ирҿиара аҳаракыра-кьышәкьышәарақәа ируакны иҟалеит ароман «Золотое колесо». Уи иналкааны иазгәарҭо цәырҵрахеит ҳаамҭазтәи аӷьсуеи аурыси романистикаҿы. Ароман аҿы ауаажәларратә хҭысқәеи ауаатәыԥса рыԥныҵҟатәи рдунеии ашәҟәыԥԥы агәыр аҵа икылыршәаны иааирӷьшуеит. Даҩа стилистика-хаҭабзиаратә гәылыршәашьак аиуеит араҟа апрозаик игротеск, ипритчатә хәыцшьа аманера.

Ароман аиҿыбаашьаҿы ҳаамҭазтәи апроблемақәа реиҿыхарсҭақәа егьа мифологизациатә ҟазшьала иаарӷьшызаргьы, уи аӡыхь цқьеиӷьш иагәылсуеит ақыҭеи ақалақьи рфольклор ҩыц иарҿио, иарцыхцыхуа ахәыцрақәа. Насгьы, иазгәаҭатәуп даҩеакгьы. Д. Занҭариа ипрозатә ӷьцамҭақәа реиҳарак аӷьсышәала ишԥугьы, урҭ урыс бызшәала ианҭыҵ, рыдраматә ҵаҵӡәы ԥашьара ақәымкәа, ӷьсыуа колоритла ишеибаркыз иаанхеит.

80-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭаз Даур Москватәи алитературатә ӷьсҭазаараҿы дцәырҵит аснобизм злаҩены иҟаз, зыхьӡ иаҵаҩеырбоз литера-

торцәақәак ршьара иқәҟьауа, москватәи профессионалтә ҟазацәақәак ракәзар – еицакра зқәым истили исахьаркыратә хәыцшьа ҷыдалеи иршанхауа. Аурыс литература аклассик Андреи Битов машәыршақә имҳәеит Даур «илахьынҵа адунеитә мчхара ду аҩаӡарахь дышьҭнахыр алшон» ҳәа.

Д. Занҭариа ибаҩхатәра ҕәҕәала итәырҕьссахьан апрозаҿы еиҧш алирикаҿы, апублицистикаҿы, асахьаркыратә еиҭагара ажанр аҿы. Даур ипублицистикатә статиақәа рҿы ишьҭихуаз атемақәа иагьа еиуеиҧшымзаргьы, урҭ рцәыргараҿы аҧыжәара аиҭон асахьаркыратә ган. Џьоукыџьоукы ишрыхьло еиҧш, акыр ицәыҵәахьоу, иныҟәырцахьоу агазеҭтә клишеқәа рҟынӡа илаирҟәуамызт иажәа, иҳәоу. Иҭбаан идунеихәаҧшра, хаҭала дугозар, Даур хәыцшьала, мҽхакыла дфилософын. Араҟа еилаҵәон иара имилаҭтә дунеидкылашьеи ҳәаа ҭшәақәак ирзымкуаз иинтеллекти.

Ашәҟәыҩҩы, алитератураҭҵааҩы Марина Москвина астудентцәа данырҧылауаз ирабжьылгон Селинджери, Бредберии, Ковали, Екзиуперии, Сароиани, Воннегути рҩымҭақәа реиҧш, ирызҿлымҳазарц Даур Занҭариа иаҧҵамҭа ссирқәагьы.

Сынтәа Даур Занҭариа диижьҭеи 70 ш. ҵуеит. Иара ихьӡ зху Аҟәатәи Ацентр аҧшьгаҩы, анапхгаҩы Циза Гәымҧҳа илыбзоураны ҧшь-бызшәак рыла иҭыҵраны иҟоуп аповест "Енџьы-Ҳаным" (аҧсышәала, урысшәала, англыз бызшәала, ҭырқәшәала). Уи аҭыжьра иадгылеит аҳәынҭқарратә шәҟәҭыжьырҭа аиҳабы Даур Наҷҟьебиа, иара убас Р. Бганба, А. Џьапуа. Ари аповест англыз бызшәахь еиҭеигеит Џьорџь Хьиуит, аҭырқәшәахь – Ҳаири Қәҭарба.

Ажурнал "Дружба народов" 2023 ш. актәи аномер ианылеит Д. Занҭариа изку Марина Москвина лессе.

Ашәҟәыҩҩы ихьӡ зху Ацентр аҿы имҩаҧысит Даур Занҭариа ихьӡынҩылаз жәларбжьаратәи алитературатә еиндаҭлара иалахәыз арҿиаҩцәа рҩымҭақәа ралкаара. Ари традициак иаҩызахеит.

Иҭыжьуп (аҧсышәалеи урысшәалеи) Д. Занҭариа илирика ахьыршәыгәқәа реизга "Аҷныш". Ф.Искандер ихьӡ зху Аҟәатәи аурыс драмтә театр аҿы иқәдыргылеит аповест "Енџьы-Ҳаным" иалху амоноспектакль. Арежиссиор — Мариа Романова. Ароль хада налыгӡоит актриса Анна Гиурегиан.

Ҳазҭоу ашықәс лаҵарамзазын Аҟәа, Тамшь имҩаҧысраны иҟоуп ашәҟәыҩҩ ду ииубилеи иазку аиҧыларақәа. Урҭ рыҽрыладырхәраны иҟоуп Аҧсны анҭыҵынтә иааув асасцәагьы.

Даур Занҭариа ирҿиареи ибаҩхатәреи ирызку астатиақәа рцикл аҧылҵеит ажурналист, аинформациатә еиҿкаара "Спутник Абхазии" аусзуҩы Елеонора Кәаҕәаниаҧҳа. Аурыс поет, акультуролог Игор Сид аинтернет иҭеиҵеит Даур Занҭариеи Максимилиан Волошини ргеопоетикатә еиқәҿыҭрақәа ирызку аҭҵаамҭа. Индиа (хинди бызшәала) ицәырҵит хазы игоу Даур ирҿиамҭақәа. Уи иӡбахәала игәалашәарақәа икыыҧхьит акритик Леонид Бахнов. Аҧсуа телехәаҧшраҿы иддырбахьеит Д. Занҭа-

риа изку Екатерина Бебиаҧҳа лдырраҭара. Уи иалахәу дыруаӡәкуп еицырдыруа аурыс критик Наталиа Иванова.

Абасала, аҧсуа милаҭтә доуҳатә хыҵхырҭақәа рҟынтә адунеитә сахьаркыратә ҧшаарақәа ркаҵәара ашҟа зхатәы мҩахәасҭа, зхатәы шьхацамҩа ылхны инеиуаз шәҟәыҩҩын Д. Занҭариа. Ибаҩхатәра ҵкар рацәала аҽанцәырнагашаз, аҧсуа тематика, аҧсуа доуҳатә феномен иҵегь мҽхакы ҭбаала Аҧсны аҳәаақәа ианырҭигашаз аамҭазы еиҧҟьеит уи иҧсҭазаара. Аха иара ирҿиара ҩашьара зқәым аҭыҧ ылнахит ҳмилаҭтә литературатә дунеи аҿы еиҧш, ҳаамҭазтәи аурыс сахьаркыратә культураҿгьы. Уи ҳаҧхьаҟа иҵегь азҿлымҳара шаиуа азын гәыҩбарак сымам.

Владимир Занҭариа,
академик

ДАУР ЗАНҬАРИА

АЗЫЗЛАН

Ажәабжь

Ажәытәан ҽнак зны ажәлар анрызша, иахьыԥагылаз, ҭыԥҳак лшьапышьҭақәа ас ҿыц ианпыҟҟала, ашьха илбааганы, Аӡмыжь Ҭылашьцаа аҟынӡа ишнагаз рбеит. Ажәлар ирдырит уи Ӡызлан-Ӡаҳкәажә лышьҭақәа шракәыз. Аӡмыжь Ҭылашьцаа ааныжьны ашьхарахь дшықәҵыз Ӡызлан-Ӡаҳкәажә. Избанзар лара, – зегь ирдыруа усуп, – лышьхәақәа лаԥхьаҟа ирхан, лшьапԥынҵақәа лышьҭахьҟа иҟан.

Аха, абри зегь шыҟалаз ахы мҳәакәа аҵыхәа узҳәом.

Аҳаҭ фырхаҵа Аҳаҭба дгьыл харак аҟынтә иԥсадгьыл ахь имԥа дықәын. Ӡызлан-Ӡаҳкәажә ду лныс зҳәоз, аӡи-аԥси, аԥси-аӡи ҳәа аԥсуа жәлара идзырҵоз Аҳаҭ фырхаҵа. Ус, имԥа дахьықәыз, алаҳәажәқәа ажәԥан хыбны ишаауаз иааихьӡеит. Иҽгьы ааҭгылеит, иаргьы ихы ааираҳаит, алаҳәажәқәа ааҭгыланы, иҽгьы, иаргьы, дзықәгылаз адгьылгьы еиманы шьҭахьҟа идәықәлазшәоуп ишибаз азныказ.

Иԥсадгьыл ахьыҟаз иҽгьы иадыруан, игәгьы иадыруан, Аԥсныҟа дааццакит Аҳаҭ фырхаҵа, алаҳәа иибаз ҽеи ишазҳәамыз дырны.

Аа, абааԥс, иаада, иаада аниҳәа, иааз зусҭа аниҳәа, ҳабацәа усгьы акрура мыцхәы бзиа ирбомызт, аибашьреи ақәыларeи ракәын еиӷьаршьоз, шьоук ааит, аха иаҳԥырхагам, маҵуцәоуп, џьушьҭ, иаазаргьы, рҳәеит, мхык ҳзыдрашәап, жьык ааҳзырҭаап, рҳәеит.

Аха урҭ иааз ақәны анидрашәоз, аҳаскьын ыҵмыӷьӷьаакәа анышә адрыҳәҳәалон, ажь анырҭаауаз, иахьзымнаӡоз, аӡахәа иаханы икыдырҗәон.

Ус ишнеиуаз, руаӡә ишьапҭаршә аӡыхь иӡааиӡәӡәалеит, ҽаӡә ихылԥажә ала аӡы итеит. Арҭқәа зегьы аӡәгьы имбеит, ирхылаԥшуадаз.

Арахь усҟан ҳабацәа аӡы аныртоз, Ӡызлан-Ӡаҳкәажә илыҳәаны акәын ишыртоз. Уимоу, аӡ-ҿыц анааргоз, аԥҳал иҭахоз аӡы наҟ идырхынҳәуан, ӡи-ӡи еицыларц, Ӡаҳкәажә лакәзар, уигьы аӡы зтоз дахылымбаарц азы.

Абас иаалырҟьаны урҭ иааз аӡиасқәа зегьы рҟьашьын, дықәҵны ашьхарахь дцеит Ӡызлан-Ӡаҳкәажә. Ишнеи-шнеиуаз, аарԥара бааԥс ҟалан, аӡиасқәа зегь ҭабеит, рҟәарақәа ракәзар, ибашҳакха, ишҳамыркны иаанхеит. Аӡы иҭазгьы даӷьымзар акы еиқәымхеит. Ажәлар рымч рылӡаауа иалагеит, аха ирыхьыз рыздырӡом…

Ишԥаругәышьоз, ажәлар хҵәаны, урҭ ҵаҟа илбаауазшәа иҟаз лшьапышьҭақәа инарҿалеит. Шьҭа еилкаан усуцәоушәа ҳтәыла иалалаз амыцқьақәа шракәыз.

Шьхатәылан иҟьашьымкәа инханы иҟан анаҟәуақәа. Анаҟәуа сырӡ ҽыҭк аамаԥҽны идырӡыҭуан, убасала ироуан аӡы. Ԥшьынԥажәа шықәса

ашьха иҟан амра ихнарҵәаз жәлара. Еиҵагылеит зыԥсадгьыл ззымдыруаз абиԥара ҿыц.

Шәаҩык аԥсҳа иԥацәа рҿеиҩшаны абааш аԥхьа ахәмарра иаҿын ҿенак зны. Ашҭа ҭбаа ишьагьуа иқәын зымч агарҭа ззымдыруаз арԥар шаҭлаҟьақәа. Ус руаӡәык дахьынаԥшыз, ԥҳәыск илаԥш налықәшәеит. Аирыӡ лыжәҩахыр иқәыргыла, мҩахәастала ахәы даҿала дҩеиуан лара хыхь, ныҟәашәа ԥшӡа, ӡара еихатыр. Арԥыс дахьыԥшуаз, игәы аахыҭхыҭит, иблақәа ааихалашеит, усгьы ҿааиҭит:

– Уаа, сашьцәа, – ҿааиҭит иара. – Абри иҩеиуа ныҟәашәа ԥшӡа, ӡара еихатыр, лара илмыркьысӡакәа, леирыӡ хҿала иԥысҿуазар! – иҳәеит.

– Индәықәҭцеишь, – наиаҭаркит иашьцәа.

Ахҿа аашәышәит, аирыӡ ԥыххаа ицеит, аԥҳәысгьы дыҭрысны даахьаҳәит. Арԥарцәа иара уа ихәацыхәаԥшьха иааикәагылт: ныҟәашәа ԥшӡа, ӡара еихатыр лықәрахь днеихьан. Иԥҿыз аирыӡ аӡы ҭазаарын, аҿеаҳәа иаалықәҭәеит. Анаҟәахь илыма дхалон уи аӡы, аӡ-ҿыц злыҵра асырӡ Ӡызлан-Ӡаҳкәажә дахымбаакәа илылҭарц азын.

– Шәызтәыда, шәара арныгқәа? – дҵааит лара.

– Аԥсҳа иԥацәа ҳакәын, ҵьушьҭ, – аалаҭаркит дара ԥхашьаԥхаҵо.

– Сеирыӡ ацлабра аҵкыс, сеирыӡ шәшаиааирыз, шәцаны шәҵьынҵь шәгар иаҳа еиҕьын! – нарҿалыжьит аԥҳәыс.

Арԥарцәа ираҳаз хьымӡҕыршьан, абааш иҩхашылан, ран иаалыдтәалеит.

– Ҳан, ԥҳәыск даабан ҵаҟа, ныҟәашәа ԥшӡак, ӡара еихатырк…

– Унан, быжәгәаламраа, уи зхаҵа дшеибгоу еибахаз лами!

– Ҳаи, лхаҵа дабаҟоу, деибазар?

– Лхаҵа Аҳаҭ фырхаҵа иоуп, дуаҩызаҵәха, амыцқьақәа дырҿагыланы ҳаԥсадгьыл ахьчара даҿуп.

– Ҳан, аԥсадгьыл – уи закәызеи?

– Шәцеишь, шәыхәмарлеи, быжәгәаламраа, – лҳәеит ашәҩеишьцәа ран, аха иаалыдҳәаҵалан, илыдмырҳәар рымуит, аҟәараш ахаҳәқәа амра иахьеиҟәнарԥԥахьаз, Аӡҕьы анырцә ишыҟаз урҭ рыԥсадгьыл. Имԥшықәа рабҵьар аашьҭырхын, инҿыжәибаҵеит аԥсҳа иԥацәа.

Амра иқәнаблаахьаз ртәыла агәҭаны дгыланы, Аҳаҭ фырхаҵа Аҳаҭба ихала мацара амцқьақәа рабашьра даҿын. Ԥшьынҩажәа шықәса инапқәа еимымхӡакәа, ҩ-аҳәак еимларҕәҕәа иахьикыз, инацәхыԥқәа инапсыргәыҵа иалаланы, инапы азқәаахь иалҟьахьан иара. Ашәҩеишьцәа р-Кьараз рыманы Аҳаҭ иааихьӡан, рымч ааибыҭан, амцқьақәа атәыла иалырцеит. Ицқьахеит Аԥсны. Дук мырҵыкәа Анаԥеи Анагеи рыбжьара ахаҿеаҳәа иауит зегьы ззыԥшыз ақәа ду. Аԥсы ааивнагеит иҿажәкхьаз адгьыл, иҿыхан, иаамақарт аӡиасқәа, ашҳам аҟәарақәа ирықәызәӡәаа амшынгәы ихырҵеит, риаҵәара рзыхынҳәит архақәеи адәкаршәрақәеи.

Аҳаҭ фырхаҵа Аҳаҭбагьы, ҳқыҭа ааигәаԥхан, абра сара аҳас сыҟаз иҳәан, аҵәыш аирсит; уи ашьҭахь ажәлар анаауа ҳәа ԥытк дыԥшын, аха

игәы иазымычҳазт, санаауа сыԥҳәыс ныҟәашәа ԥшӡа, ӡара еинаалагы даазгап иҳәан, шәарыцара ашьха дцеит, араҟа иара дшаҳау ала ианшьан ныжьны.

Уа дахьӡеиз дибеит Ӡызлан-Ӡаҳкәажә. Аӡи-аԥси, аԥси-аӡи, иҳәеит Аҳаҭ. Блеи, иҳәеит, агаҟа, анкьатәи бтәарҭахь, егьырахь, сара сышьҭра ыҟанаҵ ԥсаҭатә быгхом ҳәа леиҳәеит.

Уи акәхеит. Ӡызлан-Ӡаҳкәажә ҳқыҭа иалсуа аӡшьышьы дазыхынҳәит, лгәы иацәымҕыз ашьха рӡаш еибаха-еибафақәа ааныжьны.

Шәӡеишьцәа ран лакәзар, архаҟа данылбаауаз, аӡшьышьы даназааигәаха, аӡы ҭоумашь ҳәа илыцыз дразҵаазаап. Ӡызлан-Ӡаҳкәажә лтәарҭа ҿыцгьы, ууанӡа иахьӡыз сыздыруам, аха убри инаркны Ҭоумышь ахьӡхалеит.

Агаҿа иацәыхарамкәа аӡшьышьы аҽырҭбааны, аӡмыжь ҵауланы иҭатәон. Абри Аӡмыжь Ҭылашьцаа акәын тәарҭас илымаз Ӡаҳкәажә. Ҳқыҭа иатәыз абри аҭыԥ лтәарҭақәа зегьы реиҳа еиҕьалшьон лара, уи ус шакәыз зегьы ирдыруан, Аԥсны ҟьаҟьа дуӡӡа ахи-аҵыхәеи. Есышықәса ааԥын ныҳәа аҽны Ӡаҳкәажә ду арԥыск ԥсаҭатәыс дылзааргон. Ԥсаҭатәыс иалырхуаз арԥыс аӡхәы ҳәа ишьҭан. Уи арԥыс иԥеиԥшыз шықәсык шагыз иаҳәаны ддыргәырҕьон, иаргьы шықәсынаҟьак насыԥ иманы, иҽи-икәадыри еиқәҵа ақыҭақәа дрылсуан. Дахьнеилакгьы уас дҟарҵон, дыӡнардон, иреиҕыз аҭыԥҳацәа аамсҭак иеиԥш дрықәиҭын, нас уи аҭыԥҳа лхаҵацараан, заҵа илԥырхагамхарыз, иаҳагьы илеигәырҕьаны дыргон, аӡхәы диман ҳәа.

Уимоу, зны, Аҳаҭ иҷкәын ианиқәшәа, уара уаҳауп, уԥа ҳаиҟәаҵп рҳәеит, аха далнахзар, дызхәызааит, иҳәеит, иҷкәынгьы аб диаҭабуа ихы аалаирҟәит.

Уажәы-уажәы, ана-ара Аӡмыжь Ҭылашьцаа инхылон рҽырҭбаауа агьежьқәа. Шьыбжьагәазынгьы араҟа цәыҵлашьцаран: аԥслыш цәиаҵәаа, алаԥан тар, абнараса кьача еилашьшьы аӡԥанк ирхагылан, аҟармеи, абнаӡахәеи, акәмарҕьаҕьи еилаԥаны, мрашәахәак зрылымҟьо аӡмыжь рхыбуан. Чыкь-наӡак иаҟаран уа аҟәара иқәиаауаз аҭырасгьы. Иҿыбааӡаӡа, имриӡа уажәыгь уа иамоуп уи аҭырас хкы.

Убраҟа тәарҭас илыман Ӡызлан, зыблала дызбахьазгьы шьардаӡын. Схаҭагьы сырхаануп уи дызҿаҳахьаз. Урҭ ирҳәо хасҵоит сара. Акы, уи даабеит зҳәаз рызегь зхазы феида иашьҭоу уаам, рыгәра ззумгара иарбан. Ӡбагьы, иҟам иарбан ҳәаа змам ҳәа ари адунеи аҟны.

Зегьы ыҟоуп. Аха иаамҭоуп шьҭа, хьӡы згымыз, тәамӡахә змамыз аԥсҳа иҭыӡшәа цәыраагап. Аԥсҳа иҭоурых мҳәакәа, иузҳәом Аӡызлан лҭоурых.

Ажәакала, шәӡеишьцәа-быжгәаламраа аҳра еимакны ишаанибарҵәазҵәҟьа, ажәытә нцәахәқәа рзы дықәхганы аԥсҳара аашьҭихит архонт Леон Аӡбатәи ҳәа ахара ирдыруаз аԥсҳа Алоу. Алоугьы аурым кьесар Леон Ҳазаргьы рӡыцьагь аҳазар Ҳакан иаҳәшьцәа ирхылҵит, абасала аӡеиҳәшьцәа рԥацәа ракәын. Зны Аԥсны иқәнагалаз, аха усҟан нарха

змоуз ақьырсиан дин аиҭарҿыхара иҽазикит аԥсҳа Алоу. Мшынныр-цәынтә рҿаархеит, рыблақәа нарҳәы-аарҳәуа, ирыцқьаз аҵарауаа. Иаҳәа нымҩанҵо акәын ижәлар ишреилиркаауаз Алоу адин ԥшьа аҵакы. Ажәытә мырҭаҭ ныха тәарҭақәа зегьы ҩеилаҟәыбаны, урҭ рҭыԥан аԥшьарҭақәа ичаԥеит Аԥсҳа.

Рҵыхәа уа иааԥҵәеит Ӡаҳкәажә лымҵаныҳәара шьаарҵәырақәа.

Знықыршәа ааԥын ныҳәаз ауаа ааилон Ӡызлан лтәарҭахь, уажә арԥыс ицымхәрас кьанцьак кны. Амш лашара иацны акәымкәа, аҵх рҽалак акәын дара шааиуаз. Ахара рхы иавбо акәын ишааиуаз: ишԥаҳаури-тәа, иуам ҳаԥсҳа қәыԥш; иаргьы, нас, иара иоуми анкьа ишыҟаз еиԥш, Анаԥеи Анагеи рҟынӡа – ҳтәыла аҳәаа еиҵызхыз.

Убри инаркны мач-мач, аӡаҳкәажә дуӡӡа лымчра лымпыҵӡаауа аҿаанахеит. Аӡхьамԥш зҭыргоз аӡиасқәеи аӡыхьқәеи адағьқәа рҭаларц егьрыгмызт.

Уи азмырхакәа, аԥсҳа гәаҭеи Алоу даалаган, ҳқыҭан ашхәацәырҭа ичаԥеит, аҩӡыбжьара ашхәаныҟәарҭа рыбжьигеит, аҕба рымҩа зырлаша-шаз Акра ду иргылеит.

Ӡи-ӡи еицылоит, егьамам, Ӡаҳкәажә ду, иҳәеит Аҳаҭба. Уахь снеиуам, дағь ҭыԥхааит, са исныҳәаанӡа, лҳәеит лара. Ӡызлан-Ӡаҳкәажә ду ауаҩы бызшәа лызҳәаӡомызт, ншьанла акәын ауаа дышрацәажәоз.

Аамҭа цеит, аԥсҳа имчра ҩадаҟа ииасит, ус ишнеи-шнеиуаз, ашхәаны-ҟәарҭа уаҳа шхәа анхымла, ӡбаарахеит, ихәхәаӡа, иишахәҵәаӡа. Раҳ Соулаҳә, Аҳаҭ фырхаҵа Аҳаҭба иԥа иԥа иҭатәо иалагеит ақыҭауаа, адағь ҳхы ргеит, акәыбры ҳарфеит, иагьҵасым, ашхәаныҟәарҭа еимаԥсатәуп ҳәа. Арахь рхаҭақәа аусура рҭахымызт, аибашьреи ақәылареи ракәын изызгагаз. Аҳ Соулаҳә харахәыц иакәзар, аӡмах шәызҭаҳарбоит ҳәа рҽырҩашьаны ҩаԥхьа амыцқьақәа рцәаар ҳәа дшәаны длакҩакуан. Ашәарыцара дазгаган аҳ Соулаҳә храцыԥхьаӡа иҭамҳа еиҿажьын. Ӡыз-лан-Ӡаҳкәажә лакәын имаршәа иахылаԥшуаз.

Ажәлар рычҳара аарыцәмачхан, иаагыланы Аҳаҭба ишьҭамҭа ршәиит. Ишышәизгьы маӡалоуп, иаҳра аргама имамкыкәа. Ареволиуциа ҟалааанӡа-гьы аӡмах иашахәҵәа уаҩы изҭамырбаӡеит. Ажәытә Баҭал иҳәо саҳахьеит, ихаан ҳқыҭантәи апап Иуана иагараан дубаргьы аӡмах дхықәгыланы адағьқәа рыбжьы итетрад ду ианиҵон ҳәа.

Абас мацара Ӡызлан-Ӡаҳкәажә ду длеиуа-длеиуа мацара, дышлеиуаз баша ӡызланхеит. Сажәабжь еизада ахьалагаҵәҟьо абракәзар ҟалап.

Уи сҳәеит ҳәа, иахьа уажәраанӡагьы ауаа лыцәшәон лара. Иаҳҳәап, аҭаца-ҿыц аҩны данааргалак, аӡызлан, уи аҭацагьы дахымбаакәа аӡы лылҭаларц азын, ачашә ҟаҵаны аӡаҿы дырныҳәар акәын, уаанӡагьы ӡаагара дрышьҭӡомызт. Амгәарҭа иҭоу асаби аӡызлан длымҟаҭәаразы, зцәазтәымыз аҳәса аӡахьы инеиӡомызт. Хәланышьҭахь ахәыцқәа, заҵа аӡхықәаахь ирмышьҭрыз, адәныҟагьы идәылрыжьӡомызт, ӡызлан илы-ржьамкыр ҳәа ишәаны.

Ауаа ахьлыцәхьаҵыз азы ргәаҕ лкит аӡызлан. Уахынла амҩасцәа рымҩа кны данрабашьлоз ыҟан. Шәақьи кьарахәи лара лҿы егьрылшаӡомызт, аҳәа цҳафыргьы иара убас, избанзар атыҟә ала дамҵасны илкуан. Аҟама акәын аӡызлан дзыцәшәоз: уи аҩҿык ахьыцҳауаз аҟынтә акырҭа лымаӡамызт. Аҳәсагьы, ӡаагара ианцоз, зеиԥш ҟамло егьыҟам ҳәа, аҟама рыҟәнырҵон. Амала, аӡызлан дзызгагаз ахацәа ракәын.

Аха лара дахьугалак, дыԥҳәысын, ахацәа ԥҳәыск лзы абџьар аҭыхра рхы иаҭәаршьозма, аӡызлани дареи анааиҿахалак, напышьашәала еибакуан. Лымаанагьы шьҭа зегьы ирдыруан: аӡызлан лызқәа дузықәҵаӡомызт, избанзар лшьапԥынҵақәа лышьҭахьҟа ирхан, убри аҟынтә дырҭрысны лгәышԥы дықәрыжьуан.

Уи ахацәа. Аха ашәаргәындагьы, амчыдагьы, алеиқәа ицзар, аӡызлан имԥан дықәлараны дыҟамызт. Алеиқәаҵәа мыцхәы дацәшәон лара.

Зны ашәарыцаҩ Акәын-иԥа Мамсыр Аҳаҭба, Ҭоумышь-хықә давала дышнеиуаз, аӡызлан дибан, амза шәахәа рықәыҷҷа иахьеиқәԥаз, иара даиааит. Аҳаҭ фырхаҵа ихылҵыз саргьы бсаҩымсызар, абри ауп ибықәнагаҵәҟьоу иҳәан, аӡызлан дылкаижьын, лхахәы ҽыҭк амихит. Дшыҕьаҵәы-ҕьаҵәуаз лмышәхәы ихылԥа инҭеиҵан, иҵәахит, убри инаркны аӡызлан иҳәатәы дықәныҟәар акәын. Уи акәхеит. Аӡызлан илиааиз Аҳаҭба хаҵа диҿҳәаарахо бзиа дылбеит. Лыжәанацәак илырбеит, жәашықәса длымазаарц даҳәо. Мап ҳәа ихы ааирҵысит иара, даацәажәар, абз зҿамыз аӡызлан, иара дахьуаҩытәыҩсаз, абз ахьиҿаз азы диҵашьыцны, ибз ааиҿылԥаар шлылшоз игәаларшәо. Ианаму жә-нацәак илырбеит, жәшықәса усымаз ҳәа, аха ашәарыцаҩ Аҳаҭба ҩаԥхьа мап икит, иԥҳәыс қәыԥш аҩны дшизыԥшыз игәаларшәо. Аӡызлан лнацәақәа акакала ихалырҟәалон, аха лнацәкьыс азыбжа анилырба ауп ашәарыцаҩ, ааи ҳәа ихы анирҵысыз – шықәсыбжак.

Уи ашьҭахь уашхәа лирҳәеит, нас шықәсыбжак аӡызлан длыцынхон иара, ныҟәара ицаз аԥсуа хаҵа, иԥҳәыс қәыԥш гәҩара лымамкәа, шықәсыбжак дынхар ауеит ҳәа азыӡбаны. Аухаҵәҟьа, илырбаз уара идыр, аамҭа иазԥысҵәаз маҷцәоуп ҳәа дахьхәит, раԥхьаӡа акәны ашьыжьшарагьы дамеигәырҕьаӡеит ахаҵа. Аха ус ишнеиуаз акәымкәа, иҩнаҭа гәхьааиго далаган, ҽнак, фымыз цоу, фышықәса цоу, ирызгәамҭаӡакәа, Аҳаҭба инхарҭаҿ иаанаган, ацалаҟьа ихаланы иҭхаџьуан. Ашамҭазын икараха рыбла нҭаан, иԥҳәыс дҿыханы, ашыӡ ҭызгоит ҳәа аца дшаадгылаз рымбаӡеит. Ашәарыцаҩ Акәын-иԥа иԥҳәыс дыԥшызар: иӡны иҟаз лхаҵеи аӡызлани еигәыдибаҳәҳәала ацалаҟьа иқәиан, аӡызлан лыхцәы қамызуа асаара иахьышьҭасуаз, аԥшалас инага-ааго асаба иланарҳәазон. Азныказ уи лыхцәы мҵысӡозшәа, аца гарыгаҽозшәа лбеит ашәарыцаҩ иԥҳәыс. Ԥытраамҭак дгылан лара, деиқәышьшьы, ицәаз дырзыԥшуа, нас ашьшьыҳәа аӡызлан лыхцәы аашьҭылхын, инаганы дахьышьҭаз иналывалҵан, ашыӡ мгаӡакәа аҩныҟа дцеит. Аӡызлан дыцәазшәа ҟалҵон, аха зегьы лбозаарын. Дҩаҵҟьан, Акәын-иԥагьы дмырҿыхакәа, дныҵашьшь дцеит, хаҵеи

ҧҳәыси рыҧсҭазара дналҵны. Уинахысгьы уаҳа Аҳаҭбаҟәа рыжәлантәык диҧырхагамызт аӡызлан. Аҳаҭбаҟәа рыҳәсаҟәагьы пату рыҟәҵаны лара дызхараз ачымазараҟәа рыхәшәҟәа рзаалыртуан. Дара Аҳаҭбаҟәагьы уинахыс алеиҟәаҵәа анырҵомызт.

Абас дааиуан ҧсра зҟәымыз аӡызлан хылас, лызаҵәра дагәылашьшь, зны-зынла лгәы хьаауа. Лгәы анхьаалоз Аӡмыжь Ҭылашьҵаа дынхыҟәтәаланы, амаркалдышь шәҭҟәа ӡаалыҧсалон, нас урҭ ашәҭҟәа ӡариҟәаҟәа иахьӡааҟәрылоз дырзыҧшуа даатәалон. Убасҟан лыбла иаахымҵуа иаахгылон сахьак: ашәарыцаҩ иҧҳәыс даалыдгыланы, аӡызлан лыхцәы аашьҭыхны, дахьыҟәиаз ацалаҟьаҟны ианлывалҵаз. Даалгәалашәон уи аҧҳәыс, зхы зыкәаҿ, ашыӡ мгаӡакәа амаҵурҭахь инеиуаз. Убасҟан даахьҭакызшәа дааҭрыслон аӡызлан, хышәшыҟәса раҧхьа илыхьыз иахьагьы даҵәыҧхашьо. Аха дук мырҵыкәа илцәааҧсон ахәыцра иашьцыламыз лыхшыҩ, нас наҟ зегьы аалхаршҭны, амрахәагахь даацәырҵны аҿыкәабара далагон, аӡы ҭҟьо дыхәмаруан, аӡы ацыҧхьҟәа ирылыҧхоз ацәаҟәа даҧшуа. Лыбла аргәырҕьалон уи ацәаҟәа, аха дагьаршәон. Дзыцәшәаҵәҟьоз ацәаҟәа акәмызт аӡызлан, аӡызлан лнашана иланаҳәон знымзар-зны лыҧсҭазараҟны ицәырҵраны ишыҟаз зыбжь-шәахәак ҟьашьыз даҿа цәаҟәак. Аӡызлан илдыруан уи лҵыхәтәааира ишазҳәаахоз. Лара дынцәахәын, лара ҧсра лыҟәмызт, аха илдыруан аӡызлан знымзар-зны ахаан лыҟазаара нҵәара зҟәым, чҳашьагьы змам шәымҭакны иааҭгылар шалшоз, хышәшыҟәса раҧхьатәи ахҭыс аалгәалашәаны даныцәҟәырӡклоз еиҧшыз шәымҭакны. Ма убасшәа џьара акы. Аха аамҭа макьана иааҭгыларц агәы иҭамызт.

Аамҭа зны иӡышьшьуша, зны ирҩашха Аҧсны иагәылсны ицон, зегьы збахьаз ҳтәыла митәык иазымҧсахкәа. Аӡызлан лыхьӡ-лыҧша, ацәыкәбар аӡы ианыхшәалалак иаахыло агьежьҟәа реиҧш, еиҵало-еиҵало, икьаҭоикьаҭо ишааиуаз, зынӡа имкьаҭацкәа иааҭгылеит.

Аҳаҭбаҟәа ашәарыцараҿ ишыманшәалац иманшәалан.

Убас ишнеиуаз акәымкәа, ареволиуциа ашьҭыбжьҟәа анеиҟәтәа, Аҳаҭбаҟәа иреиуаз аҵыхәтәантәи аҭауад-амуча, анхацәа лаҕырӡыла дкәабаны дымҩаҧыргеит. Габаа, анкьа аҳ ихәы зуаз, уажә ижәларацәаз, инхацәа бзиаз, аҳ иҷкәынцәа аҩыџьа ааӡара иргеит. Аишьцәа руаӡәк даныҩеидас, аҟалаҟь ахь иҧсы иган, уа ауаҩра илҵын, уаҳагьы арахь дыҟәымлеит; егьи даныхәыҷыз дрыцәкаҳан, дцыркьхеит, Наган ҟадыџь. Наган ихьӡын иара. Акы даҧсамхеит уи ауаҩ. Аҟыҭаҟны патук иҟәмызт.

Аҟыҭазын аҵьабаа збаҵәҟьоз Гьыргәал Лагәысҭан-иҧа иакәын. Шьоук реиҧш, ажәала акәымкәа, усла аҟыҭа дацхраан, абнара хыршьааит, аужәра хыртит аҟыҭан. Абнаҟәа раагәара инхоз ракәзар, ашәи, аҵьи, ахьеи кубометрала иаларҵан, акыргьы рхашәалеит; уи азы иаҳагьы Лагәысҭан-иҧа ихьӡ ҳәаны аӡы ржәуам.

Даныхәыҷызгьы ҳҟыҭахь дааргалон Грышьа Лагәысҭан-иҧа. Дбыжәгәаламуа адәы дныҟәлон, ашәҭҟәа ҟәшәо, иан лыбжьы хааӡа ине-

ишьҭаҿылҭлон. Грышьа Лагәысҭан-иҧа дыԥуан, ашәҭқәачычқәа еизигон, знымзар-зны иҟьашьыма, быжәгәалам хәыц, иҟәашкакараӡа ишәыз икител хәыц. Иахьа, ара аԥны анирглыла, дандачныкьха, иара иҳәалоит еиҧш, ақалаҷь аҿы аԥын ду шимоугьы, араҟа анхара еиҕьеишьоит. Уи Вахтанчик иани иареи ирымаз, сара, апенсиа санца, сыжәлар срылагылазар еиҕьасшьоит, иҳәалоит иара, ԥсыӡкра дышнеиуа гәашәк аҧхьа данааҭгылалак.

Аӡызлан убас дтәаны ашәарыцаԥ иҧҳәыс лхымԥаҧгашьа дазхәыцуанаҵы, шьаҿа ҭбаала ԥхьаҟа ицеит ҳқыҭан ааглыхра. Аҵыхәтәантәи ажәашықәса амацара иалагӡаны араҟа иаадыртит: акы, ахәша зауад Акра ахықәан; уи адагьы, аҕәхырҭа зауад, Бзарӡы ахықәан; ахимкомбинат Ԥсҭа ахықәан. Кьыс змаӡамкәа ишыцҟьаз иаанханы иҟаз Ҭоумышь – аӡызлан лтәарҭа акәын.

Иаамҭоуп иҳәан, ахьшҧа ҳәа изышьҭоу аԥсыӡ жәла бзиа ааӡашьа ижәлар идирҵарц иақәикит Гьыргәал Лагәысҭан-иҧа. Аха аӡиас инхарҭа маҷк иацәыхараны илеиуан аҟнытә, ахьышьҭра еиҭагатәыс иоуит. Иаргьы даалаган, аҵьам поет Фирдоуси иеиҧш, аҧара азоужьын, ашхәа хымлеит умҳәозар, ашхәаныҟәарҭа замана хәхәаӡа, иашахәҵәаӡа инҭижааит. Ҭоумышь ацәқәырҧа ԥсыдақәагьы шәаҧырҳаҧуа уи инҭаланы рҿынархеит. Аха уи Аӡмыжь Ҭылашьцаа иацәыхаран – аӡызлан ҧырхага лмоут, иагьлызгәамҭеит. Амала раҧхьа қәак ауны аӡы анаахыҵ, аӡиас ԥаҧхьа ахьышьҭрахь ихынҳәит, ихәхәаӡа, иашахәҵәаӡа иҟаз ажрагьы ӡбаар-рахеит, аура ахьынӡоураз ирцәыдаҕьҭыҧхеит, ажәытәан апап Патеиҧа адаҕьқәа рыбжьы ахьаниҵоз ашхәаныҟәарҭеиҧш. Ақыҭауаагьы адачныкь иааидтәалеит, рабацәа аҳ Соулаҳә ианидтәалоз еиҧш, ужра наҟ еимоуԥсароуп ҳәа. Грышьа Лагәысҭан-иҧа игәылацәа ражәа ааԥбамтәкәа, иамузар иамуит иҳәан абульдозерқәа ылиԥааит, аха анышә иҭихыз еиқәысхьан, ажра азҭмырҭәааит. Агаҿантә ахаҳә аагатәхеит. Еиҭах ԥышә метра арахь, ҳамрақыҭахь иазааскьеит амшын.

Амшын ааскьагахеит, аҕәхырҭа зауад азын абнақәа ахьхыршьааз ахәшатә зауад азын абазаликеи, агьерани, аҧачули лаҳа-лаҳауа ишәҭуан. Ажәытәра иагазгьы хьаас аӡәгьы имамызт. Лхалаӡа даанхеит аӡызлан. Лассы-лассы уахынла ашьаҟа ҿыцқәа ирыбжьындаз афымца даҷқәа днарықәтәалон лара, афымца дарчыхәчыхәуа ақыҭа лаша, ақыҭа лахҿых далаҧшуан.

Зны шьыжьымҭанк аӡызлан дыҧшызар, хаҵак аҵәгәыр кны лыӡмыжь дыхтәалоуп. Дтәоуп иара, ашьушьа иалху чынаа рыкьанҵьеиҧш дзажәӡа, дҟәызгаӡа. Абас дахьтәаз, ишахәҭоу ала иҧсы ахьишьоз, аҳауа цқьа ахьифоз акәын аԥсыӡкра аиҳагьы игәы ҟазҵоз иара. Уи ԥашьомызт. Аӡызлан хаҵак димбацижьҭеи акраaҵуан. Уи ауаԥ диеилаҳартә иҧнымызт, аха усгьы цәиккрак изызундаз аалгәаахәт. Адачныкь, Грышьа Лагәысҭан-иҧа иакәын иара, ҳәара аҭахума. Аӡызлан лыҽӡаны ишьҭахьала дааиасит. Игәиҽанӡамкәа ихахәы днамҵасып, иаргьы адыххәа дааҭрысып,

нас данаахьаҳәлак, аӡызлан дыҟаӡам шиҳәоз акәымкәа, ишьҭахьҟа дышгылоу ибап, арҵәааҳәа дшәаны дыҳәҳәап, ларгьы уаҵәҟьа ибз ааиҿылҧаап. Аӡызлан дыццакӡомызт. Ихы ларҟәны дахьтәаз дааихыкәшан, иаҧхьаҵәҟьа дааины даагылеит. Аҧсыӡ иаркьыц иаҿалан, ахара иаҿын, аха адачныкь, игәалаҟа-ихалаҟа акы дахьазхәыцуаз, ибаӡомызт. Ус акәымкәа, проект ҿыцқәак рызбара даҿызҭгьы?

Ихахәы лнацәа налалырҧеит. Адачныкь ддысны дыҟазшәа акгьы ибаӡомызт. Иԥыҵрақәа аалырчыхәчыхәит, ауаԥы замана. Адачныкь игәы раҳаҭӡа, аҭаҭын чаҧа зҭаз иҵьыбахь инапы нымԥаниҵеит. Аҧҳәыс ишлаҭәамыз иаҧхьа дгылан лара. Гьыргәал Лагәысҭан-иҧа ҧшьаала иразны еихымца неихеикшан, аҭаҭын днаҿыхан, алԥа ааиуишьҭит.

Алԥа ҧыкәсыларада аӡызлан лцәа иналсны аӡы инхылеит.

Убасҟаноуп аӡызлан ианылдыр Гьыргәал Лагәысҭан-иҧа лара дшимбоз, дшимаҳауаз. Лареи иареи еиқәымшәоз, хаз-хазы иҟаз ԥ-дунеик иртәын! Дхазымҵоз рзыҳәан дцәада-жьыдан аӡызлан!

Уи аухаҵәҟьа аӡызлан арԥшьыга змаз дацқәак, ҵиаақәак еиҵалырҧхьан, рыжәтәык рылхны лҽалыршьит. Амчреиҧш ацәеижьгьы шылцәызуаз дазхәыцуан лара, лылахь еиқәышьшьы, еилылкаауан аӡызлан, лара дхазҵо, иреицәоу гаӡамаӡак даныҟамла, аҽны ларгьы дшыҟамлоз.

Аха ацивилизациа злысхьоу ақыҭақәа рҟынгьы иамоуп алашьцара ҟәызгаӡа изҭатәоу кәакьқәак. Иаҳҳәап, игәаҭоуп аӡмыжь цәыҵлашьцаа ихықәынхало аҭаацәара рхаҭақәагьы цәыҵашьшь, акалашәақәа ишыҟоу. Урҭ рыблақәа, ирҳәан еиҧш, есааира абнахь ауп иахьыҧшуа. Ажәытәра иатәу амцхаҵарақәа афымца цәашь шаарықәҧхалак наҟ иныкәбоит, аха аӡмыжь цәыҵлашьцарақәа ирхықәынхало рфымцагьы кәииӡоуп ишарку.

Аҳаҭбақәа рҵыхәтәа иакәзар, Аӡмыжь Ҭылашьцаа ахықәан акәын дахьынхоз. Ҭоумышьхықә дынхон иара. Макьана Ҳаҭаа рҵыхәтәа диқәгәыҭуан аӡызлан.

Аха, Аҳаҭбақәа рҵыхәтәа аԥны атәара, анхара дашьцыламызт усҟак. Ақалақьаҿ иҟаз иашьа, автобусқәа рҟны ажәлар иӡбахә иалацәажәартә ауаԥра анилҵ, Аҳаҭбақәа рҵыхәтәа азныказ автобусқәа дырҭаланы аныҟәара ҵигеит. Иҽырԥашьаны дазыӡырԥуан иашьа иӡбахә бзианы иахьалацәажәоз. Иаҟара ицлон иара усҟан. Иҵьашьатәума, иаҳауан иара, Ҳаҭаа дуӡӡа ирхылҵыз, деиҭьхаргьы ауан! Иашьа иоуп егьызлымҵгәышьаз, иаҳауан Ҳаҭаа рҵыхәтәа, аха усгьы иаҟара ицлон. Нас знықыршәа ақыҭа дналҵӡаны дцан, џьара ҭбакы дақәтәан. Ашьҭахь, пҳәыс дааиган, ԥаҧхьа иԥны дахылеит. Звеноводс ашхәа зауадаҿ аус иуан. Ажәра бзиа ибон.

Иҧҳәыс хәаша ҧшра баапск, ҿымҭԥык лакәын, аха, аӡызлан дзыргәыргьаз – дшарамшашәа дыҟан, Аӡызлангьы даалаган, аҳаскьын-хәшәқәа рымаӡа лзаалыртит уи. Аха аҭаца лыблахь аҽцәыргара лзымгәаҭьит, аӡызлан. Аӡәгьы зыгәра хеимҵоз аӡызлан, лхаҭагьы лхы агәра лымгошәа дҟалахьан.

Амала, иабацәа ртәы ҳәа акы ааиламлеит аҵыхәтәантәи Аҳаҭ. Агабба ҳәа акәын ашәҟәы дшаныз. Хԥык ахәыҷқәа иман – ҷкәынки ԥыҵьа

аӡгабцәеи. Акы даԥсамызт иара ус Ҳаҭаа рҵыхәтәа. Аӡызлан илиааихьаз Акәын-иԥа Мамсыр иҵкар. Аӡызлан, ҭоуба еиламго, жәытәаахыс дызԥырхагамыз ажәлантә рыҵкар. Абри Ҳаҭаа рҵыхәтәа, иҧхәыс данааига, аӡызлан илықәнагоз аныҳәагатәы ҟаимҵеит, уара! Иԥхәыс лцәалтәымкәа даныҟазгьы, ӡаагара дишьҭуан, уара! Хәланшьҭахь ихәыцҟәа аӡхықә ахь идәылҵыр иуан, уара! Абас акәын дшыҟаз Ҳаҭаа рҵыхәтәа.

Иара усгьы амцхаҵаракәа рыгәхьаа змадаз. Акыҭауаа беиахеит, аҩнеихагылакәа рчаԥеит, амашьынакәа аархәеит. Аха, иага ус иҟазаргьы, ҩынтәҟа дзыргәырҕьашаз лбеит аӡызлан: илбеит ауаа рыхдырра ҭылашьцаа макьана иштаҵәаахыз уи ашәаӡыӡара.

Ҽнак лыла иабаз ахы инаркны иаҳҳәап.

Амра нҭагьалон. Аҕәхырҭаа рыҳасабеилыргаҩԥхәыс, зуаҩра ыҟаз, зҵара ыҟаз, хәылбыҽхак аҩны лхала даанханы, арахә шеиллыргоз акәымкәа, ажәзҩа еиԥшшәа чмазарак аҳаиуан ирыдылбалеит. Жәытәнатә аахыс ажәзҩа арахә ирылазҵо Ӡаҳкәаажә лоуп ҳәа иԥхьаӡан. Аҳасабеилыргаҩы заҵа дыҩны уаагьы рахәгьы ртәы здыруаз аҳақьым Гәазаа иахь ддәықәымларыз. Аҳаҷаҳәа иаалгәалашәеит лара Аҳаҭ иԥхәыс аԥсуала ахәшә шылдыруаз. Ҿымҭ цәашь дук аалыркын, агәарабжьара дыбжьаланы Ҳаҭаа шыҟаз лҿыналхеит. Днеиуан лара ҿымҭ, лҽеихарԥс, илԥылоз аӡәгьы аҭак имҭаӡо, гәарабжьарала, лҵәыць жжаӡа, ахәылԥ далашьшь. Раԥхьа дгәазҭаз аԥҳәыс, акамбашь ахьара дахьаҿыз, лнапы ачыргә ахьакыз уа инхеит, лхаҵагьы дгачамкны абат ашьапы аноуишьҭ, абат аин иахьыназыҩыз, хшла ипеипеиуа иҭәны игылаз аныга хыршәҭны инканажьит. Аҳасабеилыргаҩы лхы-лҿы гәырҕьахәха, дҭанагаланы днеиуан. Аихамҩа нымҩахыҵ иаалԥылеит бжьҩык лыҷкәынцәа. Амшын ахьынтә иааuан дара, рпапироскәа хәхәа-хәхәаӡа ирҿакны. Ран данырба аҷкәынцәа еибырҳәазшәа рарма напкәа рышьҭахьҟа ирҵәахит, уи реицыҭрысра иаҳагьы ишараргамоз рхашҭны. Аха аҵәыць назгоз ран амцаԥааҩы длеиԥшха, акгьы лымбаӡо лыҷкәынцәа днараҩҟьеит.

Аҳаҭ иԥхәыс иаразнакала иҟалаз лдырт. Ларгьы ҿымҭкәа, ишаԥыз еиԥш, Аӡмыжь Ҭылашьцаа ахь длалбаан, ҿымҭ аӡхьамԥш лыма дааит. Ҿымҭ, ла лыда шамаха уаҩы изымдыруаз ҳаскьынқәак ааиҵалҟәаҟәан, аҳасабеилыргаҩы иналлыркит.

Абри даара иахыччеит, цәажәатәыс ирыман акыҭан. Аха ара, ишакәхалак, арахә еиқәхеит. Лаҟара лыцлеит аӡызлан. Лара уи лымчала ишыҟалаз агәра ганы дыҟамзи. Аха Ҳаҭаа рҵыхәтәа?

– Акрадыруама бҳаскьын, ауаа акосмос ахь иԥыруеит, – ҳәа леиҳәеит иԥҳәыс.

– Ашьшьыҳәа, уара! – лхаҵа иажәақәа аалцәымыгхеит лара. – Ҵасым! – лҳәан, Аӡмыжь Ҭылашьцаа шыҟаз даахьаҳәит, ларныг иажәа Ӡызлан ишылмаҳаз агәра лгарц лҭахызшәа.

Адырҩаҽены захьӡыз Ҳаҭаа рҵыхәтәа иԥштра бжьацәаҕәатәыс иман. Усгьы иара, афилософцәа зегь реиԥш, анхара митәык инапаҿы иааиуамызт,

ихатәы ҽегьы имаӡамызт. Аҽы зтәыз ашацкыра дацгыланы, амра шцәаанӡа иҵакны иман. Уи ашьҭахь иааҵыртланы Аҳаҭ ииҭеит. Кәыркәамра ихы иақәццеиуа ацәаҕәаара далагеит Ҳаҭаа рҵыхәтәа. Ꙩынтәƙа-хынтәƙа ҳара, ахәыҷқәа, аҽыкәабара ҳахьаҿыз аӡҭаларҭахь, иҽы иманы днеит, аӡы аиржәырц. Дкәаԥӡа дыƙан усƙан. Сааҭкгьы мцацкәа уаƙьанчаƙьан быжьқәак ҳаҳан, ҳаꙩуа ҳааит.

Амра ихы иҭалоу, акы ихьит Ҳаҭаа рҵыхәтәа. Габаа ахацәа илаԥсны дыркын, иара иҽрымжәаны џьара деихон. «Соушәыжь, абаа, ана ахәмарра-ччара ыƙоуп!» – дрыҳәон, иҽрымихуан иара. Аха доурыжьуамызт. Уахь акгьы ыƙаӡамызт, амхҭреи аӡбаареи, урҭ рнаꙩс аӡызлан лтәарҭа, Змыжь Ҭылашьцааи рыда. Егьирахь хар имаӡамызт Аҳаҭ, дцыркьыԥуа данаарымпыҵƙьалак, ахәыҷқәа даҳмаахарц даҳхыкәшон. Ҳаргьы ҳицәшәаӡомызт. Доузмышьҭуаз ракәын иаҳа ҳзыцәшәоз ҳара, ахәыҷқәа. Дҵәуо дрыҳәон: «Соушәышьҭ, абаа, ана гәырҕьароуп-ччароуп!» Уи ихыҵыз, ишны ихыҵыз игәхьаа, иаԥшлак ихәы-ижьы аиланаргыларын. Аꙩны дазмыркуаз, зны аҕба дҭазҵаз, зны автобусла дзырныƙәоз игәхьаа.

«Соушәыжь!» – дрыҳәон иара. Зныкшәа дрымƙьаны ддәықәлан, шьапҿаршә изыруит. Уажәшьҭа иазхоуп, ҳгәы кыдихӡеит ƙарҵан, дынкажьны ипƙара иалагеит. Ус, исгәалашәоит, шәымҭак даалҵит иара дыкказа. «Шәысмысын, сашьцәа, сыҷкәын ишибо!» – иҳәеит иара, иҷкәын идагьы ꙩыџьа изҕабцәа хәыҷқәа иара абраҵәƙьа аб дрыцҳашьаны, ргәы ԥжәаны аҵәуара иаҿын аха… «Сыҷкәын ибоит, уара, ус шәымун!» – иҳәеит иара, ибжьы еилыхха. Аха аанкылашьас имоузеи анхаꙩы, лабаƙьара даналага! Дҿарҳәан, иҵеиџь иҭтаны аӡы иқәырҭәон. Агәылацәа аднагалеит. Арамҵан илатәан, абас еиԥш иахьыƙалахьоу ргәаларшәо, ажәабжь рҳәон, аҭаҭын иахон. Ҳаҭаа рҵыхәтәа иԥҳәыс дгәыҭƙьа-ԥсыҭƙьаха, игәыҭƙьа-ԥсыҭƙьаха ашьац илатәаз лхәыҷқәа наƙ илыманы дцеит, иаргьы иҽааиқәикын, дыцәеит.

Убас деиқәԥах аӡы дшылажьыз даакылсит ажәытә Баҭал. Дааины даарыдгылеит. Зегь ꙩеихаҵгылеит.

– Иƙалеи, дад? – ԥшьаала дҵааит иара.

– Абыржәыҵәƙьа дшәыртла, шәара алахшақәа! – ибжьы ҵар ааҭирƙьеит иара, иƙаз аниархәа. Уи иажәа аꙩбатәра аӡәгьы изыгәаҕьӡомызт ҳқыҭан. Ҳаҭаа рҵыхәтәа дааԥыртланы еиҵало-еиҵыҵуа аиарҭа днықәдырииеит. Дук мырҵыкәа дналҵит иара, дынхықәтәалеит. Иблақәа цқьаӡа, иƙоу изеилымкаауа, агәылацәа даарылаԥшит.

– Ҳоҳ, шәаҳзаазгазеи, уара? – дҵааит Ҳаҭаа рҵыхәтәа.

Иԥҳәыс дааидыххылан, наƙ игара далагеит.

Убасƙан зегь еиликааит, зегь ааигәалашәеит Аҳаҭ. Ихы-иҿы ԥшӡа, бзамыƙә хьаак иаарҿаасҭеит. Дара ртәык иеиԥш изыƙазар иҭахын иара Габаа даагылазар, аха дышрызтәымуаꙩыз даанхеит.

Уаҳагьы ҽазны аӡәы иааиҿаимыршәит абри иƙалаз аӡбахә. Егьƙамлаӡазшәа ƙарҵеит зегьы. Аха усƙан иара дꙩагылан, дынкахәыцуа дцеит,

уаҳагьы арахь ддәылымҵӡеит. Зегь ҩеибаргылан, иҟалаз хьымӡӷшьо, рхы рыкәаҿ иааимпит.

Абарҭ аҩ-хҭыск, ақытаҟны еиқәырццак иҟалаз, – аҳасабҩы-пҳәыс аҵәыџь ахьымҩанылгази Ҳаҭаа рҵыхәтәа ашоура ихы ианас аӡызлан лтәарҭахь дахьыҩызи – лгәалаҟара шьҭырхит лара аӡызлан, аӡмыжь хықә иамаз аҭиаақәа рырҩашьыга иаҳа-иаҳа зҿадызцалоз. Урҭ ахҭысқәа илдырбеит аӡызлан, ҳқыҭан ауаа зынӡагьы дшырхамышҭыцыз. Егьырҭ ақыҭақәа шьҭа рыгәхьаагьы лымамызт лара, ажәытәан зны, усҟан иҟьаҟьаз, иҭбааз, Аԥсны зегьы зымҵахырхәоз. Аха мбатәшәа рҿырыԥсахит ауаа.

Лызаҵәра даркараӡеит аӡызлан, ауаа дырбар лҭахын, дырдырыр лҭахын. Илцәымшәаӡаргьы – ма ус дырбондаз. Даазқәылаз лыԥхызқәагьы ҿеимызт. Лыԥхыӡ иалан ацәаҟәа ҟьашь, лыҟазаара нҵәара зқәым, чҳашьагь змам шәымҭакны ииаанызкылар зылшоз. Аӡызлан акыр дацәшәозма, аха аԥхыӡ бааԥс зцәымӷым дарбану.

Иҟалашаз зегь шыҟалахьаз ла илымдыруаз, ҿыцҳәа акгьы ишазыԥштәымыз.

Аха лгәылҽанӡамкәа иааит уи аҿыцгьы.

Ари аныҟалаз Гьыргәал Лагәысҭан-иԥа ҩыџьа игәылацәа иманы инхарҭа аханы изылаз аԥш арҵәыра аиҭарц данцаз аҽеноуп. Амхы изалызхызгьы анхацәа ракәын, ақыҭа патриотк иаҳасабала. Агәылацәа зықәрахь инеихьаз Лагәысҭан-иԥа аус идыруазма, амрашыраха, акыс Ҳаҭаа рҵыхәтәа ихьыз ашьҭахь ишәаны иҟан. Иара ашәшьыра дыҵатәан, ҳаи, Анцәа дшәыхәааит! — ҳәа дныҳәаныԥхьо, дара агәылацәа аҩыџьа, ақьаад сакьқәа ирҭаҵаны ирымаз арҵәыра џьбара аԥш ашьапқәа ирыҵаԥсо иаархысит алиԥси рыбжьара. Уи арҵәыра зник ианаиу, аԥш пжәараны иҟан.

Рус ианалга, ирхашәалеит х-сакьк. Ара ирызныжьуамызт, рахәык алакьысыр иашьуан аҟынтә, аҩныҟа иаҵаланы агара рықәымшәарц, ахәшә Ҭоумышь иаларыԥсеит анхацәа.

Асакьқәа анаахдыртла, арҵәыра ахәхәаҳәа аҿаанахеит. Ашьақар пшра акәын иамаз, иҟәашкакараӡа, убас иблахкыган иара, сҿы иҭасҵандаз ааугәахәрын. Аха ус шамуаз ззымдыруадаз. Аӡы ишынахькьысызҵәҟьа, иаразнак изыҭуан амаҭәашьар, аамҭацк аԥхьа аԥшӡара ыҟаӡамызшәа. Аӡааԥсалара иаҿыз анхаҩы ихаҭа шьамхахьы дахьӡаагылаз, иаразнак ашьха ӡыхьеиԥш иааиныpт. Ус ҟазшьас иаман уи арҵәыра. Иаабжьаӡуан, ахьшәашәаара аӡы иазааныжьны. Уамашәа иубартә иҟан уи амаҭәар иаразнакала аҟазшьа цәада-жьыданы иахьыҟалоз.

– Шьҭа ҳнатәап, – иҳәеит Лагәысҭан-иԥа. – Аус уалганы уанымтәа, адырҩашықәсанынӡа уԥсы узшьаӡом рҳәоит.

Рыԥсы ааиҭаркын, еицәажәо Лагәысҭан-иԥа иҩныҟа рҿынархеит ахҩык: уа ачеиџьыка рзыԥшын, нас, рҿааԥсахны, ақыҭа ныҳәахь иаҭыҵуан.

Аҩны иахьааиз, аишәа дырхионаҵы, Гьыргәал Лагәысҭан-иԥа исасцәа аԥсыӡ жәла бзиа ахьышԥа ахьиааӡоз аӡҭатәа дирбарц иманы дцеит.

Агәылацәа ирбахьан уи азҭатәа ссир иҟеиҵаз, аха еиҭаицнеит реиҳабы. Иахьыназааигәаахаз азҭатәа харантәи иаарҿаҷҷеит асаркьеиԥш.

Зынӡа иагьааргәаламшәеит азы ашҳам анарҭоз, уи аҭыԥ азаашьала хыхь ишыҟаз. Ахьышԥа рыцҳаҟәа, акы аанымхакәа, зегьы-зегь нхаззалеит.

Маҷк ауп акыҭа дорресторанаҿгьы ирыдыркылаз, уигьы зынӡа амалаҳәа. Иаанхаз наҟ аҳәаҟәа ирырҭеит. Ахәшә иашьыз аԥсыӡ игәылацәа ирҿеимҵеит Гьыргәал Лагәысҭан-иԥа. Адорресторанаҿ ирыманаҵгьы уахь инеимышьҭит.

– Ҳхаҵкы ицеит, – иҳәеит иара уажәы. – Ада гәырҩа Анцәа иҳаумҭан. Уи аҵкыс, шәаала, аныҳәахь ҳшәышьҭы.

Аԥара уеизгьы-уеизгьы иара даргәаҟуа дыҟамызт, иџьабаа ахьыԥхасҭахаз ауп акәымзар…

Аха уи азы шыхьшәашәахаз азызлан лшьапҟәа ианырныз, џьара акыр ҟаламашь ҳәа гәҩарак анлоуз, азиас зегьы хылагәыла еилалахьан. Лшьапҟәа ахьҭа иакын, азы дынҭыԥеит лара. Аԥсыӡҟәагьы, амаҭ ԥсыӡҟәагьы, амаҭҟәагьы, акәуаҟәаҵәҟьагьы, адаҕьҟәаҵәҟьагьы – зегьы ԥхеибарс, еижәыла азы ацашьала илеибацон.

– Ижәуеи? Еи! – дныҩныҵәааит азызлан урҭ ирдыруаз бызшәала.

Ԥаса азиасҟәа зегьы аҳкәажәс ирымаз, иахьа зегьы рышьҭахь ауп иҟалаз анлаҳа.

Уи иҟалаз азы ихыланы илеиуан, аԥсыӡҟәа ирышьҭахх илеиуан, илеиуан зыԥшшәҟәа зегь ҟьашьыз цәаҟәаны, илеиуан азы ацашьала, илзымдырӡоз фҩы бааԥсык ахыҩуа. Иааун уи ацәаҟәа ҟьашь, ашәҭра иалагахьаз азы хәашьны ишьуа.

– Уа шәаангыл! – дыҳәҳәеит азызлан, аха илҳәоз заҳауадаз.

Ар зхымхәыцкәа ихьаҵны иҩыз арԥыза икәал дҭагылеит лара.

Арыцә, ашьыжь шаанӡа амшын иҭыҵны, акәырҭ шьҭарҵарц азы иахьынҭалаз, азы иҭаз зегьы ԥхеибарс, ҳхы ҳзеиҟәырхозар ҳәа амшын ахь ишаауаз анырба, иҟалазгьы еилымкааӡакәа, даргьы рышьҭахьҟа еихеит.

Уаҟа, азиас зны аҽырҭбааны, нас ҟәыҵәа хәыҷыкны амшын иахьалалоз аҭыԥан урҭ азы иҭазгьы арыцә ԥагьаҟәагьы ааилалан, иааилаҩынтын, ауаа реиԥш еижәылеит.

Цәаҟәа ҟьашьны еилыԥхааауа, фҩы бааԥс ҿыцк ахҟьа, аҵыхәтәантәи акыҭа ӡиас ацәеижь иагәылаланы иааун аԥсра ахаҭа. Убас ҟазшьас иаман азы иарҭаз амаҭәашьар шкәакәа.

Лгәы ҭҟьаны, лгәы еилахынҳәуа, дыҩт азызлан, лжәытә тәарҭа аанызжьны. Дыҩны днеиуан, ирҵәины иҟаз леихадаҟәа еихҟьашо. Баша ԥҳәыс хымхәак лакәын уажә лара. Дыҩуа агәаарабжьара дныбжьалеит азызлан. Шьыбжьагәы иахысхьан, акыҭан, ишҳамыркхаз азиасҟәа рыбжьара, илзымдыруаз ныҳәак иалагон иахьа. Амҩан ауаа рацәан, акьанџьа ацынхәрас апатреҭ рыманы иааиуан, арахь азәымзарак, азәымзарак, азәымзарак дибомызт азызлан, лыҕьаҵәыҕьаҵәбжьы, лҵәуабжь иаҳауамызт. Уаҩы димнырӡо, ауаа рыжәпара далыҟьҟьа днеиуан.

Дымҩахыҵын, дыҩуа деихеит Аҳаҭ инхарҭа шыҟаз, зны лҳаскьын-иарҭа лыцеиҩызшаз Акәын-иҧа иҵкар инхарҭа шыҟаз, лҭоуба еиламгакәа, зыжәлантә зынзаҵәыкгьы дырҧырхагамхаз, зыҳәса амаӡақәа рзаалыр-туаз, зхацәа рмаршәа лырхиоз Ҳаҭаа рҵыхәтәа дшыҟаз. Дыҩуа днеиуан, ацәаҟәа ҟьашь афҩы ҿаасҭа еазнык лҧынҵа иҭасыр ҳәа дацәшәо.

Дыҩуа днеиуан аӡызлан, аҟәараҳәа дахьеиҵасуаз, лцәеижь шылым-бацыз илбон. Дхьанҭахазшәа лбон аӡызлан. Лшьапышьҭыбжь лаҳауан. Уи дахьааҧсаз иахаралҵон аӡызлан. Аҳаҭ игәашә днадыххылеит.

Агәараанда зкәыршаз Аҳаҭбақәа рҵыхәтәа инхарҭа ҭацә данаадыххы-ла, жәы-маҟак ҳәуа изқәыз иашҭа ҭацә данныҟәыххыла, лгәы аалырҭын-чын, лыҧсы ааивылгеит аӡызлан.

Аӡызлан лылақәа аахылҩан, иаахылтит. Лаҧхьаҵәҟьа игылан але-иҟәаҵәа. Ала дгәанаҭеит, – ахуху ҳәа иаалеишит! – лыфҩы акит ала: из-банзар, лгәыҭҟьара, лшәара иаалырҟьаны лцәеижь лызнархынҳәит. Ала аалыдгылеит. Иагьылгәаламшәеит аӡызлан, жәытәнатә аахыс алеиҟәаҵәа дшацәшәоз; уажәы деигәырҕьаҵәа илныруан лара, иҟәарҟәашьеиуаз, аҧсы зхаз лцәеижь.

Алеиҟәаҵәа налыдыххылан, иналыкәша-аалыкәшеит. Алыкьи аҧсыӡи рыфҩы лхын аӡызлан. Иааҟрымҿрымын, аҵыхәа цәҩажә ааршәшәан, аца шыҟаз иааҟәасҟәасит ала, уахь амҩа лнарбозшәа. Уи днашьҭалеит аӡызлан.

Ацалаҟьа дынхаланы дныҟәиеит аӡызлан, уа иҟәжьыз амаҭаахә жьак-цақәа днарыҟәиеит, лгәы ҩарханы. Хьыла ицәҟәырҧо, лыхцәы нхыҳәҳәан, иҟамызуа асаара ишьҭасуан, лылаҕырӡқәа уи инаҟәкьасо иахьлеиуаз, асаба инылаҭәон. Лыемырҵысӡо дыҟәиан аӡызлан, атәым жәҩан лаша даҵаҧшуа, лышьҭахьҟа ирҵәи-рҵәииз лшьапҟәа хьыдышьшь.

Аҳаҭбақәа рҵыхәтәа, аныҳәаеынха, аҟыҭа дорресторанахь днеин, уа дынханы дыҟан. Рашәарантә дхынҳәны дааит иҧҳәыс. Ҭыҧҳак лышьҭақәа аца аҧхьа иадганы, рашҭа иҟәганы, ргәашә иҭганы, амҩаду шыҟоу инаган.

Зегь еилылкааит Аҳаҭ иҧҳәыс. Асас дахьыҟәиаз ацалаҟьа днадгылан, лшьа иланаҳәоз ҟалҵеит дымхәыцӡакәа лара: ашьшьыҳәа аӡызлан лыхь-тәы хцәы аашьҭылхын, инаганы иналывалҵеит. Уажәазы дыцәазшәа ҟа-лымҵаӡеит, ӡызлан. Ашырҳәа дынхыҟәтәалеит аӡызлан, лшьап кьачаҟәа лбаашьҭны. Акьыба иаҿагылаз аҧшәмаҧҳәыс лакәзар, аҵыхәтәантәи Ӡызлан Ӡаҳкәажә лӡамҩа цәиаҵәааҟәа лыҧраҳәа ҟьашь нархьылшьын, лылаҕырӡҟәа аалзыҧхьалҳәеит. Аха усгьы дцәажәаӡомызт, зымч аҧышәа-ра гәхьааганы иҟаз аӡызлан лыбз аалҿылхыр ҳәа дшәаны.

...Ахәылбыеха дхынҳәит Аҳаҭбақәа рҵыхәтәагьы. Аҭыҧҳа лышьҭақәа дырхыланы, иашҭа дааҭалеит.

АНАТОЛИ ЛАГӘЛАА

Ажәеинраала ҿыцқәа

ҾЫЗЫМҬУА АХАҲӘҚӘА РЫГӘҬЫХА

Ашәышықәсқәа ирықәлоу ахаҳә аҽыртынч,
Иабахьоу зегь ахарштны амҩаҿ итәоуп:
– Уаҳа акгьы сылам, икаԥсеит сара сымч,
Сзықәшәаараны сыҟоу соуҳәар ухәҭоуп!..
Сџьашьаны исыхәаԥшуа ишьҭан уи ахаҳә,
Аха гәаныла иаҳәоз зегь саҳаит:
– Сымҩа уанымлан, уаҳа уҽырҵәаҳә,
Уеимлагәа узкыша ашьацҳәақәа сҳаит!..
Уижьҭеи ҽа мҩак ала сцоит есымша,
Исырхәлоит, иаҭахызаргь исыршааит!
Иаԥырачны иҟоушәа рыхәдақәа ашша,
Ҿызымҭуа ахаҳәқәа сыԥшааит!!!
Аха ԥыҭрак ашьҭахь агәҿыӷь саганы,
Сырԥырҵит ахаҳәқәа сышзахәоз...
Сгәы иҭаз мҳәааӡакәа, ҭынч стәаны
Ахаҳәқәа рыхәаԥшра сабахәоз?!

***

Ауаа идыруаз џьишьауан,
Ирҳәоз хаҵо дааиуан...
Уи игәыҟадыцџь деижьауан,
Ихшыҩ мыждагь иааиуан...
Иуаҩыбжара данахыс,
Иаалырҟьаны дҟәышхеит...
Шьҭа аӡәгьы дишьҭалом дхысхыс,
Игәгьы зынӡа идысхьеит...
Аиаша ацәаара данахькьыс,
Ихашҭит заҟа ихыҵуа...
Уажә иԥсҭазаара ҵакыс
Иамаз даназхәыцуа...

***

Быччаԥшь аҵаа еиԥш ихьшәашәоуп уаха,
Бысҿамыччан уаҳа...
Сааныжь, абра дсымамшәа зынӡа ҭынха,
Саҵазааит гәнаҳак...

Алашара згәылҧхо бхышәахь сыҧшӡом,
Иазызуеи, сажьозар!..
Сгәы мыжда, усҧырҵ, иахьуҳәо сцаӡом,
Уаха сумыбжьозар!..
Ус сымҩа ианҧгылеит, иабаќаз уи агәыҡәаха,
Иќыуҵәуо ла ќьалак...
Ҳаи, уара еиҭамҳәа, уабаҧшуеи уажә ҿыцха,
Усрабоит лапќьала!..
Иҧшуан бара бхышәахь, уссгьы сакӡамшәа,
Ах, ак ќамлазааит...
Еи, ала ќьала, зынӡакгьы иахҭахӡамшәа,
Уахь ҳаицыҧшуазааит!..

***

Схьааҟәа сыкәшеит, сызрыцәцома,
Абаа сҭаркит срытќәаӡарц!..
Шьҭа иахьысҭахыз снаӡома,
Исҳәарц сзызгәаќуаз сымҳәаӡац!..
Аха сышьҭа аӡәы изгәаҭар,
Ма инырыр уахь сышцоз...
«Аҧсра абаихәҭоу?!» сишаҭар,
Уи идыруазҭгьы сзыхьӡоз?!
Ҵыск уа сывара иҷырҷырит,
Уи ашәа ҭалеит сгәы ихааӡа...
Уи са схьааҟәа шарцәоз здырит,
Ах, иабаќаз уи уаанӡа?!
Саҕәра шәаах, сќамчгьы сышәҭа,
Сҭаҧшыроуп сҿыццышә алакҭа!..
Аӡә дзанылари са сышьҭа,
Изакәхо сеидру са суахҭа...

***

Сышәхымс аќны дааин исеиҳәеит аҧсцәаҳа: –
Уаӡьал уахсырҧеит уахакгьы уара!..
Сымҩахь умааин, суеигӡаӡом уаҳа,
Шәымҭакгьы уавызгом уаҳа уҿҳәара!..
Шьҭа ухәыцла, иабеиҧыло иара имҩеи са сымҩеи,
Еивысшьа ҳамамкәа иќалоит ҳааивахар!..
Аҧсцәаҳажә иќынӡа шьапыла санзымнеи,
Иалшоит игәыҿкаагоу ҽаӡә дигәаҧхар...

***

Сшәыхәоит, уи уаҳа дашәмырган аныӡба,
Сахьышәҭаху акрыҟоума ҳәа дымҵааит...
Ихашҭит зегьы-зегь амал қамса аниба,
Иаразнакгьы имҵәыжәҩақәа аait!..
Аамҭа ццакы-ццакуа аҽхыцәгьеиҧш ианнеиуа,
Зегь аҕәра аҿадыршәырц рҭаххоит!..
Амыцхә шәамеилаҳан аҽы аҧхьаҵәҟьа иҩеиуа,
Уи даҽазнык ибжьатәхоит!..

***

Имазма ахьаа, дбылуазма гәырҩала,
Дықәуп инапашҵа еиҟәыҷҷа...
Аамҭа цәгьа ашьҭақәа инуп инпыҟҟала,
Дамазшәа зибоз дыхьча?!
Дақәтәеит аҽы, аха аҕәра импыҵшәеит,
Игәы мыжда баша дажьеит...
Аҟамч ашьҭыбжь шаҳаҵәҟьаз аҵҟьараз – иҵҟьеит,
Аха амҩабжараҵәҟьа ихәжәеит...

***

Ах, сахьымӡеит, сахьымӡеит ара изыхьӡатәыз,
Ах, сахьымӡеит ара иҳәатәызгьы...
Дыршьа сзамҭеит иарбан аамҭаҵәҟьаз сызтәыз,
Рылҵшьа сзамҭеит сҿаҳәаны сызкызгьы...
Иргәаҧхашам са сышьҭахь иааиуа, исцәынхаз
Сахьырҧырҵыз, абас зегь ҟамҵакәа...
Анцәа ирҟәырхуп, урҭ, сара аҵәҩан еиҧш сызхаз
Аамҭа еибафара, ҧсҭазаара мбаӡакәа!..

***

Схәыцуеит, сыҧсҭазаара иамази ҵакыс,
Мамзаргьы иазыҧшыдаз са сцәырҵра?..
Арҭ зегь рҭак ҟарҵауеит са сыҵкыс,
Изҩыз, ирылшар шәырхәыцра!..

***

Ацәаҕәаҩ ицәқәа макьана иааҧсаӡом,
Аҕьараҳәа иаҿуп урҭ анхара...
Адгьылгьы шгәырҕьо зынӡа иаӡаӡом,
Хәыҷыхәыҷ иахылҵуеит аҧхарра...
Макьана ус ҳааиуеит, ҳаилымшәацт аӡәгьы,
Иаха ҳамам, аҧсцәаҳагь дҵаауазар!..
Араҟа, ижәдыруаз, иӡӡом акгьы,
Ажәла нкауршәыр иаауазар!..

***

Избоит, аҭыҧҳа ҧшӡа, ашьабсҭеиҧш бнеиуеит,
Сылаҧш ауп ибыцу, сгәы ус игәаҭеиуеит...
Иҟамкәа ишҧаҟам, анасыҧ бҧылашт,
Ашьабсҭақәа ыҵзырҟьо шәарыцалак гылашт!..
Акы заҵәык, дахьсзымдыруа ауп са сгәы иалоу,
Уа згәашә ҧшӡа аартны, зашҭаҧшӡа бҭало!..

***

Хыхь иқәтәоу идыруеит ҳазҿу зегь ҳара,
Ҳахьнеиша, ҳахьааиша шьаҿала!..
Абзиа зҭаху зегь избом изхара,
Иҽеимгьы дрышьҭам ҭыӡшәала!..
Ҳарҭ ҳматанеиуеит, уаҳхылаҧш, Ҳазшаз,
Адәы ҳақәумҵан, ҳуҳәоит, гәырҩала!..
Хыхь иқәтәоу илаҧш хааӡа изыхьиршаз,
Ахааназ изирхоит убри ала!..

***

Ҿымҭӡакәа угылоуп, иҟоу умбошәа,
Иубозаргь, ма уиҵәҟьа агәра умгошәа...
Акрыздыруа рыҧсқәа аарла иҭоушәа,
Иахьатәи аамҭаз зегь ус иахәҭоушәа,
Аӡәи-аӡәи еиқәҿыртӡом, аҳцәа рҭоушәа,
Зны игәырҕьошәа, зны агәырҩа рҿатәошәа,
Уара ушгылоу аҧсҭазаара цошәа,
Уанзахьымӡа, ушахәаҧшуа инҵәошәа...
Умиир анамухгьы, адунеи узықәхеи умцуроушәа?..
Уҿҳәара зыркьаҿыз, иуимҭоз ироушәа!..
Адәы уқәхар, иара изы иҧхашьароушәа!..

***

Аҧсҭазаара шәынтә сажьахьеит,
Анасыҧ ааины исзыҧшушәа,
Аха, иабаҟоу, исхыҧраа ицахьеит,
Ашымҳаҵлеиҧш сгылоуп сзаҵәушәа!..

Сзеиҧхызуаз амшқәа цахьеит,
Исҭахугь сарцәом иҳәамзар...
Аҧсҭазаара, шьҭа сурхахьеит,
Сухәаӡом, алу еиҧш скәамзар...

***

Сыҧсҭазаара сгәы ахшәаны,
Схы знысҟьари ҳәа сантәало,
Сыхәда ашаха нахаршәаны,
Сҿанкнасҳалак скәалкәало,
Иҟарҵо иақәымшәо ишыҧшу,
Сызҭаху зегь неизыҳәҳәа,
Ҧшышьас иамои, сгәы иҭашу,
Сымҵарсны идәықәлауеит сцәаҳәа!..

***

Сызхьымӡаз, са сышьҭахь иааиуа дахьӡааит,
Сахьзымнаӡаз, илшозар, дыхәжәаргы днаӡааит!..
Ҳзышьҭазгьы ҳзацәыҧхашьои, ицәыригааит, имӡааит,
Шаҟантәгьы ҳшьацәхныслаз дмаашьакәа иҧхьаӡааит…
Уаҵә игылаpан иҟоу, ихаҵкы-ҧсаҵкы ҳцааит,
Ииашан иҟаиҵо шьаҿаказ ҳаҧсааит!..

***

Ақәа мыжда леиуеит, ақәа мыжда леиуеит,
Акәа мыжда леиуеит уахак...
Сгылоуп сгәаҭеиуа, сгылоуп сгәаҭеиуа,
Уаҳа дысмоуит ҭынхак...
Ҧҳәызба ҧшӡак лылаҧш аҵәыршеиҧш исылҟьеит,
Аха издыруеит даҿа арҧыск дылҭахуп...
Ах, изури, изури слаҭәалшьом, дсыдҟьеит,
Сацәнымхаргьы алшауеит, схәуп!..
Ақәа мыжда леиуеит, ақәа мыжда леиуеит,
Бызцәылозеи, ибыцалеи, исаҳә?!
Саргь тәашьас исымоузеи, сахьгылоу сгәаҭеиуеит,
Сцәылоит, илеиргьы ахаҳә!!!

***

Сгәыҕрақәа абаҟоу, иахьак иҧхьарылеит,
Сцагәышьоит сныгәнысуа...
Сацьалгьы ҧышәарччо саҧхьаҟа иааҭгылеит,
Иабоит сышзаҧымсуа…
Еиҕьу еицәоу ҳәа шьҭа иалысхуа егьыҟам,
Аҧсреи абзареи...
Акызаҵәык, амҩа сықәуп сыҩныҟа,
Сзымнеи, сызнеи…

***

Закә ҧсҭазаароузеи, акәыба хҭоушәа?!
Зынӡа ҳаибамбо, ус иахәҭоушәа!..
Шьҭыбжьык ҳхылымҵӡо, маӡа ҳаиқәшәошәа,

Изакәу сеидру, акы ҳацәшәошәа,
Ҳхы агәра аагошәа, иҳамгошәа,
Ԥсгахак ҳмоуӡо, аҵәы ҳахоушәа...
Зшьаҿа ааихызгаз, уи дҭахошәа,
Адунеи аҿҿаҳәа еибарххошәа,
Мацәазк ҳазҭымҵуа хҭадырххошәа,
Зхы зызгәамҭаз ирзеицәахошәа,
Закә ԥсҭазаароузеи, акәыба хҭоушәа?!

***

Уажәшьҭа ԥыҭрак аамҭа анца,
Ҽа мҩак аабом...
Адунеи зегь алахьынҵа,
Ҳаргьы ҳзацәцом...
Аха аҟәышра анҳацәмыӡ,
Ҽак хҭаххом...
Ҳалҵыр инымҵәаӡо аԥхыӡ,
Зынӡа хҭахом!..

***

Анцәа ду, сажәа сырҳәа,
Угәы сыхшәоу?!
Сашьҭоуп раԥхьатәи ацәаҳәа,
Схы иҭашәом!..
Уаҳа иамбо ҽа блакы,
Ажәабжьк иазҳәоуп...
Са сыԥсҭазаара аҵакы,
Убри ацәаҳәоуп!..

***

Дысхашҭзар ҟалап, зны-зынла саахәыцуеит,
Сеидру сызлоу...
Банызбалак схьаа ҿыцӡа иаацәырҵуеит,
Сгәы бахьҭатәоу...
Ухаҵоуп идыр, шьҭа ианхәыцҟьои иахьхәыцҟьои,
Мамзаргь иаԥшроу?!
Амшын ахь бымцакәа, нас, уаҳа излабырцәои,
Амца ибыцроу!!!

***

Уи аҩымҭақәа имоуп, ишьҭыхны узыԥхьаша,
Акыр уеимдақәар...
Аха иазуазеи, аиҳарак дашьҭоуп абаша,
Иҳәоит алақмар...
Иԥсыхәои, нас, аԥхьаҩ, абзиахь дназмышьҭуа,

Абаша еиҳахар?!
Имыҩлароуп аҩымҭақәа, аҵахь длазышьҭуа,
Иҭахызар деиқәхарц!..

***

Ламыс змаз иҽрылак дааиуан,
Ламыс шимамыз дмырбо...
Аха башоуп, мчык иаааиуан,
Усҵәҟьа дашьҭуазма дҽырбо?!
Сеидру даазгоз, уажәраанӡа ихәаз,
Аха даннықәыпш ихацәа,
Абзиеи ацәгьеи есымша еилызхуаз,
Иҭыҧ дықәиҵеит анцәа!..

***

Акрыҟоу џьышәымшьан, зегь ҳжьоуп,
Шәхагамхан!..
Аҧсреи абзареи рыгәҭа ҳабжьоуп,
Ҳахәмаргахан!..
Аҵыхәтәан дарбану ҳазтәхо,
Ҳзырманшәалауа?!
Џьара ахаангьы ҳмыццакӡо,
Знапы ҳаншәалауа?!
Ари ҳдунеи ду еиҟәышьшьоуп,
Иаиааиуа, илбааздо...
Убри ахьаҳзымдыруа анцәа иџьшьоуп,
Убриауп ҳаазго!..

***

Аҵәаҵла ду андыршәшәо еиҧш,
Сиршәшәеит!..
Ампыл амба ианҭашәо еиҧш,
Сгәы дҭашәеит!..
«Уа уансымам, са сеиҭымхеит!»
Уи изхеит!..
Уажәшьҭа дҭызцода, џьым-џьымхеит,
Уа дҭахеит!..

***

Шьоук ҧшуп, аамҭа еиласуазар,
Дара иҟарҵаз ҳхаштрашәа!..
Адунеиаҿ зегьы мҩасуазар,
Нас убригь мҩасрашәа!..
Иаиааиз даныҟам, ҳанааиҭаххо,

Ҵәахышьа амамкәа иахԥылауеит!
Урҭ ирґьычыз аамҭа аназааигәахо,
Ишанханы иааҭгылауеит!!!

***

Зны ҳалбааауеит,
Зны ҳхалоит,
Зны ахаҳә еиԥшҵәҟьа ҳабґалоит,
Ҳцоит хланҵы!..
Зны ҳаизҵаауеит,
Зны ҳаидхалоит,
Зны ҳхәыцрақәа зынӡа ҳдырҟьалоит,
Ҳаисрацы!..

***

Уиҭиуеит уи имарианы,
Уаахәара аҟара дадхалом!..
Дтәоуп есымша дыхианы,
Иитахымгьы дадҳалом!..
Дзеиԥхызуаз зегь ила иабеит,
Сеидру шьҭа дахьынӡацо!..
Акы заҵәык, агәра игеит,
Иҟам уи дызхьымӡаӡо!..
Баша дақәгәыӷт, акры анҵы,
Иидырyа зегь иҳәацәарц!
Уи иац ирхәашьуаз аӡы,
Иахьагь макьана имзаӡац!

***

Уаԥ хьаас уимаӡам ара,
Ухала уаҵаз уара ухьаа...
Шьоук ахӡыӡоит рмаҵура,
Шьоук амал шдырҳаша заа!..
Аамҭа изымыбжьац аӡәгьы,
Аґәра шақәыршәыз ибналеит!..
Аиашагь иалшаӡом акгьы,
Быргцас, ашьамхқәа аҵаҟәалеит!

***

Иацгьы иранаҳажьт ҳара,
Иахьагь ирҭахыз ҟарҵеит...
Иаҿуп амал қамса арҳара,
Ҳара ҳхьаақәа рымбаӡеит...
Уаҵә игыло ирзынхо,

Хьаас ирымаӡам аӡәгьы...
Нас, дызусҭа ҳаиқәзырхо,
Ҳдацқәа ҳрылгеит иахьагьы!..
Згеь зхароу ҳизҵаауеит,
Дарбан қәыцьмоу ҳзыхәлашәаз?!
Уи ҳа ҳҿымҭраҿ дхаԥшаауеит,
Ҳара, зыбз зыхәлашәаз!..

***

Ҿызымҭуа мчык сара саԥхьаӄа иԥшуп,
Изури, мышкызны ишысиаауа здыруеит...
Иахьа ихаакәакәараӡа амра схашуп,
Уаҵәы ашәшьеиқәаҵәа шааигәахо снырует...
Иӄаз уи амч, еиҳагьы сарҕәгәоит,
Иснырyазааит саԥхьаӄа ишыӄоу сызхымԥаша...
Есымша ашьха икыду мышкызны даҿахоит,
Иахьиҭаху данзымнаӡа, убриоуп иара изхымгаша...

***

Аӡәаӡәала сѡызцәа сааныжьны инаскьоит,
Ахра цаҕьцаҕьра иалышәшәо ахаҳә еиԥш...
Ҳаԥхьаӄа иаҳа-иаҳа амшқәа цәгьахоит,
Ҳнаԥшааԥшаанӡа, икабоит аӡәырѡы ашәах еиԥш...
Згьы иаҳзыԥшуп уи, згь уахь ауп ҳахьцо,
Аха абраӄа инҳажьуа шәахәакгьы ԥхалароуп...
Мышкызны игылар ҳа ҳажәа зраӡо,
Аҵааршәқәа рыцәҭамлартә ргәы иҭатәаларoуп!..

***

Кырҵуеит ҳаибамбеижьҭеи, ҳанеиқәшәаах ҳааидтәалап,
Ҳагәҭыхақәа аргамеижьҭеи, аха иаҳцәахуеит ҳа ҳтәала!..
Бкәаԥкәаԥуа банаацәырҵуа сгәы аҭра иҭыԥраауеит.
«Шьҭа ушхәыцым ухашҭма, аӡҕаб баша улхыбааyeит!..»
Аха баша сцәажәауеит, сара исҳәо хазҵода,
Шьҭа исҭаху здыргәышьоит, аха ицәырган хы азҭода?!
Бара махәы ԥшӡак бныҟәԥраауеит, иҿықәҿықәуа ардәыноушәа,
Сара хьаас сбымаӡам, ԥилҭак саҵан сгылоушәа!..
Иӄоуп ус цәаныррақәак, иштаҵәаху рымаӡа,
Рылахь иану изацныӄәом, дара рӄны ианынаӡа!..
Изџьабшьозеи, аубџьырхеит, сыхшыѡ маҷк исаԥысуазар,
Ирхароузеи ашықәсқәа, сгәыҷкәын сархысхысуазар?!

***

Исыцрыхоит, исыцрыхоит, исыцрыхоит мчык,
Соушьҭ, нас, суҳәоит, иҟалозар, хәыҷык...
Ишубо, адәахь амшгьы маҷӡак еилгеит,
Иац аппозициаҿ иҟаз, иахьа аиааира ргеит!..
Издыруада аиаша маҷк иааигәаахар,
Ҳазҿугьы кармыжьыр, аҿар ирҭаххар...
Рыччапшь рзыхынҳәыр, изхашҭхьоу шьоукы,
Амамзаара иаргәаашахьоу, гәырҕьар ҳамҭакы...
Мшәан, есымша имариоума ажәлар ржьара,
Ргәы кыдгылар, умҩа иапгылоит џьара...
Ижәбахьоума ианытҟәацуа, агәаҕ, ҳаҕеиҭа,
Шәызҭапшуама ижәыло ацәқәырпа алакҭа?!
Исыцрыхоит, исыцрыхоит, мчык сарҳәацәоит,
Знызынла иахьсҭыпым џьара сагацәоит...
Уахь усс исымоузеи, сцом, исҭахым,
Аха аӡыхәашь иҭалатәхоит, ацҳаҵәҟьа анхым!..

***

Ҳапсқәа ҭоуп, ҳа ҳахьгьы шәхьапшла иҟалозар,
Иалымшои, нас, шәара ишәымбо ҳара иаабозар?!
Иахьоуп ҳанамхтәу, ҳара хәыҷы-хәыҷла аӡы ҳагозар,
Уи еигәырҕьан, ҳазҭахым зегь ргәы дырдозар...
Иҟалоит игәҩанхар, шәара шәусқәа зегь шәанрылго,
Ишәаҳар ажәабжьк, рацәаӡакгьы зыгәра шәзымго...
Шәгәы ҿнамкааргьы, уи мцабзны ишәыцралоит,
Шәа шәгәызианраз, ишеишеишаз еҵәак ҭалоит...
Шәзеиҳабыда, мшәан, шәхатә усқәа заҵәык роума?!
Убарҭ рзыҳәан, нас, апсҭазаара иапсоума?!
Акгьы аанагом, хьӡыки мал дуки шәырҳазар,
Баҩхатәра бзиак шәзахыламҧшкәа ишәкәаҳазар!..

***

Шаҟантә унаҳәааҳәхьази уара,
Еилаужьхьази шаҟантә ҳусқәа?!
Уажәшьҭа излаагари угәра,
Еилгеит ажәлар еиҿамхыскәа...
Уҟәаџьал ахҩаҵәҟьа анахашәа,
Наҟ уаҳпырҵит упсы ума!..
Абра инҵәаазар уҭызшәа,
Апхыӡ баапс еипш, уаҳхашҭрыма?!

***

Иит уара уҩымҭақәа апхьаҩ дрымбакәа,
Игәхьааугоу уажәыгь рлакҭа?!
Иуаҩст урымбазшәа, ицеит умгаӡакәа,
Урзыпшуп, ихынҳәуеит ҳәа еиҭа...
Уаҟәыҵ, егьузрылам уи абиԥара,
Урҭ зегь зышьҭоу аҽеакуп...
Зынӡа ишхәыҷӡоу, ишылоу агара,
Ақьаад ԥара ахьӡ рҿакуп!..
Шьоук ашьхара ихалоит, шьоук неиуеит иҭалан,
Шьоук мицшәа зынӡак рыԥсқәа рӡеит!..
Иҟоуп уа уҩымҭақәа, аԥсра иацәыбналан,
Аха аԥсҭазаара ахәшә рымбаӡеит...

***

Ажәҩан қәак аҿыҵшәауам,
Адгьылгьы шабоит,
Сара сгәы уаҳа иԥызжәауам,
Урҭ рыгәра згоит...
Ԥшак хааӡа иаанашьҭуазар,
Ишԥамури ақәагьы...
Есымша бзиак уашьҭазар,
Угәеиҭоит анцәагьы!..

***

Зегь акака ирышьҭалеит,
Ишзахәаҵәҟьо еихеит!..
Аӡә дцоит иаб итәышьҭрала,
Ҿаӡәы дыссахеит...
Адгьыл зегь аналаӡо,
Ажәҩан агәы ԥжәоит...
Урҭ иахьак еинаалаӡом,
Алабжыш аҿшәоит...
Ах, шаҟа ишәарҭоузеи,
Ажәҩан ангәырҩо...
Зегь зымчу ирбарҭоузеи,
Рыблақәа аныхҩо?!
Ишԥаҳаури ҳаинымаалар,
Араҟа зегь ҳаиԥшым...
Агәырҩа хыҵны иҳалалар,
Кәараҷчоуп амшын...

***

Бзиа дызбон уи анкьа слыҿхагахо,
Ах, закә аамҭаз!..
Агаҿа сықәын, иахьа лышьҭа абалырхо?!
Сқьафқәа анҭаз!..
Уаа шәҩык дрылазаргьы, сыла сарҩашьозма,
Атамеиԥш деикәаԥхон...
Алаф ҳәо снарыдгылон, ус акы ԥхасшьозма,
Цәгьашәа дысгәаԥхон…
Лшьапышьҭыбжьқәа слымҳа иҭаҩуеит кырԥкырԥҳәа,
Уажәыгь ихаауа!..
Лара слымбаӡаргьы, сгәыҭуеит сырдырп ҳәа,
Са сҟынӡа иааӡар!..
Иахьа урҭ амшқәа еимхәыцҵас акакала
Сгәаҵа иҭаԥсоит...
Аха сышықәсқәа иргәамԥхо шырымҳәогьы, ажәакала,
Исымхны ирыԥссоит!..

***

Ицеит ҳа ҳаамҭагьы ԥырны,
Инҵәеит ҳҿара, ҳнаҳәны ҳааҳәаанӡа...
Зны аӡә имшьҭа ҳхьысызшәа
ҳбырны,
Зны абга ҳԥылазшәа, ҳааԥшаанӡа!..
Ахәыҷ иеиԥш аамҭа ҳажьауан,
Ҳаргьы ҳашьҭан уи ҳхысхысуа...
Зны ақәа кыдҵәон, иагьхыжьжьауан,
Аха ҳацәхымҟьеит амҩаду ҳазнысуаз...

***

Аамҭоуп ҳа ҳзышьҭалан ҳцо,
Аха уажәы-уажә ашьҭақәа арӡуеит...
Аӡәгьы издырӡом ианынҵәо,
Зны ицәқәырԥоит, зны ԥшьаала ихьаҵуеит...
Анцәа итәуп уи ҳахьаго,
Хықәу, тышоу, дәҳәыԥшкаҿ ҳнеиуоу!..
Зны уи иҳаиҭоит иҳақәнагоу,
Зны дизычҳауам, дааибар иҳаиуоу…
Макьана ҳнаргауеит ҳшьапқәа,
Макьана ҳаблақәагь ԥхеиԥхеиуеит...
Мышкызны абра иҿахҵәоит ҳаԥсқәа,
Убри аамҭа ааиаанӡа ҳгәаҭеиуеит...

***

Уи аӡӷаб илдыруеит сгәы иҭоу зегь ҵәахны,
Илкуп ацаԥха!..
Уи аӡӷаб уажәыгь дыԥшуп сылҭахны,
Асҟак санынха,
Иласҳәап ажәак, ахьыцқьеиԥш зыхә цәгьоу,
Иагьлысҭап, илтәыз!..
Иҭаршәыз лгәы, иахьыхьшәаашәам, иахьцоу,
Ажьеиԥш иҭакыз!..

***

Быздыруеит, быздыруеит, ба быччаԥшь сҿаԥхон,
Санқәыԥшӡаз зны!..
Зегьы-зегьы брылкаан бара бысгәаԥхон,
Сбыман сҭасны!..
Урҭ аамҭақәа абаҟоу, иниакәкәа ицеит,
Иааигәаоушәа сыржьон...
Ицәырҵыз абзиабарагь аӡыхь еиԥш инҵәеит,
Сааннажьит шьыбжьон!..

***

Умааин ҳәа ансалҳәоз, лхышә аасыртхьан,
Сабацоз схынҳәны!..
Уажәрааӡа иҷыӷәҷыӷәуаз ллагьы еиқәтәаахьан,
Ахьҭа иарлаҳәны!..
Умааин ҳәа ансалҳәоз, лҳәынҵәра еибалыртхьан,
Лқьышәқәагьы ччон!..
Сабацоз схынҳәыргьы, еихашәны ихәлахьан,
Сымҟьалоз ҵхыбжьон!..

***

Зегьакоуп — исоумҳәеит аиаша,
Зегьакоуп — иҭаршәны иуҵәахит!..
Сара исуҭоз ԥьысшьон гәырӷьаҿҳәаша,
Сыԝны баша абарҵа сыԝнаххит...
Зегьакоуп — сыԥшызаауеит избааӡа,
Уи мышкызны издыруеит сшахьӡауа...
Исымбаӡакәа аиаша сывга иргааӡа,
Ах, сыԥсуанда, алакҭа сышҭаԥшуа!..

***

Схым са схыхәхәала амшын ду еилашыраҿ,
Стәоуп сара ԥшьаала сҳамҵа ашәшьыраҿ...
Агәгәаҳәа сгәы иҭысноуп аибашьцәа шнеиуа,

Аха аӡәгьы имбароуп сара сышгәаҭеиуа...
Ахьаа згәы иҭамӡо, иԥсы илшәшәо измыршозар,
Дзышәҭахуи уи иԝыза, игәырԝа дахҟьашозар?!

***

Сыԥсадгьыл заҵәык сымоуп, уи ала сгәы ҩәҩәоуп,
Амшыни ашьхақәеи сашьцәоуп, исҭынхоуп!..
Амал зынӡа исымам, уи ацәыбналт са сган,
Сыԝны ҳәа акгьы узыԥшааурам, баша умеимдан!..
Сатәазымбо дхагоуп, ма деилаԥсоуп,
Аԥсны ҟьаҟьа дуӡӡа зтәыда, са соуп!..

***

Макьана саҵьал саагәа иааиӡом,
Харантә исхыкәшан ицауеит...
Макьана са сыҩәҩәоуп, изсиааиӡом,
Сҭаҷкәым аасраҵәар, ишәауеит!..
Макьана аҳәаа шҳабжьоу адыруеит,
Хәыҷы-хәыҷ снахоит есымша!..
Мышкызны уи шсыхьӡогьы снырует,
Аха уанӡа иҭазааит са схы аԥша!..

***

Мчыла исырҭынчуеит сгәы шәарҭарак ыҟамшәа,
Ара сшаԥшәымоу ардыруа...
Сара сызгәаҩьуа, урҭ аӡәгьы дрыламшәа,
Иахьгылоу еилауаҭыруа...
Аха аҵх агәы анааԝнашо, ҭынч ахы ныҟәҵаны,
Сгәы аныцәауа икаххаа...
Аҩа ир реиԥш исыкәшауа, ашәарҭара ндәылцаны,
Инеиласыжьуеит еилахаа!..

***

Макьана ҳаибамбац, ус лызбахә саҳаит ауп,
Зынӡакгьы исыздыруам лгәы иҭоу...
Зегьы ддырҿехәозар, ахьӡ лырҳаит ауп,
Илымахап анасыԥгьы илыхәҭоу...
Аха сгәаҵа хьухьууеит уи знык сышлызхәыцлак,
Дахьыҟам дсыԥшаарцгьы сҭаххоит...
Лсахьа ԥшӡа аацәырҵуеит, лыхьӡ анысԥырҵлак,
Уи сгәы иаасыцәҭыҵыр, сҭахоит!..

***

Ҽазныкгьы бдәылҟьан бцеит бара,
Еиҳа сақәгәыҕуан аԥсра!..
Баша сеигәырҕьеит ббара,
Баша изгаҵәҟьазаап быгәра...
Срызҭамцалт быблақәа рытәра,
Ишҭало еиԥш, икьууа аты аҭра!..
Смыцәакәа аҵхқәагь рыхгара,
Ибааӡоу скьаҿқәагь рырбара,
Сцарым шәааҵрахь еимдара,
Иаангылааит башьцәагь, еи, дара,
Аӡәгьы дрызҭацалом рхәура,
Баша ибжьамӡааит, мцура...
...Ҽаӡә иашҭагь сҭаларым маҳәра,
Сақәыцп амҵарсра, ма арҳәра,
Беиҭаанагаанӡа бара абра,
Аҵәаан еиԥш сыҵарсзааит сара!..

***

Сыблақәа анаахыст, абар, анцәахша,
Саԥхьаҵәҟьа дгылан дшеишеиуа!..
Саанызкылоз дарбан, абас иансызша,
Аҽы аҵҟьара иазыԥшу еиԥш, сгәаҭеиуан!..
Уи шәымҭақәак ракәын, нас анаҟә схатәеит,
Гәаҭашьа смоуит дахьцаз ҳәа...
Сгәырҩақәа амца сыҽҳәажьны сдырҭәеит,
Уақәшәеит иахьак иухәҭаз ҳәа!..
Иаҳхылаԥшхәу дыҟазаап, сгәеиҭан сихьчеит,
Сҭеицалт ҽазныкгьы са сҵыруа!..
Амацәыс аалҟьан, зных исҿаҷчеит,
Нас амцаҵәҟьа шцәырҵуа сырдыруа!..

***

Шьҭа кырҵуеит,
Кыр ҵӡоит,
Уи аҭыԥҳа дыԥшужьҭеи,
Лыԥсы иахмырӡаа илӡоит,
Лҩыза дылҭахуижьҭеи!..
Лҩыза рыцҳа ара,
Дыҟам усдеи қьафлеи!..
Дызҿу амаҵура,
Уаҳа илам, дафеит!..
Аҵхқәа шаӡом,
Ианнымҵәаӡо иԥсҭыхгоуп!..

Ҵшакгьы амысыр ауӡом,
Убриакзаҭәык ҵсҿыхгоуп!..
Ма иныбжьаршәны даар
Иҵсшьарамшқәа рыбжьара…
Изымдырӡошәа дҭаар,
Имбацшәа ргәарабжьара!..
Дцәыртҵп лара длашо,
Дхәыҵыҵхаап лбарҭа!..
Ас иҵшӡоу дызшо
Егьа иҭбаауп игәаҭа!..
Ҭыси ҳәыҳәи ирҳәоит
Ара дшамоу ашана!..
Аха амшқәа еишьҭала ицоит,
Лразҟы мааицт макьана...
Аҷкәын, шьҭа уеиха,
Иҵҭәа уусқәа рҭыхәа!..
Дыбжьыҵаан дга уаха,
Ахәда дныҟәкны уҽыхәа!..

***

Зынӡак сыбхабыршҭырц баҿушәа,
Зынӡак сахьыҟаӡам быҵшуеит!..
Зынӡак ҽа усқәак бҭахушәа,
Акы барҭынчуам, беилашуеит…

Саргь убри зегь хьаас искымшәа,
Усс исымамшәа сзыҟәшәо…
Бгәаан, қьаадҭас сгәы анбызҵымжәа,
Ибыргәыбзыҕуеит бахьҭатәоу!..

АСАСААИРҬАҾ

Лшьапышьҭыбжь тыгәтыгәҳәа иахьак игауеит,
Схаҿ инхо аҵҳәыс!..
Дызмырҭынчи, илыхьи, агәырҩа сагауеит,
Сызтәом сара ус!..

Аҵсшьарҭа ҩны иҩноу зегь акака иаргәамҭуеит,
Акака ирзыҵшуп.
Аха шьҭа хәыҷы-хәыҷла ргәырҩақәа ирылҭуеит,
Амра рхашуп…

Илыхьи са сгәыла, абас дызмырҭынчуа,
Абас дзырҳәацәо?..
Сыбжьы насыргарц еизызгеит са сымчқәа,
Ак ҟамларц сыштәацәоу...

Ус цыҭрак ааҭынчрахеит, исҳәаз лаҳазаап,
Дааиқәтәазар ҟалап!..
Аԥхәыс илҭаххар, лаҕәарагь ааигәазаап,
Цыҭк илызхап!..

Аха уаҳа умԥсит, еиҭах акәаԥкәаԥҳәа,
Лшьапышьҭыбжьқәа аагеит...
Ара шьҭа еилыргамзар, аусқәа цәгьахап ҳәа
Гәыҭҟьарак сагеит!..

Сыҩхаԥалт иаразнак, лышәгьы снаснасын,
Цшьаала иаатуеит:
«— Ацхыраара ахьыбҭаху бымцан бсыгәҭасны,
Ибҭахызар, сааԥшуеит!..»

«— Мап, мап, араҟа усрыԥшыртә еиԥш сзықәшәазеи,
Уааизар, уаатәа!..»
«Ах, шәарҭарак ыҟазшәа, убас сгәы изҭашәазеи,
Сзырҩашьеи, ахца?!.»

Уи цыҭрак ашьҭахь, ҿаалҭит даахәыцны,
Лқьышәқәагь ччауан:
«— Иҟан ашәарҭара, умааир сындәылҵны,
Амшын ахь сцауан!..»

Пицунда. 25. 09. 2021 ш.

***

Сышықәсқәа цеит сара схьаақәа мгаӡакәа,
Срышьҭан сыҿҟьаҿҟьо исылымшоз мбаӡакәа,
Сааԥшызар — сажәхьеит!..

Исылшоз сҳәеит акзаҵәык мӡаӡакәа,
Иахьысҭахыз сажәагь наӡеит имыԥшӡакәа,
Изаҳаз — еиқәнархеит...

Сааиуан уажәраанӡа сшааԥсаз мҳәаӡакәа,
Шьоук рыԥс анырщьоз, избеит сара ааӡаба,
Ихысҵеит цҳакы...

Сышьҭахьӄа иааиуа игәарҭар ишшәарҭам,
Иқәло дӄалар, амаакырагьы арҭап,
Иахьнагӡап рхықәкы!..

Пицунда. 25. 09. 2021 ш.

***

Амаҷ ауп иҳагу, ҳахьӡароуп, ҳахьӡароуп,
Шаҳҳәоз кыр цеит...
Аԥсык ауп инхазгьы, ҳнаӡароуп, ҳнаӡароуп,
Аха ҳамчқәагьы нҵәеит...

Зхы ҳақәкны ицәажәо идраӡароуп, идраӡароуп,
Ражәа — цҳахоит...
Ҳазкыдлаз ахәы ашӄа ҳаццакны ҳаихаӡароуп,
Мамзар — ҳаҿахоит!..

***

Избоит акгьы шәыгым, малла шәеиқәшәоуп,
Ишәзааит аԥсшьаӷцәа...
Аха шәмаҭацәа аԥсышәала ажәакгьы рыҿшәом,
Дзышәхашҭзеи шәынцәа?!

Сыԥсы зегь ансыхәлахо, ижәдыруоу сзыгәжәажәо,
Аҵәӷан сахатәоуп...
Уԥсадгьылаҿ уанишьҭоу, убызшәала узацәажәо,
Арыцҳарагь — убриоуп!..

Пицунда. 26. 09. 2021 ш.

***

Ҳабацои, ҳабацои, ҳабагауеи ҳамӷа,
Ҳабла аш хылар ҳәа сшәоит...
Зны амра ҳацәхалоит, зны иаҳхалауеит алӷа,
Зны ҳаеҵәаахә шкыду икашәоит...

Мап, шыцуп ҳазлыху, ма аҵьҵла ҳаӷызоуп,
Иахьышәҭаху ҳарҭ ҳазтырӡом...
Ҳа ҳамӷагь ҳацәӷашьаӡом, уи ҳабацәа зныз ауп,
Иахьақәааҳкыз ҳамнеир ҳауӡом!..

***

Зегьы-зегьы сԥырҵыр, зегьы-зегь сынрыжьыр,
Схала саанхар, ҳаӷеиҭа...

Сашәагь аацәырҵны, абла сыхнажьыр,
Сҭанамырҧшыр зынӡак алакҭа...

Уаҳа ҵак амамзар амҩа сызнысхьоу,
Слахьынҵа, иҷышәу саниз?!
Усҟан исмоур агәашьа схы знысҟьо,
Сгәаҵәаҵәҟьа дҭаҧшит сызшәииз...

***

Ҧсҭазаара дук цеит,
Ҳара ҳахь имҧшӡакәа...
Ҳҿара абаҟоу, инҵәеит,
Хаарак ҳамбаӡакәа...

Шьҭа иазхоит шәызҿқәоу,
Амц ҳзагом, ҳаӡхыҵит...
Зегь шәзышьҭаз аншәоу,
Ҳа иаҳҭахыз — шәцәыӡит...

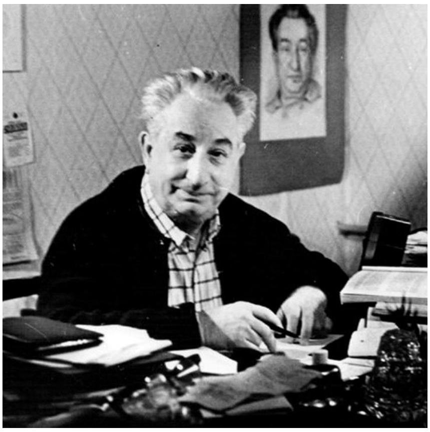

АДУНЕИА ҿ ЕИЦЫРДЫРУАЗ АШӘҞӘЫҨҨЫ

Аԥсуа литература аҭоурых иадыруеит збаҩхатәра амҽхак ҭбаау, зырҿиамҭақәа рыла адунеи аҟны еицырдырыуа ашәҟәыҩҩцәа аӡәымкәа-ҩыџьамкәа. Убарҭ дыруаӡәкуп ҳлитература ашьаҭаркҩы Дырмит Гәлиа иԥа – урысшәала иҩуаз апрозаик, ажурналист, асахьаҭыхҩы, ажәабжьқәеи, аповестқәеи, ароманқәеи жәпакы раԥҵаҩы Гьаргь Гәлиа.

Гь. Гәлиа дреиуоуп иаҳхысыз ашәышықәса 30-тәи ашықәсқәа раан гәык-ԥсыкала зыжәлар рымаҵ аура иазгылаз иналукааша аԥсуа интеллигенциа рхаҭарнакцәа. Аԥхьанатә уи анџьныр изанааҭ ала Амшынеиқәаҿықәтәи аихамҩа ашьҭаҵараҿы аусура далагеит (иреиҳау аҵара иоуит Қарҭ аимадара анџьнырцәа ринститут аҟны), аха нас маҷ-маҷ ажурналистикахь диасуеит: аамҭак азы аҿар ирызкыз ареспубликатә газеҭ «Аԥсны акомҿар» аредактор хада ихаҭыԥуаҩсгьы дыҟан. Журналистк иаҳасабала иааиԥмырҟьаӡакәа ашәҟәыҩҩцәеи аҟазарауааи ирызкыз астатиақәеи аочеркқәеи рыла дықәгылон агазеҭқәа «Аԥсны Ҟаԥшь», «Советскаиа Абхазиа» рдаҟьақәа рҿы. Ус-ус ицәа иалаз ибаҩхатәра ду иабзоураны ирҿиара амҽхак аҽеарҭбаауеит – апрозатә ҩымҭақәа раԥҵара иҽазикуеит.

1947 шықәсазы иҭыҵит Гь. Гәлиа адунеи аҟны деицырдырыуа дҟазҵаз, шьарда абызшәақәа рахь еиҭагоу иповест «Сакьан ааԥын». Ашьха қыҭа Сакьан иқәынхо аԥсуаа рыԥсҭазаара иазкыз ари аҩымҭа анаҩсан трилогиак аҳасабала ишьақәгылеит даҽа ҩ-хәҭак ҩны ианацитца автор: «Ақалақь гәыҭбаа» (1949), «Кама» (1950). Аповест «Сакьан ааԥын» азы 1949 шықәсазы автор ианашьан СССР Аҳәынҭқарратә премиа.

Гь. Гәлиа иҭоурыхтә повест «Асасцәа еиқәаҵәақәа» ажурнал «Новыи мир» ианаҳыла аамышьҭахь ақырҭуа милаҭеилыхыҩцәа ацтәы алырхит, «аҟаԥшьқәагьы» лахә-лахәы ишьклаԥшра рҽазыркит «узықәгәыӷша дреи-

уам» ҳәа ахьӡ баапс ихьнырҳаланы. Ускан ақырҭуа милаҭеилыхыҩцәа ирасакьаҳәымҭан, аԥсуа жәлар рҭоурых мҽхакыҭбаала ареицакра аԥшыргахьан. Ахҭысқәа убриаҟынӡа инарцеит – Аԥсны ааныжьны дықәымҵрада ԥсыхәа имоуа дҭадыргылт ашәҟәыҩҩы. Убасҟан иҟалашаз сеидру, шәшырара изиумузҭгы аԥсуа жәлар рхаҵгылаҩ ду, ауаҩ гәшаҭа, ауаҩ гәыҭбаа, ашәҟәыҩҩы Константин Симонов. Уи ибзоурала 1948 шықәсазы Москваҟа нхара-нҵыра ҳәа диасуеит, аусура далаиргоит иара дызхагылаз агазеҭ «Литературнаиа газета» аредакциаҿы. Уинахыс аԥсуа шәҟәыҩҩы – Дырмит ду иԥа – иԥсҭазаара ҟыҟҿыҟда ишьақәгылеит, ирҿиара усгьы еизҳазыгьеит ҳәашьа амамкәа.

Гь. Гәлиа икалам иҵыҵит хыԥхьаӡара рацәала ажәабжьқәеи, аповестқәеи, ароманқәеи. Урҭ рахьтә еиҳа еицырдырыуа иҟалеит аԥсшәахь еиҭагоу, анаҩсан Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аԥсны Аҳәынҭқарратә премиагь занашьахаз иҩымҭа «Дырмит Гәлиа. Саб изку аповест», иара убас аҭоурыхтә романқәа: «Омар Хаиам изку аҳәамҭа», «Афараон Ехнатон», «Афинатәи ауаҩы», «Сулла», «Михаил Лермонтов иԥсҭазаареи иԥсреи» уҳәа убас егьырҭгьы.

Гь. Гәлиа 1948 шықәса инаркны идунеи иԥсахаанӡа Урыстәыла дшынхоз-дшынҵуазгьы, изгәакьоу Аԥсни аԥсуа жәлари иҽырҟәыҭханы дыҟамызт изаҟаразаалак. Уимоу, ҿыгәгәала иаҳҳәар ауеит иара аԥсуааи аурысқәеи дрыцҳаны дыбжьагылан, Москва Аԥсны «дацҳаражәҳәаҩны» дыҟан ҳәа. Иԥсадгьыл гәакьа аизҳазыгьара иазкыз аусхкқәа акыр, еиҳараӡак алитературеи акультуреи рхырхарҭа иатәыз, иара иаԥшьгарала аԥсҭазаара роухьан (иаҳҳәап, ахәыцтәы журнал «Амцабз» аҭыҵра).

Ажурнал «Алашара» аредакциа

ГЬАРГЬ ГӘЛИА

Ажәабжьқәа

АШЬХАТӘЫЛАТӘИ АЛАКӘ

Аԥсны, абри атәыла аҿацә хәыҷы аҿы, ашьхақәа даараӡа иҳаракуп, рықәцәақәа ажәҩан хыла иҭырԥссоит.

Абас иҳараку, еилаарцырыуа игылоу шьха дук ашьапаҿы иҟоуп Абҩа-ӡыхь ҳәа қыҭак. Абра инхон абдуи амоҭеи. Абду ихьӡын Кан, амоҭа – Гәдал.

Абду игәаҭаҕара илахысуа ажакьа ӡыш иҿан, ԥхынгьы-ӡынгьы иуапа хәылда дҭашьшьы дныҟәон. Гәдал хәыҷы иакәзар, уи бзиа ибон ахыци ахәымпали. Зны-зынла ихыц аарыхханы ахәымпал анауижьуаз, икаууа ажәҩан иаҭәа агәы иналаӡ ицон.

Абри Абҩа-ӡыхь ақыҭа иаҳагьы ибзиахон, даҩа хәыҷӡак иԥхарразар. Ара ԥша хьшәашәак асуан; зны-зынла убриаҟара иҕәҕәаны иасуан, уи, иҭнажәжәон аҵыықәреи шьапқәа, ихнажәжәон аҵәаҭла ҟатарақәа. Дара урҭ ихнажәжәаақәозгьы хара иаҟьон, иарӡуан. Абҩа-ӡыхь ақыҭа ас аԥшацәгьа рурақәеи ршәыри аныԥхасҭанатәлак, иругәышьарыз, рнапқәа ргәыдкыла иаақәхон.

Зны Гәдал хәыҷ иабду ус диазҵааит:

– Дад, изымиуазеи абри ҳара ҳқыҭан аҵыықәреи бзианы?

– Избан умбои, Далан ҳәа изышьҭоу иԥшацәгьа ахьасуа азоуп.

– Нас аҵәақәагьы изырҿамлозеи?

– Иуасымҳәеи, Далан аԥшацәгьа ахьасуа азоуп.

Кыраамҭа дхәыцхәыцуа дгылан Гәдал, нас ҩаԥхьа иабду днаиазҵаахит ус:

– Дад, изыхьӡыда, мшәан, абри Далан?

Аҭаҳмада ижакьа еилачыра инапы налишь-аалишьит. Нас аҭак ацынхәрас иаацәыригеит имоҭа изы абри еиԥш ашәа:

Ашьха дуқәа-дуқәа рынхыҵ,
Ԥхынгьы-ӡынгьы асы ахьықәжьыц,
Дынхоит аҕацәгьа Далан.
Ԥсҭеи гәаҩеи ахьҭа ҭаирсуеит,
Абнаршәыра ԥшала ирӡыӡоит,
Иқәирдыдуеит афырҭын!

Даара игәцаракны дазыӡырҩуан Гәдал хәыҷ ари ашәа, аха уи ахы ахьцоз ҳәа изеилымкааит иара.

Нас аҭаҳмада дааиԥхьхәыцаан, иаацәыригеит фырхаҵак иажәабжь:

– Даараӡа акырҵуеит, дад, ари ҟалеижьҭеи. Абҩа-ӡыхь ақыҭаҿы дынхон усҟантәи аамҭазы хаҵа ҕәҕәак, ихьӡ уаҩы игәалашәом, ҵабыргны. Ари ахаҵа гәымшәа иақәикит аҵыықәреи леиҵарацы, аха Далан иҵыжәжәа иқәиҵеит, аҵәаҭлақәа еиҭеиҳарц иақәикит, аха Далан аԥша наирсын, ихишьааит зегьы. Нас ари афырхаҵа иақәикит диҿагыланы диабашьырц Далан ихаҭа.

Ишәиҵеит икәалӡы хьанҭа, иҟәниҵеит иаҳәачаҧа, ихы рханы ддәықәлеит ашьхарахь. Дцон уи хаха-хымш, аҵыхәтәаны диқәшәеит Далан.

Далан захьӡыз омагак иакәын, иоура-иҭбаара заҟараз ҳәа ҳәашьа узаҭомызт, убри аҟара ддуун азы. Ауапа хәылда ишәын, аха уи ауапа, зегьы иршәырҵало еиԥш, еиқәаҵәамызт, ишкәакәан, асы иалхын. Ижакьагьы шкәакәан, иҧаҵагьы шкәакәан. Иҿы аҧсыҧ нҭеигалон уи, нас иӡамҩақәа нҭырчаауа дрыҭәҳәон зегьы иҵаа-хьшәашәоу ҧсыҧла. Ари аҭәҳәа назысуаз ҧсы зхаз акы ааннажьуамызт, иннарҵәон зегьы. Ашьха ҳарак ихалаз ахаҵа гәымшәа, хықәкылаҵәҟьа днаижәлеит Далан, аха Далан иҧсыҧ ааизганы игәыдлаз днеигәыдҭәҳәалеит. Ахаҵа гәымшәагьы иаразнак дҵааршәыраха ааҟалеит. Уажәыгь игылоуп ашьхаҿы уи аҵааршә...

Шьардаӡа игәы далсит Гәдал ас иҵааршәырахаз ахаҵа. Игәаҕ шьҭихит Далан, аха илшагәшьозыз уи! Далан дынхоит ашьха ҳарак анхыҵ.

Уинахыс илахь еиқәышьшьы дныҟәон Гәдал. Зны-зынлагьы днаныҧшылон аҧшаҳәа. Аҧшаҳәа акәзар, рха каршәраны инашьҭын Амшын Еиқәа аҟынӡа. Иҟамыз ҳәа иарбан ари аҧшаҳәаҿы! Аҵықәреи гарҭак амамызт, аҵәа акәзар ирацәаӡан, иҟан алимони амандаринеи. Апальмақәа кахәхәа еихышәашәон, урҭ ирывагылан, ахьӡы рхьыршоушәа, амимозақәа. Амрагьы кыдцеилон ажәҩан агәаҿы...

Ари аҧшаҳәа ссир аҿы дынхон-дынҵуан Дауҭ ҳәа ҷкәына хәычык. Уи дреигәырҕьаҵәа дрыхәаҧшуан амреи амшыни. Хандеиҩык, ҷкәына еилыххак иакәын иара. Абар уи бзиа ибаны гәыҭкаала иихәоз ашәа:

Алимон, угәылҭәааны цқьа уҟала,
Сҩыза хәычы, умаашьан!
Ари амра уара иутәуп,
Аҧхарагьы уара иутәуп,
Сҩыза хәычы, умаашьан!
Удацқәа рыжәпа, иузҳала,
Угәылҭәааны цқьа уҟала!

Абри ашьҭахь, ашәа ҳәауа, абаҳчаҿы аус иуан. Зны Дауҭ алимонҵла ашьапы анышә шаваикәакәоз акәымкәа, изымдыруаз ҷкәына хәычык дааидгылт.

– Ҵаара ҧхашьарам, уабанӡатәиу уара? – дҵааит Дауҭ.

– Сара Гәдал соуп! – иҳәеит иааины игылаз аҷкәын.

– Узызҟазоузеи, иузыҟаҵозеи нас, уара, Гәдал?

Гәдал аҭак аҳәара ацынхәрас ихыц ааирххан, ажәҩан ахь икаууа аҿынаирхеит ахәымпал. Уи аамҭазы ажәҩан ихын уарбажәк. Ахәымпал шнеиуаз аҧсаатә млашь амҵәыжәҩа нкылнаҵәеит. Аҧсаатәгьы кәлаауа хланҵы инҭалеит.

– Афырхаҵа! – ҿааиҭит Дауҭ.

– Уара иулшогьы здырырц сҭахын, – иҳәеит Гәдал.

– Сара амандаринақәеи алимонқәеи реиҭаҳара шьахәлаҵәҟьа издыруеит.

– Ҳаи, рацәа уфырхаҵазаап уара! – ҿааиҭит Гәдал, ибжьы ҩҭыганы.

Нас, Гәдал даагылан, Дауҭ иеихәеит дахьынӡатәиз, дызусҭаз, иқыҭагьы Абҩа-ӡыхь шакәыз, уамагакгьы Далан ҳәа ашьхатәыла дшамаз.

Дауҭ, ицәажәоз дааизыӡырҩын, усгьы ҿааиҭит:

– Излазбо ала, кыр ауадаҩра иҭагылазаап шәара шәқыҭа.

– Даараӡа! – дақәшаҳаҭхеит Гәдал.

Ус хьанҭарак иацәшәо иакәӡам Дауҭ, даацәажәеит иара:

– Уи Даланажә ихаԥыцқәа ыцаԥыххаатәуп, убоо!

– Иабаҟоу, уи хаԥыц имаӡамеи! — наиаҭеикит Гәдал.

– Ус анакәха, ижакьажә ркәыкәтәуп!

Аиашазы, Гәдал даара игәы дақәшәеит дзыниаз иҩыза. Дук мырҵыкәангьы урҭ рҿынархеит ашьхарахь рхы рханы, Абҩа-ӡыхь ақыҭа ашҟа. Дауҭ дандәықәлоз ишьҭихит алимон гәаҕьи, амандарина гәаҕьи, аҵәа гәаҕьи.

— Арҭ агәаҕьқәа, ҳахьнеиуа илахҵароуп! — наиабжьигеит Дауҭ иҩыза.

— Арҭ агәаҕьқәа аиҭаҳатәқәа рхылҵышт, урҭ шқәыԥшу аҵаа рычҳауа иҟалашт, ус анакәха, Далангьы урҭ рзы дшәарҭахарым.

Аҷкәынцәа ақыҭаҿы ишааиз еиԥш, адгьыл аармазеины агәаҕьқәа ларҵеит. Гәдал иабду раагәа дгылан, дрыхәаԥшуан, иҟарҵоз џьашьатәыс ибаны, зны-зынлагьы иаацәыригон Далан иххәааны иидыруаз ажәытә ашәа.

Иныиасит аӡынра. Иааит ааԥынра, аԥхарагьы ҵысит, ииаҵәҟаҟараӡа адгьыл иқәыҳәҳә аара иналагеит аҵиаа ԥшқақәа.

Гәдали Дауҭи рызхара ирзымбо ирыхәаԥшуеит иларҵаз агәаҕьқәа ирхылҵыз аҵла хәыҷқәа, аха абар аҿаанахеит Далан иԥсыԥ. Иасит уи ԥшаҕьны. Уаҳа иҟаӡамызшәа иҵнажәжәеит аҷкәынцәа рызхара ирзымбоз аҵиаақәа.

Акы еиԥшымкәа ргәы иалсит Дауҭи Гәдали ирыхьыз. – Ԥсыхәас иахҭарызеи абри Далан? – рхы неиларкит дара.

Уи аамҭазы аҭаҳмада ҿааиҭит ус:

– Абри аԥсаҵла қәыԥш амҵан изакәызеи, мшәан, ииаҵәаӡа иаабо?

Дауҭи Гәдали неибарҳәҳәеит иахьгылаз.

– Ассир, шәанаџьалбеит, ари алимон ами! Еиқәхашьас иаиузеи, нас, ари?

Ииашаҵәҟьаны, ари алимонҵла хәыҷ акәын. Еиқәхашьас иаиузгьы уи акәзаап: Далан иԥсыԥ ԥша хьшәашәаны ианасуаз, ари аԥсаҵла қәыԥш иахьчеит ахьҭа иагараны иҟаз алимон ҵиаа.

– Ари аԥсаҵла қәыԥш, – иҳәеит аҭаҳмада, – Далан изымиааиз ахаҵа иеиҳа хараӡа иҕәҕәазаап!

– Егьиашаҵәҟьоуп! – инақәшаҳаҭхеит ахәыҷқәа. Абри инаркны аҷкәынцәа бзиа ирбо иалагеит иқәыԥшыз аԥсаҵла хәыҷы.

– Угәы ишԥаанагои, дад, – иҳәеит Гәдал, иабду днаидгыланы, – аԥсаҵлақәа рацәаӡаны еиҭаҳҳар ишԥаҟалари?

Абду акраамҭа дхәыцуа дгылан, нас усгьы ҿааиҭит:

– Бзиа дақәдыршәом урҭ Далан!

Уаҩы ишимбац еигәырҕьеит Дауҭи Гәдали аҭаҳмада иреиҳәаз.

– Ус акәзар, зыԥшра ҟамҵакәа ҳалагап ҳқыҭа зегьы инакәыршаны аԥсаҵлақәа реиҭаҳара, – ирызбеит аҷкәынцәа еицҿакны.

Иануҳәа – иноугӡароуп! Ажыгеи аҵыркантi аашьҭыхны ицеит аиҭаҳарҭақәа дырхиаразы. Гәдал ҭыркантла адгьыл данлас, аҕьеиҩҳәа анышә асра быжьқәа геит иахьабалак.

– Ари сҵыркант бжьы ашьхақәа иахьырҿасша ауп, – иҳәеит Гәдал.

Ҩаҧхьа ҭыркантла адгьыл данлас инақәырццакны иҵыркант абжьы агара иналагеит, иара идагьы џьоукы адгьыл жра иаҿызшәа.

– Ари акы иамааноуп! – иҳәеит Дауҭ. Дауҭи Гәдали еибарыҩны акаӡгьы инаҿалт. Абар ассир!

Анаара зегьы хәыҷыла иҭәын, урҭ асны анышә ажра иаҿын, аха зегьы уимацара иаҿымызт, џьоукы абнаршәырахьынтәи аиҭаҳатәқәа ааргон, џьоукых, иасны аиҭаҳара иаҿын.

– Еи, уара!.. – нарықәҿиҭит Гәдал, – шәызҿу закәызеи?

– Далан ҳиабашьуеит! – наиаҭаркит џьоукы.

Далан иҵыхәа пҵәоит! – рҳәеит егьырҭ.

Гәдали Дауҭи хынҳәны иааит рус ахь.

– Ишубо еиҧш, харҭ ҳаӡәымзаап, Гәдал.

– Уи ами зынӡа абзиахә! – нациҵеит Гәдал. Ааҧынра анааи, аҧхарра аныҟала, избахьоу изымдыруа аҽеиҭанакит Абҽа-ӡыхь ақыҭа. Аныцә реиҧш еилачы абна ҿа азҳара иаҿын ақыҭа иаакәыршаны. Далан иҧсыҧ хьшәашәа неишьамҩа аманы ҳәа иҟамызт уахь. Аҧхара иагәылаҕьацаны мшызҳа рызҳара иаҿын алимонқәеи, амандаринақәеи, аҵәахаҳақәеи.

Гәдали Дауҭи рызхара ирызбомызт арҭ аҵла ҟатақәа, Аҭаҳмада егьа иургьы агәра изгомызт дахьынхоз Абҽа-ӡыхь ақыҭа акәзу, даҽа қыҭазу.

— Лакәуп ари, шәара зыҧсынҵры духаша, лакәуп! – иҳәеит аҭаҳмада, дгачамкны.

Уи уаҳа иҳәомызт Далан иххәааны иидыруаз ажәытә ашәа, ихәыцит ашәа ҿыцк. Уи ашәа иалаҵаны иҳәон амреи ааҧынреи рызбахә, Гәдали Дауҭи рхаҵара атәы.

Абри ҟалеит аеҵәа шапшапқәа рҟынӡа ашьхақәа ахьыҩаӡо адгьыл аҿы, насыҧ шкәакәала иахьынхо-иахьынҵуа Гәдали Дауҭи, иара убас Кан уҳәа егьырҭгьы.

ХӘАҦТӘИ АҶКӘЫН ДҦЫРНЫ АМЗА АШҞА ДЫШЦАЗ

Иара ихьӡын Сасрыҟәа. Зегьы еицырдыруа Нарҭ Сасрыҟәа ихьӡ ихын иара. Дынхоит ҳара ҳ-Сасрыҟәа Хәаҧ ақыҭан. Ари ақыҭа Гәдоуҭа ақалақь дук иацәыхарам.

Сасрыҟәа даниз ашықәсаныҵәкьа инаркынгьы дфырхаҵаҵәкьаны дыҟан: ҽнак даалаган, хҧаҟа-ҧшьбаҟа шьаҿагьы еихигеит. Ашьҭахь дынкаҳан, иҧынҵагьы ихәахәеит зны. Аха уеизгьы ихьыз игәы азкамыжьит, ииулакгьы аныҟәаара иҵеит.

Уара уазҵаар ауеит: изакә фырхаҵароузеи абригьы ҳәа. Ахәыҷқәа зегьы ирымҵои аныҟәаара, нас иарбан хаҵароу аныҟәаара иҵазар иҟаиҵаз ҳәа.

Аригьы ҵабыргуп. Иара абри аҟынтәгьы иалшоит абас ҳҳәарц: хәаҧтәи Сасрыҟәагьы даҿакы далаҟаӡамкәа, уара дуеиҧшын, сара дсеиҧшын, ҳара зегьы дҳаиҧшын.

Ҳара зегь ҳаиҧшҵәҟьагьы иара, иқәра анааи, ашкол ашҟа дцеит. Уажәы иара ашәҟәқәа дрыҧхьоит, дрыҧхьоит агазеҭқәагьы, ажурналқәагьы. Иара арадио дазыӡырҩуеит, ателевизоргьы дахәаҧшуеит.

Зынӡа уажәы аабыкьаӡа ссирк дақәшәеит иара. Абар шәара ишәцәыӡӡаӡом уи ихьыз.

Ари ҟалеит ашамҭазы. Сасрыҟәа ддырҿыхеит.

Аҷкәын ацәа даалҵын, аҭҳарцәҳәа дҩагылеит илацәақәа рҟәыҷуа. Иара иаҧхьа дгылан арҧыс қәыҧшк.

– Зегь хиоуп! – иҳәеит еибашьҩык ишиҳәара иҿаарҟәыбҷаӡаны, избан акәзар, уи арҧыс ҷкәына ҟәыбҷаӡак иакәзаарын, адисциплина ґәґәаӡа иман.

Сасрыҟәа дцәамхьаны дыҟамзи, ирҳәауаз иаразнакыҵәҟьа иааизеилымкааит. Аха ииарҭа даалҵны адәны дахьаадәылҵыз, иаҧхьа ракета дуӡӡак шгылаз илаҧш иааҵашәеит. Ари аракета аҷандар каҿа еиҧш еиҵыхәхәа игылан.

Ацәа салахазаарын, иҳәан, гәаныла ихгьы аара аиҭеит иара. Мшәан, иахьа акәымзи иара, даҿаҵьара акәым, Амза ашҟа дҧырны дцараны даныҟаз! «Абри ауми ассирҵәҟьа! – игәы инаҭон Сасрыҟәа, – аҧхьа Гагарин, нас Титов, уажәы? Уажәы Сасрыҟәа, сара схаҭа!»

Иара ишлем изааргеит, иҩнапык рыла икны иааихеиҵеит. Резинатә костиумкгьы ааишәиҵан, арадио дазыӡырҩларцгьы илымҳақәа иаадиркит арадиорҳәагақәа. Абригьы ҟаиҵеит, иаразнакгьы илымҳа иааҭаҩит абас:

– Аҩыза Сасрыҟәа, Амза ашҟа аҧырразы ухиоума?

– Сыхиоуп! – иаразнак ари абжьы инаҭеикит иара.

– Уҭал акабина! – иҟалеит апырказ.

Амардуан ҭшәақәа дынрықәланы Сасрыҟәа дҩеит аракета ақәцәанӡа. Иара ианакәзаалакгьы аҵлақәа, аеш еиҧш, дласны дрықәлалон, еиҳаракгьы иара аҵла аӡахәа амазар, аӡахәа ажь аҿазар. Иаргьы аракетаҿы дынхаланы, акабина аҭалара аҧсыкгьы ахимырҵит.

Акабинагьы дааҭалеит, ишьҭахьгьы ашә ныдҳалеит. Днеины, сахҭанла иҭаӡыз иҟәардә днықәтәеит. Ихангьы, иаҧхьагьы, аҧенцьыр гьежьқәа реиҧш, игьежь-гьежьӡа аиллиуминаторқәа аман. Днаҧшызар — ииаҵәҟаҟараӡа адгьыл дныкәыҧшит, хыхь дыҧшызар – ажәҩан аҿы аеҵәақәа кәеицеиуан.

– Уӡырҩы! — илымҳа иааҭаҩхит Сасрыҟәа дахьтәаз. «Ҟоҳ, сара сани саби бзиала ҳәа расымҳәаӡеит», – иааигәалашәеит Сасрыҟәа. Амикрофон иҿы инадикылан, ибжьгьы ааҭиргеит иара:

– Нан, баба, бзиала, бзиала! Рацәак сынхом; ирласны схынҳәуеит; схьаашәымган!

Иара абри аминуҭ азы абраҟа акы ашшы аахгеит. Дыҧшызар – аракета хәхәаӡа, ажәҩан аҟны икынхалазшәа ибеит, дшахәаҧшуаз, ашьшьыҳәагьы адгьыл аҿааҟәыҭхауа, ажәҩан иналашьшьы аҿынанахеит. Аракета аныҟәашәа есааира иаҳа-иаҳа иацнаҵауа инеиуан.

Сасрыҟәа ишьапаҟныҵәҟьа адгьыл ӡсауа аҳауа иалан. Абар иара дахьиз Хәаԥ ақыҭа, абар Аԥсны, абар Асовет Еидгыла зегьы, ишкол аҿҭәи ахсаала аҟнеиԥш!

Дук мырҵыкәа ажәѡан ицәеиқәаара-иаҵәахеит, ишнеи-шнеиуазгьы иааиқәаҵәахаӡеит. Уахынла еиԥш, аеҵәақәа кәеицеиуа иалагеит. «Мшәан, ишьыжьымзи, нас уажәы иаалырҟьаны ихәлазшәа абарҭ аеҵәақәа абацәырҵи»? — иҳәеит Сасрыҟәа гәаныла. Аха ари усҟак иџьеимшьаӡеит: иара идыруан абас иҟаларааны ишыҟаз, иара адгьыл днықәҵны заҟа дыхәноз аҟарагьы аеҵәақәа иаҳа ицырцыруа ишыҟалашаз иаҳахьан Гагаринраа рҟынтә.

Ус, Амзагьы илаԥш иааҵашәеит. Амза ҽаамҭанык еиԥшымкәа, илашауан, иара иракета акәзар, уигьы ахы Амза иақәкны ижжаӡа инеиуан…

– Уцашьоузеи, ушԥаҟоу? – Ари адгьыл аҟынтә иара иазҵааун.

– Зеиԥшҭаӡам ала сцоит, зеиԥшҭаӡам алагьы сыҟоуп, – иаҭеикит иара иазҵааз. – Саԥхьа Амза сагәыдԥшылоит. Избоит иара ашәытарақәагьы. Сара Хәаԥ сахьыҟазынтә Амза санахәаԥшлоз ишәытарақәазшәа акәын урҭ шызбауаз. Аха ари ус акәӡамзаарын. Уажәы урҭ рцынхәрас сара хыхьынтә ашьхақәа срықәыԥшуеит, ахрақәа сырҭаԥшуеит… Абыржәы какалкра саҿуп, ахш снахәауа, ашәха саацҳауа акрысфоит.

— Ибзиоуп, аха аиҵарҟәаҟәа зумфауазеи, аиҵарҟәаҟәа? – иазҵааун Сасрыҟәа Адгьыл аҟынтә.

— Исхамышҭи! — иҳәеит Сасрыҟәа. — Ара убас иссируп. Амза абас иԥшӡаны иҟоупҳәагьы сгәы иаанагаӡомызт. Сахьԥшра сыздырам, аиҵарҟәаҟәа згәалашәауада?!

Абар, Амза дазааигәаӡаны днеит. Унапы ааиҵухыр инҭарс иаанукылаша мгьал дуӡӡак иаҟараны ибон уажәы Сасрыҟәа Амза. Ҭаҳараси храси Амза аҟны иҟаз зегьы еилыкка ибон уажәы иара. Дахьахәаԥшуаз иԥслымӡраны акәын ишыҟаз.

Аҳауа иалаӡсауа, Амза иаахыкәшаны, Адгьыл аҟынтә ауаа иахьырбарҭам аган иаавалауан уажәы аракета. Асовет ҳәынҭқарра аҟынтәи аҵара ду змоу ауаа Амза абри аган апатреҭ ҭырххьан. Иаргьы уи асахьа ибахьан агазеҭ ду аҟны. Аԥхьа Сасрыҟәа аҵх лашьца даалашәеит. Аха иаарласӡаны ашарккара иалагеит. Сасрыҟәа иаразнак идырит Москвантәи амшын ҳәа зыхьӡырҵаз, идырт ашьхақәагьы, амшынқәагьы.

Аракета аҽааннамкылаӡакәа, иҭҟьа ацара ишаҿыц иаҿын. Ила аҿаԥхьа аҳауа иалаӡсауа иалан Амза – идуӡӡаха, ибзарыбзаруа!

– Сара Амза апатреҭқәа рҭыхра салагеит! – Адгьыл ашҟа адырра ҟаиҵон Сасрыҟәа, ипатреҭҭыхга Амза инақәкынгьы аҵхара даҿын.

Аракета шнеиуаз Амза инахыкәшан, Адгьыл шыҟаз аҿаанахеит. Сасрыҟәа игәы ҭынчымызт, ихы-ихшыѡ зегьы иаԥхьаҟа акәын иахьыҟаз.

Ус иаалырҟьаны Адгьыл днагәыдыԥшылеит. Сасрыҟәа ибон Адгьыл! Абар Асовет Еидгыла! Абар Аԥсны! Абар Хәаԥгьы!..

Абар иара иракета дышҭатәаз дахьындәықәлазҵәҟьа адгьыл аҟны днатәеит ѡаԥхьа…

Аӡәы дааихагылан, ижәҩахыр аанкыланы дааирхыӷхыӷуеит. Дааԥшызар, абар иаб.

– Сасрыҟәа! – ибжьы гон Сасрыҟәа иаб. – Уара ушыцәаз аччара уаҿын, ԥхыӡ бзиак уаламкәа уҟамызт?

Сасрыҟәа аҵәа далҵын, даақәтәеит.

– Еҳ, – иҳәеит Сасрыҟәа, – «иԥхыӡымзарауазыз иара!» – ааигәахәын, ихьааигеит иаразнак, иаб дааиҿаԥшынгьы ус иҳәеит:

– Ааи, ԥхыӡ бзиаӡак салан!

– Ԥхыӡ бзиа убааит! Иақәшәаны ауаҩы иԥхыӡқәа аныҟалалогьы ҟалоит! Угыл, угыл! Уҽеилаҳәа, ашкол уагхоит! – иҳәеит Сасрыҟәа иаб.

...Абар дзықәшәааз Хәаԥ ақыҭантәи арԥыс хәыҷы, еицырдыруа Нарҭ Сасрыҟәа хаҵа ихьӡыла!

ВЛАДИМИР ЗАНҬАРИА

ҼАМҨАК АҲАРДАНҨЫ...

Ажәабжь

Ӡынран. Шьамхахьы асы шьҭан. Иаха аҵхыбжьон агьеҩҳәаҵәҟьа иҵааит... Ахыбрақәа рхыб иаакәыршаны иаҵарыҧхын хҿак-хҿак иаҟараз аҵааршә-шьашьалқәа. Аҩаршьҭрақәа рҿы ихылаз аҵаа, ҿыханҵаҩ бзиак иеиҧш, шә-сахьахкык ҭыҿҿа-ҭыҿҿа ианнаҵеит. Ааигәасигәа аӡынра асҵәҟьа аҽамырцәгьацызт... Ахьҭа бааҧси аҷыхьи ззымычҳаз аҵарақәа ргәышҵа хаххала ана-ара асы илаҧсан... Ҳбаҳчаҿы ашәыб зықәҵааз ашәырҵлақәа рымахәҭа хахақәа лабак нархуҟьаргьы, сар-кьаҧҽыхақәаоушәа ана-ара аҵаа-ҧҽыхақәа нарымышәшәон, шьҭа мра ҕәҕәак нарықәмыҧхакәа, ус лассы ишымыҧсасиуаз убартә иҟан.

Ҳмаҵурҭеи ҳаҩнеихачаҧеи рыбжьара ҭҳәаа ҵаулак еиҧш зҽалызкааз аграпара анылара гәаҕыуацәан. Ашьапышьҭақәа ирҭаҵааз аҵаа асар-кьеиҧш иҵәырҵәыруа иуҿаҷҷон. Саб иашьа Самсон шаанӡа дгылан, ибамбакьаҿ цәыш наишәҵаны, баҳа-гәаҩала аҵаа ажәпара ықәыҕьҕьаа-ны, амаҵурҭеи акәасқьеи ирыбжьаз "амаршрут" каххаа иааиртхьан... Икеикеиуа ирыцҟьахьан аҩни агәашәи ирыбжьгаз амҩахәасҭагьы. Уажәы, ҧсааиҭакрак ҟамҵакәа, аҕныжәҩан алакҭа зламашьцеиу ала, еиҭах "асы аур алшоит..." ҳәа ахыбрақәа еидара хьанҭыцьха ирықәжьыз асы рықәихуан зыхәҵәы акырӡа иауз амҿҭәы ҳәҳәагақәа рыла. Ахәбаба зқәыз ҳла Цезар аӡынра аҽазыҟаҵан иҟан, иашәыз ахамы шкәакәа иҭашьшьы, аҧшәма дызҿу азымбатәбараха, ахы шьҭыхны иҵаҧшуан...

Саб иашьа ҳаҩны ахыб ақә аҟынӡаҵәҟьа данзымҩаӡалак, аҭӡы азааигәара иргыланы дықәгылон наҟ-ааҟ зшьапқәа еиҿагылаз аихатә кьыба ду. Нас аҵьабаа иаӡрыжәхьаз имахәҿа ҕәҕәақәа рыла агьараҳәа иҳәҳәага аус аируан... Иара идам здам ҽаӡәы имч ақәхомызт ахыб абжаранӡа ҳәҳәагала анаӡара... Ашыҩ-ашыҩҳәа арахь илбааиҳәоз асҿыгҳарақәа ҳәазо аҩны ахыб ахықәаҟынӡа ианааилак, рыкапан иазы-миааикәа, абық-чыққәа хланҵы инҭалон... Саргьы ҳ-Цезар ҵыхәабаба савагыланы, уаҩ иимбац акы збазшәа, схы раҳаны саб иашьа сиҵаҧшуан... Нас уаҳа сахьихәо акагьы ыҟам сҳәан, ахбыџ имч зықәхашаз уск сҽыназыскит... Изласгәалашәо ала, усҟан жәабаҟа шықәса ракәын исхыҵуаз... Цәыхьк сакәын... Сеихадақәа срыхҟьашо адәы сықәын... Сабду Гыџьгьы цәыхьматыр ҳәа дсышьҭан... Уаҳа иансыцымлаӡа, сан аҧсыӡ-шша аахәаны есышьыжь мҳаҵә-мҳаҵәла ислыржәуан, уи уаҩы ицнаҵоит ҳәа џьара илаҳан...

Уажәы лара исзылҧаз сыласа наҧҭарҧақәа насымҕасҵан, сыӡын хылҧа еиқәаҵәа алымҳацәқәа лашьҭны, амҿырҟәараҿы иршьшьаны

ишьҭаз ахьаца- мҿы хсахақәа насгәыдкыланы, аҩбатәи аихагылаҿ шьҭа мызкаахыс ичмазаҩны ишьҭаз сабду иуадахь сҿынасхеит...

Ахарантә угыланы уахәаԥшуазар, гәышԥҵаҕара асы илагылаз, алҩа-иашьыл зхылыббы ицоз ҳаҩн ду, амшынгәы ихыланы инеиуа афақьҕба ааугәаланаршәон, хатә бираҟк амызгәыҭ иахагыламызт умҳәозар... Ӡынгьы-ԥхынгьы, зкәытҵара ҭбааҭыцә згәамыԥхакәа, уи анаҩсан игылаз ашымҳа ҵла ду амахәҭақәа рҿы иԥхьарылоз ҳкәытқәа, амши аҵхи рцәеилагазшәа, зоуразоуроу сыла иҭаҳәҳәаз ршымҳа- сасааирҭа рыҽналакшәа, ихырсысуан, ҵыхәаԥҵәара змам ԥхыӡ ссирк иҟаҭәаны иамоушәа.

***

Гыџь аиарҭа дамоижьҭеи шьҭа мызкы аҟара ҵуан. Иқәрагьы маҷмызт. ԥшьынҩажәи ҩба днарҭысхьан... Иара Ҳазшаз иаҭәеишьаз игәабзиара злаҟаз ала, зынӡаск имырхьааӡакәа даҽа шәышықәсагьы дцон, аха рацәак ҵуамызт ицахы хьаа цәгьак нҭагьежьын, ԥсеивгаха имҭа, деиларҵәины дакуа иалагеит... Сабду уаҩы еиқәарак иакәын... Римтәи алегионерцәа реиԥш маҷк иԥынҵа ахәдырра аалгәыгәшәа, ихы-иҿи ицламҳәеи ааизыхәхәаашәа, дышжәытә ԥсыуа архетипыз ҩашьомызт... Еснагь ахьаа зхыз илакҭа ҵаулақәа ирхубаалон аԥсҭазаара акыр дышкыднаҟьахьаз... Аԥсны ахи-аҵыхәеи еицырдыруаз иашьа еиҵбы анарком Баграт ихабарк ыҟаӡамкәа дзыхәладырӡыз 37-тәи ашықәсқәа Гыџь иҭаацәеи иареи наунагӡа ашәы рышәнаҵеит... Иашьа игәырҩа изымхозшәа,иҷкәынцәеи иӡҕабцәеи троцкист ааӡарақәоуп ҳәа ахьӡ нарыхҵаны, аҩеидасхаҵәҟьа рымҭакәа ашкол иҭырцеит... Нацәақәкыла еибадырбон, жәлар ираҕацәоушәа...

Егьа гәырҩа-гәыршра, џьахџьафара дыҵнашәааазаргьы, Гыџь хынҩажәижәаба данырҭагылазгьы, абырҵкал дкылхушәа, деилҟьеилҕәыцә дгылан... Есышықәса ҩба-хԥа десаҭын аԥш лаимҵакәа, иарҕьажәҩа дныкәианы лацәааихьшь ҟаимҵацызт... Грамк арыжәтә иҿахьы инеигомызт... Асасцәа аниҭазгьы, даахныҳәаны иныкәиргылон, иҩцара ду рыжәтәхкы шагымхозгьы... Аха бааԥсыла аҭыҭын џьбара дахон, ҽенак хәынтә-финтә иҭыҭыныжәга инацәа ду ала инеиҵеикәаҳауан... Шьыбжьон, ԥсааиҭакра ҳәа амхы дҭыҵны аҩны данааилак, ҳашҭа ҭбааҭыцә агәҭаны игылаз амжәаҵла харџар амҵан «оф, гәышьа!» ҳәа днатәаны, иаԥхьа игылаз асқам еизыхәхәа иныкәкны ҳәызба еицҳафырла, аххыла ихыхуазшәа, ирыссаӡаны ихыхуан иҟаԥшьыхәҵәараӡа алԥхынрак амра иарцәахьаз аԥсуа ҭаҭын абыҕқәа... Нас иихыхыз аҭыҭын даара деиҷаҳаны исахҭан қьаса инҭеиԥсон...

«Гыџь, аҭыҭын-џьбара хҭаукцәеит, иалухи? Иаҳа иԥсыҽу акы уамыхои», — ҳәа игәылацәа аниабжьалоз, «ееи, гьыди, уаҳа сгәырҩақәа злахысҽери, дадраа...» ҳәа, маҷк дааԥышәырччаны, иаԥхнагьлацәа иарҳәаз хрыҩ аимҭозшәа ҟаиҵалон, арсҟаамҭа ирыԥҳақәа зирбылхьаз аҭыҭын лҩа бзиарак ишазҳәам шьахәла ишидыруазгьы... Гыџь, ус наԥшыхақә, ицәаҩа

ҭынчушәа уаҩы дибар шалшозгьы, ҽыӡгас изыхҟьазаалак, ишакәым уааиацәажәар, ма тәамбашақә ҵәык наилауҵар, дуаҿеимшхаран... Илеишәа баапсын... Иаб Ҭахәыцгьы ус дыҟан, ахьӡи-ахьымӡҕи рзын уаҩ дишаҭомызт... Ҭауади-аамсҭеи рааигәасигәа идыргылоз нхаҩ-наган Гыџь иаб... Саныҩеидас ирҳәо саҳахьан, Кындыҕ уаҩ дук ипсхәараҿы Ҭахәыц маҷк дагханы дааизарын, днаганы аамсҭа Наҳарбеи Ахәарцкьиа иҿапхьаҵәҟьа ддыртәеит... Ҭахәыц игәарп данҭыҵуаз ианакәызаалак, цәгьаразааит, бзиаразааит, аџьар рацәа ахьеизоз акәзааит, зеиуахкы маҷыз апсуа ҳәызбақәа ҟәынала ичапаз исахҭан маҟа наҟ-ааҟ инаҵданы иныҟәигон... Аҭауадра иадызцәылар цәгьа изымбоз Ахәарцкьиа Ҭахәыц акы даннацҳақәа, ҵәыцақәак анаанырхыла, даaихлафаашәа, «Ҭахәыц ҩ-ҳәызбак ирылухи? Акы сара ҳамҭас исыумҭои?» ҳәа ҿааиҭит... «Иауеи, иара, руак мыцхәны исыҟәнуп ҳәа уарҳәама, Наҳарбеи, ухаҵкы?» — ҳәа гәыбжьажьарак ҟамҵакәа аҕьеҩҳәа ибжьы ааиргеит Ҭахәыц... Уи акәхеит, аамсҭагьы икәшамыкәша итәазгьы рыччабжь нарҿабеит...

***

Гыџь шьҭа мызкаахыс ирҳәарах иҭагьежьуаз ахьаа цәгьа уаҳа псеивгаха анинамҭаӡа, ҽенак иҷкәынцәа рхы ааиларкын, даашьҭпааны Аҟәаҟа дааргеит, дыддырбеит иреиҕьыз аҳақьымцәа... Аха урҭ, Тамшьынтә иааргаз ачымазаҩ асаркьа дҭаҵаны ианихәапш, иара ихаҭа имырдыркәа, иҷкәынцәа ргәы наздырҩеит ара уаҩ дзыхәо акагьы ыҟагәышьам ҳәа... Усҟан уажәеипш акьыба зцәа иалоу ауаҩы игәы ҭҟьаны иаџьал ааиаанӡа дыршьуамызт... Хәшәқәак, рецептқәак наизылырҩааит... Анс, арс ҳәа игәы змышьҭышыз ажәақәак наиарҳәан, уеихала, аду, уеихала, угәы каумыжьын ҳәа инаилабжьақәан, иҩныҟа доурыжьит...

Аха Гыџь иаҳа-иаҳа дҵыкәкәон... Ус аламала ачымазара иҽеиҭомызт, сшьапы сықәзыргыло хәшәык шпаҟамлари ҳәа, уажәы аӡын агәҭа аиарҭа дахьаҕраз, лоунытә даақәыпсычҳаны, игәы дынҭаҕызлон... Икаруаҭ гылан акәакьҭа икҿаҟаҵаз ауаџьаҟ ду аҿышәҭа дҭапшлартә еипш уахгьы-ҽынгьы... Ахьаца мҿы аҿҿаҳәа ауада ҩнырцәажәааауа, агәгәаҳәа ианааиқәылалакь, ачымазаҩ маҷк илакҭа ааихалашон... Ианааилахәлалакь, рырахәрышәахә еилырганы, иҷкәынцәа Самсони, Иуанеи, Гьаргьи еикәаҕҕа ауаџьаҟ аҿапхьа ианаатәалакь, «акамбашьқәа зегьы гәарлама?», «аҽқәа адәы ицәхалоу, аҽыҭра иҭашәку?» ҳәа, иара илымкаа, урҭ ргәархшьаргәараҵашьа ҽаӡәы дамарамшәа днарабжьалон... Даргьы, раб дызҭагылоу рбон, дрыцҳашьаны, рацәак илаҿырҭуамызт.. Ҷыдалагьы игәы иҵаланы иҟан инапала ииааӡаз, ихшара реипш игәыбылра здыз иҽеиқәа цыҩцыҩ Кәантра. «Уи уаха иаҿашәҵеи, иашәыржәи, аҽыхәчара иазҭашәҵеи?» — ҳәа иҷкәынцәа хҭеиклон, еиҳаракгьы дцәарҭанхалахеижьҭеи... «Уи хьаас иумкын, акәтаҕь агәы аҟәаҟәа иқәдыршазшәа, ицырцырyа игылоуп, апатреҭ ҭырхуашәа иҽырба-ҽырбоит... Маҷк ушьара уқәланы уаныҟоу, улымҳа кыдҵаны уааӡырҩыр, ашҭа иахьықәу акьыркьырбжьы ҵарыхәҵәаӡа иуаҳауеит...» — иҳәон Гыџь ипа еиҳабы Иуана, зыблақәа

зҟәыҕареи згәеилгареи рхыубаалоз арҧыс еилҟьеилҕәыцә. Иуана шәагаала мачҷк иашьцәа дреиҵан, аха дахьынеибаркыз, имаха-ишьаха, игәышҧы, ижәҩахыр-ҧҽаҽақәа – иоуразоуроу кәалӡыла мацара деибыҭоушәа, ахы илымҟьо, деилаҟаца дыҟан... Иуаҩыбжара дҭысаанӡагьы, быргҵас акәын дышхәыцуаз, убас ҧсабарала шьарда ихшыҩ ҵарын...

— Сара џьыкахышк ақьышә иныкәысшьуан, ҧшлапҟьак насырбон... Шәара ҧхәык, ҧырчак намҵашәыжьуеит ... уи азхо џьышәшьоит, бабараа... Кәантра ауаҩы иҧсы ахоуп... Аҿы еилгом акәымзар, иазеилымкааша иарбан, издыруа уаа-бзамыҟәқәак раасҭа агәаҵәа еилгоуп... — ҳәа даагәрымчрымуан ачымазаҩ, иҷкәынцәа иарҳәоз рацәак игәаамыгӡакәа...

Даргьы уиаҟара имаркуамызт... Иара иеиҧшҵәҟьа арсҟатәи арахә шрызныҟәымгоз заҵа ирзымдыррыз, аха изларылшоз ала иаҿын... Ҳаҕеиҭа, иара даныҟамло амшазгьы, асҟатәи ашьамаҟарахә рҟашәа аазрыхуа ҳәа уаҩ дырбомызт... Аха уажәы урҭқәа рызхәыцха рымамызт... Рызегь зҭаз аҕба шыхбыкьуаз лабҿаба ирбагәышьон, аха ирымчыз?

...Гьаргь аишьцәа дреиҵбын, Аҟәа дынхон, аха иаб абас ачымазара бааҧсы дышьҭанакижьҭеи, лассы-лассы арахь ақыҭарахь даалон... ГАИ аҿы аус иуан, ацара-аара изымариан ...Х-барбалк зҵаз мотоциклк ирҭан, дагон, даанагон...Ибласаркьа ҷыдақәа наимҕаҵаны днақәтәон... Лацәааихьшь ҟамҵа иаб дҷаҧшьатәызаргьы – диҷаҧшьон... Иаб имчымхара ииааины, уахазны ацәа аниқәҳалак, Гьаргь аҵх алаҧиҽырц, уахашаанӡа меихсыҕьрада амца зҭашьқьыруаз ауаџьаҟ дахьыҽҳәатәаз, Аҟәантә иааигаз агазеҭ ҿыцқәа акакала инеихырҧхьо, дрыҧхьон... Урҭ игәы анрықәҿыҕьлак, иаацәыригон иара изанааҭ иашьашәалаз ажурнал «За рулем»... Бериа даныққәӡаа, Гьаргь ииулак Қарҭ автонџьныратә институт дҭалеит... Уаҟа аҵара аниҵоз, Қарҭ иалаҧсаз аҧсуаа ихаҵкы кадыршәуамызт, ргәы нзырхоз аӡәы дааиҧыхьашәар асаҭаҕәым ззырҳәоз иҭаиргылон... Иҭаҷкәым заахаз хара дашьҭуамызт... ГАИ асистемаҿ акапитанра аҟынӡа днеихьан... Ааигәа, Бамбора апост дахьықәгылаз, ҵхыбжьон иаархаӡаны иаауаз қырҭуак дааникылан, удокументқәа сырба ҳәа аниеиҳәа, егьи имашьынагьы дҭымҵкәа, ҿҭыӡәӡәаала дыцәҳаит... Гьаргь ари еиҧш иаҳар ҟалозма, зқьаф ҭазза амҩаду ианыз ахаҵа пылтыҟса, имашьына дааҭиган, ицәа дҭиҳәеит... Аха иабеидыруаз, зыҽхарззала иҟаз ауаҩы пылҳаҭ — Қырҭтәыла зегьы атрасса иеиҳабыз, аинрал Ломоури иҧа иакәзаарын... Уама изаарцеит Гьаргь, аха макьана дырзамымхыцкәа дааиуан, Москва, МВД ачынуаҩ ду Шумилин иҟынӡагьы днаӡеит... Игәы анкыдгылаӡа ажурнал «За рулем» аредактор хада ихьӡалагьы ашәҟәы дәықәиҵеит, дзынҟьаз-дзынҧаз зегьы анҵаны... Уи ауп уажәы иаб дҷаҧшьо ауаџьаҟ дахьыҽҳәатәазгьы ушәҟәы еилҳаргоит, ашьҭа ҳхылоит ҳәа гәыҕрақәак изҭаз ажурнал «За рулем» аномер ҿыц илаҧш иҵгауа аҵх зҧиҽуаз...

***

Сабду ишьапы дықәгыланаҵы, ҵәа змамыз арахә ҳзанын... Ааигәасигәа, ҳара ҳамхқәа рыкәшамыкәша иҟаз аҭәархырсҭақәа ирҭигоз аҭәа маҷшьаны, Ҭоумышь аӡиас амшын иахьалалоз, анкьатәи ҳанхарҭақәа рзааигәара еиҵҳәа ишьҭаз арахә рҳәырҭақәа рҿы алԥхынрак шьыжьы инаркны ииаахәлаанӡа тәамәахә ҟамҵа дырхуан... Ичаала ццышә афрангь аҳәа иаәызан... Знык имақьа наҿишьыр, аццышә аҿыдды, иарґьарахьтә иармарахь имәанҵо иҿынеихон, зыфәы хаа зәыдаха, аныцә еиԥш еилагылаз аҭәа, цәаҳәа-цәаҳәала, шьыҵәра-шьыҵәрала инеикәаԥсо... Ԑнак ԥшьба-хәба харԥ аәар еиԥш аԥхӡаша рылыҵәҵәо иааишәихуан... Нас амш ахәлара имнахуа аҟынӡа даннеилак, иԥхӡаша наиҿарбо, даԑазнык иҭәархырсҭа дынхыԥшыланы, аԥхын, уажәааны хәылбыԑхала, иҟәызгаӡа зыҭра иҭатәаз амшын иԑналишьуан... Ԑнактәи иааԥсарагьы наҟ инаихнарԥсаауан усҟан имшәа-имырҳа ауаа рыхәда иҭдыршоз амшынӡы иаҵәҟаҟара...

Гыцьь инапкымҭа әашьомызт: ирхырсҭаҿы ҳаскьынк џьара иалыҳәҳәо иубомызт: зегь ахцәы рҟәыдыгала идырхызшәа инеибеиԥшны, инеизеиҟараны ирхын... Ибґа риашаны, ихәамц џьара иаамырҵысӡакәа данырхуаз, иԑбыга ахала иагәарԥхаӡаны иархуан угәахәрын... Зны-зынла, арсҟатәи аҭәархра имала имч ақәымхошәа анибалак, «шәааи, дад, ԑнак аҟара шәаасыдгыл...» ҳәа инаиваиргылоз иҷкәынцәагьы, иара иеиԥшҵәҟьа, баәырҵәыра ҷыдак иаҿушәа, рмахәҿа еилаҭәаахқәеи рыԑбыгақәеи ґәґәала аус ддыруан... Нас нанҳәа мза анҵәамҭанӡа ихьәежь-рахәыц мацароушәа жәпаџьара еикәаргыланы имаз иҭәаҟәақәа, акакала х-цык змаз рыԥхьла инеихырԥсаҟьа-ааихырԥсаҟьаны, аларгыла дуқәа наҟ-ааҟ излагылаз иуардын иақәҵауа, иӡын ҟашәа иманы аәныҟа ддәықәлон... Зны-зынла схы аалмыҳәҳәо уи ауардын еихарқәацәаа иақәжьыз аҭәа жәпара сналаиртәон саргьы, акамбашьқәа ацә излалысхуаз раса быцак тыртыруа инасыркны... Нас зқьафқәа ҭазза иҟаз ҳацәкамбашь-думпеиқәа лакә ласа хыбрак рхаргыланы инаргошәа, сабду иҭәа еиқәырчаҟәа рыманы рҿынархон агаҿантә аәныҟа ҳаазгоз агәарабжьара ду ибжьаланы... Имааԥсаӡоз ашьамхы зҵаз Гыцьь урҭ раԥхьа дгыланы днеиуан, зны-зынла, зеиԥш ҟамло акагьы ыҟам ҳәа, изнапык ауґә инақәҵаны, ишьҭахьҟа даахьаԥшуан, икамбашьқәа рныҟәашәа гәаҭауа... «Укамҳааит, амарџьа!» ҳәа саргьы инасықәҿиҭлон, нахьхьи ауардын ахәда сԑазааигәатәшәа сфырмахьҵә кны, аҭәа-ґыґк сахьалатәаз...

— Сабду ишар иаахәлаанӡа тәамәахә имамкәа аҭәархырсҭақәа дахьырҭаз, акы сшимыхәоз шидыруазгьы, сааицрымшәо иара сицзар иҭахын... Изаацәаны машәырла иҭахаз иҷкәын еиҵбы, сара амгәарҭа сышҭаз зырнарцәмәа иқәлахьаз, Кәасҭа ицәа схикааyазар акәхарын... Аужәраҿы илаиҵоз ашьынкеи акырпыжәи ишышәра ианышәлак сылымкаа аӡәы ргьама иирбомызт... Иахьеиԥш исгәалашәоит, уахь, ҳашьҭахьҟа, акәара ахықәаҿ ихиҿалоз аужәрахь сганы, иара уаҟа шьынка дук, ма кырпыжәк аахыхны, иаҳәызбала иааихырссаны, аса дуқәа

рыфҩы гәырҧсаҳәагаха, сқьышә иныққәикуан, «иф, сцәыхьматыр, иф, ақырбыҷ иаҩызоуп...» ҳәа... Нас, иареи сареи маӡалатәи «ҳекспедициа» ашьҭахь, аҩныҟа иааигоз акырпыжәқәеи ашьынкақәеи ргьама аасҭа уаҟа, аужәраҿы исҿеиҵаз ргьама иаҳа ихаауашәа сгәы иснаҭалоит иахьагы...

…Абас нанҳәа анҵәамҭа инаркны цәыббрамзанӡа иуардынқәа ирықәыз аҭәа ажәҩан инаҵакьысуа агаҿантә арахь, ҳаҩныҟа амҩа дықәын сабду, хҭацәыхак шааиоулак, ани аҵәаҧшь иаҩызаз иҭыҭын иҭыҭыныжәга инахәлаҧсауа... Аха аҭәа мацара абаизхоз... Уаха шаанӡа реиқәҵара даҿын абырфын иаҩызаз иҧхә... Ҽынла ианахьымӡалак, уахынла мзала, кәаҷабқәак ҵлашьапқәак инарыхьнырҳаланы, еиқәырҵон рахә-фермак ирызхашаз аҧхә иҷкәынцәеи иареи... Зны-зынла ахаҵаус иашьцылахьаз аҭацацәагьы рычҟарапат дуқәа аанкылан, аҵлақәа ирықәҭәаны ажәжәажәжәаҳәа аҧхәқәа рыхқәа неиқәҳәалауа, қәа-цәыкәбарк заламло еиқәырҷаб еиқәызҵоз рхацәа инаддыркуан, ус аламала зҩагара мариамыз, зӡара ҭҕәыцәаа иҿаҳәаз Гыҵь иҧхә-нымҩақәа...

Аӡын агәҭа унарыҵаҧшыр ухылҧа ухшәартә иҳаракыз алҵлақәа еергьафергьҳәа иныркылоз рыҧхә еидара рзымхозшәа, аҧхәаҟәақәа аӡын асы хьанҭа нарықәҳауан... Урҭ усҟан хылҧарч шкәакәақәак рхаршьшьы ирхоушәа, ҿыханҵа ссирк аҿеиҧш, ахарантә унаҧшыргьы ҿыцбарах иубазшәа улаҧш нарыдхалон... Дарбан ҿыханҵаҩу аҧсабара иацлабуа?

***

Ишҳамха, изҩаха ицәа иалаз ихьаа зынӡаск чҳашьа амамкәа ица кылнаҵәаӡо ианалагалак, «Ташьиан дысзаажәга, Ташьиан, уи ихәшә маҷк исыхәошәа збоит... Еҳ, сабиц... ееи, анаҵьалбеит, аҧсра бзиа зыҧсоузеи...» — иҳәалон Гыҵь игәы дааҭаҕызны, зынӡаск ичҳара анхыжжлак... Нас маҷк дҩаҵгәагәаны, аарла-аарла, ишыц лабашьа наиҵаргәауа ауаҵьаҟ ахь днаскьон, уаха шаанӡа ихәылҧшәаҧшь мцоушәа еилашыҩкуаз ауаҵьаҟмца заҵәык акәушәа уажәшьҭа гәхарштга-гәырҭынчгас изынхаз...Ус зны-зынла данҩаҵгәагәоз, шамахамзар, дааиҧырымшәаӡо уахгьы-ҽынгьы иааигәасигәа игылаз санду Елана имахәар аанкыланы днаицхраауан, аха иара ус аламала иҽлиҭомызт... Макьана имаха-ишьаха ицныҟәошәа ибон... Ҽынлагьы тәамҩахә змамыз, аҭаацәара дуи есминуҭ ҳашәхымс илагылаз асасцәеи рхәы-рыҧхь ҳәа, зҭацацәа зылаҧш иааҵмыршәо, амаҵурҭа иҩнагьежьуаз санду Елана уаҳа лылымшошәа анырбалак, лара лцынхәрас раб иааигәара иҷаҧшьо инатәалон Гыҵь иҧхацәагьы... Урҭ ракәын шамахамзар уи ҧхӡык наилҵыргьы, идыхьшәашәалааанӡа, ҵаҟатәи ицәамаҭәа изызыҧсахуаз... Уахазны иҿы аныҭбоз, ӡышхәак днаҿзырхәоз ... Сабду ҧсраҽенынӡа «сашьа Баграт-хәаша иҵароуп дызқәыӡыз...» шимшызгьы, анс рҳәа – арс рҳәа, ҧаҵақьала даныққәӡаа, Аҟәа, згәы камыжькәа, ҵара хәыҷқәак зҵаз иҧхацәа Франиеи Марушьеи рымҩа ахә, ма қьырала изыҩназ ауаҭах ахәҧса иахимбааит... Инхамҩа, иҭыҭын, ишәыр-иқәыр иахаршәаланы, еиқәырҷаб ихьатә шәындыҟәра иҭаҵәахыз иқьаад ҧара иаахыхны, Аҟәаҟа амҩа ианықәлоз, дааныҳәаныҧхьаны,

инеиқәырҽны инадиркуан... Аҵара ахьырҵоз маҷк игәы абаауан, аха ани аҵара ду змаз иашьа хәаша илахьынҵа аҵәымаӷ жьакцеиԥш игәы иалакьакьон... «Дабаҟоу аҵара зҵаз? Ҵара имаӡамкәа са сеиԥш аӡны дыҟазҭгьы, издыруада уаӡы дигәаламшәар?»

Гыџь иашьа дзықәдырӡыз имаз иҵара ду ауп ҳәа ҽнак зны ихы-игәы инҭаиршәын, ус игәы ишаанагоз мацара инарцәымӡа дықәлеит... «Ма ибаӡ ахьамадоу аадыруазар иҳабаргәыз, анаџьалбеит...» — иҳәалон азал аҿы аҭӡамц икыдыз Баграт ԥсаҭа шкәакәа ихы-иҿы лаша ибла ианаахгылалак...

Илабашьа ауаџьаҟ акәакьҭа иныкҿыргыланы, амца днаҵха-ааҵхон... Аҿҿа-ҿҿаҳәа, дара рыда ҭарџьман дызмамыз ражәабжь лахҿых неибыҳәауа, ҵаҟа-ҵаҟала ихәажажаӡа аилшаара иаҿын ӡ-цәыкәбарк рыламкәа аҵааи ахьҭеи идырӡахьаз ахьаца-мҿқәа... Алӡа еишьыл, аԥырӷқәа уажәы-уажәы ирхылыддуаз ацыԥхьқәа еикәаргьежьуа, ишзахәоз алӡацарҭахь еихон, знык уи аҭымиҭшәара еиқәаҵәа сызҭысыр, нас даҽа дунеи лашак шԥасымбари ҳәа ажәӡан ахь иццакуазшәа... Гыџь такәаамҭа ус, ихы ларҟәны дтәан, ӡаԥхьа иарӷьа напала ишыц лабашьа наиԥышьҵаргәшәа... Иарма напала ааигәасигәа далақь зымбацыз ижакьа шлаӷәаӷәа ааиԥхьишьшьаауан... Шьыжьшәаԥшь еиԥш аԥсуа мца гәхьаазгоз ибла ҭылашьцаақәа маҷ-маҷ аԥсҭазаара рыхбалон... Аха макьана маҷк иадамзаргьы игәы ааиқәырҳәалон ихыгагаа-ҿыгагаашәа иуаџьаҟ аҿышәҭ иҭибаауаз амцабз еилашьқьырқәа... Нас еиҭах, уаӡ дмыргәаҟкәа дӡаҵгәагәаны, илабашьа иҽанҵашәа иарҭахь иҿынеихон... Иара ишхьымӡӷишьозгьы, џьара дшьацәхныслар ҳәа дшәаны ашьшьыҳәа, лыԥсы ӡаны, имахәар аанылкылон санду Елана...

***

Гыџь иԥацәа раб «Ташьиан даажәгароуп, Ташьиан...» ҳәа уаха аҵхыбжьон иааилаиргьежьыргьы, ашырсырҳәа иӡаҵибарҟьон... Аҭыԥантәи амбулаториа еиҳабыз Аршавир Ташьиан Дӷамшь нырцә дынхон. Ӡба-хԥа қыҭа рыԥсы даԥшәыман. «Уда ԥсыхәа ыҟам ҳәа...» игәашә ишаалаххлак агәамбзиара иаргәамҵуаз ауаа, абӷьааҳәа иҽааибиҭон... Сталин мыжда ихаантәи «Москвич» — хәыҷык иман, барбалк ԥжәар, изларыԥсахуаз ҽа барбалк ҿыцаҳҳараӡа ашьҭахь иахьнырҳаланы... Аԥсҟы аанкыланы иҿынеихон, ицилиндр шкәакәа неихаҵаны... Иҟан имч зықәхоз, имч зқәымхоз... Аха зегь акоуп иара итәы ҟаиҵон, хәшәқәак-быӷьшәқәак нарзылиӡааyан... Гәырк нарылеиҵон, шоурашәагак рӡыҵра иныҵеиҵон... Ақыҭауаагьы рчеиџьыка рнапы иқәыргылан иԥылон, днаскьаргон, даскьаргон... Иҟазшьа бзиан, иҿабызшәа хаан, оумакала игәы разын, иара убриадагьы ииҭаху иарбан ауаӡы дангәаҟуа?

Гыџь Аҟәа изықәдыргылахьаз, аха иара идмырбоз адиагноз атәы Ташьиан зеиӷьаҭамала идыруан, Аҟәаҟа дыргаанӡагьы ицәа иалашәахьан... «Абааԥс, уимбар ԥсыхәа имам...» ҳәа Аршавир Галуст-иԥа дрыманы ианааилакь Гыџь иԥацәа, уи ихалаҭ шкәакәа наишәхарԥаны,

ицилиндр шкәакәа наихыхны, ачымазаҩ днаидтәалан игәы ааирҕәҕәон, «угәы каумыжьын, хар умам, Гыцә» ҳәа ипульс даазыӡырҩуан… Нас аҭацацәа дрыцны амаҵурҭахь даалбааны, ацхаӡҩа ашьхардац еипш ак налаԥсақәаны, сабду анашанеипш дзықәгәыҕуаз ани «ахәшә еиҵарԥхьа» иманы даакылсуан… «Абар, Гыцә, абри угәарԥханы иужәыр, хымԥада иузеиҕьхоит…» — ҳәа ҵәыцак инҭаҭәаны ҿамҩақәак иара инапала инаиҿаирԥхьон… Ташьиан игомеопатиатә гызмалрақәа ртәы ҟаиматла издыруаз Гыцә иҷкәынцәагьы, иԥҳацәагьы, иԥшәмаԥҳәыс Еланагьы, иҭацацәагьы аҳақьым иааигәа игыланы рыла ҭраа ихәаԥшуан, уи ихәшә аԥсымҩа иқәгылоу аҭаацәара ду рхыбаҩ акы ихәаҵәҟьаргьы иудыруеи ҳәа хыҭҳәаақәак рхы-ргәы иҭаршуа…

Иҵьоушьаша, Ташьиан «исеансқәа» рышьҭахь Гыцә маҷк иԥсы ааилалон, ҟама ԥынҵаҵас ирҳәарах иҭагьежьуаз ицахьаагьы хәыҷык иааихсыҕызшәа игәы иабон, ԥыҭрак ашьҭахь иарҕьажәҩа дныкәианы саатбжак аҟара илацәа ааихыишьуан… Абырг шьҭа хара дышзымцоз атәы заҳахьаз агәыла-азла, ауа-аҭахы еишьҭаххы чмазаҩбара ҳәа ҳашҟа амҩа иқәын… Аԥыхәа баба рышәшәо урҭ ааскьанагон, инаскьанагон ӡынгьы-ԥхынгьы «идемисезонтәыз» ахамы шкәакәа иҭашьшьы ҳла хәбаба ду Цезар…

***

Ҿнак зны, шьыбжьаараԥнеипш еиқәыцәашь ишьҭаз асы еимгәҳәо ҳашҭа ииааҭалеит «Волга» ҳәа изышьҭаз машьына каҳуаԥштәылак… Саб иашьцәа Самсони Иуанеи ццакы-ццакуа урҭ инарԥылеит… Саргьы срезина магә хәыҷқәа снарҭаԥало дара снарышьҭалеит… Аԥыхәа баба аԥшандагеипш иҟьо, сара инасышьҭалеит асасцәа рынаскьагара-ааскьагара шьарда иаркарахьаз Цезаргьы… Дызусҭхарыдашь, амшцәгьаха машьынла ҳашҟа имҩахыҵыз ҳәа ҳшынеихәаԥшы-ааихәаԥшуаз, аԥсҟы зкыз ивараҿы итәаз, хылԥарч еиқәаҵәак зхаз уаҩ бырг наӡааӡак, маҷк дааиҵазырҕәҕәоз иқәра шатәеимбоз мҩашьахуа, ахьуҳәа амашьына ашә аартны дааҭыҵит…

— Абар ассир, ари сан лаб Пониа Амҷба иакәын… Цьгьардантәи дахо дааит… Гыцә дышгәаҟуаз имаҳакәа дыҟам… Аԥсҟы зкызгьы Цьгьардатәын, Нури ҳәа, Пониа иаб иашьеиԥацәа дреиуан… Ишьапы ихьуан, маҷк иааиҵишьуан, зеипш ҟамло акагьы ыҟам ҳәа, лабҷашьк икын…

— Ааит, шәара Анцәа ииныҳәаша, шәаазгаз еилкааууп, шәгәы иамуит, аха ари асымҟәыл ишьҭоу шәылсны шәмаар амуа иҟазма… Ҳаб хьаас дышшәымоу еилаҳкаауеит… Аха шәцьабаа цәгьахеит убама… — ҳәа гәҭыҕьҕьаала аԥсшәа нараҳәаны, аҩада, сабду иуадахь иманы иҿынеихеит Иуана.

Уахь ианыҩнала, Пониа ихылԥарч ду ааихихын, иҽыларҟәӡаны Гыцә илахь днагәӡит… Аԥсҟы зкыз Нуригьы, илабҷышь наиҵаргәашәа, сабду днаиеихырхәан, аԥсшәа наиеиҳәеит…

Нас аҩыцьагьы наҟ-ааҟ ачымазаҩ иҿаԥшуа инатәеит… Гыцьгьы исасцәа аарла-аарлаҳәа ԥсышәақәак нареиҳәеит…

Ауаҵьаӄ аҿы амца еихсыҕьра аҟәмызт... Ахьаца хсахаҟәа аҿҿа-ҿҿа рыхга дара рыда ҭырҵьман дызмам бызшәала жәытә жәабжьҟәак неибырхәон...

— Шәхы ауадаҩ иалашәҵеит, шәара Ҳазшаз иинырхәаша... Цьара унеиртә-уааиртә иӄоума... Аҕнызынра ззырхәоз ӄалеит сынтәа... Лассы иҟәҵуа асахьагьы амаӡам... — хрыжь-хрыжь, иара иеипш зымч злыӡаахьаз иажәаҟәа неиххәаалауа, ҿааиҭит Гыҵь, асӄатәи аамҭа иимбацыз игәыцхәцәа бзиаҟәа рыбла дхыԥшылауа...

Пониа, такәаамҭа Гыҵь инапы ԥсадаҟәа аанкыланы, уи игәы зыжьжьаша ҭоурыхҟәак наиеихәаҟәеит... Иааргәаладыршәаҟәеит ианыҷкәынцәаз ҽыла ишеиҭанеиааиуаз... Ацәгьа-абзиаҿы, аҽырҩраҟәа рҿы ианеиҟәшәалоз аамҭаҟәа... Саб иашьцәа ауаҵьаӄ авараҿы ршьапы иҟәгыланы изырҩуан... Нас Иуана дааныжьны, Самсони Гьаргьи ндәылҵ-аадәылҵҟәеит... Ҵаӄа амаҵурҭаҿы асасцәа рхәы зырхиоз аҭацацәа цхыраарак рҭахызар ҳәа уахь иналбааит...

Сабду Пониа, «Ара уааи, даду дукәыхшоуп...» — ихәан, дҩагылан, сыԥхашьашәа акаруаҭ ахы сеадкылашәа сахьгылаз дааин, снапы аанкыланы иара иӄәардә ашӄа снеиган, днатәеит, ишьамхгьы сныҟәиртәеит... Ашкол аҿы аҵара шысҵоз, хәшьараҟәас исоуаз ухәа акыр сҭиҵааҟәеит... Ачымазаҩгьы шьа-кәармак рыламкәа ихцәышаахахьаз иҟьышәҟәа ччаԥшьк агага нарҿыҟәлеит...

— Шәанбанеиуеи уахәшьа хәыҷи уареи Цьгьардаӄа, са сахь, шәанду лахь? Иугәалашәо иҵегь шәанмаҷыз уа ҳаҵаӄа алаԥанраҿы аӡыхь шәанҭалалоз?...

— Ааи, исгәалашәоит, — схәеит сара, сыԥхашьаԥхаҵо, сыгәхьааганы сызгәыҵазыхәхәоз сабду Пониа ишьамхы сахьыҟәтәаз...

Сан даныԥхәысеибаха лассы-лассы уахь Цьгьардаӄа ҳлыманы дцалон, аԥхын ашкол аҿы аԥсшьара аамҭа анрылархәалак, ҩымзӄа уа ҳаанлыжьлон сахәшьеи сареи... Уажәыгь сҟьышә иҟәымбац есышьыжь знапы ыргьежьны иахԥылоз санду Анушька лҟалмышьи, ллаҳарҩаҟәеи, лҵьынҵьыхәаҟәеи ргьама ссир, акамбашьшәы еиҵыхәхәа изгәылҵуаз леилаҵь ахаара-бзаара...

–Нас, Гыҵь, зны-зынла уҿы чаҕьак нҭауршәлароуп... Ас уара узлаҿу ала, ӡык унаҿыхәо мацара, иамур ӄалап. Маҷк ухы уахәароуп...

— Уи шьҭа сара сыбзиаханы сшьапы сахьыҟәгыло акагьы ыӄам, Пониа, ухаҵкы... Ус снеилароуп, снахәааза-аахәаазо, иӄало аабап... Хахь иҟәтәоу инапы ханоуп зегь, ишудырыуеипш... — ихы днахашшааит сабду.

— Араӄа уҷкәынцәа еиҿамсҟәеи уԥхацәа хазынаҟәеи аҵыс хшыҵәӄьа шугырмыжьуа здыруеит заманала, аха издыруада, ҷыдала узеилахауа акы ыӄазар, Гыҵь? Исхәо акалашәа иӄоуп, аха ҿамҩак аҩы еиҟәаҵәа агьама збандаз хәа уӄамлаӡои зны-зынла?.. Анкьа зны Цьгьарда усасны уанысҭаз, сҩы аҿынкылара гәауҭахьеит... уажәы иугәаламшәозар ӄалап... — хамҭакы акәзаргьы Гыҵь игәы зырҭынчуа акыр сызхәозар хәа хрыжь-

хрыжь ацәажәара даҿын Пониа, зны-зынла шлацқәак назлаҧсахьаз иҧаҵа еиқәаҵәақәа инацәкьарақәа нарылшьуа...

— Еҳ, ишҧасгәаламшәо... Аѡы, аӡы, ашьербеҭ уҳәа акы сыгрыжьгәышьом, Пониа, ухаҵкы, зегь ҳамагәышьоуп, изфо-изжәуа дабаҟоу умҳәозар, — ҿааиҭит, аарла шьа-кәармак зламыз иқьышәқәа неихырҧхьо ачымазаѡ...

— Аиеи, нас, Анцәа ду илҧха умазааит... Угәы ӷәӷәоуп, угәы ҵьбароуп, изаҟаразаалак ак хьаас имукын... Хара имгакәа ушьапы уқәгыло Анцәа усирбааит, Гыцә! – иҳәан Пониа, ачымазаѡ ихчы ҟәрышьқәак наҵеиҵан, алабҷашь зкыз иаб иашьа иҧа Нурии иареи ѡеибаргылан рҿынархеит...

Ҵаҟа иахьналбааз, аҭацацәа рымпахьшь ҟәашқәа рнапы иахшьны асы илагылан... Асасцәа рнапқәа наддырӡәӡәеит... Нас аҧшәмацәа урҭ амаҵурҭахь имѡахырган, акы инадырцҳақәеит... Ҳасасцәа рацәак рҽынмырхакәа идәықәлеит... «Анаҟа ачымазаѡ гәаҟ дуазыруа дышьҭаны, дара ара итәаны арыжәтә рҽарҭомызт... Ҵәыцақәак иаарыхныҳәан, «шәгәарҧахь абзиараз уаѡ дымѡахыҵлааит ианакәзаалак...» рҳәан, зкапот ашьабсҭа ҽарҳа асахьа ықәчаҧаз ажәытә «Волга» каҳуаҧшәтәы инақәтәаны, асы ажәпара еимгәҳәо агәашә ахь рҿынархеит... Уахгьы-ҽынгьы аҟарул иқәгылоушәа, зуалҧшьа намысла иназыгӡоз ҳла ду хәбаба шкәакәа Цезаргьы, ҳасасцәа наскьаго, аграпара ибжьаланы, иқәасқәасуа инарышьҭалеит...

***

Иуанеи Самсони раб хара дышзымцоз рцәа иалашәахьан, убри аҟнытә иҽеиқәа цыѡцыѡ Кәантра мыцхәы игәы иҵаланы ишыҟаз ҳасаб азуны, адәахьы дҳаздәылымгозаргь, аҧенҵьыр днадыргыланы иҳарбап ҳәа рыӡбеит... Самсон зхашәах зымбоз Кәантра аҽҭра иааҭигеит аӷәра аҿаҵаны, уи шьамхахьы асы ианнылагыла, насгьы ианартәи аҳауа ҵьбара абжьеи еиҧш аҧынҵа ианҭас, ахы ѡышьҭыхны, абла еиқәаҵәақәа шапшапуа, инеиқәырццакны акырынтә ашақә иасит... Нас знапсыргәыҵа ҵьаҵьақәа ирынчалалоз аҧшәма ишҟа ишнаргоз ацәа иалашәазшәа, иҧашашо, ахы ларҟәны, ажәыр-жәырҳәа асы еиѡыжаауа, ашьапы нышьҭнашьит... Самсон Кәантра аҿы ианкны знык аҟара ашҭа инакәиршан, иманы Гыцә дахьышьҭаз ауада мраҿаҧхасҭахьала иҿаз аҧенҵьыр днаҵагылт... Усҟан санду Еланеи, Гьаргьи, сареи сабду, ижәѡақәа аласа шьал нарықәыршәны, наҟ-ааҟ имахәаркәа аанкыланы аҧенҵьыр ахь днаагахьан... Ишьамхы дыннакылошәа аниба, ишыц лабашьагьы неиҳаркит... Иарӷьа напала алабашьа амҳасҭа аанкыланы, маҷк ихы ѡышьҭыхны, адәныҟа даныҧшы, иара шиакәыз адырызшәа, аеҵә кыдыршәо иаакьыркьырит Кәантра, нас иҧхашьазшәа ахы ларҟәны, иааҟәымҵӡакәа аӷәырҵ-ӷәырҵҳәа иаҿаз аӷәра аиха аҟаҟон... Гыцә ила ҭраа Кәантра дахәаҧшуан... Нас маҷк игәгьы ҧшаан, илабжышқәа аахаддылт...

Сабду игәы аныбзиазгьы Кәантра ҽенак ианимбоз игәы ҭынчмызт... Аҧхын Бзана иаларгыланы асапыншәах иарганы икәаабалон... Аӡын иахьҭакыз хынтә-ҧшьынтә днеины игәеиҭон... Шааҩза дгыланы ауац

аҵигон… Уахынла шьҭалара дцаанӡагьы, аҽыҭра днықәнаҧшны, ахәда инапы ныкәимшьыкәа, изаҟаразаалак игәы дартәомызт… Игәы аныбзиаз, ашьабсҭа-хәы зҭаз, аҽықәҵаршә блахкыга цәхаҧшь зҵаршәыз икәадыр нақәҵаны, Кәантра днақәтәалон… Ихҭырҧа еиқәаҵәа ихаҵаны, икәымжәи-икабеи дрыҵаҽырбо, ақыҭсовет аҟынӡагьы днеилон, унеишьуааишь ҳәа зарҳәоз еилацәажәарак анрымаз… Ма иабхәындцәа ахьынхоз Аҭаранӡагьы днаӡалон ҽыбӷала, апҟаца-пҟацаҳәа ахаҳәмҩа инанырԥшәланы…

***

Шьыжьаахыс еимаҷыҩны иҟаз ажәҩан акыргьы иачҳаит… Нас ашьыбжьышьҭахьшәа аҳәылыҳәа асоура еиҭаналагеит… Саб иашьа агәыбжьанытә Самсон, — «Ари амш лассы еилгарц агәы иҭам, убома… мҿқәак рышьшьаны, қәак-сык ахьамысуа џьара еикәаҳаргылар еиӷьуп, иҧышшалааит…» — иҳәан, аҩнаҵаҟа асаҟәа иалаз иаҧсуа еиха аашьҭыхны амҿырҟәарахь иҿынеихеит… Саргьы акы сихәошәа, схыҧхыҧуа уи снаишьҭалеит… Сышьҭахьҟа санхьаҧш, аҵыхәа-ҧшандага рышәшәо исышьҭан Цезаргьы…

Ус, саб иашьа ҩаха-хаха иҳазхаша ахьаца-мҿы иршьшьахьан еиҧш, агәашә ахь сигнал бжьык ааган, иаҧсуа еиха қдыхсахак иналаирҟацан, «уаала, иааз дызусҭоу аабап…» ҳәа снапы ааникылан, уахьынаҧшлак бамба цыҧжәаахақәоушәа асырҳә-кәамҟьақәа еилаҧыруа изхыҧсалоз ашҭа ҳанҭыҵит… Асасцәа агәашә рзааҳартын, ани саатқәак раҧхьа ҳаҩны аҿаҧхьа игылаз «Волга» каҳуаҧштәыла арахь иааҭаргалт аҧсҟы зкыз Нурии уи ивараҿы зхылҧарч еиқәаҵәа ду зхаҵаны итәаз сабду Пониеи. «Абар ассир, изыргәамҵзеи, мшәан, арҭ, издыруада ианцоз акы рхашҭзар?» — сааиҧхьхәыцааит саргьы схәыҷ хшыҩ изласыҵанаҳәоз ала… Самсон асасцәа инапы нарымихын, абырг Пониа ижәҩахыр днагәӡын, «шәгылашьа сгәаҧхом, шәааи аҩныҟа, иҟалеи, кыр ҟалама, кыр шәаргәамҵма, абзиара ззыҟалаша, хҭахцәа бзиақәа?» ҳәа днаразҵааит…
Сабду Пониа, ишыҟаиҵалац ихылҧарч ааирҽеин, шлацқәак назлаҧсахьаз, ихаҧыц ҟәашқәа рыҵубаартә иҵырҟәыдааз иҧаҭа еиқәаҵәақәа инацәкьарақәа рыла инеиҧхьышьшьаауа, аҧшәма имахәар ааникылан: «Хьаас иҟашәымҵан, Самсон, ухаҵкы, иахьа абра саныҟаз, сашьа Гыџь игәы иахәаша ҳәа акы сгәы иааҭаскын… Ҿаҭахьак иаҩызоуп, инасмыгӡар сгәы иамузт, уи ауп ҽазнык шәызсыргәамҵыз… Уахь аҩныҟа ҳнашәышьҭ, изакәугьы уаҟа ишәҳарбап…» ҳәа саб иашьа иахь ҿааиҭын, еиманы аҩныҟа рҿынархеит… Нуригьы еиҭах и-«Волга» каҳуаҧштәыла аҧсҟы ааникылан, уахь ашҭахь иҿынеихеит, иҵааршәха ишьҭаз асы наҟ-ааҟ абарбалқәа рыла иҭарҽылауа… Адәныҟа сасцәақәак рцәажәабжьқәа шгоз злымҳа иҭасыз, шьыбжьон аахыс ачымазаҩ идтәалаз саб иашьа Иуанагьы амардуан дналбаан, ашацаҳәа арахь иҿааихеит…

«Шәааи шьҭа, аҷкәынцәа, иақәышәх абри ауалыр…» – ҳәа ибжьы ҵарыхәҵәаӡа иааиргеит сабду Пониа… Шә-литрак зкуаз аџьтә уалыр,

иҭаз аҳарданҩы афҩы лаҳалаҳауа амашьына ашьҭахь ииаақәырхын, асы иныладыргылт... Нас инеицхыраан, амаҵурҭа абарҵахь инаганы аҭӡы инаддыргылан, имкәымпылырц, саӄәак наҵарҵеит...

— Шәааи аҩныӄа, аҳауа аҷыхь аҿоуп.. — иҳәан, Пониа имахәар ааникылеит Иуана...

— Ааи, ааи, ишәҳәо ҳазыразуп... Рацәакгьы шәеилаҳархом... — Иуана дицны иҿынеихеит Пониа. Нас ибла хьаԥшшәылақәа ҳәаак змаӡамыз аразра рхыҳәҳәыла, аԥшәамацәа рахь ҿааиҭит: «Акы заҵәык, шәыххь згааит, аҷкәынцәа, Анцәа ду илԥха-игәыԥха сыманы сызлашәыҳәо, абри снапала иҭасҭәаз сҩеиқәаҵәа, графинк аахыхны, Гыџь иуадахь исызнажәг, ҳаргьы уахь ҳнеип… Ҿамҩак иадамзаргьы снапала иҭасҭәаз сҩы агьама исырбар, ҳақ ҕәҕәак саҵаны, саҵыҵызшәа сгәы иабоит...»

Пониа иӄаиҵаз ԥсыуала, жәытәла-ҿатәла иаҵанакуаз али-ԥси рыбжьара, уи иҿы ааихихааӡа еилызкаахьаз Иуанеи Самсони, абырг иажәа ҩбамтәкәа, иҳәаахьа нарыгӡеит... Пониагьы алабҷашь зкыз Нури днаиваргыланы, ҳмардуан инаҿаланы, Гыџь ишӄа рҿынархеит...

Аҭацацәа али-ԥси рыбжьара цыфақәак, хыхьмыхьқәак ҩхаргалан, сабду Гыџь иҿаԥхьаҵәӄьа стол хәыҷык столқәыршә шкәакәак ныкә—дыршәын, иаадырхиеит... Аҩыжәга ҵәыцақәагь досу дара иахьырҭыԥыз иныкәдыргылт...Гыџь игәиҽанӡамкәа уажәы инаихҭыгәлаз, иахьа ашьыжь аҳаҷаҳәа зыбжьы иаҳауаз Пониа иакәу, иакәуму, ма сыла сажьоу ҳәа такәаамҭа уи диҿаԥшуан, нас дацәымҩашьо иара шиакәҵәӄьаз аӄара анеилирга, ахыза иқәҵаны ииарҭа дахьыларшәыз, маҷк дааҳәыцымыцит, дынхықәтәаларгьы цәгьа имбеит... Аха Пониа имурц далагеит... Нас иаԥхьа аҳардан-ҩы еикәаԥхо изҭахәмаруаз иаҵәца аақәихын, Ҳазшаз иахь ихы нарханы, Гыџьи уи иҵакыра зегьи иныҳәан, иаҵәца аҵанӡа инҭыркәкәааны, чаҕьак иҿы инҭаиршәит...

Нас зегь ршьапы ишықәгылаз, ачымазаҩ иахь ҿааиҭит, дҽыжәларц иҭахушәа, ибҕа ааиҵыхны, ихылԥарч еиқәаҵәа ааре́еиуа: «Иӄалозар уажәшьҭа Гыџь уаргьы ҿамҩак иадамзаргьы абри аҩы агьама сызба... Иудыруазааит, уара узыноуп уаҵәахьы иахымгакәа Џьгьардантәи изаазгаз снапала иҭасҭәаз абри аҩы...»

Ҳуаџьаӄ ахчныза ҳарак аҿы зыхқәа еиҿажьыз, згәаԥшьқәа ӄаԥшьыуарцеиуа еилшааuаз ахьаца қды хсахақәа инеимда-ааимдо рыдлаԥса ҭырџьман дызмамыз ражәабжьқәа еибырҳәон...

Сара уажәы сҿаԥхьа имҩаԥысуаз аҵас џьашьахәыс икны, шьал еиқәарала зхы-зҿы ҭаҳәҳәаз санду Елана лнапы аанкыланы, сабду икар-уаҭ ашьапаҿы сгылан.

Иуанеи Самсони, раб Гыџь ишимуҵәӄьоз анырба, наӄ-ааӄ даара имаршәа кны, инап ԥсадақәа ааныркылан, ашьшьыҳәа дынхықәдыртәалт, нас акаруаҭ ахы иахшьыз мпахьшь хәбаба дук ишьамхы иныкәдыршәит...

Пониа инапала иара иҳарданҩы зҭакәалыкәаџьоз аҵәца Гыџь иарҕьа напы инаиркит... Нас згәызҽаныз аҷкәынцәа ирамраӡакәа, аҵәца зиркыз машәыршәа импыҵымӄьарц азын, иара инапсыргәыҵагьы гәыблыла

ачымазаҩ иаҵәца инаҵаикит... Гыць илабжышқәа аахаддылан, иӡамҩа ҭашәашәақәа инархыыжжит, нас маҷк игәы ааиқәиҳәалан, макьана иcқьакәакәараӡа иҟаз ихдырра ишиҵанаҳәоз ала, дааныҳәаныҧхьан, ҿамҩа-ҿамҩа, шымҳафҩушәа зыфҩы лаҳалаҳауаз аҳарданҩы днаҿыхәо, аҵәца абжаранӡа инахижәааит... Нас ииарҭа дышхықәтәалаз шәсак днацҳаит...

Адәныҟа ишыхәлара ихәлахьан... Ианартәи аҵх лашьца цәымзаркырашәахәақәоушәа ирлашауа, иныхиаала-аахиало, ҽыҭҳа-ҽыҭҳа илеиуан, ажәҩан асалам-шьардақәа зманы адгьыл ашҟа уахашаанӡа збырфынмҩа иқәыз асы-бымбылқәа...

***

Гыць ихаҭа иҽы дақәтәаны ҽырыҩра Аалӡгаҟа зныкгьы дымцацызт... Аха зыгәра игоз аҽыҩҷкәынцәа ақәиртәалон... Зныкымкәа аҧхьаҳәқәа рымаы ихынҳәхьан... Убас ҽнак зны Очамчыра аҽырҩра дуқәа рҿы ари Кәантра-ҽырбаҩы закә ҽыжәла ҷыдоу даара инагаз Ҟасҭеи Аҭәмаа ҳәа гәыҧтәи ҽыбгаҟазак иаагәеиҭан, жәларык иманы сабду иҿы даакылсит... «Иҟалозар уҽы саархә, Гыць, ухаҵкы, иуҳәо ахә сазыразуп...» ҳәа иажәа нхациркит Ҟасҭеи, асасцәа акы ианадырцҳақәа... Аха Гыць исасцәа ахәы-аҿы иқәимыргылеит, «Дад, Кәантра сара исыҧсҭазаароуп, уаха сахьнышьҭалогьы сыҧхыӡ иалоуп алакә еиҧш, шәгәы иалымсын, аха исызшәыҭом ... ҟалашьа змамоуп, ацымхәра гбак сзаашәхәозаргьы исызшәыҭом...» ҳәа азныказы илаҿаршәны мап икит... Аха асасцәагьы анс рҳәа, арс рҳәа, аҧшәма игәшәымшә аҳәашьа рҽақәыршәауа, ирулак дазааргеит.. «Аиааира агацыҧхьаӡа, Гыць, ухаҵкы, ари Гыць иҽоуп ҳәа ухьӡ ааҭкааны иаҳҳәалоит... Егьыс, ҳдин аныс, анапы шагаҳмыжьуа ала ҭоуба аауеит уара уҿаҧхьа, уҷкәынцәа рҿаҧхьа...» ҳәа ахацламҳәа гәгәа дырҵысит... Гыцьгьы иҟаиҵарыз, дуаҩымыз, дынхаҩыцқьамыз, нас, «хырҳагас ишәымазааит, дад...» иҳәан, ахәаҧса идикылан, исасцәа аишәа-чара рзуны рымҩа иқәиҵеит...

Аха иамуит, убри аҽны инаркны сабду агәыхь бааҧс изҵысит, дарчмазаҩит, дыҵнашәааит уахгьы-ҽынгьы лацәааихьшь ҟамҵа Кәантра азхәыцра... Ашьыжь шаанӡа дҩагыланы, дныҳәа ныҧхьо имӡырха данныкәлоз, уи акьыркьырбжьы игәы иаақәыҩуан... Инапсыргәыҵа ианыҧсалаз аҵьыкахышгьы ахьигара изымдыруа дуалыуашо даақәхон... Иеигәышә цҳафыр аашьҭыхны, маҷк сгәы схасыршҭып ҳәа, иааигәасигәа бнакы днылаларгьы, акымзарак изыҟамҵаӡакәа, деиқәышьшьы, мамиқәарак даазалымҵӡо, дмидагәидаха иҩныҟа даахынҳәуан...

«Сҽы шәырхынҳәыроуп... Сҽы шәмырхынҳәыр, хара ицо сакәӡам, ижәдыруазааит...» – иҳәеит Гыць ҽнак, иҷкәынцәа рыхҩыкгьы даарыҧхьан... – Уиашахом, ҳаб, ҳарзеилкааууам ауаа, агәыла-азла, ақыҭа... Даҽакы акәым, абзҳәацәа рыбз иахәода? Угәы рҭынч, иҟалозар, аҽы – ҽуп, уеизгьы-уеизгьы, ухы ақәуҵома... Насгьы, ауаа нагақәа, абжьыуаа ҳаҽҟазацәа дуқәа рнапаҿы иҟоуп... Анцәа иҳәозар, иҵегь аҽцарақәа

ирызҳауеит… Руак ꙩеидасыр, иҳабжьап, иҳааӡап… — абас, ражәеиражәеи неиххәаало, акыргьы имаршәа акра рҽазҵәылырхит Гыцьь иҷкәынцәа… Агәылацәа рахьтә зажәа кыр ԥхылнадоз, ажәала абаꙩԥҵәа еиԥызшьуаз Ладбеи Ашәынхәаагьы дадыргалт ари аус… Аха раб агәырꙩа дырцәагаӡошәа анырба, ауаа дәықәырҵеит Гәыԥҟа… Ҟасҭеи Аҭәмаагьы уаꙩ ҟәыҕак иакәын, «аҽы ахәаԥса ахҭнысҵахьеит, сара истәуп, уи шьҭа исаазырхәаз ишҟа архынҳәра – ҟалашьа змам усуп…» ҳәа Гыцьь иҟынтә иара иꙩны инеиз, аамсҭашәала иҟаз-ианыз аахтны иазҳәаз иарҳәаз даҿамаапкит, «аиеи, гәышьа, ауаꙩы иҽы дахыԥсаауазар, уи дахызбаарым, агәнаҳа сзаҵалом ишыздыруа…» иҳәан, исасцәа пату нарықәҵаны иоуижьит… Адырꙩаҽены Ҟасҭеи иꙩызцәеи иареи Кәантра ҕәра бзиаӡак ахаҵаны, мшаҽенеиԥш икәаша-кәашо, ирыманы, Гыцьь иашҭа дааҭалт… Сабду ила иабо изхамҵо, аꙩныҟа ишыхынҳәыз зцәа иалашәаз Кәантра абла ҟәышқәа дырхыԥшылон… Маҷк ишьара даныкәла, илахь иџьымшь ааиӡатәын, алахь инапсыргәыҵа нахьишьын, аҕәра асасцәа иаарымихын, инаганы амасар гәараандаҿы шьаҟак инахаиршәит… Нас иҷкәынцәагьы иаргьы, иҭацацәагьы ааиқәҟьашан, асасцәа рнапқәа дырӡәӡәаны, аꙩныҟа имꙩахыргеит…

***

Сабду Пониа уалыр дук азна иҳардан-ꙩы иманы Гыцьь иҿы данааз, инапала ҿамꙩақәак аниирӡәыз аҽны нахыс, ачымазаꙩ рацәак дзымцеит… Ꙩаха-ꙩымш дгәаҟуан, ауа-аҭахы, агәыла-азла еизаны аҵх ԥырҽуан, дырҷаԥшьон аамҭа еиқәаҵәақәа раан ахамышҭыхә зхызгахьаз, гәаҟреиааӡаби ирылаԥшхьаз, аха згәы камыжькәа инхоз-инҵуаз, зыдгьыл ҟәымшәышә ахаара-бзаара ицәа иадыз ихарԥ аԥхарреиԥш зцәа-зжьы ианыруаз ауаꙩы…

Гыцьь иԥсы ааихыҵаанӡа иқәаркәашьеиуа шьамхахь сыла иҭаҳәҳәаз ҳашҭа ҭбааҭыцә иҭагьежьуан уи иԥсы зыҕраз иҽеиқәа цыꙩ-цыꙩ Кәантра. Зны-зынла иӡыꙩӡа иааҭгыланы, ашьапы шьҭнашьуан, аҵааи-аси еилаԥыххаауа… Кәантра иҟанаҵоз ззымбатәбараз ҳла-шкәакәа ҵыхәа баба Цезаргьы, асы илатәаны иҟыууан, ҽеирак шыҟам ацәа иалашәазшәа…

Уахгьы-ҽынгьы тәамꙩахә ҟамҵа ашҭа иакәшон Кәантра… Зны-зынла иааҭгылон… Дгьыли-жәꙩани реигәныꙩбжьы аҳауазшәа аеҵә кыдхуа икьыркьыруан… икьыркьыруан… икьыркьыруан… Аха сабду наунагӡатәи идунеи аҟынӡа Кәантра акьыркьырбжьы наӡомызт уажәшьҭа…

СТАНИСЛАВ ЛАКОБА

АСААԤ

Ажәабжь

Иаалырҟьан зҿаазхаз аԥша ауаҩ изқәала ишәԥцатәы еиқәаԥҵәа ҭырчааны, амшынахь иханы дагеит. Ауаҩы амшынахь инапы рханы, аҳауаҿ ацәқәырԥақәа рнапсыргәыҵа ԥбаа ааникылеит. Аха ауаҩи амшыни раԥсшәеибыҳәара иаԥырхагахеит урҭ ирхаԥыруаз аҷныш.

– Сара саныхәыцыз Аамҭа Ашьҩы ҳәа ахьӡ схырԥцеит, ҳқыҭаҿы раԥхьаӡатәи асааԥ машәырла исцәыԥҽеит азы, – аиҭаҳәара даҿын ауаҩы, инапы иахаз асааԥ аԥҕа еиқәаԥҵәа дахәаԥшуа. – Уи ашьҭахь сзиндырҩын ҳәа сыҟоуп, нас сҭаацәарахеит, анаҩс сабын, сеибашьҩын, стәанчаҩын...

Аррамаԥцура данахысуаз аамҭа аҟнытә аҭаҳмада игәалашәараҿ инхаз хҭыс заԥҵәык акәын: дара рырхәҭахь еинрал дук иаара рҽазыҟарԥцон, асолдаҭцәа шьац ԥшшәыла ашьац шәшәы ҳәа адԥца анрырҭа.

– Иубома, аҟәара ахаҳәқәа шаҟа ижьакцаз? – иҳәеит ауаҩы, иҟамыз аӡә иахь ихы нарханы. Нас аԥсыӡ асахьа зныз банка ҭацәык аашьҭихын, аԥслымӡ ала ирҭәны аҩныҟа игеит.

– Ари ацәа салызхуа ссааԥ ауп, – иҳәан, аҭаҳмада илацәа нҭааит.

...Аишәа иқәыз амҳаԥцәқәа ицырцыруаз асаркьалых ваза иакәшо иалагеит. Амҳаԥцәқәа есааира иццакуа аҳауаҿ агьежьқәа шҭырхуаз, иаалырҟьаны исаркьахан аваза иҭаԥрит. Урҭ ахьыгьежьуаз аҭыԥаҿы иҟаԥшьны агьежь ашьҭа анхалеит. Уи агьежь иааџьоушьаратәы, ииашаны асахьа ҭыхын. Абри даазхәыцхьан еиԥш, абырг инапаҿы ациркуль ҟалеит. Абни ашьҭа иақәыршәаны акырынтә агьежь ҭихырц далагон, аха акгьы алԥцуамызт, ицәыблаҟьон: ациркуль ихы иархәаны иҭихуаз агьежьқәа егьи агьежь иаҿырԥшны урыхәаԥшыр даара икьаҳәын, аганқәа хьырвырӡа, изеиҟарахомызт.

– Мшәан, изакәызеи, нас, агьежь? – иԥхыӡ дазхәыцуа ихы дазҵааит ауаҩы. – Аӡә напыла иҭихырц дшаҿу ианиқәымҿиалак, ациркуль ухы иархәа ҳәа иаҳҳәоит. Ациркули агьежьи?.. Асааҭи ахыцқәеи угәаладыршәоит.

Шьыжьла уи «асааҭ» абжьы даанарԥшуан, нас амшын ахь дцон алабақәеи, аԥаҭлыкақәеи, еиуеиԥшым ацахажәқәеи, ахәмарга ԥеыхақәеи иҟәшәарц азы. Урҭ зегьы еизганы ацаҿы ишьҭаиҵон, нас иаразнак ихашҭуан. Уажәы-уажәы аҭаҳмада иуацәа уи еидикылақәаз зегьы маӡала иҩныганы икарыжьуан. Аха иара еиҭахгьы ауаа рыԥсҭазаара иаҟәырҷахаз аминуҭқәеи, асааҭқәеи, ашықәсқәеи рыла аца ирҭәуан.

– Абри зегь зеидукылои, саб? – диазҵаауан иҷкәын. Аха ауаҩы ҿымҭкәа иконсервтә банка дахәаԥшуан, нас амшын ахь дыццакуан. Амшын даргәаҭеиуан иара, ҳәаа змам уи асаркьа аиаҵәара цқьа иахылҵуаз алашара даршанхон, анкьа зны данхәыҷыз иԥиеыз асаркьа ҵҩа змам аԥеыхақәа ирылхызшәа ибон... Ауаҩы аҟәара дықәланы дышнеиуаз, амшын ахаҳәқәа ҭазыԥсоз аҷкәынцәа анибалак наҟ иԥхаиҵон.

– Ус ҟашәымҵан, амшын ԥсуеит, – дгәыҭҟьаԥсыҭҟьаха рызҿиҭуан иара.

Ахәыҷқәа уи ииҳәоз иазыӡырҩӡомызт, иччо, ихәмаруа ахаҳәқәа шдыршәыц идыршәуан. Аҭаҳмада аҟәара иеықәыжьны аҵәыуара далагон, нас имчқәа еизганы, амшын ахь дҳәазаны ддәықәлон. Амшын-ӡы напыла иргәгәаны икырц далагон, асаркьа аԥеыха акәызшәа, нас «ихәыз» инапы ҿаиҳәон.

Ақәа анлеиуаз амшқәа рзы ақалақь зегьы амшын афҩы ианамехана-куаз, уи аԥслышқәа рыҵаҟа атәара бзиа ибон, ус аамҭа ихигон. Аха зны ақәаршҩы убас иҕәҕәахан, аҵлақәа рымҵан дахьтәаз аҟнытә дыԥханаҵеит ауаҩы, нас аарла акы игәалашәазшәа, ҩны шкәакәак ахьгылаз аҭыԥахь деихеит. Аҩны ахышәқәа ыҵарбаҟа иаркын, аха иара уи изеилымкаа-уашәа, ишьаԥԥынҵақәа дрықәгыланы, деихаччо аҩнуҵка иҟоу аӡәы акы иирбон, аӡәы дкылкааны дихәаԥшуазшәа ҟаиҵон, арахь дхьаирԥшырц иҭахын, изҿиҭырц далагон. Нас даара акыр дааиԥхьхәыцын, ибжьы рхәыҷны иҳәеит: «Абра издыруа ԥхәызбак дынхоит ҳәа сыҟоуп».

Амшын аҟәараҿы уаҩ дыҟамызт.

Ауаҩы игага злаӡуаз ақәаршҩы асаркьа даныԥшылон.

– Шәара иԥеыз асааҭ ахыцқәа шәоуп, ауаа! – дыҳәҳәон уи ибааӡаз аҭацәырахь.

– Ари закәыхи уажә иихәыцыз, – ицәаз аҭаҳмада даалырԥшыр ҳәа дшәаны ԥхәызбак лыбжьы ыҵакны иааган, иханы иқәгылаз аԥслымӡ зҭаз абанка ныҟәылхит.

Абжьааԥнеиԥш ашацкыра ауаҩ иуада ианыныҩнала, «исааҭ» абжьы мгаӡацызт, ацәа дзалымҵӡеит, дшыцәаз дыцәан...

Еиҭ. Алина Ажьиԥҳа

Ажәеинраалақәа

Абӷьыц
Ҿаастәит: аԥстҳәа
Нас сара сыҩнутҟа
Ақәа кыдҵәан идәықәлеит.

* * *

Амахәҭа бааӡа
Уи иахылҵыз шәҭуп
Аҭацәра

* * *

Ашәҭ ҿшәеит
Аҵла ҭагаланхеит

* * *

Асы ӡыҭит
Зегь раԥхьаӡа иԥырны иааит абӷьыцқәа

* * *

Аҭакар
Абас абжьы цәгьоуп аӡиас аԥсҭаҿы
Уаҟа ақәа кыдхаҽа алеира
Иалагазшәа

* * *

Иҟаԥшьы-уаркалеиуа аҵла
Абраҟа иԥыххаа ицеит аԥша.

Шәышықәса зхыҵуа аԥсуа
Сара даасԥылеит зыблақәа ҩ-тышак рымаз аҭаҳмада
Уи дцон ашьхақәа рылахь акыҷырақәа дырҭысны
Ажәытәӡатәи аӡхыҽҽа алабашьа иҽанҵаны.
Насгьы иара ихцәы-шла
Аԥреиԥш ашықәсқәа ирыццахақәаны
Урҭ ԥыжәжәеит
Икәыкәыцыкә ицеит.

Ахаҳә аԥсҭазара
Сара избон ахаҳә жәижәых,

Ахатә ҭра иазцозшәа,
Атыша иштаҳауаз.
Избан, уи абас аԥсы зҭнаршәаз?

Ахаҳә иадыруан аԥсаатәқәа,
Зынгьы хаҳәҵас ишкаҳауаз,
Ус ауаа рахьтә иаҳауан.
Аха иаҭахын иаҳар,

Аӡәы хаҭала абас иҳәар:
«Иугәаламшәои, ахаҳә мажәароу,
Абнаҟа акаҵәараҿ ишьҭаз?
Уи ԥсаатәхан, ишьҭыԥраан ицеит».

Еиҭ. Борис Гәыргәлиа

Анаҟәаӷьиа
Амахә-ҟата акәаршәы ахьыҵәҵәа
ӡиасшәа иналаҭәон ажәҩан…
Анхаҩы
анышә ихәыҵаиҵон
ҩыла иҭәу иҳаӷьшьа…
Уи иччаӷьшь амацәыс
цәаҳәашьҭраны ианылон
иҳашҳатәараз ихы-иҿы…
Уи усҟан дазхәыцуан ааӷьын,
Напсыргәыҵала еиӷьхьишьшьаауан анышәаӷьшь,
Блала инҭыркәкәаны ижәуан аҩ-шәаӷьшь…
Ихаҿсахьа аныӷьхалон иҭынхадаз аӷьшьаҭыӷь
аҭӡамцқәа рсаркьа…
Иҟаӷьшьхон ашьеиӷьш
уи иччаӷьшь – шәахсҭа,
Еихсыӷьра зқәым акәа
Ҭагалантәи аӷьсаатәеиӷьш
Иӷьыр-ӷьыруа иныкәтәон
Абҵы-гәырӷьынҵа…

* * *

Ҽнак зны
Х ашәышықәса ахҿеиӷьш
шәналыуаар ҳдунеи ду
абираҟ еишьылраҿ шәнапсыргәыҵа
– саркьа нанҵаны…

нас 30 шықәса нышәҵырц
ажәытә еибашьҩы
ишиаҭәоу…

ҩаӡхьа ишәыргыларц шәықалаҟь
ашьауардын аҭыҩреиӡш – уа
ацаҟьа-еиҩыцәраҿ…
аӡша иаҿышәҵаарц шәныҳәа-ныӡхьара…
хәылӡшәаӡшь-џьбареи шәареи шәеигәыцхәцәахарцаз…
шәҽы-ҭоуҕанқәа идшәыржәларц ҵхагәазтәи аӡыхьқәа…

нас дшәырҭаслымларцаз шәаҕа,
зегь абырсааҭк иццышәызтәуа
хьшьыцба-блала…

* * *

Лыхны
аҽы аблақәа ажәҩан иаӡылоит.
уажәы аҽы шынеибаку –
алаӡш ианцәахәуп.
ҭагалантәи ажәҩан асаара илеиуеит-
абҕьы-цәаак ццышә-ӡштәылеиӡш.
иццышәӡштәылоу, ибааӡажжыроу аҽы
шьхныӡсылеит абааш аҿаӡхьа.

ииаҭымхаз аа-ҵлоуп
абааш гәыс иазҭоу…

* * *

аӡша еиҩнаҵәоит аҳәҳәабжь амҵәыжәҩақәа
ашәы зшәу аҳәса
рыбла-еирыӡқәа
шьҭыхны иргоит…

* * *

Аӡша саӡшьаҩыроушәа
сгәыҕра амызгәыҭахь сеихоит
абиӡаракәа раҳәақәа
рхьаҩбжьы иҩахыкны…
сты-бла дуқәа рыла
сқыцә-хәыҷ баҩҷаха- еиқәаҵәала
еҵәаџьаа ражәақәа аныстҵоит
ахыбаҩшкәакәа аӡсҭҳәаҿы…
ирҿыхо аӡсы ихаҿра…

о, ишҕастаху
аҵх ахцәы-ццышәқәа
аҿасыршәырц сӄәараҕ…

* * *

Ашьацраҿ – аҕша…
икаҳаз аҵла иацраҳәазшәа
иниас ицеит ахәыҷы-ччабжь анышь…

Ажәҩан иамаӡам ҳәаак

Ашьапы хырӄьаӄьа иниаӄьоит аӡәы ихәыҷра
макьана адәы иқәу аҭаҳмада имҩахәаста
иахиааижьҭеи кырҵуеит амаахыр…

Еиҭ. В. Занҭариа

ЗАԤСУАРА ИАЗГӘДУУЗ АШӘҞӘЫҨҨЫ

Иахьа, еицырдыруа аԥсуа шәҟәыҩҩы, апублицист, СССР ашәҟәыҩҩцәеи, Аԥсны ашәҟәыҩҩцәеи, Урыстәыла ашәҟәыҩҩцәеи Реидгылақәа рлахәыла, Аԥсны Акультура зҿаԥсазтәыз аусзуҩы, «Ахьӡ-Аԥша» аорден III аҩаӡара занашьаз Никәала Ҷыф-иԥа Ҳашыг диижьҭеи 91 шықәса ҵит. Убри арыцхә аҳаҭыраз Аԥсны жәлар рышәҟәыҩҩы Иван Папасқьыр ихьӡ зху Амилаҭтә библиотекаҿы имҩаԥысит ажурнал «Алашара» аредакциа аԥшьгарала гәыԥҩык аԥсуа шәҟәыҩҩцәа имҩаԥыргаз «Астолгьежь». Уи иалахәын: Анзор Мықәба, Владимир Занҭариа, Даур Начҟьебиа, Валентин Кәагәаниа, Анатоли Лагәлаа, Дырмит Габалиа. Абраҟа иаагоит «Астолгьежь» аҟынтәи ашәҟәыҩҩцәа рцәажәарақәа рыхәҭак.

Анатоли Лагәлаа: Ирҳәоит ашәҟәыҩҩы ажәлар дрыламысуп ҳәа! Убри ажәа даара инаалон ҳәа сгәы иаанагоит Никәала Ҳашыг. Уи данҩыҵшәа инаркны ԥсыцқьала ижәлар рымаҵ иуан, иааиҩуаз зегьы аԥсуареи, ала-

мыси, ҳаԥсуа традициақәеи, ҳқьабзқәеи рныҟәгара, реиламгара, рымҩаԥгара, ҳҿар рылааӡара иазкын. Сара агәра згоит, ашәҟәыҩҩы ишәҟәқәа акырӡа шықәса рышьҭахь игылараны иҟоу ҳҿар иаашьҭырхыргьы, иаԥсыуа шәҟәқәаны ишынхо!.. Урҭ раԥсуара «еиларгаӡом», аамҭа иазырхәашьӡом, ашьанҵеиԥш, ак узрылмыршәо еилаҭәахаа иҟазаауеит!

Иалкааны иаҳгозар, иахьа абра зӡыргара мҩаԥаагo ҿыц еиҭаҭрыжьыз Никәала Ҳашыг ишәҟәы «Аԥсуара ашьаҭақәа» сара уажәшьҭа даара иаамҭоуп ҳәа сгәы иаанагоит, иреиҕьӡоу ҳаԥсуа методистцәа надыртәаланы, «Аԥсуара» ҳәа ахьӡҵаны, ҳашколқәа ирыхәартә аҭыжьра. Еиҳа еиҕьзар ҟалап аԥшьбатәи, ма ахәбатәи аклассқәа рҟынтәи иалагазар. Ҳхәыҷқәа ирыхәоу, ҳаԥсуареи, ҳатрадициақәеи, ҳқьабзқәеи реилкаара, дара ишыртәу, дара ишрызгәакьоу рдырыртә, мчыла акәымкәа, ирҭахны ирыдыркылартә иҟаҵатәуп...

Абри ашәҟәы, Миха Лакрба ишәҟәы «Аламыс» аҟара акапануеит аԥсуаа ҳзы, амала, ари еиҳа ирҵага-ааӡагатә шәҟәуп, ахәыҷқәа рзы еилыркаагатә шәҟәуп, амала, урҭ ирықәшәо, дасу иқәра иаҵанакуа алхны, ажәеизатәи акласс аҟынӡа рхы иадырхәартә иҟаҵатәуп. Абри аҩыза азҵаара ықәгылан аибашьра ашьҭахь иара ашәҟәы анҭыҵыз аахыс, уижьҭеи хынтәуп еиҭарҿыцны, аус адуланы иҭыжьуижьҭеи. Сара иахьынӡаздыруа, усҟан Аҵара аминистрс иҟаз Нодар Ҷанба, арҵаҩцәа хатәрақәа адԥхьаланы, дразҵааны, еиқәышаҳаҭхахьан абри ашәҟәы аус адуланы ҳашколтә программа иаларҵарц. Усҟан, Аҵара аминистрра иҟарҵаз аҳәарала, автор ишәҟәы ашколтә программа иазааигәаахартә, иара ихала вариантктгьы еиқәиршәаахьан, Аҵара аминистрра аспециалистцәа рхы иадырхәарц... Сгәы иаанагоит, уи иахьа ҿыц ишьҭыхтәуп ҳәа, иахәаԥшааит рхы ааидкыланы, ҳарҵаҩцәа, ҳааӡаҩцәа, ҳаԥсуара аҭҵааҩцәа, ҳинститут аусзуҩцәа. Ҳашәҟәыҩҩы ихы-иԥсы зегьы акәҵаны, урҭ рнапаҿы идиркит хҵеира ирымдыруазар ада ԥсыхәа змам аматериал ҭҵааны, апапулиартә форма аҭаны, ирмарианы, рхы-ргәы аҟны инеиртә... Ус анакәха, уаҵәтәи ҳҿар, ҳаԥсадгьыл аҿы ԥсуаҵас иааӡаны иҳаурц ҳҭахызар, абри ашәҟәы амҩа арҭааит ҳашколқәа рахь, иахьӡырҵааит амаҭәар «Аԥсуара», акәымзар, ҳҿар ҳбызшәагьы иазрыцҳан, иреиҕьӡоу ҳмилаҭтә традициақәагьы рзымдырӡо ииаанхоит... Уи аҩыза алахьынҵа ҳҿар ирмоурц азы, иахьа иӡырааго, ҳнапы иаку, Даур Начҟьебиа иусзуҩцәеи иареи гьама ҳаракыла иҭрыжьыз ашәҟәы бзиа, ақәныҳәан амҩа аҳҭап ҳҿар рахь!.. Абри аҩыза амиссиа бзиа, аинициатива бзиа шәыдаагалоит ажурнал «Алашара» аредакциаа. Иахышәҳәаауеи шәара?!

Анзор Мықәба: Никәала Ҳашыг ҳаԥсуа шәҟәҩыраҿы иџьабаа даара ирацәоуп. Уи иаԥиҵеит ароманқәа, аповестқәа, ажәабжьқәа, ҳаамҭа аҿахәы зҳәо апублицистикатә рҿиамҭақәа. Ҳаԥсуа литератураҿы даара ацәыргара уадаҩын уи ироман «Абду Ажьгьери» аҿы иқәиргылоз апроблемақәа усҟан рызбахә аҳәара, рыҩра. Ашәҟәыҩҩы ирҿиамҭа ҩынтә иҭыҵит еиуеиԥшым аамҭақәа рзы, аха есымша усҟантәи ацензура иашьҭӡомызт,

ихырффааны акәын иштрыжьуаз. Ахԥатәи атыжьымтаҿы ауп автор иара ишиҩыџьәӄьаз акагмыжькәа иахьтыц, иихәарц иитахыз зегьы убасӄан ауп аԥхьаҩцәа инагӡаны ианырба.

Иахьа, ажурнал «Алашара» аԥшьгарала, иӡырааго ашәӄәы «Аԥсуара ашьатақәа», убригь ахԥатәи атыжьымтоуп, даара ибзианы, иԥшӡаны итыжьуп. Абри ашәӄәы ҳаԥсуа традициақәеи, ҳқьабзқәеи, ҳаԥсуареи рыттҵаараҿы, ҳҿар рҿы анагараҿы, макьана иацназго шәӄәык тыцхьеит ҳәа сгәы иаанагом. Араӄа даара иманшәаланы, имыргәаӄкәа, имырхҳацәакәа иаарԥшуп ҳаԥсуара аныӄәгара иаҵанакуа ҳдоуҳатә культура зегьы. Абра хыхь ишазгәартаз еиԥш, хымԥада, ашәӄәы, рҵагак аҳасабала хәта-хәтала ишаны, ахәыҷқәа ирықәшәартә иӄаҵаны ирызнагазар, хәартара ду аланы иӄалоит ҳҿар рзы.

Сгәы иаанагоит ари аус иадгылап ҳәа уи знапы иану зегьы...

Валентин Кәаӷәаниа: Н. Ҳашыг аԥсуара дазаатгылоит мҽхакытбаала, уи иахьԥшу еиуеиԥшым амахәтақәеи (атоурых, аетнографиа, абызшәа, афольклор уҳәа) егьырт азҵаатәқәеи адгаланы. Инартбааны дрылацәажәоит аамсташәала аԥсуара зыркәадо, изырхьысҳауа ацәыртҵрақәа – ианаамтоу атаацәара аԥымҵара, ахатәы бызшәа агәыгәтажьра, ачара, аԥсхәра еиҵыхцәақәа рура.

Зегьы иаадырҩуеит – ҳбызшәа ҳәынтқарратә бызшәоуп. Хьаас уаҩы ишьтимхыр ауам, убри наважьны зынӡа иатахӡамкәа, тәым милат дхаламкәа, ҳаизарақәа тәым бызшәала ианымҩаԥааго, тәым бызшәала аԥкаанҵақәа анышьтаххуа. Иҵару абри азҵаарагьы гәыгәтаижьуам ашәӄәыҩҩы.

Ашәӄәы «Аԥсуара ашьатақәа» аԥҵоуп зеилкаара мариоу, уздызхало ԥсыуа бызшәала. Уи иаԥхьо дарбанзаалак иажәаҳәа артбаауеит, иҿабызшәа архааует. Астиль аганахьала аусумта ҩуп атҵаамтеи, асахьаркыратә рҿиамтеи, апублицистикеи ржанрқәа реилахәрала, рхеибартәаарала. Иара убриалагьы иҷыдоу гәбылрак шьтнахуеит, угәы ԥызымҵәо хаарак аҵоуп аусумта.

Никәала Ҷыф-иԥа Ҳашыг аԥсуара иалааӡаз, аԥсуара аҵкарқәа зегьы здыруаз, иныӄәызгоз, шьала-дала изныруаз, дхәыҷнатәаахыс гәыблыртасгьы измаз шәӄәыҩҩын, публицистын. Уи ус шакәу гәоумтарц залшом ирҿиамтақәа уанрыԥхьо. Хатала ироман «Абду Ажьгьери» акәзар, аԥсуара аиқәырхара азҵаатәы гәыцәны иагәылсуеит.

Аԥсуа дины данынкашәа инаркны аԥстазаараҿы дызхысуа, иахьеиуахеи иԥгыло аетапқәа – ааӡара, аиҳабра-аиҵыбра аныӄәгара, асасдкылара, атаацәара алалара, абзиеи ацәгьеи рымҩаԥгара, ажьрацәара пату аҟәҵара уҳәа хкы рацәала еиласоу аԥсуара аҟәныӄәара ус имариам. Анкьа уи дзырҵоз аԥстазаара ахатакәын, ашәӄәы атахны иӄамызт. Аха иахьа Аԥсны, ишыжәдыруа еиԥш, атагылазаашьа аҽаԥсахит. Зыцәқәырԥақәа ҳгәыдыҽеало ацивилизациа аума, ҳзымҽхазкыз аглобализациа аума – изыхӄьазаалакгьы ҳазтагылоу аамтазы аԥсуара аԥсыҽрақәа

аанахәо иалагеит, еиҳарак ақалақьқәа рҿы. Улахь еиқәызҵо абри еиԥш аҭагылазаашьа аныҟоу аамҭазы, хымԥада, аумаӡа аҵанакуеит ажәытәтәи аԥсуа леишәа алацәажәара, иара иазку аусумҭақәа рҭыжьрала уи аҿар рылааӡара. Убри аганахьала «Аԥсуара ашьаҭақәа» захьӡу Н. Ч. Ҳашыг ишәҟәы аҭыҵра ҳдоуҳатә культура аиқәырхара аус аҿы хҭыс шьахәуп. Ари ашәҟәы аҵарауаа рзы иҵәырнаго азҿлымҳара ду инаҷыданы, иара иааӡаганы, ихшыҩрҵаганы, имҩақәҵаганы иҟоуп лымкаала арҵаҩцәеи, ааӡаҩцәеи, астудентцәеи рзы.

«Иҳаргыло аҳәынҭқарра ԥсыуа ҳәынҭқаррахароуп, шьаҭасгьы иамоуп аԥсуара!..» ашәҟәыҩҩы иажәақәа дарбанызаалакгьы саԥсыуоуп ҳәа зхы зыԥхьаӡо згьы есымша рхы-ргәы иҭазароуп…

Ҳабацәа, урҭ рабацәа рҳәашьала «Ҳаԥсуара Анцәа иумырӡын!»

Владимир Занҭариа: Никәала Ҳашыг ихатә ҭыԥ ааникылоит аԥсуа литература аҿиарамҩаҿы. Уи дцәырҵуеит поетк иаҳасабала 50-тәи ашықәсқәа раан. Иажәеинраалақәа акьыԥхь рбоит. Иагәылалоит аизга «Ашьаҟьар». Аха нас диасуеит апрозахь. 60-тәи ашықәсқәа рзын иаԥи-ҵоит ақыҭа ԥсҭазаара, ақыҭатә фольклор ахаара-бзаара зныԥшуа ажәаб-жьқәа, аповестқәа. Усҟантәи аамҭазын ацензура зылаԥш ахыз сталинтә репрессиақәа ртемагьы иҽалаигалоит. Иҩуеит ароман «Арҩашқәа ахьеи-лало». Уаҟа ишьҭихуеит аиҿыхарақәа маҷымкәа изырҵысуаз асоциалтә проблемақәа.

Никәала Ҳашыг ирҿиамҭақәа ирныԥшуеит иара ихатәы ҩышьа мане-ра, ибызшәа ҳажәлар рдоуҳа-бзазаратә дунеи ишахыҵхырҭоу ҩашьаӡом. Насгьы напы злаикуаз атемақәа акыраамҭа иҭиҵаауан. Ус дунеихәаԥшра-ла ареализм иазааигәаз, уи ҳаҭыр ззақәыз прозаикын. Алитература зны ишьҭыхуа, зны инышьҭаҵо акәымкәа, уахгьы-ҽынгьы амаҵ иуан, аԥхӡы ныԥхьаҳәо алитература амхурсҭа дҭагылан.

Ироман «Абду Ажьгьери» (аԥхьа иповестын) ҷыдала ацензура алаԥш ахын, аԥсуа бызшәеи, амҳаџьырреи, адемографиеи рыпроблемақәа даара иџьбараны иахьышьҭихуаз азы, ароман хазы шәҟәны аҭыжьра аанкылан 70-тәи ашықәсқәа рзын.

Далахәын амилаҭ-хақәиҭратә қәԥара. Инапы аҵаҩын 1977 шықә-сазтәи еицырдыруаз, аполитикатә цәқәырԥа ҕәҕәа зырҵысыз Аԥсуа шәҟәы. Уи аҵыхәала, ишдыру еиԥш, ҳинтеллигенциа ахҭынҟьа бааԥсқәа ирықәшәеит.

Никәала Ҳашыг ҷыдала илаԥш ахын аԥсуара – уаҩышәара-етикатә кодекск аҳасабала аҭҵаара, уи аганахьала ҳажәлар ирымаз аԥышәа аидкылара, аӡыргара.

Никәала аџьа ҕәҕәаны ибахьан Ашәҟәыҩҩцәа реидгыла амаӡа-ныҟәгаҩык, алитература апропаганда иазкыз абиуро анапхгаҩык иаҳа-сабала. Уи еиҿнакааууаз аиԥылара дуқәа хаҭала иара дрылахәын.

Даур Нач̆ҟьебиа: Никәала Ҳашыг аԥсуа шәҟәыҩҩык иаҳасабала аԥсуареи, ҳҵасқәеи, ҳқьабзқәеи даара иҭиҵаахьан, дрызҿлымҳан, иаԥҵамҭақәа рҿгьы ибзианы ирныԥшит. Уи алитературеи ишәҟәҩыреи мацара дырҿын, зынзаҵәыкгьы урҭ рҳәаақәа дырҭымсит, «имыԥсахит!» Ипрозатә ҩымҭақәа иаарылукаартә иҟоу ироман «Абду Ажьгьери» аҿы даара ҟаимаҭла иаарԥшит амҳаџьырра аҭоурых, ҳажәлар ргәаҟра, урҭ рышьҭахьҟа ртәылахь мышкызны ихнымҳәыр ада ԥсыхәа шыҟам... Усҟантәи ацензура уи ианармыжьит, иҩымҭа акыр иаԥырхагахеит, аха зегьакоуп, аидеиа хада еиқәирхеит.

Иахьа зӡыргара мҩаԥааго ашәҟәы «Аԥсуара ашьаҭақәа» ҳҿар даара ирҭаху шәҟәуп. Убра иану аԥсуара амҩаԥгашьа зегьы урҭ ршьа иалалароуп, ирзааигәахароуп, рҵасқәеи рқьабзқәеи даара ирызҿлымҳахароуп. Ҳара, ҳара ҳтәы кажьны атәым ҳанашьҭала, усҟан хара ҳазцаӡом, убри азы ҳара ҳазлиааз зегьы ҳнапы акәыршаны иаҳкыроуп...

«Аԥсуара ашьаҭақәа» ҳажәлар рдоуҳатә культура аиқәырхараҿы, ҳқьабзқәеи ҳҵасқәеи рмырӡраҿы лагала бзиоуп, хымԥада ҳхы иаҳархәароуп...

Дмитри Габалиа: Ҳҳәынҭқарреи ҳауаажәлари иахьа-уахатәи рыԥсҭазаараҿы иаҳбо апроблемақәа зыдҳәалоу аекономикеи, афинансқәеи, аполитикеи ракәӡам, зегьы хыԥхырҭас ирымоу — акультуроуп. Ҳара, аԥсуаа ҳтәала иуҳәозар — Аԥсуароуп.

Аҳәынҭқарра зыргыло ҳмилаҭ ретнокультуратә продукт — аԥсуара апринципқәа аԥҟарақәа раҳасабала иҩны ауаажәларра иадгалатәуижьҭеи акырҵуеит. Ҳаԥсуа ҵас-қьабзтә усмҩаԥгатәқәа, еиҳаракгьы ацәгьа-абзиа иазку раан, шамахамзар аимак-аиҿак зныԥшуа азҵаарақәа цәырҵуеит. Урҭ рҭак хадақәа ҟазҵаша аԥсуара аԥҟарақәа еиқәыршәаны ауаажәларра иадгалатәуп. Хымԥада, ари аус аҟны ицхыраагӡа дууп Никәала Ҳашыг иаԥҵамҭақәа: «Абду Ажьгьери», «Аԥсуара», «Аԥсуара ашьаҭақәа» рҟны уҳәа, ашәҟәыҩҩы ҳетнокультуратә доуҳатә мал — Аԥсуара зҿлымҳарала аԥхьаҩцәа рызнагашьа дақәшәеит. Сара сгәы иаанагоит, ҳаԥсуа ҿар, ҳашколқәа, егьырҭ ҳҵараиурҭақәа зегьы рзы ари цхыраагӡа духоит ҳәа.

Акьыԥхь иазирхиеит Анатоли Лагәлаа

ЕЛЕОНОРА КОҬОНИАПҲА

АПОЕТ ҚӘРАХЬЫМЗА...

30 шықәса раԥхьа, жьҭаара 9, 1992 шықәсазы ақырҭуа гуардиауаа иҩны ддәылганы дыргеит, уинахыс иахьа уажәраанӡагьы зхабар ҟамлац аԥсуа поет, апатриот Таиф Аџьба

Жьҭаара 9, 1992 шықәса, асааҭ ҩба ҟаларц рацәак агымкәаны Аҟәа Аҳабла ҿыц аҩнеихагылақәа руак – Ӡержински иҩны, 23-А (иахьатәи Гәымсҭатәи амҩа) ашҭа инҭалеит «ПАЗик» ҳәа изышьҭаз ақырҭуа гуардиауаа иртәыз амашьына. Дара автобус иааҭыҟҟьан, рмашьына назыдгылаз аҩбатәи аҩналарҭа агәыргәыр рыхга инхалеит. Бџьарла еиқәных иҟан зегьы. Гагра ахақәиҭҭәра ашьҭахь акәын, ҳаҭацәа зынӡа ижьышуа иҟан. Агуардиауаа ахьхалаз, Аҟәа иалахан иҟаз агәылацәа рҿахьеидыркылалоз акәын. Апоет Таиф Аџьба дынхон иара убри аҩнаҿы, актәи аҩналарҭа 5-тәи аихагыла.

Рҿахьеидыркылалоз анџьныр, апатриот ду Џьота Амҷба иуадақәа рҿы акәын. Аҭынчԥсҭазаараҿы Таиф агәылара-азлара шамаха џьаргьы ҿыхь-шьырҭас иҟаиҵомызт, аха иҟаз аҭагылазаашьаҿы агәылара амҩахыҵра адагьы ԥсыхәа ыҟамызт. Таиф еснагь дашьҭан аинформациа: «Вести» 11 сааҭ рзы сахәаԥшит, аха ҳа ҳтәы акгьы амҳәеит...», «Иахьа асааҭ 3 рзы «Новости» иаҳәеит Қьиҭовани аультиматум шыҟаиҵаз сентиабр 25 аҟынӡа Аԥсны иформалтәым архәҭақәа зегь аԥырхзарц..», «Асааҭ 11 уахынла «Вести» излаҳәаз ала, асессиаҿы Госсовет иақәызбеит Аԥсны азҵаара мчыла ирызбарц ахьырҭаху азы...» — абас еиԥш анҵамҭақәа ҳԥылоит апоет имшынҵаҿы...

Аха иҟан ателевизор акгьы анамҳәозгьы, Аԥсуа телехәаԥшра ацәқәырԥақәа анызцәырымҵуазгьы. Таиф игәыла Џьота Амҷба ақалақь аҿы адырцәа рацәаҩны иман, урҭ рҟнытә иара иаҳақәоз маҷмызт. Таиф џьара иҳәоит Џьота ила ажәабжьқәа шеиликааауаз, убри аҟнытә ирлас-ырлас дара рахь дышнеиуаз.

«Џьота иԥшәмаԥҳәыс ақалақь аҿы илбеит ақырҭқәа рҿеиҵаҳәаны иалҵуа. Апаника хәыцык ыҟазар ҟалап аԥсуаа аауеит ҳәа», — ануп Таиф жьҭаара 5, аҩаша иҟаиҵаз аҩыраҿы.

Усҟан Гагратәи ажәыларақәа анцоз акәын. Абарҭқәа зысҳәо, уи аҩнаҿы инхоз аԥсуаа аинформациа еимырдон, еиқәгәыҭуан.

«Ауадаҩра ҳанақәшәа, агәылацәа бзиақәа шҳамаз ҳбеит», — иҩуеит Таиф жьҭаара 6 азы Џьота иҭаацәа рзы.

Апоет Таиф Аџьба ацәалашәаара иоухьазар ҟаларын, изныкымкәа иан-ҵамҭақәа рҿы дара рахь инеир шалшоз дазхәыцуан, избанзар ибзианы еиликаауан Гагратәи ахҭысқәа ақырҭқәа акыр ишарҭыҕкуаз.

Жьҭаара 4, аҩаша – Гагра аҭарцәра ҩымш шагыз – имшынҵаҿы ианиҵоит абас: «Ҳлалбааргьы даара ҳаԥсы ӡаноуп ҳшеиҭанеиаауа,

иааҳадыххыланы, ҳшаԥсыуааӡ ааилкааны ҳаргар ауеит, аԝны иааины ҳаргаргьы ауеит...».

«Саԥьал ааигәазаргьы — сгәыӷра хароуп» ҳәа ҳарҳәоит апоет ицәаҳәақәа руак, аха «агәыӷра хароуп, аԥьал ааигәоуп» шырҳәо еиԥш, зынӡа иааигәазаарын усҟан апоет инысымԝа хзыркәшоз амш...

Жьҭаара 9, 1992 шықәса, ахәаша, асааҭ ԝба ҟамлацкәаны апоет дахьынхоз ашҭа ицхлымуа иҭалаз ақырҭуа гуардиауаа Таиф иаԥьал ааигәазтәыз ракәхеит...

Таиф Џьотараа рҿы дыҟан уи аамҭазы. Апоет иԥшәмаԥҳәыс Римма Коӷониаԥҳа лгәалашәаракәа рҿы илҳәоит: «Афашистцәа (анемец фашистцәа — Е. К.) аԝны иакәшан ианааныркылоз акиноқәа рҿы избахьеит, убасеиԥшҭәҟьа ҳаԝны ақырҭқәа акәшаны иркын, бџьарла еиқәыхны иҟан...».

Иҟоуп агәԝара аӡәы ацәгьа ҳәаны, урҭ ақырҭуа гуардиауаа хықәкыла дара рахь ишнеиз, урҭ ирдыруан хымԥада аԥсуаа уа рҿеидкыланы ишыҟаз. Џьота иԥшәмаԥҳәыс ишсалҳәахьаз ала, дара рахь ихалаз иргашаз ауаа рыжәлақәа зныз асиа ркын. Ақырҭуа гуардиауаа хаҭала ишиашаз ихалеит ҳара ҳтәқәа ахьтәаз. Уи зыбла иабаз ишырҳәо ала, аԝнқәа реимдара иалагеит иаразнак. Таиф, Џьота, иара убас даҿа фԝык раҟара агәылацәа леилакны игылаз апазик инҭаргалеит.

Римма иахьагьы лгәы иаланы илҳәоит Џьота ачхьарпқәа ишьан азы, иеимаа изаалгарц данлыҳәа, зыԝны аиларԝынтра иаҿыз иԥшәма Нелли Амҷыԥҳа илылҭаз аимаа ишьапы изырхьуаз шакәыз. Усҟан илызгәаамыгӡеит Нелли. Ашьҭахь уи еснагь лгәы иҵхоз зҵаараан лдунеи лыԥсахаанӡа...

«Нас Нелли лыԥсахаара анааи, исзеиҭалҳәеит ишьапы изырхьуаз аимаақәа ракәзаарын. Абри есымша лгәы иҵхон», — лҳәоит Таиф иԥшәма иахьагьы.

Абарҭ аҭоурыхқәа иахьа ирыԥхьо еибашьратә детективушәа игәы иабаргьы ауеит, аха ҳҭазырхарц иҳақәлаз ргәымбылџьбара адунеи ианӡаломызт усҟан...

Таифраа анырга ашьҭахь, ирышьҭалеит, аӡәырԝы азыркит, аха рхабар еилкааӡамкәа ус аибашьра еилгеит... Римма лгәалашәаракәа иҳарҭо аинформациа ала, аибашьра анцоз иԥшаара лҵшәадахеит.

«Ҳашԥҳаи сареи (Џьота иԥшәмапҳәыс — Е. К) ҳҿеидкыланы ҳаҟан. Акраамҭа ҳааӡан ақалақь ахь шьапыла, рхабар ҳзыԥшааӡазар ҳәа. МВД ҳҳәеит, арра акомиссариат ҳҳәеит (зны уа иҭакуп ҳәа ҳарҳәеит), аха рхабар ҳзымԥшааит. Таиф иидыруаз ақырҭқәа аӡәгьы дыҟамызт, Ашәҟәыԝԝцәа реидгылаҟны аус зуаз рыда. Џьота аԝызцәа рацәаԝны иман, избанзар Қарҭ акәын аҵара ахьиҵоз. Убарҭ иԝызцәа азылкит Нелли, аха рхабар ҳәа акгьы ҳамбеит...» — лҳәоит апоет иԥшәмаԥҳәыс, ажурнал «Алашара» аредакциа лгәалашәаракәа азныжьуа.

Апоет илахьынҵа абас заа иҿахҵәазаргьы, зегьакоуп иара дахьӡеит раԥхьатәи Аиааира – Гагра ахақәиҭтәра иазку ажәабжь аԝра:

«Иахьа асаат жәаҩеи ҩбеи рзы телехәаԥшрала ирҳәеит Гагра ахы иакәитыртәит ҳәа... Ҩбагьы, аабагьы, жәбагьы рзы ирҳәеит Аԥсны аҳәаа-ҿы аԥсуа бираҟ шахадырсыз... Анцәа бзиала ҳзырша!». Уи хымԥада иара агәыгра инатон Аиааира ду ҳара ишаҳгоз азы. «Ҳкурс хада – ахьыԥшымра азықәԥара ҳақәныҟәалароуп», - иҩуан иара аибашьра ианналагазгьы.

Апоет хабарда дыбжьаӡижьтеи абар уажәшьта 30 шықәса ҵуеит, аха изыхҟьазаалакгьы, илахьынҵа еилкаамкәа инхеит. Иҟоуп зхабар еилкаа-хаз итахаз аибашьцәа, аха Таиф Аџьба ицыргазгьы иаргьы Римма илҳәан еиԥш, «Гәырӡ, шашәаӡ иӡит, уаҳа рхабар ыҟаӡамкәан». Аибашьра анцоз аԥсуаа апротестқәа ҟарцеит абри азы, ашәҟәқәа рҩит, адунеи иадырҳаит, аха акгьы алымҵит. Иахьа уажәраанӡагьы, иуацәеи итынхацәеи реиԥш, Аԥсны зегь азыԥшуп апоет иԥсырта аилкаара, иԥсы таны дыҟоуп ҳәа азхәыцра уажәшьта иҵакыдазар акәхап...

Апоет иԥсыбаҩ анышә иамадоу, мамзаргьы уаҩԥсҵас ажра имоу — зеилкаара алымшаз маӡахеит. Идырзом акәымзар, ақыртуа ган ак рма-ҳацкәа, ак рзымдыркәа иҟаларым. Хатала, ари зыҩуа акырынтә Қырт-тәылатәи ажурналистцәа рахь ааԥхьара ҟасҵахьеит ихабар аилкааразы ацхыраара ҟарҵарц. Аха, макьаназы лҵшәа ыҟам...

1992 шықәса жьтаара 9 аены апоет имшынҵаҿы иҟоуп иара иҟнытә иаҳзынхаз аҵыхәтәантәи ахәыцрақәа:

«Уажәы асаат жәаба ҟалахьеит, макьана тынчроуп, хысбжьы гом. Хьтоуп, ақәа шналагара иҟоуп, иаҿыҵышәшәоит. Иацы Ельцин иҳәеит Шеварднаӡеи иареи Аҟәа амшын аҿы «ишу атыԥ аҿы» (урысшәала — горячая точка) ишеиқәшәо жәаха азы. Жәаҩа азы мчыла ҳабжьы ҳдыртиир ҳәа сшәоит (1992 шықәса жьтаарамза 12 азы Қырттәыла имҩаԥнагаз апрезиденти, апарламенти, адепутатцәеи ралхрақәа) – ахыԥхьакра атахуп, аха ҳабацари...» — абас инҵәоит аибашьра анцоз апоет ииҩуаз имшынҵа.

Таиф даныргоз аены акрыфарагьы дахьымӡеит:

«Убри аамтазы сара фатәык аҟаҵара саҿын. Ауаҩы зыԥсы тоу акри-фалароуп, иаҳаулакгьы ак ҳаԥшаауан. Акрымфаӡакәаны дцеит иара...», — лҳәоит Римма, лыԥшәма даныргозтәи амш лгәаларшәо.

Анаҩс иацылҵоит зынӡа иҵыхәтәантәиу апоет ибла атаԥшра иадҳәалоу асахьа:

«Абжьқәа аныцәгьаха, хыхьынтә саныԥшы, Џьотагьы Таифгьы шыл-бааргоз збеит. Ҳуатах ашәгьы асмыркит, сылбааит ашырҳәа ҵаҟа».

Усҟан аҩналарта илагылаз агуардиауаҩ уахь лынашьтра шитахымызгьы, Римма илулакгьы Таифраа зтатәаз автобус ашә днылагылеит.

Аибашьра шааилгазҵәҟьаз Аҟәа ҳанааи, сашьа Валентини, саҳәшьеиҳаб Иреи, сареи Таиф ихабар аилкаара ҳашьталеит. Ҳәанҳәахла иҳаҳахьан Аҟәа Атынчра апроспект аҿы иҟоу араионтә военкомат аҿаԥхьа Вианор Пачлиа иԥҳәыс дылбазшәа. Ҳара ҳнеит уи аԥҳәыс дахьынхоз, зынӡа авоенкомат иазааигәан. Ҳлацәажәеит, аха иҳахәоз акгьы ҳалымҳәеит. Аибашьра анцоз авоенкомат аԥхьа цементла итартәоу ашәыгәраҿы

иара иеиԥшыз аӡә дызбеит лҳәеит, аха уи апоет иакәу иакәму инҭкааны илзымҳәеит. Лара Таиф дылдыруан, дылбаҵәҟьар дышԥалзымдыррыз?..

Аҭак еилкааны ианаҳмоу, ақырҭқәа итҟәаны иргоз рҕьырак ҭакны иахьрымаз Аҟәатәи авоенкомат аҕәараҵахь (урысшә. — «подвал») ҳалбааит. Иахьеиԥш исгәалашәоит уаҟа ашьа зыхьшыз амаҭәақәа, агәабанқәа уҳәа, ԥсышьацәгьа зырҭоз ауаа ахьыԝнакыз ауада аԝнаԥшра шгәаҕьыуацәаз. Даара еилажьын уи аҕәараҵа.

Ус ҳаныԥшы, ҳалаԥш иҵашәеит аҿы раҳаны иахькажьыз ашахмат ҕәы. Таиф ашахмат асра дазгаган, издыруада «иумаз нас, ада ухәарҭамзар ҳәа ирҭазар?» — абас иҟаз ахәыцрақәа аасыцралеит сахьгылаз. Аха, уа иҭакыз ауаа ашахмат иасуа иҟаларызма?! Издыруада уи аҕәараҵаҿ аибашьра иалагаанӡа џьоук ашахмат иасуаны ирцәыӊхазар?! Аҭак ҟазҵодаз?!

Џьоукы иҳарҳәеит «абра ааигәа дынхоит авоенкомат аҿы ԥссаԝыс аус зуаз аԥҳәыс» ҳәа. Таиф ипатреҭ усгьы иҳацын ҳахьныҟәоз. Ҳлышьҭалеит уи аԥҳәыс, аха лхабар ҳамбеит. Иҟалап аԥсуаа анааи ақалаҿь далҵзар. Абас, акыр шҭеи, акыр уадақәеи еимаҳдеит ҳара апоет ифото дырбо, аха мԝакы ҳақәызҵашаз информациак ҳмоуит.... Иахьагьы уи авоенкомат санаԝсуа, сгәы ааҭыԥсаауеит. Издыруада ара дҭакызҭгьы, издыруада уа иԝнажьыз ашахматқәа инапы рхьысхьазҭгьы? – абас иҟоу ахәыцрақәа сыжәлоит иахьагьы...

30 шықәса хабарда – уи иԥшу рзы хьаа цәгьоуп…

Саҳәшьа Римма еиҭалҳәеит иџьашьахәу аԥхыӡ — Таиф иҷкәын Алиас ԥҳәыс данига иадҳәалоуп иара:

«Иҷкәын Алиас ичара анаҳуаз, аԝны аԥхьатәи ауада хәыҷы аҿы дықәгьежьааны дкәашошәа ԥхыӡ дызбеит...» Ус анакәха, иара дахьыҟазаалак доуҳала инырууеит иҭаацәа рхабар. Таиф Аџьба даныргоз иҷкәын Алиас 10 класск рҿы дтәан. Иӡгаб Алиса Аҟәатәи амедицинатә ҵараиурҭа актәи акурс даднакылт. Аибашьра ианалага Алиса Гәдоуҭа агоспиталь аҿы ацхыраара ҟалҵон.

1993 шықәса аӡын анҵәамҭазы Гәдоуҭа саннеи, Алиас Нанаа ирымаз иаб иаҳәшьа лҿы Блабырхәа дыҟоуп рҳәеит. Сдәықәлеит дызбаразы. Шьхароуп дара ахьынхоз. Саннеи, дхәыҷуп ҳәа сызхәаԥшуаз Алиас амҿыԥҟара даҿын, иаҳәшьаду длыцхраауан. Ибла ахыԥшылара сзымгәаҕьит, иаб илакҭа иеиԥшуп цәгьала, сиҿамԥшкәа ауп аԥсшәа шиасҳәазгьы. Таиф ихшара уамак раб иуахҭа алацәажәара бзиа ирбаӡом, ирцәыуадаԝуп.... Иахьа ари анысыԝуа, ирызҳауеит Таиф Аџьба ила иамбаз имаҭацәа хәԝык, Алиас итәқәа ԝыџьа, Алиса лтәқәа хԝык. Иара убас, иԥҳа лмаҭагьы диит аабыкьа.

Таиф Аџьба илахьынҵа аилкаара жәлары зегьы ззыԥшу акоуп. Аҳәара сцәыуадаԝуп Аԥсуа ҳәынҭқарра иалшаз зегь ҟанаҵоу иҟанамҵоу? Хабарда ибжьаӡыз рыԥшаарзы Адунеижәларбжьаратәи Аџьар ҟаԥшь ахаҭарнакцәа имԝаԥырго аусқәа ирыбзоураны «12 шықәса рыбжьара 44-ԝык аԥсуа еибашьцәа рлахьынҵа еилкаахеит, рыԥсыбаԝқәа рҭаацәа ирыҭоуп». Таиф иҭаацәагьы ДНК-анализқәа арҭеит, издыруада, иара иԥшаарагьы алшахап ҳәа игәыҕны.

Апоет иуахҭа ҳара ҳтәылауаа реиҧш хьаас ишьҭырхит Урыстәыла аҵара ицызҵоз иҩызцәагьы. Абар илыҩуа 1983 шықәсазы Москва алитературатә курсқәа рҿы аҵара ицызҵоз, иажәеинраалақәа аурысшәахь еиҭазгоз Татиана Брыксина:

«В Таифе Аджба меня более всего поражала его мужская сосредоточенность, строгая скромность и доброжелательность к людям».

Лара Москва Ашәҟәыҩҩцәа реидгылаҿы илаҳаит апоет изыруз... Иахьа Волгоград инхо ашәҟәыҩҩы даара деигәырҕьеит Таиф иҵкару лҟнытә игаз аҭел абжьы.

«Даара дуаҩ бзиан, ус иҟоу ауаа шамаха исҧымлац. Уи иршуаз акаҳуа афҩы уажәгьы хашҭшьа сымам. Азеиҧшынхарҭаҿы аимадара ҳаман ибзианы, ажәеинраалақәа ҳрыҧхьон, нас еиҭаҳгон. Сара еиҭазгаз иара итәқәа ибзианы идикылт», — лҳәеит Татиана, сҭел абжьы акыр лгәы арҧшааны.

Лыҧшәма, ашәҟәыҩҩы Васили Макееви лареи 2007 шықәсазы Пицунда иҟан. Усҟан еиқәшәеит Таиф иҧшәмаҧҳәыси диреи. Уи иабзоураны усҟан Брыксина лнапаҿы илоуит аурысшәахь еиҭагаз апоет имшынҵа.

«Год я читаю эту маленькую книжку, время от времени достаю снимок погубленного друга и плачу, плачу. Смерть в любом случае горька, разумеется, но дневниковые записи Т. Аджба – документ особый и трагедия особая...».

Анаҩс, «Свободная Родина – лучший памятник поэту!» захьӡу астатиа лҩит лара.

«За что убили его – тихого, деликатного, мирного интеллигента? За любовь к Абхазии?» — ҳәа азҵаара ықәлыргылоит, апоет илахьынҵа лзымбатәбараханы.

Татиана уа Москва аҵара анеицырҵоз аурысшәахь еиҭалгахьан уажә зцыҧҵәаха аазго, Таиф 1983 шықәсазы Москва даныҟаз иҩыз «Асыҧса» захьӡу афилософиатә жәеинраала:

Амҩан иацло, иацло, иацло –
Уи убас еиҧш азҳахьеит –
Иатҭахӡамзаргь шьҭа ахьаҧра –
Хьаҧшьа шамам абахьеит...

***

Чем ближе к обрыву, тем круче волна
Безумного снега... Лавина завыла, —
Она над собою уже не вольна,
Несет ее дикая вольная сила.

Брыскина ари ажәеинраала еиҭалгеит лаҵарамза 1985 шықәсазы. Аамҭа анца, Таиф изку лгәалашәарақәа рҿы апоет алаҧықәшәа шиоухьаз дазхәыцуеит:

«Поэт словно предвидел грядущую лавину черного времени...», — лҳәоит лара.

Агәалашәаратә жәеинраала иҩит уи лыԥшәма Васили Макеевгьы:

Поэт рожден для песни, не для драки,
Был грустноглаз и обожал семью.
Какой же грех, надменные вояки,
Вы приняли на голову свою?!...

Имаҷым Таиф Аҵьба иҩымҭақәа реизга иагәылоу агәалашәаракәеи, изку ажәеинраалакәеи. Ус анакәха, апоет илахьынҵа аилкаара иазхьуа рацәаҩуп, ииашоуп, урҭ рыбжьара ирацәаҩуп здунеи зыԥсаххьоу, уи амш иахьымӡаз иҩызцәагьы. Таиф аурысшәахь деиҭазгоз Иури Лакербаи иакәзар, идунеи иԥсахаанӡа 2001 шықәсазы апоет игәаларшәаразы инижьит абас иҟоу ацәаҳәақәа:

Всех погребли. Твоих останков нет.
Сожжен? Растерзан? Скормлен псам бродячим?
Не ополченец, не солдат. Поэт.
На звездных тропах поводырь незрячих.
Куда идти нам, брат ты наш Таиф!

Таиф иҩыза апоет Рауль Лашәриа акымкәа ажәеинраалакәа изикит злахьынҵа еилкаамхаз иҩыза. Убарҭқәа рыдагьы, Лашәриа иҩит апоети иареи знысыз амҩа иазку агәалашәаракәа. Иҩыза илахьынҵа шхьааигоз ари адунеи аанижьит Рауль. Абар уи зыршаҳаҭуа ажәеинраала «Адоуҳауаҩ» ацыԥҵәаха:

Умшқәа лагоуп сақәшәа шылан,
Уҵьынҵь ахахәс уцеит уара.
Убла изымбо – схыԥшыло,
Сузыӡырҩлап сгәазхара....

Абас иҟалеит апоет хабар зцым илахьынҵа. Иури Лакербаи «В твоих же песнях ищем утешенья!» шиҳәаз еиԥш, инижьыз ирҿиарала ҳгәы ҟычо инаскьаҳгоит ҳаԥсҭазаара амшқәа... 53 шықәса дырҭагылан 1992 шықәсазы Таиф Аҵьба. Ирҿиаратә лшарақәа рҕьырак раарԥшра дахьымӡакәа аҕа димпыҵашәеит... Апоет ихаҭа иажәеинраалакәа рҿы илахьынҵа философиатә ҟазшьала дазнеиуан. Иахьа зыԥсыжырҭа еилкаам апоет абар заа иҩхьаз ацәаҳәақәа:

Аныша — сара сцәа-сжьы
Зфалак – зегь еиԥшуп,
Сыԥсы цқьеи сылша цқьеи
Сыԥсадгьыл иатәуп...

ЕНВЕР АЖЬИБА

Ажәеинраала ҿыцқәа

АМЗАРА СЫҞОУП

Арҭ амшқәа Амзара сыҟоуп,
Ус ахьӡзар, ҧсшьароуп са сзы.
Аха сгәы сыхоит аѡныҟа, аѡныҟа,
Ара сшыҟамгьы сашшыртә аказы.

Ауаа рацәа, амшын, ахаамыхаа,
Агәхырҷагақәа калаҭла еизгала.
Зегь акоуп сзыцәом сынҭаҳәаахаа
Сыѡнеиҧш, исхызгоит цәгьала.

Скаламгьы еиқәыхьшәашәа иқәуп,
Сқьаадқәа ҵәаҕәарсҭак рным.
Дареи сареи гәхьаагарак ҳҿықәуп,
Ҳгәы аналаҟам ажәакгьы ҳҭахым.

Аѡныҟа, аѡныҟа, аѡныҟа,
Сыҧсшьарамшқәа рынҵәамҭахь иццакуам.
Ауаа ируа ҳәа Амзара сыҟоуп,
Илыҧшааху ауадаҵәҟьа сазкуам.

САРА СЫБЗИАБАРА

Џьоук анажәлак бзиабараха ак рысуеит,
Аҧҳәыс лыбзиабара хҭаркуеит, иҳәацәоит.
Сара уи абзиабара ашықәсқәа рымѡа санысит,
Шьҭа ажәра ашҭаҿ ҭынч сыҧсы сшьоит.

Сыҧсы сшьоит сыҷкәынра хага аҧсшьарцаз,
Сыҧсы сшьоит анкьатәи сыбзиабарақәа еиқәсырхарц.
Аҵаҳәарҭахь саннеиуа гәнаҳала сымбылларцаз,
Жәѡангәы икыду аецә реиҧш еснагь скаҧхаларц.

Сыҧсы сшьоит схылҵҧылҵ рынасыҧ сыхьчарцаз,
Сыҧсы сшьоит сажәымҭа иахьшьымхарц аҵәы.
Сыҧсы сшьоит аҧсуаа рашәақәа шыхаау саҳаларцаз,
Сыҧсы сшьоит уаҵәтәи амш саҧымларц сеиқәҭацәы.

Сыҧсы сшьоит сысасгәашә еснагьеиҧш иаартызарц,
Сычуан еиқәаҵәа кнаҳазарц ахьурӡы иазыҧшны.
Сыҧсы сшьоит сынхара саҧшәыманы сахызарц,
Сца ҭәызарц еснагь еиҧш, аҿеи ажәи еихьырҧшны.

Са сыбзиабара иалнахыз илеиӷьу ԥаӡә дыҟам,
Сыԥнаҭа – сдунеи хәыҷ дахоуп лара ҧсыс.
Ла лоуп са сахьыҟазаалак исыхо аԥныҟа,
Еиҟәырҷҷо еицаҳшахьеит лареи сареи егьа хҭыс.

Шьҭа сыбзиабара – асаби игара афԥыхаа,
Аҿар рыла еинҭәыла ианызбо уаҵәы Аҧсны.
Амаҷар еиҧш аҧсҭазаара агьама анҿыхааu,
Усҟан насыҧ сымоуп сықәзаргьы сыҧсны.

Са сҿареи сажәреи ирыбжьаркыз аамҭа хҵәахак,
Иацәызгақәаз маҷым, уи сара исызхоит.
Уаанӡақәа исымамызҭгьы инеиҧынкыланы хԥахак,
Исылшақәаз аапдкыланы шьҭа сажәрала исыхьчоит.

АЖӘАРХӘМАРРА

Уи аамҭа аԥмырӡкәа ихынҳәуазар,
Ихынҳәуазар сҿараамҭа са сахь,
Мап сҳәарымызт иқәаны иауазаргь,
Сарбааӡозаргьы исмеигӡа еиҭах.

Сарҧеиҧеиуеит ицахьоу сқәыҧшра,
Џьеи сыннажьып мамзаргьы иара.
Уи ахәы иаҵәа еиҭахгьы анықәҧшра
Сгәахшәом, иҟалаӡом сызхара.

Иаасҿахәмарлоит уа сгәысԥанӡамкәа,
Схәыҷра аҧшалас бзиабарала иҭәыз.
Саақәнархалоит нас схыстәӡамкәа,
Иҧшқарахыз, уамашәаҵәҟьа игәыкыз.

Зԥызмырӡыз, еиҭах ихынҳәуазар,
Аџыр еиҧш саҧылон сеилаҭәаах.
Мап сҳәарымызт қәаны иауазаргь,
Сарбааӡаргьы исмеигӡа еиҭах.

СБЫЗШӘАДА

Ажәа еинраала, ашәа еинраала,
Мыч дуӡӡоуп иамоу уа убызшәа.
Уанацныҟәа уи хаала-хаала,
Ушьҭнагӡаауеит нас уамашәа.

Ан дышреиҕьу ӷхәысс иҟоу,
Зегьы иреиҕьуп уа ухатәы.
Ага уҟоу, ашьха уҟоу,
Убызшәоуп измоу аҳәатәы.

Збызшәаада арԥаш ӷагьа,
Зымԥа аанкыланы иҿаҳәоу,
Аџьԥла хажәаақәа зҽырӷагьа
Игылоу, аха здацқәа еилԥаахьоу.

Ажәа еинраала, ашәа еинраала,
Мелодиас ирымоу убызшәоуп.
Ублаҷыц еиӷш еиҷаҳарала,
Ианузыхьча – афырхаҵа уоуп.

УҾЫХА, СԤЫЗА!

Уҿыха, сԥыза, ашьыжь шараз,
Мрашәахәахаак угәы иҭырша.
Ихьаахҽыгоуп – угәаҵаҿ чараз,
Ныҳәа хьрыцқәа ауаа ирызша.

Уа ухазыҳәа – иныжь имаҷӡоу,
Ирацәоуп нас ихынҳәуа.
Абзиа уур – абзиа уақәӡуам,
Гәахәарахааупугәы иҭаҳәуа.

Улахҿыхыз угәы амца ҭазаргь,
Ухьаа иумҭан ҽаӡәы.
Узыргәамҵуа акыр еиҳазаргь –
Гәырҕьаҽҳәашахап ҽазны.

Ари ӷсҭазаароуп, кашыррам,
Дасу ицшоуп илахьынҵа.
Иҟоу, иану зегь рдырра
Ҳалшартә ианҵам мшынҵак.

ЗНЫК ИШАНДАЗ

Ихәархәаруа ҧшак аҽырцәгьа,
Саатҵра итҵоуп иахаахыс.
Еизнагома ацәгьамыцәгьа,
Уҳәансҳәанқәа – егьа хҭыс.

Сара аҧшаласоуп исꙩызоу,
Сӡамꙩа инадлоит, игәыкуеит.
Аҧсабарахь зны исаҧызоуп,
Ҽазны смаршәқәа акуеит.

Аха аҧшацәгьа ҭаха снаҭом,
Саатҵра итҵоуп иахаахыс.
Сыҧшқарахуп. Уи сашаҭом,
Даҽа уск снаҭоит рыххатәыс.

Ма ишандаз зегь рҿыхо,
Снаҿыхәарын мрашәахәак.
Иахак иҟамызшәа сгәы иҭыхоз,
Саарҧеиҧеирын ҿыц ашәак.

СДУНЕИ ХСААЛАК ИАНЗАЛОМ

Хсаалак ианӡалом сдунеи,
Уи алаҧшра рылшом зегьы.
Сыҧсҳара ахықәаҿ ианнеи,
Даднакылом са снаꙩсан аӡәгьы.

Са сыла уи хьчан, еиқәырхан,
Лаҧшыцәгьа, мышьҭацәгьа иртәарҭам.
Иҭагылаӡам ихьыҵәцароу ахан,
Икәыршоуп баагәарала, ишәарҭам.

Уаҟа аҧсаа рашәа ҽакуп,
Уаҟа аҳауатҵәҟьа даҽа гьамоуп
Иамоу, – изꙩыдоуп, ихәшәуп,
Убарҭқәа Псҳас сара срымоуп.

Сдунеиаҿ зхы ыҵху аӡыхь,
Иалкәраа аҧсабарахь ианцәыртцуа,
Инаҿыхәаз ихаштуеит игәыхь,
Дарҧсаҳәоит зхьаақәа зыцрымтцуа.

Имариам, имариаҵәҟьам сдунеи,
Саартны схаҭагьы сызбахьада.
Иҟоуп аиреи, нас аҧсреи,
Рыбжьара дынбыжьҟьа ицахьада?..

СЫШӘ ААИРТУЕИТ

Аҷарахәа сышә ааиртуеит,
Аӡә дааҩналоит сылаҧш иҭамӡо.
Иаразнак гәыҧхарамчык аатуеит
Сгәаҵаҿы, нас иарбан сызхьымӡо.

Мышла зеидыцьгәалара саҿыз,
Ацәаҳәақәа ахьхьаҳәа рҽеиндраалоит.
Иҿыхоит сқьаадгьы гәыҕрала иҧшыз,
Суаҵьаҟмцагьы даҽакала аҧсы ҭалоит.

Ҳаизныжьуп нас аҵхи сареи,
Аамҭа ду ҳамоуп – аашаанӡа.
Ишысҧырҵхьоугьы симчқәеи сҿареи,
Сааҧсом, уи снызжьны дсыцәцаанӡа.

Ашамҭаз сара аҵх еиҧш сыҧҽым,
Сыцкәынхазшәа сындәылҵуеит адәныҟа.
Амш ҿыцгьы уаанӡа избахьоу мшым,
Иахьа сгәалаҟа, схалаҟа сыҟоуп.

Иаха игарасҵаз сажәеинраала ҧшуп,
Агархроуп усс иахьа исымоу.
Амши сареи ҳҿыцуп, ҳаиҧшуп,
Мышдуӡӡак – харамҩак еицҳамоуп.

ИАХУҲӘААРТӘ ИҞОУМА АЛАФ

Лылаҧш дныҵалкын дылҳәынҷеит,
Лгәыла хаҵа, цәгьа илгәаҧхоз.
Иаргьы «лыкаҭа» дзацәымцеит,
Дшымгәыҕӡоз ауп ишихаҧаз.

Ҵәахышьа змам маӡа абаҟоу,
Аҵыс иамҳәар, аҳәыҳә иаҳәон.
Дымҩахыҵлон уи лыҩныҟа,
Уаҟа дшыҟаз аҵх наскьон.

Ари ꙩахамхеит, мызкымхеит,
Ꙩ-мцак дрылахеит, дбылуеит.
Иҧҳәыс лычҳаракәа ак нымхеит,
Аҧхашьараз ҭацара луеит.

Иааиуеит ус еибажьарала,
Аӡә лгәырꙩа, ҿаӡә – лқьаф.
Ахҭыс нымҵәондаз еибашьрала,
Иахуҳәаартә иќоума алаф.

ААҦЫНРА ИЦӘЫРНАГО АГӘАЛАЌАРА

Ихааvп иахьагьы амра иҧхо,
Ааҧынра шьхаҧшӡа ихыҵхьеит.
Апытќәырқәа агәылҵра ргәаҧхо,
Рцәамаажьымаа рымышәшәан ирхыҵхьеит.

Иаҵәаматәоуп аҧсабара ззыҧшу,
Аҭеразыҳкәажә дааќәымҵӡо дӡахуеит.
Ажәлаќьаꙩ иҿеизигоит, инапы мшуп,
Ицәеихагьы цҳафырuа ихуеит.

Аҧсабарагьы ҭынч аҧсы ашьоит,
Икарауара аӡынра иҭысыз.
Амрагьы ишаҭахым иҭашәоит,
Зааӡа мшеикәшарак иахысыз.

Ихааvп, иахьагьы амра хаацәоуп,
Ааҧынра сахьахкыла еиҭаҳәоуп.
Зхы изахәо шьҭа иусқәа рацәоуп,
Ураҭагалара даҧыларц игәаҳәо.

СЫҴЌЬАРҬАХЬ ИСЫХОИТ

Илаша-лашо амра анҿыхо,
Сыгәгьы ҿыхоит илашаӡа.
Мрагыларахь мчыкгьы сыхоит,
Мапгьы сҳәомызт сагаӡар.

Са сызлиааз аҧсабара,
Аҿеилаҳәашьа, аҿа анҵысуаз,

Ҿыц исгәаларшәо хаабзара,
Игәхьаазгоит аӡаӡа пҟышра иҳәуаз.

О, салахахеит ақалақь шыра,
Иарбан шьацҳәоу ара сызкыз.
Иаасҟәынҳәалан анкьеиҧш сшәыра,
Сзымцои сқыҭахь, цәгьа игәыкыз.

Ҿыц са сизшәа сыгәгьы ҿыхон,
Уа са сзыҳәа зегь разуп.
Ҳхәыштаарамцагь рҿыцны саацхап,
Ҳархнышьна сыгәхьааго уаҟа иахшьуп.

Иаасҟәынҳәалан анкьеиҧш сшәыра,
Шьҭацәҟьа исылшом – ақыҭахь сцоит.
Салцуеит шьҭа ҳақалақь ашыра,
Сахьынӡаҟазгьы сара исызхоит.

УСАСГӘАШӘ ААРТЫЗ

Усасгәашә аартыз, уара, уаҧсыуахацазар,
Еснагь аҿыцгақәа урышьҭалан иумыҧшаалан.
Уҧшәмаҧҳәыс илгәамҧхозар, дузнымкыло уҟазар,
Ахацәа ахьааизало схацоуп ҳәа умцалан.

Аҧҳәыс лхацәа иара усгьы иахьа узырхыҧом,
Ахаца ихацароуп – аҧсуа ицәаҩа, иҟазшьа.
Ухала уҽеҭаугӡар ухатә ҳәаақәак, узырҭыҧом,
Егьа гәамчла уғәғәазаргь, ак ануанамҳәа ушьа.

Усасгәашә аартыз, ачуанеиқәацәа кнаҳаз,
Унапала аҧсуа ҧацха ушышызар ишахәҭоу.
Аҧсуа – зыламыс зымҟәыцҟьаны ацәцеиҧш икаҳаз,
Дзыҧсоу ҳәа иудыруеи, диқәгәыгааит ҳағоу.

АРҾЕХӘАРА УҲӘЕИТ ҲӘА

Дыҧшӡоуп рҳәеит уи аӡгаб зегь рыла,
Лоура, лыҭбаара – ахьӡы налхьырша.
Илуа-илҳәо иашьҭам, рҿы дҭаргыла,
Ддырҿехәоит аӡә далхны аҿыхацәа есымша.

Шәанаҵьалбеит, сыҳәҳәаар сҭахгәышьоуп,
Шәаанҿас, шәнаҧшааҧшны акрыжәбахьоу.
Ишәасҳәагәышьои, шәыхшыӷ цагәгәышьоуп,
Ишәырҿехәо хшыӷла дшәеицәагәышьоуп,
Мамзар, иҧшӡам ҧҳәыск дӄалахьоу...

АҴСАБАРАҾ СЕИЗГАТӘХОИТ

Иахьа амра зааӡа игылеит,
Усшәа избозар заа сахьгылаз.
Ашәаҧыҵьаҧгьы еинылеит,
Иацы акәымзи бҵьыда иангылаз.

Иалшои ааҧынра гәырҧхага,
Зегь арҿыхоит, зегь ҧшӡахоит.
Ирымам ашәҭқәагьы шьҭа аҧшыха,
Агәқәа ирҭаланы идырҧхоит.

Асеиҧш сгәалаӄазаара аныӄоу,
Сҿара амҵәыжәӷақәа хынҳәуеит.
Дгьыли жәӷани рҳәааҿы сыӄоуп,
Уахынла сӡаӡашны скаҳәуеит.

Амра ансықәҧхалак скабаргьы,
Зыҧсқәа зхыҵхьоу рацәахоит.
Сышуаӷытәыӷсоу жәбарц шәҭаххаргьы,
Аҧсабара салкәкәаа сеизгатәхоит.

АБ ИЗХӘЫЦРА

Ушьҭақәа сырхыланы саауеит,
Саб, қәрала акыр инаухысхьоу.
Аха усгьы хәыҷҵас сгәы ҧшааuеит,
Хынӷажәа шықәса сышҭысхьоугь.

Қәрадук улахьынҵамӷа ианымызт,
Аха иҭоугӡаз сара сзы ирацәоуп.
Ачынуаӷра амаагьы укымызт,
Ухала иуҳәон: ҳанхацәоуп.

Анхаӷроуп саазго схаҭагьы,
Сусураҿгьы саарыхӷуп, сынхаӷуп.

Сынхаҩроуп сырҿиара агәаҵәагьы,
Адгьыл аҿгьы аҧхӡы казҭәо нхаҩуп.

Инхаҩым изныҟәгаӡом жәларык,
Акаҭран иқәиааз иоуҳәои, аиашаз.
Анымхахымҵәа дарҧшӡоит ауп шәҵатәык,
Даарышьклаҳауа хьӡи-ҧшеи зырҳаша.

Иахьа зегь аӡбоит адиплом,
Иазхәыцуада хшыҩ дус уи иаҵоу.
Саб, ушьҭақәа сырхуп, сгәыхшәом,
Сдиплом ҵәахуп шәындыҟәрак аҵа.

СУАҨЫТӘЫҨСОУП ИАГА СҲӘАРГЬЫ

Мышла инымҵәоз сара сусқәа,
Џсшьахак сырҭар шьҭа исҭахын.
Иҭанаҩуазшәа са сыхҭысқәа,
Аамҭа микрафонны исҿакын.

Сахьынаҳәааҳәуаз зегь збарҭаз,
Абзқәа ршьацҳәа еснагь ирхиан.
Сыштәалозгьы иахьыстәарҭаз,
Абналымҳа сицәцартә сыхиамызт.

Хацклаҧшран сара сызҿызгьы,
Аха исыгхозгьы рацәахон.
Икәараҵомызт мҩа сызнызгьы,
Сназықәцәажәоз аҩа бзахон.

Суаҩытәыҩсоуп иага сҳәаргьы,
Аҧсҭазаара уамашәа ишоуп.
Иага сҳәаргьы, иага зургьы,
Са сызхымҧо слахьынҵоуп.

ВЛАДИМИР АҲАШБА

ЗҚӘЫԤЬШРА ЕСНАГЬ ИЗЦУ

Аполлон Нестор-иԥа Думаа дыздырyа, изааигәо, иӡбахә заҳахьо налаҵаны 80 ш. ихыҵит уҳәар иҵьаршьоит, ихазымҵогьы дубап, убарҭ ихазымҵо среиуоуп саргьы. Иареи сареи ҳаибадырра, ҳаиҩызара сазхәыцны шықәсы рацәа ицахьо сгәаларшәо – зегь акоуп иҟаларым џьушьҭит — сҳәоит.

— Ааи, усоуп, иҵьаумшьацәан акы узацҵом акы узагырхом, ҳазшаз илԥхала сааиуеит, – даасыхәаԥшит, иаахтны иимҳәаз иныԥшуа уаргьы уарԥысымҭа уҭагылам аанаго. Саргьы ииҳәарц ииҭахызи иаахтны иимҳәази саарызхәыцын, сеанынанраалaны ҳқәыԥшра агәаларшәара амшқәа сеынарылазгалеит...

Ҳмыццакӡо, иҳамҵагыло ҳкаҳуа ҳхамышҭуа ҳнаҿыхәо ҳаицәажәон, зны сара акы сазҵааyеит, аҭак ҟаиҵоит, нас иара иугәалашәоу ҳәа жәабжьык ныбжьаигалоит, абас зны идиалогны, зны имонологны ҳмыццакӡо ҳаицәажәоит, ҳқәыԥшра зегь зылшо мчык иархынҳәуазшәа ҳазыԥшны.

Ҳаицәажәара зегьы ара исзанҵом, иагьаҭыԥым. Ари анҵамҭаҿы уи ахьынтәи иаҳа ихадоу, аԥхьаҩ идикылаша, дзыԥхьаша идаагалоит.

...Иугәалашәоит — сналагеит ҳаицәажәара ахы злаҳкыз ҳқәыԥшра амшқәа рыла.

60-тәи ашықәсқәа ианаарылагоз хрыжь-хрыжь инеиҵымхцәа акәзаргьы, зны-зынла иҿацаӡа иуаҳауа иалагахьан ҳахҭнықалақь аҿы аԥсшәа. Егры нырцәаа ара зԥашә зҳарц иаҿыз азнык азы ирықәманшәалахо иааиуан. Аԥсшәа ахьраҳауаз рхы рыхнахуан, аха ахынкылашьагьы инагӡаны ишырзамҭозгьы рбон, акызаҵәык еиҵарҟьон ауп, аҿагылара шраyаз рбо иалагахьан.

— Аԥсны ахи аҵыхәеи, – инасымидеит Аполлон, – аҿар иааyаз ара раҳҭнықалақь аҿы рееидыркылон инхарц-инҵырц, аҭаацәарақәа аԥырҵарц, раԥшәмара нагӡахарц. Урҭ ара аҳҭнықалақь аҿы, џьоукы еиҳауи иҷыдоуи аҵараиурҭақәа рҿы аҵара рҵон, џьоукы занааҭ ҷыдала ақалақь еиуеиԥшым анаплаккәа, аусбарҭақәа рҿы аус руан.

Абас еиԥш иҟаз аигәныҩра, аинылара аамҭазы ҳахҭнықалақь аԥсуааи аԥсшәеи ианазгәыьшьуаз иааиҵагылаз аҿар дыруаӡәкуп сзацәажәо, зқәыԥшра еснагь изцу Аполлон Нестор-иԥа Думаа.

Хашҭшьа змам аамҭоуп ҳара ҳабиԥара рзы мацара акәым ҳмилаҭ зегьы рзы, - иациҵеит икаҳуа хьшәашәа днаҿыхәо. Агәалашәаракәа даадырлахҿыхызшәа ааинызбаалеит. – Иуадаҩын, аха иссирын ашықәсқәа, урҭ ҳқәыԥшра амшқәа иаҳҳаагаз... – игәалашәара дналанахалеит, даақәыԥсычҳаит, нас инациҵеит.

— Урҭ ашықәсқәа уара узҿу, ҳара ақыҭа аҟынтәи иааз ҳакәым, ара аҳҭнықалақь инхоз аԥсуаа ирацәамызгьы ирзалаз маҷгәышьан. Егры

нырцәынтәи иааны аҧшәмара нызкыларц иаҿыз қьырала рыҩнаҵаҟақәа ҳрыҵан, уигьы ҳахызбааузгьы рацәаҩын.

Аполлон Думаа ихатәроу, Аҧсны қалақьи, раиони, қыҭеи еицырзеиҧшу рус иахьа иахьалацәажәо иадрыҧхьало, зажәа ԥхылнадоу ҳәа иаарыҧхьаӡо дыруаӡәкуп. Имаҵуратә уалҧшьагьы ус иҟоуп – Аҧсны абыргцәа рхеилак хантәаҩра азиуеит.

Иумырҵьаҵьацәаан – сгәысҽаниҵо сажәа ҿахиҵәарц ҿааиҭит. Аха саргьы сгәалашәарақәа рышьҭа схылахьан.

Усҟан 60-тәи ашықәсқәа рзы сара исгәалашәо Ҭхьынатәи арҧыс, ақыҭа школ далган, арҵаҩратә институт астудент дыҵәрышкәаӡа, деихатыруа ахьшьыцба даҩызаха дшьацәхыртәуа, шьамхыла асценаҿы икәашоз иоуп.

Ақалақь ҧсҭазаара, уи аццакра ритм, ахныҟәгашьа инеиҵцаны иуҳәозар, ус иагьымариам ахатә ҷыдарақәа иамоу рышьцылара, уи злымшакәа ақыҭахь ихынҳәуагьы ыҟоуп. Ақыҭахьынтәи ақалақь зҽеадзыҧхьалоз аҿар шамахак еибадыруаз еизааигәаз маҷын. Аҧхьатәи аибадырра аицтәара, аицгылара ҧшьаала нас аиҩызарахь ииасуа аизыҟазаашьа аҧҵара уигьы ус имариам ҧышәароуп. Убас маҷ-маҷ аҿар рыҩныҵҟа аҭагылазаашьа еиуеиҧшым ахҭысқәа имҩаҧысуаз зуаҩреи зҟазшьеи здырреи рыла зҽалызкаауа, аицнагара ажәа еицызҳәоз рҽеидыркылон, рыҽдырҭбаауан. Убас иҟаз аҭагылазаашьа иалнаҧшааз дыруаӡәкуп Аполлон Нестор-иҧа.

– Ус арра исыҧхьеит. Усҟан ус иаҧын «хыхьынтәи» қәҵарак ыҟан еиҳау аҵараиурҭақәа рҿы аҵара зҵоз астудентцәа ар рмаҵура иахымсыцыз рҵара еиҧҟьаны арра инарҧхьон. Абас саргьы сыстудентра аҩбатәи ашықәсазы сҩызцәа зегь реиҧш аудиториа ааныжьны ар рымаҭәа насшәысҵеит. Хышықәса ниасны ицеит. Саргьы суаҩтәыҩсатә уалҧшьа нагӡаны схынҳәит, сҵара иацысҵеит, аинститут аҭоурых факультет аҟны. Саналга асахьаҭыхратә ҵараиурҭаҿы рҵаҩыс аусура салагеит.

– Уи инаҷыданы Аполлон Нестор-иҧа асахьаҭыхыҩцәа рҟазарҭаҿы аус иуан, нас рацәак аабжьымсыцкәа еиҳабыс далырхит. Иусура иалагӡаны маҷ-маҷ ақалақь ҧсҭазаара, ақалақьуаа, аҿар дырзааигәахон.

Иалкааны, лымкаала арҿиаратә интеллигенциеи иареи рыбжьара аимадара бзиа шьақәгылеит. Иуҳәар имыцхәым ҳәа сгәы иаанагоит, урҭ ашықәсқәа рзы зымҽхак ҭбаахоз амилаҭ-хақәиҭратә ҵысра активла иалахәыз дыруаӡәкын ҳәа. Лымкаала Очамчыра араион ауаажәларратә организациа «Аидгылара» аиҿкааҩ Кәыри ҳәа гәыблыла изарҳәоз Радион Ҵәыџьба, агьараҳәа ивагылаз дыруаӡәкын.

Урҭ ихароу, ицахьоу ашықәсқәа анцәыруга исгәалашәеит исхамышҭуа хҭыск сызлахәыз. 1967 шықәсазы акәын, згәы кыдгылаз ажәлар афилармониа иазымкуа еизеит, мши ҵхи неиҧшьны амитингқәа мҩаҧысуан. Ажәлар ргәынамӡара аҭыҧантәи аиҳабыра ишрылымшоз, даргьы Қарҭ ирҳәарызеи ҳәа ишыҧшуаз анырбо шәҟәыла рхы еиҭарҳәарц Москваҟа ицашаз аделегациа алырхит, анапынҵа рырҭеит. Ара Аҟәантәи амҩа иқәлара згәызҽаныз, ирышьклаҧшуаз ахылаҧшыҩцәа иршьҭуамызт, еиҧызҟьоз аҽыҵгақәа рыҧшаауан. Убри аҟынтә ирызбеит Шәачантәи ицарц. Амҩан џьара ҧырхагак ҟамларц Шәачанӡа инаскьазгоз аҷкәынцәа

саргьы срылан, ҳашнеиуаз Калдахәара ақытсовет ахыбра аҧхьа амҩаду агәҭа ҳмашьынақәа ааныркылеит. Хҩык аҳәсақәа ҳмашьынақәа рҭыцхагьы ҳамҭакәан иҳакәшо иҳакәшо, ишәыхьша ҳара..ҳәа амакәан хәыҷы анышә зҭаҧсаз инаганы аделегациа еицыз напхгара азызуаз Ҭамара Платон – иҧҳа Шьаҟрыл иналдыркит- шәахьчааит, ҳадгьыл иҟәырҷоп ҳәа.

Мҩамш шәықәлааит, ҳзеигәырҕьаша ажәабжь шәыманы шәааит! – ҳәа ҳныҳәаны, ҳныҧхьаны амҩа ҳақәырҵеит. Уиижьҭе шаҟа шықәса цахьозеи, иахьагьы хашҭышьа сымам урҭ хҩык аҳәса зыхьӡ-зыжәла сзымдыруа. Калдахәара саныналалак слымҳа иҭыҩуеит рныҳәаҧхьызқәа, рхырҿсахьа сыла иаахгылоит. Ус еиҧш иҟоу анаскьагара хашҭшьа амаӡам...

Аиҳаб иажәа ҟәыш, ихымҩаҧгашьа, итәашьа-игылашьа Аполлон изы иҿырҧшыган, ирҵаган, иқәыҧшра инаркны уи иара идунеи еилкаара арҭбаауан, ихаҭа иқәлацәа рыҩныҵҟа иажәа ҧхылнадо илаф иччахәмарра иахьааиқәшәоз иваҕҕа иааиқәшан иаагылон. Иаргьы уажәшьҭа ақалақь ҧсҭазаара далашьцылан, дқалақь уаҩны ихы иҧхьаӡо данаалан, ақалақь ҭаацәара аҧиҵоит.

Абас изгәдууа ихьӡ шырҳәоз, ус ақалақь аҿы иаарылаҩит Аполлон Нестор-иҧа иҭаацәа иман иқыҭахь, Ҭхьынаҟа дхынҳәит – ҳәа. Уи џьашьатәӡам,- иҳәеит иара,- сқыҭахь ахынҳәра са сзы уадаҩрак аҵӡамызт, агәаҕьра дукгьы аҭахӡамызт. Сара сқыҭауаҩуп, сыҧсабарала сынхаҩуп, игәы шазҭо иажәа ҳәашьа ианыҧшуа инасымидан иациҵеит. Сара саб иҩнаҭа сзыҧшын. Ҳара ҳҭаацәара дууп, саби сан Џьапуаҧҳа Лена жәаҩык ахшара, фҩык аӡҕабцәеи хҩык аҷкәынцәеи ҳрааӡеит. Ус аҭаацәара дугьы ишырҳәо еиҧш шьҭрала иааиуеит сабду Ҭасқьала ианиаамҭаз инагаз, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз нхаҩын, еизара уаҩын. Санду Нарманиаҧҳа иареи жәаҩык аӡҕабцәеи рашьа заҵәи рааӡеит. Уи саб иакәын, иаргьы сара сеиҧш дреиҵбын, убри азы акәхарын мыцхәык илаҧш зысхыз. Аҧсуала ус иаҧуп, аҩнаҭаҿы аишьцәа анеиҿыҵуа, аиҵбы аб иҿы даанхоит, ахьӡгьы ахьымӡҕгьы иара идуп. Иашоуп, сара ақыҭахь саныхынҳәыз, сани саби ирылшаратә иҟан ҳаҩны ҳгәаара рбартә, рнеиааи имҩахыҵуаз ирҧылартә рымаҵ руртә, ҳаҭыр рықәырҵартә. Аха саҳәшьцәа рхатә ҧсҭазаара амҩа ылырххьан, сашьцәа ракәзар аҧхьа аҵара, русура, нас аҭаацәара иалалахьан, ақалақь рҿадыргалахьан. Абарҭ зегьы анеидухәыцла сыхынҳәра џьашьатәыс ибатәӡам, ҧсуа ҵасла уахәаҧшуазар сыхнымҳәыр, убри акәын иџьашьатәхоз са сзы иҽҧныҳәахоз. Амала аиаша ҳҳәозар ақыҭахь схынҳәра арцҵакра саб ибзоуроуп уҳәартә иҟоуп. Уи исабжьигеит заанаҵ ушыҷкәыноу уҿадгал уҩны-угәара, агәыла-азла, ақыҭауаа урбап ураҳап, ацәгьа абзиа уаарылагыл, иууаҩышьоу иухымҩаҧгашьо еилыркаап. Уаргьы умч зықәхо акы ухы нақәукып. Саб нхаҩык иаҳасабала, еилкаарала ихымҩаҧгашьа ҳқыҭа анҭыҵгьы иқәла зықәлаз аӡәы диҵахомызт, ақәра бзиагь ниҵит 110 шықәса. Ҳҭаацәара ду еиламырсӡакәан, ҟыҟ-ҿык ҳалаӡамкәа сани саби рыхшара ҳрааӡеит, ҳаргьы ҳшьапы ҳнанаго ҳанналага инаркны иҳалшоз ала ҳрыцхраауан, ҳрывагылан анхара анҵыраҿы. Ҳаб еизарак, ма цәгьак бзиак ахьынтә данаахынҳәлак, уаха ҳанааилатәоз иибаз иаҳаз ажәабжь ҳаиҳәон. Ҳаҩныҟа лассы-лассы имҩахыҵуан

агәыла азла реиӷьш егьырҭ ақыҭақәа рҟынтәи, урҭ имыццакӡо аҵх ргон, аныҳәаҿақәа ныркылон, ажәытә-аҿатә жәабжькәа рҳәон. Ажәакала Думаа рыԥнаҭаҿы аусура мацарала идырхәломызт, - аҵых ргомызт анеиааи ишрыхәҭаз ирҧылон ирацәажәон. Урҭ зегь рымаҵ утәын, Нестор ихшаз иреиҵбыз Аполлон иҵарагьы, аԥны усгьы, анеиааигьы еидибалар акәын.

Уажәа саӷьылоит, аха хҭаацәара, саб итәы уиаҟара анухәа исгәалашәаз жәабжьхҭыск уасҳәар сҭахуп.

— Ҳаибашьра анеилга, шықәсыкгьы мҵыцызт. Саб – уигьы сахаанхеит, — ҳәа илахь ааиқәнаҵон, дхәыцуа даатәон – иҭахаз ҳаҷкәынцәа роуп, мамзар урҭ ажьымдыр еиӷьш иҳалаз, ҳхы-ҳцыхәа ҳҭоурых зырԥашьарц иаҿыз иахьааз ицеит, ҳазшаз илӷьхала, уигьы сыла иабоит-иҳәон. Ус ҽнак аԥны иаҳа сеилахамҭаз исықәҿиҭит; уара ишсоуҳәара, абра ҳаԥны, Қарҭынтәи еиҳабдук дсасны даҳҭаан, иугәаламшәо, аӷьсуаа сырмаҭоуп иҳәеит. Уара уи уаԥбзиак иакәын, аибашьраан иҟаиҵоз ииуз ҳәа иудыруеи, ҳабзырӡык имҳәакәа дҟаларымызт ҳәа сеиҳәеит. Азныказы иагьааҵьасшьеит, аибашьра хлымӡаах ҳазлагылаз иханамырштыкәа игәалашәазеи аасгәахәит. Сгәы сҭахәыцуанаҵы Ҵыруа иахаршалошәа шәҳәон ижәла-нациҵеит.

Ас иреицакны иихәаз ажәла атыҟҳәа исгәаланаршәеит, саб зыӡбахә имаз, Қырҭтәылатәи акомпартиа ацентр комитет аидиологиа ахылаӷьшԥ, амаӡаныҟәгаԥ Деви Стуруа иакәын. Уи нас амарксизм ленинизм аинститут директорс дыҟан, аҭоурых наукақәа дырдокторын.

Ҧхнымшык азы усҟан апартиа Аӷьснытәи обком актәи амаӡаныҟәгаԥыс иҟаз Валериан Осман-иӷьа Кобахьиа саб изааицҳаит — асас дахь иҭаацәа иманы дысҭоуп, исыцны суҭаар сҭахуп даарак уеилахаӡамзар — ҳәа.

Валериан Осман-иӷьеи саби ибзианы еибадыруан. Знықымкәан ҳаԥны дтәаахьан-дгылахьан, убри азоуп Аҟәантәи Ҭхьынанӡа ишыхаразгьы ҳаԥнаҭа амԥахыҵра зиҭаххаз. Иаазыцҳаз иааицҳаз мап шӷьацәикуаз саб. Ажәакала асас дахь ишихәҭаз аишәа ҳархиеит, даргьы ус ҳашҭа иааҭалеит. Аӷьсшәа анааибырҳәа, ашәшьырахь инеиӷьхьан саб, иаатәеит. Стуруеи саби реицәажәара аҭырџьманра азиуан Валериан Осман-иӷьа. абас маҷ-маҷ асасцәа ахьааиз ирбоз ираҳауаз иалашьцыло, рхәы ихиаз ахь иниасын, аишәа инахатәеит. Дмыццакӡакәа саб, дзыхныҳәоз аныҳәаҿақәа, акакала инеимдо иныркылон. Ус асас дҵааит, аӷьшәма аҽы имоума ҳәа. Ишӷьасымам иҳәеит саб. Ус акәзар дызҽыжәлару, даарагьы агәра изымго саб днаихәаӷьшит. Саб деиқәҟаца, ақәра рацәа имаз иныӷьшӡомызт, иажәагьы иусгьы ӷькымызт.

Саб асас иихәаз ажәа уаҳа акы аахымҳәаӡакәан сара днасыхәаӷьшын, сҽы ахьҭаку унеины, акәадыр ақәҵаны иаага иҳәеит. Саб ишиҳәаз еиӷьш аҽы кәадырны иаазгеит. Иара дԥагылан, сара аиҳабы данҽыжәло аҕәра шыркуа еиӷьш иаасырманшәалеит, иара изшьапык ашькыл инаниргылан, ахьышәҭҳәа акәадыр днақәтәеит. Знык-ԥынтә раҟара ашҭаҿы даалеиԥеит, нас чоу ҳәа ишьхәа наирбеит, иаргьы ныҵҟьеит. Абас асасцәа иршанханы, аҽы ырхәмарны ахьышәҭҳәа дааҽыжәҵит.

Асас иџьашьо илакәшьо саб дихәаӷьшуан, нас ианаатәа ус иҳәеит; аӷьшәма уххь згеит, саргьы аӷьсуаа сырмаҭоуп, санду даӷьсуан, даа-

ра дазгәдуузшәагьы ааинирҕшит. Саб асас ииҳәаз даара игәаҕхеит, уара усасӡам уаҕшәымоуп ҳәа дыширҿхәара издырамызт. Нас аҕаҭхь аашьҭихын, даахныҳәан ижәны, аҕсуаа ҳмаҭа ҿаанбзиала унеиааит ҳәа инаганы инеииркит. Асас иижәхьаз илсын аҕаҭхь иазиiура изымдырyа дышгылаз иҕҳәыс ус лҳәеит, Нестор ухаҵкы суҳәоит, ари изуҭаз ажәра илшаӡом, сареи ара исыцу сыхшареи инеимда ааимдо иаҳжәуеит. Саб ииаигәамҕхеит ахацәа рус аҕҳәыс дахьалацәажәоз, аха уи акагь ахыимҳәааит, иаармысҭашәан ус иҳәеит; сара хꙍык аҷкәынцәа сымоуп, аха урҭ срықәгәыҕны аҕаҭхь нысымкылаӡеит быххь згеит. Ари заҳаз асас ихьымӡҕишьазар акәхап, иникылаз аҕаҭхь днаҵашьшь ижәит. Уи ашьҭахь рацәак аамҵыцкәан, иꙍагылан рышьҭахьҟа рымꙍа иқәлеит.

Саб уинахыс аҕсуаа ҳмаҭа ҳәа дааигәалашәон. Ианцоз усгьы иеиҳәеит; иудырyаз, уꙍызак уқәлак думаны Аҕсныҟа уанааҟәло, сыꙍнаҭа умꙍахыҵ аҕшәымак иеиҕш, шәышныҟәызгогьы убап. Абри ахҭыс абриаҟара шықәса ихазмырштыз аҕсуаа даҳмаҭоуп ҳәа, аибашьра аан ҳабзырӡык имҳәакәа цхыраарак ҟаимҵакәа ҟаларым ҳәа ауп. Аха саб иасҳәаз уаҳа наҭахымкәан игәы иалсит. Иҟалаз уи ауп, Стуруа Қарҭҟа даныхынҳә, истатиақәа руак аҿы ианиҵеит усҟан ақырҭуа политикцәеи аҵарауааи идыршоз аҕсуаа Аҕсны иқәнагалазар аахыс ꙍышә шықәса рацәак еиҳамҳәа. Саб иаҳаз дааразa игәы иалсит, — уара уаҳа сықәрагьы ак ианамҳәаӡеи, — иҳәеит. Уинахыс ихьӡ уаҳагьы иҿеимыршәит.

Ҳқыҭаны абжьаратә школ ыҟаӡамызт, иҟазгьы усҟан қырҭбызшәала ҵаран. Саб хәыбжьала Очамчыра имч зықәхоз ꙍнык ааихәеит. Саҳәшьцәеи сашьцәеи ақалақь аҿы ашкол иҭан. Уеиҵбуп аꙍны уҟаз иҳәеит саб. Абас сышмаҷыз ақыҭа ҕсҭазаара салаҕшны избеит, ацәқәа раҕхьа сгылеит, акәаҭан скит, ҿагала срашәеит.

Нас аамҭала урҭ зегь дырцәыхарахазаргьы, ианаамҭаз ақалақь рацәакгьы дазымхьуа, аха зынӡагьы изкамыжьуа изгәакьоу Ҭхьынаҟа дхынҳәит. ақыҭашкол аҿы аҵараҟәша еиҳабыси аҭоурых арҵаꙍыси аусура далагеит. Ус ақыҭсовет хантәаꙍыс далырхит, жәаꙍа шықәса аус иуит, усынтәи ақыҭанхаꙍцәа еицҿакны аколнхара хантәаꙍра азиурц ихьӡ рҳеит.

Абас иалагеит Аполлон Нестор-иҕа иҵьатә биографиа адаҟьа ҿыц. Анхамꙍа уанахагыла, анхаꙍы угәра анига аус ицушьа, иацәажәашьа уақәшәозароуп, ариаҟара шықәса иусура еихшьало дазхәыцуа Аполлон иазгәеиҭоит; Анхамꙍа анапхгараҭара уадаꙍуп, унадыххыланы иауӡом. Иҵатәызар иуҵароуп, анхаꙍы иацәажәашьа ихәыцшьа иусушьа уазааигәазароуп. Иахьа ишыжәбо еиҕш ақыҭанхамꙍаҿ анхаꙍы ацәмаа дацәхҟьеит, атехника имнадо рацәахеит. Ажәакала, арҭ азҵаарақәа иаҳа изыманшәалахарц иусура иахаршәаланы, еилагӡо Аполлон Нестор-иҕа ақыҭанхамꙍатә институт дҭалеит, далгеит агроном изанааҭ ала.

Напхгара ззиуаз аколнхара урҭ ашқәсқәа рзы ашьапы иқәгылеит. Анхаꙍы иааирыхуа ахашәалахәы иалҵуа, инхара инҵыра ианыҕшуа, деинылo даныҟалалак игәалаҟазаарагь бзиахоит. Ҭхьына ақыҭан аколнхара аиҿкаара ианналагаз ашықәс инаркны культура хадас иаадрыхуаз ачаи акәын. Русура бзианы ианеиҿкааха атехникеи агротехникеи рыҕҟарақәа

неидбало ианыҟала, рџьабаа рҧылеит, ишырзыфеидахо рбеит, ирылана-галоз аҧара-ашьара рыҩны ргәара ҭаацәала ирнырҧшит.

Шықәсқәак рыла ачаи ихаххуаз ҩынтә рыла иазҳаит, иахьагы дазгә-дуны игәалашәоит, амала сара сзы иуҳәозар изхҟьаз еилкаа сымам аус адулара уадаҩхеит ҳәа игәыгәҭарыжьыз ақыҭанхамҩатә культура.

Ақыҭанхамҩа анапхгаҩ қәырҧш, ари аамҭа ианаалоз иашьашәалаз ала зусура шьақәзыргылаз алҵшәақәа гәарҭеит иқыҭа уаа реиҧш араиони, ареспубликеи рнапхгара. Урҭ имҩаҧыргоз ауснагӡатәқәа дрыдрыҧхьало, днарыҧхьо иалагеит. Апартиа Очамчыра араионтә комитет аҿы еиҿкааз усҟан аконфликттә комиссиа ҳәа изышьҭаз, уажәы абыргцәа рхеилак даларҵеит. Акомиссиа араион аҿы џьара конфликт еилибамкаарак ҟалар залымдарак ахылымҿиаарц абжьаҟазара ахьаҭахыз Аполлон Нестор-иҧа иажәа ҧхылнадо иазхәыцуа иалагеит. Анхамҩаҿы аарыхратә кәҿиарақәа раарҧшразы иусура аиҿкаара бзиазы Аҧснынтәи Москва зегьеидгы-лоутәи ақыҭанхамҩатә цәыргақәҵа ахь инаҧхьаз дыруаӡәкны даҭааит, ацәыргақәҵа ахьтәы медалгьы даҧсахеит.

Абас Аҧсны аибашьра ианалагоз аамҭазы ареспубликаҿы иреиҕьыз аҧышәа бзиала зусура еиҿкааз анапхгаҩцәа дыруаӡәкны дрыҧхьаӡон Аполлон Нестор-иҧа.

Ишудыруа еиҧш, ҳгәаҳҿанӡамкәа еибашьрала зҿаазхаз Егры нырцәаа, ҳмилаҭ азы иҧышәара духеит, ашьаӡагәаӡа ҳаладыргылеит, иҳаҧхеит иреиҕьыз ҳҵеира, аха ҳаззырҧшыз аиааира амш ааит. Ас еиҧш аҧышәара ду аан, дасу илшо иахьилшо ихы иҧсы дамеигӡақәа дгылароуп. Сара усҟан араион администрациа аиҳабы ихаҭыҧуаҩыс аус зуан. Аибашьра иана-логоз сыгәқәа ҽеимкәан Аҟәа ахәышәтәырҭаҿ сышьҭан. Сылала избеит, аиашьара ҳзыруазшәа рхы ҳгәарҧхо иҳацәажәоз, иҳацтәоз иҳацгылоз, игәыцхәышьацхәуаз закәыҵәҟьаз. Ирласынгьы Аҟәа сзалымҵит, аха нас изулакгьы араион ахь схынҳәит. Очамчыра ақалақь, ага аҧшаҳәа иану ақыҭақәа аҕа иааникылахьан. Араион анапхгара, администрациа аусзуҩ-цәа русура Ҷлоу еиҿкаан, иара убраҟа иҟан мрагыларатәи афронт аштаб. Урҭ наҟ-ааҟ рҽеимаданы доусы рус иаҿын. Хаҭала сара администрациа хада аиҳабы ихаҭыҧуаҩ иаҳасабала снапы ианын мрагыларатәи афронт аибашьцәа рыфатә рыжәтә еиҧмырҟьақәа иахьынӡалшоз аиҿкаара. Уи иаҷыданы наҟ-ааҟ иртҟәоз аибашьцәа иҭахази реиҭныҧсахлара аиҿкаара амҩаҧгара снапы ианын. Зегь реиҳа иуадаҩыз анапынҵа, иҭахаз рҭаацәа рызнагара акәын. Уазхәыц шаҟа ихьанҭоу, иуҳәо иууа уақәымшәо, игәаҕь-ны рыла узхымҧшыло иҭахаз рҭаацәа асакаса уаҵагыланы рашҭа аҭалара. Ԥсраҽенынӡа исхаштуам асакаса ҳаҵагыланы зашҭа ҳҭалоз анацәа абацәа рхымҩаҧгашьа. Ҳара зҳәара ҳақәымшәоз ажәарҕәҕәага дара ирҳәон.

Аиаара ашьҭахь Аполлон Нестор-иҧа араион аҿы аҭакзыҧхықәыз усзуҩык иаҳасабала имч илшара, идырра иҧышәа аибашьра ааха иҟа-наҵаз арҽеира иазкын. Напхгара азиуан Араду еиҿыркааз ашәырхкқәа рааӡаразы акомплекс, анаҩҩсан Гулрыҧшь араион Ҵабал ақыҭан арахә ааӡарҭа акомплекс аус иуан. Урҭ инарҷыданы активла далахәын ареспуб-ликаҿы имҩаҧысуаз ауаажәларратә усура. Иара иарбан усзаалак инапы

злаикыз ҭакԥхықәрала инаигӡоит. Аибашьраан иҵьабаа азгәаҭаны Леон иорден ианашьоуп, Аԥсны раԥхьаӡатәи апрезидент Владислав Арӡынба инапаҿы ииҭеит «Ахьӡ Аԥша» аорден ахԥатәи аҩаӡара.

Аус еиҿкааҩ бзиа, иҿабызшәа хаа иҟазшьа бзиақәа ирызхәыцны Очамчыра араион администрациа абыргцәа рхеилак напхгара азиурц днарԥхьеит 2015 ш. рзы. 5 ш рыҩныҵҟа Аполлон Нестор-иԥа араион абыргцәа рхеилак иалази русхада, абжьаҟазаразы ирылшаз рацәоуп. Урҭ аш. рзы иусура аихшьаала алҵшәа бзиақәа ирызхәыцны ҳҭәыла анапхгара 2020 ш. март мзазы инапы ианырҵеит Аԥсны абыргцәа рхеилак напхгара азиурц. Абас аҭакԥхықәра ду зцу аус дахагылоуп иахьауажәраанӡа.

– Амаҵура уҳәама? Мап. Аԥсны абыргцәа рхеилак ахантәаҩра са сзы имаҵураӡам, уи зегь иреиҳау ҭакԥхықәроуп сыԥсҭазаараҿы, иахьа уажәраанӡа сусура аԥышәа, сдырра, сгәабзиара уажәшьҭа иааУашәшәырахаз нацҵаны, рыззегь неизыркәкәаны иадысҵоит ари аус. Егьа ҳҳәаргьы ҳазҭагыло аамҭа уадаҩуп, аизхәыцра, аизыӡырҩра ҳамазароуп, аибашьраҿы иаагаз аиааира еиқәҳархартә. Аҕа ирхәашаз ақыҭақәа, анхамҩақәа, анхарҭаҩнқәа шьақәыргылатәуп, зегь ирыцку раԥхьа иргылан иҵегь игәцарактәуп ирхылаԥштәуп аҭаацәа зыхшара, зхацәа ҭахаз. Ажәакала, ҳажәа мыцхәымкәан ҳус еиҳаны иҟазароуп. Иҭахаз рхы зқәырҵаз ҳхаҳмыршҭыроуп, ҳажәа ажәазароуп. Абарҭ сыззааҭгылаз азҵаарақәа рыӡбараҿы абыргцәа рхеилак химԥада иалшо зегьы ҟанаҵароуп. Аԥсны анапхгара ҳнарывагыланы ҳарҭ абыргцәа ҳажәа ахьынаӡо хеигӡарак ҟаҳамҵароуп.

Аполлон Нестор-иԥа излеиҳәо ала, Аԥсны иахьа ахи аҵыхәеи ахьынӡанаӡааӡо абыргцәа рхеилак еиднакылоит 180-ҩык. Ҳагьмаҷыҩӡам, игәы рыздууны рыӡбахә иҳәоит ивагыло иҩызцәа рзы. Иахьа Аԥсны ақалақьқәеи араионқәеи рҿы еиҿкааауп абыргцәа рхеидкылақәа, ақыҭақәа рҿы ргәыԥқәа.

Ааигәа Гал сыҟан. Ажәытә Самырзаҟан Аԥсны иагәҭылсаз аԥсуаа ахьынхоз иахьа аҭагылазаашьа зеиԥшроу шәдыруеит. Иахьа уажәраанӡа абыргцәа рхеилак еиҿкаамызт араион аҿы, уи еиҿаҳкааит. Сгәы иаанагоит аус бзиа ҟаҳҵеит ҳәа. Жәытә-натә аахыс аԥсуаа ацәгьа-абзиа ҟәышрыла иазнеиуан. Аус еилыргатәызар абыргцәа акыр здыруаз, зажәа иазыӡырҩуаз адыргалон, дара абыргцәа злацәажәоз аус цқьа еилыркаауан, ӡбашьас иамоу амҩа иазылхтәыз иазхәыцуан, иршәон ирзон. Нас иааилатәаны, аимак-аиҿак змаз ирзыӡырҩны иазырыӡбаз иқәныҟәар акәын. Зегь реиҳа ихадоу абыргцәа аус анеилдыргоз аимак змаз аҩганкгьы аӡә далкааны идгылаӡомызт. Убри аҟынтә иазырыӡбаз иадымгылар ԥсыхәа амамызт. Ус акәымкәа абыргцәа иазырыӡбаз иазымаамр аимак зыбжьаз, усҟан абыргцәа ахьеилацәажәоз аҭыԥаҿ руапақәа нкаршәны инатәон, аҿаҵа рфомызт, изышуазар кәармак аӡы иахәомызт. Ажәакала, ҳара ҳхеилак изҿыԥшыша ҳабацәа рҟынтә иаауа атрадициа бзиа ҳамоуп. Аха иахьа аамҭа ҽакуп, ауаа рхәыцшьа, рхымҩаԥгашьа аҽаԥсахуа иалагеит. Уи ҳара ҳусурагьы ианымԥшыр ҟалом. Аамҭа иаанагаз абзиарақәа инашьклаҳауа аҵасбааԥсқәагьы ацгәышьоуп. Урҭ ианаамҭо раԥырҟәкәаара ҳуалуп

ҳара абыргцәа рхеилак иалахәу амчратә усбарҭақәа ҳҿынарымаданы, азакәан ашьаҭала.

Урҭ инарҷыданы ауаԥы са сеиҧш иҟоу абырг иҧышәа иҵанаҳәо уигьы цхыраагӡагоуп. Сара сахьааӡаз аԥнаҭа аханатә аахыс анеиааи агӡам, саб иҧсы анҭазгьы уи ашьҭахьгьы. Ҳаԥнаҭа иааиқәшәоз излацәажәазаалакгьы, ахымԥаҧгашьа, аҧсуара, аламыс рыӡбахә аламкәа ҟаломызт. Сара саб иҧсы шҭаз Ажьырныҳәа амаа скит, иахьа уажәраанӡа ажьира ауха ҳабшьҭра иаҵанакуа рхы рыхшара ҭаацәала аԥн ду еизоит. Сара сабдууп, смоҭацәа ԥыҵьа аишьцәеи раҳәшьеи ирызҳауеит, урҭ реиҳабы дыстудентуп, аиҵбы Никәала ара ҳқыҭан ашкол дҭоуп. Зны сара саныхәыҷыз аҭаацәа сышреиҵбыз еиҧш Никәала лымкаала далскаауеит. Сызҿызаалак сааигәа дыҟоуп, изуа дазҿлымҳауп, дазҵааует. Изхысҳәаауа, ҧшӡала ианаамҭоу Ажьыра амаа сымыздаша аԥнаҭаҿы изҳауеит.

Иҟан аамҭақәаакгьы ус еиҧш иҟаз аныҳәагатәқәа ианрышьклаҧшуаз иҽеим қьабзны ианырыҧхьаӡоз. Ҳазшаз илҧхала уи аамҭа ҳаԥсит, урҭ ақьабзқәа хырҳагамзар ҧырхага рымам, иааиҵагыло абиҧара рааӡара иамыцхраауазар.

Аполлон Нестор-иҧа ажәа аинтелигент иалаӡо абзиарақәа злааӡо, инаҧшааҧшхьо, иныҟәаахьо, зажәа раӡо уаԥуп. Аҵыхәтәантәи ашықәсқәа арадио, ателехәаҧшра ахь днарыҧхьоит. Лассы-лассы агазеҭқәеи ажурналқәеи иркьыҧхьуеит истатиақәа еиуеиҧшым азҵаарақәа ирызкны. Урҭ рыҧхьара интересуп, иахьанаало алаф налаҵо аҟәышра рныҧшуеит. Иааидкыланы иахьанӡа хәышәҟәык дравторуп.

Аполлон Нестор-иҧа аҵыхәтәантәи аамҭазы укалам цҳафыруа, акымԥбам аҧхьаԥ игәааҧханы дзыҧхьо ашәҟәқәа ҭужьхьеит. Ишҧаҟалеи, иаалырҟьан акәу, ма имҳәа имырза, ицәыргаӡамкәан иаамҭам ҳәа иҧхьаӡо уааиуазу урҭ ркьыҧхьра? — ишҧауасҳәари, сара сықәраҿы иҧсыршьагоуп сҳәар еиҳа иишазар ҟалап аԥра. Сышмаҷыз инаркны аԥра агәааҧхара соуит. Ииашоуп ицәырызгомызт, еиқәымхеит, иныбжьаӡ ицеит. Дааразакгьы сазхьуам, урҭ зегьы ақәра иснарԥуан ауп. Амала ашкол сышҭаз араион газеҭи «Аҧсы ҟаҧшьи» аредакциақәа рахь аинформациақәа сыԥуан, ирзысышьҭуан, иркьыҧхьуан. Нас сусура ахырхарҭа даҿа мԥак ылнахит, аԥреи сареи акьыҧхьи аамҭала ҳаицәыхарахеит, аха аус ахызуазаалакгьы акьыҧхь сазҿлымҳан, срызҿлымҳан аус зцызуаз исеиҳабыз исеиҵбыз ражәаҳәашьа, исгәаҧхоз схазы ианысҵон, убас еиқәсырхаз рацәоуп. Лымкаала ҳбыргцәа бзиақәа ражәабжьҳәашьа омашәа еиҿкаан, иаарҳәоз ишьҭрақәлан акәымкәа ражәа раӡан, ицқьаны аҟәышра ацын. Усеиҧш иҟаз абыргцәа санырзыӡырԥуаз исаҳауаз химҧада ақьаад ахь иазгон. Урҭ усҟантәи санҵамҭақәа еиқәхаз санрыхәаҧшуа иҿыцхаҳараӡа саҧхьа иаагылоит дара. Сара ибзианы исгәалашәоит, сырхаануп абыргцәа, салаӡырԥхьан аус ианалацәажәоз, избон аус шеилдыргоз. Уи зегь иахьа абыргцәа рхеилак сызхагыло аҟны исыхәоит, имԥақәҵагоуп. Сусурала ус сыҧсҭазаара амԥаҿы ирацәаԥӡоуп издыруаз аус зцызухьаз, аиԥызара ахьсымаз, аҳәынҭқарратә ауаажәларратә, анапхгаратә усзуԥцәа. Урҭ рахьтә зыҧсы ҭоу иахьагьы дареи сареи аимабзиара ҳабжьоуп. Аҟазареи

акультуреи амаҵ азызуа исзааигәо ирыцҳарахаз иахьа имаҷхо иалагеит, рыԥсҭазаара иалҵуеит. Сара сыззааигәо рыхьӡ анысҳәо еснагь раԥхьа дгылоуп ҳтәыла ахаҟәиҭра азаазгаз аԥсуа жәлар рҵеилаша Владислав Григори-иԥа Арӡынба. Иареи сареи аибашьранӡагьы, аибашьраангьы, уи ашьҭахьгьы акырынтә ҳаиҟәшәахьан. Еиуеиԥшы аиԥылараҟәа, аизараҟәа раан иҟәгылараҟәа сырзызӡырҩхьан, гәаартыла акырынтә ҳаицәажәахьан. Иара даара дазҿлымҳан абжьыуаа рҭагылазаашьа еиҳарак аибашьра ашьҭахь. Урҭ аибашьраан аума рхыргеит, иахьынӡалшо ацхыраара рыгшәмырхан, лымкаала зыхшара ҭахаз анацәеи абацәеи, иҳәон араион анапхгара данырԥылоз. Усеиԥш ауаҩылаша иԥылара, иацәажәара сыԥсҭазааракгьы ирееигьыз амшҟәа схашҭуама. Урҭ агәалашәараҟәа сымҩыр ҟаломызт, иҟалап иара убри акәзаргьы раԥхьаӡа иргыланы акалам аашьҭыхны аҩра сгәаԥхо, сазыхынҳәыртә иҟазҵаз.

Владислав изку агәалашәараҟәа «Ахаҟәиҭратә мҩа» зыхьӡысҵаз ашәҟәы ҭсыжьит. Иахьынӡаздыруа аԥхьаҩцәа иргәаԥхеит, исыдызныҳәалазгьы дубап. Аха зегь реиҳа сзеигәырӷьо ааигәа Ҭырқә бызшәала еиҭаганы иҭыҵит уи ашәҟәы.

Иуцәызӡом, апублицистика изҩырц исҭаху еиҳа сарманшәалоны избоит. Искьыԥхьхьо ыҟоуп, иҟоуп аҩра сызҿу. Урҭ зегь еихшьало, сҵьабаа ахәшьара азыҟаҵо Аԥсны ажурналистцәа Реидгыла анапхгара иазырызбеит реидгыла саларҵарц, саргьы гәахәарыла исыдыскылеит, аршаҳаҭга шәҟәы иацу.

Аполлон Нестор-иԥа иҳаҩсыз ашыҟәс декабр 21 аены 80 шыҟәса ихыҵит, имшира даԥылоит хыхь-гәыхьк имыхьуа, иҭынхацәа, иҟәлацәа иҩызцәа идныҳәало иаб иҩны ашҭа аҭаацәара ду ахьыраӡаз.

— Сашьцәеи саҳәшьцәеи рхы рыхшара смаҭацәа Анцәа ҳзырҳа, среигәырӷьоит аҵьҵьаҳәа ҳашҭа ианааҭало. Ҳара иааҳаҵагыло абиԥара аизҳара иаҿуп. Иара Аполлон ишиҳәоз еиԥш лымкаала имоҭа Никәала диҟәгәыӷуеит. Зны саб аҩнаҭа дреиҵбын, нас сара, уажәы иаасымыздо дсывагылеит. Иаргьы игәырҵҟәыл бзиоуп, искуа исышьҭуа дацклаԥшуеит, аԥшәмара иеазикуеит.

Аполлони сареи ҳаицәажәара зхы ҳкыз иаацәырнагаз агәалашәараҟәа ҳрыланхалан, ихьшәашәаз ҳкаҳуа ҳшынаҿыхәоз иааххаркәшеит. Ауаҩы егьа дузааигәазаргьы, ас еиԥш гәаартыла шәанеицәажәо, еснагь ҿыцрак инубаалоит ууанӡа иузымдыруаз ҟазшьакгьы нацны. Абас иахьатәи иареи сареи ҳаиԥылара, ҳаидтәалара, гәаартыла ҳаицәажәара уаанӡа идсымбалацыз, еиҳагьы даазыртыз дысзааигәазтәыз ҟазшьак инызбаалеит.

Аполлон, иудныҳәало зегь реиԥш, нас саргьы сыбжьы нҭыган исҳәоит: «Уаб иеиԥш аҟәра ду нуҵааит!»

АПОЛЛОН ДУМАА

АУАӠИ АЦЬАЛИ

– 30-тәи ашықәс еиқәаҵәақәа раан ауп, сҭаацәаран, ӡыцьа ахәыҷқәа ҳаухьан, аха иҳаԥхахьан, – еиҭеиҳәон Ҭхьына ақыҭан инхоз абырг Кәҷыр Шамба. Аколнхарақәа рышьақәыргылара иаҿын. Ҳара анхацәа ҳхазы анхара уамак азин ҳамамызт, аколнхарахь акәын аус ахьаҳуаз, мааҭкгьы ҳауамызт. Аԥсҭазаара цәгьа сызҭагылаз сзымычҳауа сҟалеит, сеысшьырцгьы сыӡбеит. Сыԥшәма Ҷлоутәын, уахык аҟара бҭаацәа баарылаԥхьа сҳәан, дсышьҭит. Ларгьы иҵьалшьеит, зныкыр бҭаацәа рахь бца, брылаԥхьа ҳәа соуҳәаахьоума, иугәазырԥхазеи, уаҵьал аама ҳәагьы насалҳәеит, сгәы иҭаскыз еилылкаазшәа. Данца ашьҭахь, схала санаанха, саалаган, ақәаб ала аӡы нақәыргыланы иаасырԥхан, сеыскәабеит. Сымаҭәа цқьақәа аасшәысҵан, снеин, ҳаӡнашьҭахь аҵәаҵла игылаз ашаха ирҟәараҟәантәны сыхәда ахаҵарада ус амамкәа исырхиеит. Саагьежьны, аӡны ашәқәа ныдҵаны сааип ҳәа сахьаацәырҵыз, агәашә аҿы, о, Кәҷыр ҳәа аӡәы ибжьы геит. Снаԥшызар, Мышә Торчуа дгылоуп. Ааи, уажәымҭа цәгьахааит, уабасзаанагеи уажәы аасгәахәын, снеиԥылеит. Ииҭаху насеиҳәар, днагьежьны дцап сгәахәын, аԥсшәа наиасҳәеит. Мышәи ҳареи ҳаигәылацәан, ааԥхьара абеиҭахыз, ашҭа дааҭалеит. Ҟәардәқәак ааугар ашәшьыраҿы ҳаатәап иҳәан, аҵла амҵахь иҿынеихеит. Сгәыԥжәара исымаз еиҭанациҵеит ари абырг, аха исҳәои. Снеин, ӡ-ҟәардәк аадәылызган, ашәшьыраҿы ҳааидтәалеит. Ажәабжьҳәаара далагеит. Актәи аибашьра Ду 1914–1918 шш. далахәын, ахәра иоуз иахҟьаны дцыркьуан. Аибашьраҿы ихигаз агәаҟрақәа сзеиҭаҳәаара далагеит: – Сеысшьыртә аҭагылазаашьа соуит, сыхәра ачҳара цәгьан, аха исычҳаит. Ҽнактәи аԥсҭазаара жәа-шықәса ираӡсуеит, дад, – иҳәеит.

– Насгьы, зеызшьуа ҵьаҳаным дҭарыжьуеит ҳәа рҳәон ҳабацәа.

– Сыгәҭакы еилкааны дсылабжьауазшәа, Мышә ииҳәақәоз ааидысхәыцлеит, иара макьана ацәажәара дшаҿыз. Атәым ҳәынҭқарраҿ еибашьуаз, ихәыз иеимшьит, иахьагьы иԥсы ҭоуп, сара сызҿу закәызеи ҳәа сгәы иааснаҭеит. Ицәаны иаадырԥшыз иеиԥш, аҭҳарацәҳәа сааԥшит, Аполлон, дад. Мышә данца ашьҭахь снеин, сшаха аакныхны аҭыԥ ахь иныкнасҳаит. Абасала Мышә сеиқәирхеит. Убри ашьҭахь хӡык сыҷкәынцәа, ӡыцьа сыԥҳацәа анцәа ишиҳәара сыҟоуп хәа сеиҳәеит хаҭала. Мышә идагьы актәи адунеитә еибашьра далахәын Ҭхьынатәи хаҵа ԍәԍәак Сабекьиа Шьаман зыхьӡыз. Абарҭ злахәыз аибашьра сабду иашьа Шьаҳан Џьопуагьы далахәын. «Дикая дивизия» ахьӡын архәҭа излаз. Аҭоурых иаҳәаахьеит ари архәҭа рлагала ду уи аибашьраҿы. Урҭ гәаԥхарыла атәым дгьыл аиқәырхара ицаз иреиуан. Аԥснынтәи ицаз маҷӡымызт, «Абхазская сотня» ҳәагьы иалыркаауан. Сабду иашьа Шьаҳан ирацәаны ажәабжьқәа

сзеиҭеиҳәахьан, иара ихаҭагьы иарма шьапы ишьамхаҿы ахы ақәшәан, ихаӄәалаӡомызт.

Австро-Венгриа аҳәынҭкарраҿы, усӄан ус иахьӡын, ауп дахьырхәыз. Аӡынра бааԥс ӄалеит уи ашықәсан. Афатә, ажәтә азы ахылаԥшра рымамызт аурыс ҳәынҭкар иӄынтә. Аԥсуа еибашьцәа кавалеристцәан. Аеқәа ишьны икажьыз, ацәа рхыхны ирфон. Убарҭ реиԥш иӄаз агәаӄҵәаӄра ирхыргаз азы ауп Мышә сеысшьыртә аӄынӡа аҭагылазаашьа сақәшәахьеит ҳәа Кәҷыр изизеиҭеиҳәоз. Аԥсуаа рыдагьы, ҳәарас иаҭахузеи, егьырҭ амилаҭқәагьы ыӄан аурыс ҳәынҭкар идгыланы еибашьуаз. Аԥсшьара ҳәа ианааилатәаалак еибырҳәоз, иӄарҵоз Шьаҳан иҳәамҭан инхаз ирееиуоуп, напышьашәала аиқәԥараҿы ианеицлаб Сабекьиа Шьаман уаҩытәыҩса ишьапы дықәимыргылеит ҳәа. Уи даара дыҕәҕәазаарын. Шьаҳан Мышә иаасҭагьы ақәра ниҵит, 115 ш. дырҭысит. Исгәалашәоит, Американтәи агеронтолог иԥҳәыс дицны дааны даниҿцәажәоз 1962 ш. рзы, сара сеиҭагаҩын, сыстудентын. Шьаҳан иҳәамҭақәа џьашьахәыс иӄарҵеит. Зегь реиҳа ирзымбатәбарахаз Шьаҳан ихаԥыцқәа зегь шамахамзар изыҵагылан. Убригьы маӡас иаҵоузеи ҳәа иазҵааит. Шьаҳан аибашьраҿы иааирԥшыз агәымшәареи ахаҵареи рзы ианашьан «Гьаргь иџьар». Ифотосахьа аԥсуа музеи аҿы икнаҳан. Ақырҭцәа ақәылаҩцәа ирызгоз ргеит, иаанхаз рыблит.

Шьаҳан Сабекьиа 37-тәи ашықәс еиқәаҵәақәа раан, аџьабаа иибахьазгьы усс имкыкәа дахган, харада ахара идҵаны, уаҳагьы дзымгьежьит, иҵыхәтәаҳәагьы егьӄамлеит.

Иҵегьы Шьаҳан исзеиҭеиҳәақәахьаз ахҭыскәа ирееиуоуп актәи Адунеитә еибашьраҿы аԥсуа еибашьцәа ирхыргаз ауадаҩрақәа. Ҳаибашьцәа ахаҵареи ачҳареи ирымаз уамашәа иубартә иӄоуп, иара Шьаҳан санизыӡырҩуаз исеиҳәоз ахҭысқәа рыла.

Аурысцәа ркомандаӄаҵаҩ ауспӄа ҭижьзаап, иара ирхәҭа иалоу дыхәны, ихы дамыхәо дӄалар, иҩызцәа дыргар акәын. Аибашьраҿы дыхәны атӄәара дақәшәар руамызт. Убри азы дышьны ицар акәын. – Уҩыза, иугәылоу, иуцеибашьуаз ус ишьра мариазма, – иҳәон Шьаҳан! – Австриа шьхақыҭак аҿы ҳахьеибашьуаз ҳҩыза Миха Џьынџьал дырхәит ҕәҕәала. Ҳара ҳтәқәа мхьаҵыр ада ԥсыхәа рымамкәа аҭагылазаашьа роуит. Шьаҳан игәыла Миха дааныжьны, ацара иҭахымхеит. Ауспӄа иӄаз зегьы иҳамдыруази, аӄынтә, дыршәаны дысзыргылозар ҳәа сшәақь анааиқәыск, Миха дҩагылеит, иԥсы данақәԥш. Нас дҳаманы ҳандәықәла, сыхәра сычҳауеит, абааԥсы, аӡы сшәыржә, ҳәа дрыҳәазаап Миха. Ҩнык ҳааигәара ишгылаз анаҳба, дҳаманы аҩны ҳааҩналт. Хахьааҩналаз, ауада зегьы чарыцла иҭәын. Аӡәгьы ицәаара ҳамбеит. Санынаԥш, ачарыцқәа иҩнажьыз рыгәҭаны аӡәы ишьапқәа алыҳәҳәо избеит. Азныказы сгачамкны саанхеит, аха нас иԥсны ачарыц иалажьу далызгап ҳәа ишьапы кны санааха, аԥхәыс лыԥсы ҭаны даалызгеит. Лара дшәаӄьаны дыӄан. Ҳара лыҩныӄа ҳашнеиуаз анылба акәхап, ачарыц дзагәылалаз. Уброуп иахьыздырыз ачарыц уқәрыԥсеит ҳәа ушымхәаеуаз. Санынаԥш, аведра ахьгылаз сылаԥш ақәшәеит. Аведра аашьҭыхны иналсыркын, ҿыла-напыла илсырбеит аӡы шиҭаху ихәны иӄоу

ауаҩы. Ахқәа лыҩны иаакәыршаны акырцх еиԥш иаауан. Аведра аашьҭыхны аҩны ашә дахьаадәылҵыз, ахы иаауаз лхыҵәҟьа инақәшәан, агәараҳәа ашәхымс днылаҳаит. Сара сахьгылаз иаасцәымыҕхан, Миха ус иасҳәеит:

– Уара уаԥьал ари аԥхәыс дагеит, – ҳәа.

Ахысра анеилга, аӡы ахьыҟазгьы ҳаԥшааит. Ҳара ҳтәқәагьы ааигәа иҟазаарын, урҭгьы аабеит. Михагьы деиқәаҳархеит.

Миха иԥсы ахьынӡаҭаз Шьаҳан иакәымзар, сыбаҩ Аԥсны иҟаломызт иҳәон. Миха имаҭацәа Афон ҿыц инхоит. Иара дшеибашьуаз еиԥшҵәҟьа, еибашьуан имаҭацәагьы, уажәтәи ҳара ҳаибашьраҿы.

Ари аибашьра хлымӡаах иҟаз иалахәыз Шьаҳан рыӡбахә сеиҳәахьан. Ҷлоуаа ицеибашьуаз: Адлеиба Самсон, Адлеиба Хәаршьыҭ ду (Хәаршьыҭраа ҩыџьа ыҟан), кәтолаа: Кәаҕәаниа Ҟача «Гьаргь иџьаркәа» 4 занашьаз, Осиа Кәаҵиа, Касланӡиаа ҩыџьа – Арсанеи Сҭеԥанеи, ҭхьынаа: Сабакьиа Шьаҳан, Торчуа Мышә, мықәынтәи Џьынџьал Миха.

Аԥснынтәи аибашьцәа дара зегьы ианаауаз излеибашьуаз рабџьаркәа рыманы иааит. Ара иахьааиз рыуаажәлар рабџьаркәа анырба џьашьахәыс ирыман. Досу рқыҭақәа рҿы, рыешьарақәа ачарақәа рзуны ирԥылеит еибганы иахьааз азы.

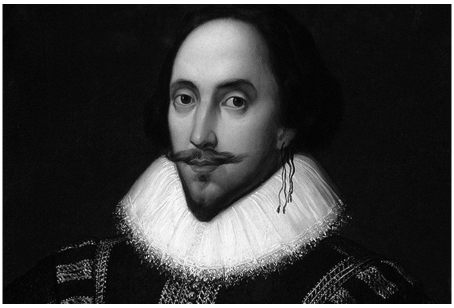

УИЛИАМ ШЕҚСПИР

А К Р А Л Л И Р[1]

Еиҭеигеит Геннади Аламиа

Иалақәоу ауаа

Л и р Британиа акрал.
А ф р а н ц ы з к р а л.
Б у р г у н д и а а г е р ц о г.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и (К о р н у о л).
А г е р ц о г А л ь б а н т ә и (О л б е н и).
А г р а ф К е н т.
А г р а ф Г л о с т е р.
Е д г а р, Глостер иԥа.
Е д м у н д, Глостер иԥа нашԥа.
К у р а н, аҳҭныуаҩ.
А ҭ а ҳ м а д а, Глостер иҟны ақьырагаҩ.
А х ә ы ш ә т ә ҩ ы.
А қ ь а ч а қ ь.
О с в а л ь д, Гонерилиа лмаҵуҩы.
А ф и ц а р, Едмунд инапаҵаҟа иҟоу.
К а р д е л и а лахҭныуаҩ.
А г е р о л ь д.
К о р н у о л и м а ҵ у ҩ ц ә а.
Г о н е р и л и а }
Р е г а н а }Лир иԥҳацәа
К о р д е л и а }
Лир ишькылкыҩцәа иреиуоу а р ы ц а р ц ә а, а ф и ц а р ц ә а, а ц ҳ а р а ж ә ҳ ә а ҩ ц ә а, а ҳ ҭ н ы у а а.

Ахҭыс мҩаԥысуеит Британиа, алегенда ишаҳәо ала, ҳера ҟалаанӡа IX ашәышықәсазы. (Голиншед ишықәсԥхьаӡарала – адунеи аншаз ашьҭахь 3105 шықәсазы.)

[1] Иацу. Алагамҭа ануп ажурнал «Алашара» №1, 2023 ш.

А Ҩ Б А Т Ә И А Ҟ Ә Г Ы Л А Р А

АКТӘИ АЦӘЫРҬЦРА

Аграф Г л о с т е р иахҭынра аштаҿы.
Хаз-хазы иааиуеит Е д м у н д и К у р а н и.

Е д м у н д
Абзиара умаз, Куран.

К у р а н
Бзиара убааит, сер. Абыржәыџьаҟьа уаб иҿы
сыҟан, уаха агерцог Корнеультәии агерцогпҳәыс Реганеи
иҭааран ишыҟоу азы адырра иҭан саахынҳәит.

Е д м у н д
Урҭ уажәы раара зызку ҳәа иудыруазеи?

К у р а н
Уи атәы сыздыруам. Ажәабжь ҿыц уаҳахьоума?
Иныҵак-ааҵак акәымзар, рыбжьы ҭыганы ирзымҳәо?

Е д м у н д
Мап, исмаҳац. Иудыруазар исоумҳәо!

К у р а н
Ишырҳәо ала, агерцог Корнеультәии агерцог
Альбантәии рыбжьара аибашьра ҟалоит. Абри умаҳацкәану?

Е д м у н д
Исмаҳац.
К у р а н. Лассы иуаҳарц уҟоуп. Абзиараз, сер.
(Дцоит.)

Е д м у н д
Агерцог дааиуеит акәу! Уи бзиоуп.
Шьҭа сусқәа еиҳагьы иманшәалахоит.
Саб сашьа дҭаскырц ахьсыдиҵаз адагьы,
Лассы зҭып иқәҵатәу ҽа ускгьы сзацлеит:
Сашьа, ҳәатәык сымоуп, улбаа уласны!
Дааиуеит Е д г а р
Едгар, ҳаб душьҭоуп, ухы еиқәырха,
Уҵәахны уахьсымоу еиликаазар акәхап,
Аҵх уҽналак ушьамхы уҽаургароуп.
Исаҳә, Корнуол изы цәгьа уҳәахьоума?
Регана дицны уаха арахь дааиуеит,
Дзырццак сыздыруам. Агерцог Альбантәии
Иареи реимак џьара уалацәажәахьоума?

Е д г а р
Ажәак сҳәаны ҳәа сгәалашәом.

Е д м у н д
Ҳаб дааиуеит. Саҭоумҵан, аха уажәы

Саҳәа ҭыхны суҿагылар акәхоит,
Уара утәгьы ҭга: «Усыс! Ушәама?!» —
Ҳнибарҵәошәа ҳабжьы цәгьахароуп,
Ара уимбароуп ҳаб данааилак,
«Ацәашьқәа!» ҳәа сыцнаҳәҳәо,
Сушьҭалан сзухьымӡазшәа ҟасҵароуп.
Ас ада хеиқәырхашьа умам. Абзиараз.
Ҳаб ҳшеибашьҵәҟьоз агәра игарцаз,
Шьак сышьҭыроуп снапы ҵкәаны.
(Инапы ихәуеит.)
Арыжәтә иаанахәаз ари еипшума,
Ахәра ирнырҵо рхала қьафшақә!
Саб! Саб! Усыцхраа! Аӡәгьы дыҟам.

Иааиуеит *Г л о с т е р и* *а м а ҧ у ц ә е и* *ацәашьқәа рыманы.*

Г л о с т е р

Дабаҟоу ари агьангьаш?

Е д м у н д

Ара дыҟан,
Дыцәҳашҳауа, иаҳәа мҩанҵо,
Игәҭакы бааҧс дахьӡарцаз,
Ацхыраарыазы амзагь даҳәон.

Г л о с т е р

Нас дабаӡи?

Е д м у н д

Иубома ашьа исыхьшу?!

Г л о с т е р

Ихы ахьирхаз умбаӡеи?

Е д м у н д

Дсыцәцеит,
Игәҭакы дшахьызмыгӡоз аниба…

Г л о с т е р

Дҿаҳәаны даажәга шәласны!
(Амаҧуҩцәа гәыҧҩык цоит).
Гәҭакыс имааз?

Е д м у н д

Усиршьырц иҭахын.
Аб дызшьырц знапы шьҭызхыз
Ажәҩан дшахьнархәуа иасҳәеит,
Аха башан, исҳәоз иимырҳаит,
Абреи аҧареи дазымхәыцит.
Иихәаз схы шсыхнахыз ангәеиҭа,
Иаҳәа ҭыхны дсыжәлеит. Сихәит,
Аха аламала сыҽшисымҭоз ибан,
Дмақарны дцеит.

Г л о с т е р
Дахьынӡацо ҳбап.
Пҵроуп иҵеипҵшу. Сара саҳ,
Исхылаҧшхәу агерцог шьацқьа
Дахҭаауеит уаха. Уи идҵала
Ацәгьауаҩы даргап деидҳәалан,
Ишьҭа зырхаз аҳамҭа рызҧиҵәап,
Дызҵәахыз иақәиршәап рыхәҭа.
Е д м у н д
Ацәгьоура дшахьымхәуаз анызба,
Дсыршәеит уцәгьа сҳәоит ҳәа,
Аха, – «Уара ацәыбзаҟаҵара, угәра
Згараны иҟада!» - ҳәа дысхыччеит,
«Иулшаран иҟоузеи усҿагылан,
Иуҳәо хазҵо ӡәыр дҟалома,
Мцуп ииҳәо, анапҩырагь
Сара истәым ҳәа сҳәар?
Угәҭакы анагӡаразы иуҧырхагоу
Дуҧыругарц, иџьашьатәӡам
Харас иҟоу зегьы наидҵан,
Изеиҕьаушьар аҧсра-еиҭаҧсра.
Абри ззеилымкааз дыхшыҩдоуп!» -
Иҳәан, уаҳа сааимырцәажәеит.
Г л о с т е р
О, амцҳәаҩ хәымга! Инапҩырагь
Мап ацәикырц иҭахуп, убама!
Абригь сҧа иоуп ҳәа дсыҧхьаӡон!

Асцена ашьҭахь абыкькқәа рыбжьы гоит.

Агерцог дааит, ихықәкы сыздыруам,
Аха амҩақәа аиркырц сиҳәоит,
Ацәгьахәыц даҳцәымцароуп,
Сыцқәын, исымоу-исыхӡу зегьы
Унапаҿы иҟалоит иахьарнахыс.
Иааиуеит а г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и, Р е г а н а,
и р ы ц у а у а а.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Иҟалазеи? Ааиха смоуӡацкәа
Ажәабжь баапс исаҳаз иашоума?
Р е г а н а
Ииашазар, иқәнамго ҳәа акгьы ыҟам!
Ушҧаҟоу ҳәа сҵааӡом, избоит.

Г л о с т е р
Ихәарҿхахьоу сгәы ҭашьуп!
Р е г а н а
Саб иӡаахымҭа дышԥацьнышхеи,
Иаб ишьра аԥшьыгартә дзыниазеи?
Г л о с т е р
О, леди, леди, цәарԥхашьагароуп ари!
Р е г а н а
Саб ицрыԥсса ицу ацәгьоуцәеи иареи
Крырзеилазма?
Г л о с т е р
Ус ак смаҳацызт.
Сызҵымҵра еидароуп исыҟәҳаз!
Е д м у н д
Ааи, бхаҵкы, уи урҭ дрыдҳәалан.
Р е г а н а
Нас, изцьашьатәузеи? Ахәымгаҟәа
Аҵәы иҵарҵозар акәхарын,
Иаб дизшьыр, инапаҿы иҟало амал
Арыжәтә аҭныхны қьаф руларцаз.
Урҭ шшәарҭоу азы сгәысҿанылҵоит
Саҳәшьа лышәҟәы аҟны. Ианысҭаа
Сыҩны сындәылҵны сцоит.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Саргьы, Регана. – Исаҳаит, Едмунд,
Ари аамҭазы аԥа ишихәҭоу еиԥш
Ухы шымҩаԥугаз.
Е д м у н д
Исыхәҭаз ҟасҵеит.
Г л о с т е р
Иашьа еиҵеиҟәаҟәоз еиликаан,
Дникыларц дшаҿыз инапы ихәит.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Ацәгьауаҩы иԥшаара иаҿума?
Г л о с т е р
Хымԥада.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Дааныркылар, аӡәгьы уаҳа
Цәгьара изимурц, сыхьӡала
Дызқәыршәатәу дақәшәыршәа.
Едмунд, ухаҵареи, уаб гәыкала
Изыҟазаареи рыла, уаԥсоуп
Сара сыҟны амаҵура ахысра.
Угәра згоит.

Е д м у н д
Угәрагара сҽаԥсастәуеит.
Г л о с т е р
Агерцог, ҭабуп ҳәа уасҳәоит.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Ҳаазгаз шәазҵаауазар акәхап?
Р е г а н а
Иаамҭаӡамкәа, аҵх ҳалыхәхәа
Крызҵазкуа уск азы ҳааит.
Ухшыҩ ҳалоуҵарц ҳҭахуп.
Ҳаби ҳаҳәшьеи хаз-хазы
Реимак азы ашәҟәқәа ҳзырҩит.
Урҭ ирну ҳаҩнаҭаҿы акәымкәа,
Иаҳзеиԥшу аҭыԥаҿ ҳалацәажәан,
Арантәи аҭак ҳашьҭыр ҳҭахуп.
Ацҳаражәҳәаҩцәа ԥшуп. Аамҭала
Угәала ухаршҭны, иаҳзеиԥшу аус
Аӡбара уҽалаурхәырц ҳауҭааит.
Г л о с т е р
Бзиала шәаабеит ҳәа шәасҳәоит,
Акы сшәыхәозар, насыԥс исшьоит.

АҨБАТӘИ АЦӘЫРҴРА

Глостер ихан аҿаԥхьа.
Наҟ-ааҟ иаацәырԥуеит К е н т и О с в а л ь д и.
О с в а л ь д
Бзиала изызшалаша, ауаҩ гәыраз.
Уара аратәума?
К е н т
Ааи
О с в а л ь д
Ҳаҽқәа ахьҳаргылаша ҭыԥк сурбар.
К е н т
Абар шаҟа ӡмах ыҟоу, иуҭаху алх.
О с в а л ь д
Ҳаиҩызцәазар, ус усхымлафын.
К е н т
Уареи сареи ҳанбеиҩызцәаз?
О с в а л ь д
Уҩызарагь сашьҭам, уссгьы усымам.
К е н т
Уц скылахазҭгьы, усс сумамзар убарын.

О с в а л ь д
Усыдызцалазеи? Усымбац, усмаḥац.
К е н т
Сара уздыруеит.
О с в а л ь д
Сызустҭада умҳәо
К е н т
Агьангьаш, алабз-ҩызбз, анкьапыштҭарчы,
ацәгьахәыц, аҳәашгаш, абар узусҭоу. Атәитәых, зхәура
уҭоу аҳкәажә лқалпад кылҵәа. Ицҳарц азы ада
зхы ззышьҭымхуа аҳәаза. Иузысҳәаз акы иашам ҳәа
уаҿапар, ашьа зҿасыршәараны иќоу, хаҵара злам, аҵәапшьи
асаркьеи рыда акы зҭам арҭмаќ ныќәызго уара амаҳагьа.
О с в а л ь д
Ахеиқәымшәа! Абри зегьы – изымдыруа
дыззымдыруа ауаҩы изыҳәан!
К е н т
Ах, уара , апхамшьа! Суздырӡом акәу? Ҩымш
рапхьа акәӡами, акрал ишьапаҿы улкажьны уцәа уанҭысхыз?
Уаҳәа ҭга, уара, агмыг! Аҵх шцахьоугьы амза ҭамшәац.
Уеихырссаны, амза лашара уқәҭәаны алақәа рхәы сырхиоит.
Уаҳәа аанкыл, уара, аҳәса рыхцәырҳәыга ақьаад мыркатыл!
(Иаҳәа ҭигоит.)
О с в а л ь д
Успырҵ наќ! Схы улазгаларц сҭахым!
К е н т.
Уаса ҭга, сҳәеит, уара, ахәымга! Акрал изы
ашәќәеиқәаҵәа зманы иааз, зегьы зымчу лаб иҿагылара
згәаҭыз, акьанҵьа-хымдыр ларҭьажәҩа. Ухы хьча ацәгьа
ацәгьаршҩы,мамзар уеиҿыхны амца уныҽҳәаҵаны узӡуеит.
Усҿагыл иулшозар!
О с в а л ь д
Шәсыцхраа! Сыршьуеит! Шәсыцхраа!
К е н т
Уаса ќьа, ашәаргәында! Баша умгылан!
(Дисуеит.)
О с в а л ь д
Шәсыцхраа! Сҭахеит! Сыршьит!
Даауеит Е д м у н д.
Е д м у н д
Иќалазеи ара? Закә еибашьроузеи?
К е н т
Арахь, арахь, арпыс бзиа! Ашьа агьама
убарц уҭаххазар, мап уцәаҳкӡом уаргьы.

Дааиуеит Г л о с т е р

Г л о с т е р. Асақәа? Абџьар! Иҟоузеи ара?

Иааиуеит А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и,

Р е г а н а, а м а ҭ у ц ә а.

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Аԥсра зҭахым уҟазар шәҽеиқәышәк!

Аса ҭызгаз аса дахаԥсуеит.

Изусҭцәаада арҭ?

Р е г а н а

Акрали саҳәшьеи иаарышьҭыз роуп.

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Ара аибашьра заԥшьыжәгаз иарбан?

О с в а л ь д

Сыԥсы сызгом, милорд.

К е н т

Уи џьашьатәӡам. Ас ауаҩы дшәар ҟалома!

Еҳ, уара агәаҟ, аԥсабарагь уцәхьаҳәит. Иара акәымкәа узхылҵыз, ҭеразы марҵеик уиӡахызшәоуп ушыҟоу.

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Уи гаӡароуп!

Ҭеразык ауаҩы диӡахны ҟамлаӡац.

К е н т

Дҭеразуп, хымԥада, уи деиҿазыртәыз!

Хаҳәцәҩык, мамзаргьы сахьаҭыхҩык иакәзар, саатк, ҩ-саатк рыла ари иаасҭа иаԥсаз акы ҟаҵаны даалгон.

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Егьа ус акәзаргьы,

абра шәеисра зыхҟьаз ҳашәҳәароуп.

О с в а л ь д

Ижакьа ашлара сыннакылеит акәымзар,

ари аҭаҳмада ҕьатамахжәа иҭыԥ дықәысҵон.

К е н т

Ах, уара аҩыранбан имыцхәны иалашәаз!

Милорд, сақәиҭутәуазар, абри агмыг дырхәашаны, ашәыга далаԥсаны ашьашьма аҭыӡқәа иласшәуан.

«Ижакьа ашлара сыннакылеит акәымзар...» Ах, уара адырганҵыхәа!

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Ҿыумҭын, амшгаҩ! Заԥхьа угылоу

Дызусҭоу узымдыруазар ҟалап?

К е н т

Уздыруеит, аха агәыԥжәаарагьы

Ахатә ԥҟарақәа амоуп.

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Угәы ԥызжәо иарбану?
К е н т
Аҳәажә ламысда абџьар
Ахьныҟәнаго. О, урҭ амҵақьақьацәа!
Ҳәынаԥҵас адақәа ҭыфааны, еиԥырҟьоит
Иԥшьоу ашьа аныҟәара. Зымаҵ руа
Ирхашәаланы лашара рбарц рҭахым,
Еиҕрызблаауа ргәаҕ ахәша аҵарҭәоит,
Аҵаа рықәырҵоит рыгәқәа хаҳәхарцаз.
«Ааи» - гьы «мап»-гьы рзеиԥшуп дара,
Ирхагылоу ирыҵаԥшны ашәахаа рҳәоит,
Гәарԥла-гәыбзыҕқәоуп, ирыду ҟарҵоит.
Узырччо иарбан уцқәа хырџьаџьан,
Сқьачақьушәа убозар ҟалап уара, аҟыз,
Усықәшәазҭгьы зны Саремтәи адәаҿы,
Уҟыжуа иахьанӡа ажәԥан ухызаарын.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Уеиқәшәоу уара?
Г л о с т е р
Еимашәкзеи умҳәои?
К е н т
Ари агәымхеи сареи ҳаҟара адунеиаҿ
Аимак змазаара дарбану.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Агәымха ҳәа изуҳәартә харас имоузеи?
К е н т
Ихаҿсахьа сгәаԥхом.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Уи акәзаап иҟалаз!
Абра иубо ӡәыр ихаҿсахьа угәаԥхома?
К е н т
Сер, сара аиашаҳәара ҵасс исымоуп:
Абра уажәы избо иреиҕьу
Ахаҿсахьақәа сымбацкәа сыҟам.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Ицәажәашьоу жәбоит! Имҽыҕра
Имадырҽхәазар акәхап зны,
Убри аахыс ихы иархәо дааиуеит,
Аӡәы бзиа изиҳәом, дыцҳауеит,
Ианахар бзиоуп, аха аҭак иоур,
Ичҳауеит акгьы ҟамлазшәа.
Усеиԥш иҟоу ӡәырԥы збахьеит.
Урҭ риаша иалжжуа ашҳам аҟара,

Ҳазҭахым ҩажәаҩык аҳҭныуаа
Иаҳзыҵәахны ишрымам здыруеит.
 К е н т
Гәыкала, уаҳаракыра сеихырхәо,
Феб ишәахәа ссирқәа ирацлабны
Икаҷҷо, агерцог, ухаҿсахьа аҿаԥхьа...
 А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Уаангыл. Арҭ уажәақәа рхы абахоу?
 К е н т
Иугәамԥхо сцәажәашьа сыԥсахит. Иамуит,
аҿагәыбзыӷшьа сзымҵеит. Аха, гәы зҵамыз, ԥсы зхамыз
ажәа башала ухызхыз аҵмыҳәаҳәар иҿыԥшра схы
исзаҭәашьаран сыҟаӡам.
 А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Абас дузгәаартә иҟоуҵазеи?
 О с в а л ь д
Акагьы.
Акрал ааигәа исхарамкәа дсысит.
Сышьҭахьала шьаԥҿаршә сзуны
Сынкаижьын, сиԥҟеит даасысуа,
Акрал иҽхәаԥхьыӡгьы даԥсахеит.
Иахьа «ихаҵара» ааигәалашәан,
Дсыжәлеит еиҭа «хьӡы игарцаз».
 К е н т
Ари уизыӡырҩыр, иҿаԥхьа Аиакс
Ласбаԥшқоуп.
 А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Дшьаҳаны дшәыртәа!
Уҭынчхап уара аҽхәаҩ хшыҩца,
Иудырҩуеи ухы аҭыԥаҿ иааир!
 К е н т
Схы аҭыԥаҿ иҟоуижьҭеи ианбыкәу?
Сышьаҳара шәаҟәыҵыр еиӷьуп.
Акрал сихаҭарнакуп, исзыжәуа
Иара изыжәур иаҩызоуп.
 А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Ашьамҭлаҳәақәа аажә, сҳәеит!
Шьыбжьаанӡа ишишьоу дтәаз!
 Р е г а н а
Уаха шаанӡа!
 К е н т
Аҳкәажәԥҳәыс,
Сзыхбырҟьо ауп исзеилымкаауа?
Акрал ицҳаражәҳәаҩ сакәымкәа,
Ила сакәзаргь ас сыхәҭамызт.

Р е г а н а
Ала уеицәоуп, уара ахәымга!
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Абас иҟоу ртәы ауп илҳәо
Баҳәшьа илѡыз ашәҟәаҿы.
Ашьамҭлаҳәқәа збом!
Ашьамҭлаҳәқәа ааргоит.
Г л о с т е р
Милорд,
Узҿу уаҟәыҵ . Акы ихаразар,
Изутәу акрал иоуп изыӡбыша.
Ас иахьдырхәуа иҳаҭырдоу,
Анапхыцәгьақәа, аҵьычцәа,
Егьырҭ аҟьалаԥалацәа роуп.
Ицҳаражәҳәаѡ ас шәизныҟәар
Акрал ихы иақәимҵар ҟалом.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Аҭакԥхықәра схахьы изгоит.
Р е г а н а
Саҳәшьа лаашьҭымҭацәа,
Рыгәра ганы ашәҟәы зылҭаз
Шәышрызныҟәаз аалаҳар,
Ишәаналыжьырц дыҟаӡам.
Ашьамҭлаҳәқәа ишьашәҭца!
Кент ашьамҭлаҳәқәа ишьарҧоит.
Глостери Кенти рыда зегьы цоит.
Г л о с т е р
Урыцҳасшьоит аха сызлаухәои,
Ара иаԥшәымоу агерцог иоуп,
Уи акы имакра закәу удыруеит,
Ԥсыхәак сзыҟаҵозар збап.
К е н т
Иаҭахым, сер. Амѡа сашәеит,
Маҷк сзыцәар, акы усс исымам.
Сыршьаҳаит ҳәа уи хьааума!
Агәхьаа анумоу убри ауп аус.
Абзиараз, сер.
Г л о с т е р
Агерцог диашам!
(Дцоит.)

К е н т
Ааи, сыкрал, аусқәа цәгьоуп.
Аҵла иалҟьаз ихьыз ухьуеит,

Адгьыл аҿы аматӷқәа рацәоуп.
Уцәырҭ уаха, амза лашарбага,
Ухьтәы шәахәақәа рхьырша
Корделиа илҩыз ацәаҳәақәа,
Ианыҵхьаз сышьҭа дхылан,
Илыҧшааит сыхьӡ исцәыӡыз,
Аҧсҭазаара, сгәы зцәыҧсхьаз,
Сызлырхынҳәырц лҭаххеит.
Зыҧсадгьылаҿ ҭыҧ змоуз,
Игәырҩацәгьа далызго мчык
Нханы шыҟоу ари адунеиаҿ
Агәра згарц лышәҟәы сзааит,
Саҧхьар сҭахны, сзамыҧхьо
Исымпыҵҧраар ҳәа сшәаны.
Сыбла ааҧсақәа, шәакыроуп,
Аҭӡы ҿаасҭақәа сымбозарц,
Санааҧшлак, ашара иалҧхо
Сразҟы сҿаччарц. Ҵхыбзиа!
(Дыцәоит.)

АХҦАТӘИ АЦӘЫРҴРА

Абнаҿы.
Даауеит Е д г а р

Е д г а р
Исхароу сзымдырӡо сус рыӡбон,
Аҵлагәаҩараҿ сеысҵәахыр акәхеит.
Исышьҭоуп. Амҩақәа зегьы куп.
Асқьалақәагьы налаҵан иҟам ҭыҧк
Ацәҟьақәа ахьсызгылам. Макьаназ
Схы сақәиҭуп. Абна санылҵуагь
Гыгшәыгҵас ауп сызбо сшырбо,
Арыцҳацәа схьыкәкәо, сҕарра ада
Уаҩра снымҧшуазар сыздыруада?
Сеицакны, схахәы еилажәжәа,
Аҳәынҵәа сыхьтата саалҵлоит.
Сызҵәахуа, сзыхьчо сыбна гәакьа.
Сыерыласырӡуеит сеиҧш зеиҧшу,
Бедлам ахагацәеи аҟьалацәеи,
Иҩнахәаауа игәароу иахьа-уаха,
Гәырла, ҵәымыгла, қәыц ҵарыла
Рхырҿқәа цәыҕҕа, иоумагаха,
Ауаа рыгәқәа ҭҟьаны, рыҩнқәеи

Рборақәеи, ркәытцарақәеи,
Рыӡлагарақәеи ҭазырцәуа.
Том дрыцҳазшьо дыҟазаргьы,
Сара, Едгар, уссгьы срымам.

АԤШЬБАТӘИ АЦӘЫРҴРА

Глостер ихан аҿаԥхьа.
К е н т ашьамҭлаҳәқәа ишьаԥаны. Иааиуеит Л и р, а қ ь а ч а қ ь, а ҳ ҭ н ы у а ҩ .

Л и р

Ацҳаражәҳәааҩцәа иаҳашьҭыз
Аҭак иманы аӡәы дыхнымҳәит.

А ҳ ҭ н ы у а ҩ

Ишырҳәо ала, иацы арантәи
Амҩа иқәларц ргәы иҭаӡамызт.

К е н т

Ахьӡ-аԥша угмыз аҳәынҭқар!

Л и р

Иухыччо урыцыччаларц уӡбазар?

К е н т

Мап, Милорд.

А қ ь а ч а қ ь

Ҳа-ҳа-ҳа! Имгәархақәа уерылакнауҳап! Аеы аҕәра аҿарҵоит, алеи амшәи ашаха рхарҵоит, амаамынқәа – инеихда – ааихда ҟармала ирԥахуеит, ауаа ракәзар – иршьаҳауеит.
Зҭыԥ иазымкӡо ишьарҵоит амҿы қалԥадқәа.

Л и р

Дызусҭада, акрал ицҳаражәҳәааҩ
Ашьамҭлаҳә ишьаҵара згәаҕьыз?

К е н т

Иареи лареи – умаҳәи уԥҳаи.

Л и р

Мап!

К е н т

Ааи.

Л и р

Мап сҳәеит сара!

К е н т

Сара ааи сҳәеит!

Л и р

Урҭ уи рзыгәаҕьуамызт!

К е н т
Иргәаҕьит, ишубо.
Л и р
Иупитер иныс, урҭ рус шалам.
К е н т
Иунона лныс, дара роуп.
Л и р
Исызхаҵом,
Сыцҳаражәҳәаа абас дларҟәны!
Ари ашьра аасҭа еицәаны избоит.
Уеизгьы харас иудырҵо иарбан,
Абасеиԥш ахьымӡҕ удыргартә?
К е н т
Уара уаҳаракыра, ушәҟәы сыман
Ахан сынхалан, сшьамхы арсны,
Аграф инапы иасыркырц сшаҿыз,
Аԥхӡыбаа ихьшы, деиқәыцәашь,
Гонерилиа лыцҳаражәҳәаа
Дааины саԥхьаҵәҟьа даагылеит.
Иааигаз ашәҟәы, сара саԥхьа
Аграф инапы инаиркит,
Ианыз ианаԥхьа, иааикәҟьашан,
Рыҽқәа ирысны ашҭа иҭыҵит,
Сышәҟәгьы саргьы ҳаха рмоуит.
Деиҭасҿаҳаит уи агьангьаш,
Гонерилиа лҿы мышқәак раԥхьа
Имаԥысуаз адкылараҿы
Ишахәҭам ихы мааԥигеит,
Иуқәнагам шиҳәоз ансаҳа,
Схы сзазымиааикәа, саҳәа ҭыхны
Санижәла дшәаны дынахәааит,
Аҳҭынра еилаиҵеит хыла-гәыла.
Убри сахдырҟьан умаҳәи уԥҳаи,
Исзааргаз убоит, аҳәынҭқар!
А қ ь а ч а қ ь
Аҟызқәа ҳхыԥраан ицозар,
Макьана аӡынра ҳҭагылоуп.
Ацәҳәыҟьантаз дызҭахыда,
Ихшаз рзыҳәан дтәымуаоуп.
Раб дмалуаны дыҟандаз,
Бзиа дшырбоз убарын.
Аразҟы дагәоуп, илашәуп,
Арыцҳа еснагь дзаҵәуп.
Арыцҳара амцеиԥш иузырцәаӡом!

Уаԥхьаӄа уԥҳацәа
убриаӄара хьаа бааԥсы узааргараны иӄоуп, ушалҵша
сыздырӡом.
Л и р
Ари ахьаабааԥс схәаҽны сашьуеит!
Сгәырҩа, сумыргәаӄын, усԥырцқьа!
Сгәы еиҵаумырҕәҕәан ашьа зҭамныӄәо! –
Сыԥҳа дабаӄоу зуҳәаз?
К е н т
Сасра дыӄоуп
Аграф иханаҿ.
Л и р (аҳҭныуаҩ иахь.)
Усышьҭамлан.
Схала сцоит.
(Дцоит.)
А ҳ ҭ н ы у а ҩ
Уаҳа иухарарҵозеи?
Иӄаз шыӄаз аиаша уҳәама?
К е н т
Ииашоуп исҳәаз. Акрал ицу маҷҩуп,
Дзыхьчо егьырҭ иуаа абаӄоу?
А қ ь а ч а қ ь
Ишԥаиашахоз, ашьамҭлаҳәқәа зушьоу
абри узҵааразы акәзар!
К е н т
Избан, ақьачақь?
А қ ь а ч а қ ь
Ашышкамс рҵаҩыс иумазар бзиан. Уи иунарҵон
аӡын акы шузаамрыхуа. Аԥынҵа зманы афҩы заҳауа, абла
зызҭаны
илашәым ауаа зегьы ргәеилгара бзиоуп. Ҩажәаҩык рахьтә
аӡәы
дӄалаӡом афҩы бааԥс змаҳара. Аган уҽадкыл ахра
аҟәцәантә абарбал
алӄьан ианҭало, хыхь ианхалогьы уахьынҳаларц уаламган.
Еиҳау ӄәышрак уазҳәо дубозар, сара сӄәышра арахь
исзыргьежь.
Агаӡа ииҳәо иацныӄәо иара агаӡа диеицәоуп.
Амал қамса ԥсыс изхоу,
Зыламыс аԥара аҭнызхуа,
Уиқәгәыҕны шьаҿак ӄаҵаны,
Уӡааӄәрылозар дызлаухәои?
Сара, уқьачақь, ҩба злам,
Сузыразуп, ахаан унсыжьуам.

Аҩсҭаа, иаҭаххар, дхьаҵуеит,
Агаӡа иикыз икит, *и*ауижьуам.

К е н т

Ас узырҟәышзеи, сгаӡа?

А қ ь а ч а қ ь

Сыхдырра ашьамҭлаҳә ашьам,
уара уеиԥш сгаӡахартә.

Л и р и Г л о с т е р и еицны ихынҳәуеит.

Л и р

Сацәажәара рылшом. Ичмазцәазар?
Амҩа иашәазар? Рхы ахыргоит,
Тәамбароуп ари зызҳәоу! Ишахәҭоу
Аҭак сырҭааит.

Г л о с т е р

Аҳәынҭқар ду!
Иудыреит, агерцог игәы аналаҟам
Дзакә уаҩхжәоу. Иара итәы ада
Даҿаӡәы ииҳәо иаҳаӡом,

Л и р

Ашьа! Азҩаҿкы! Ашәи! Аԥсра!
Агерцог иԥҳәыси иареи рахь
Зҵаарақәак сымоуп, Глостер.

Г л о с т е р

Ргәырҿаныс ҵахьеит, сҳәынҭқар.

Л и р

Исҭаху еилкааны иузҳәама?

Г л о с т е р

Ааи, сҳәынҭқар.

Л и р

Абар уи шҳәатәыз:
Акрал драцәажәарц иҭахуп
Корнуоли бзиа иибо иԥҳаи,
Зҟынтә ацхыраара дазыԥшу.
Абри атәы узҳәама, Глостер?
Мап! Сыԥсҭазаареи сшьеи
Дрылахәхазар уи ауаҩхжәа
Ихәҭоуп еиликаарц...
Аццакра аҭахымзар,
Дычмазаҩыҵәҟьазар иара?
Ҳааиԥеиԥшыр еиҕьуп,
Ҳцәеижь иалоу ҳзыцәгьахар
Ҳеаҳзымдырyа ҳҟалар ауеит.
Избоит шьҭа ишахсырҟьаз,
Ачымазаҩ ииҳәо ианажьтәуп.
Аха, уаангыли...

(К е н т дизыԥшуа.)
Избан абри ауаҩ
Ашьамҭлаҳәқәа зишьоу?
Бзиак иазҳәам урҭ раара.
Ихы дақәиҭышәтә! Сымаҳә
Сыԥҳа диманы абыржәыцәӷьа
Иааирц шысҭаху сызраҳә,
Мамзар аханаҿ избо кыдӷьо,
Рыцәа иаласшьуеит ргәы ҭӷьаны.

Г л о с т е р
Ԥсыҭбарак ӷамлар бзиан!
(Дцоит.)
Л и р
Сгәы сыхьуеит! Иҭыԥны ицоит!
А қ ь а ч а қ ь
Уацәӷьароуп! Усоуп афатәӷаҵаҩ,
рыԥсы шҭоу амажәа ишалалӡуа амаҭԥсыӡқәа,
рхы ианҩаха «шәыӡ наӷ!» ҳәа дрықәыҳәҳәаны,
алабӌышь нарыхӷьо рҭыԥахь иргьежьуа. Арахь
лашьа аҿқәа убас бзиа ибон.Аҭәа ахәша алаҵаноуп
ишриҭоз.

Иааиуеит а г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и, Р е г а н а, а м а ԥ у ц ә а.
Л и р
Бзиала шәаабеит схәыҷқәа.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Бзиара збаша, милорд.
Кент ихы дақәиҭыртәуеит.
Р е г а н а
Убара сеигәырӷьоит, саб, сылашара!
Л и р
Регана, ус шакәу агәра сымгозҭгьы
Бан, ацәарӡга, анышә дахьыҵоу
Илзысыцҳауан акгьы шаҳзеиламыз.
(Кент иахь.)
Аа, уара ухы уақәиҭыртәма?
Уи атәы нас ҳалацәажәап –
Сыхаара, Регана, ибдыруаз:
Дуаҩы хәымгоуп Гонерилиа,
Ахьшь еиԥш шьапхыц ҵарыла
Лаб гәакьа сгәы ҭылжәеит.
(Игәы икуеит.)

Исыздыруам лыԥсы злаҭоу,
Асҟак агәаҕ лыҕрагәаны.
Р е г а н а
Уҽыртынч, сер. Уԥҳа дзыԥсоу
Узымдыруазаргь, лара илуалу
Бзианы илдыруеит.
Л и р
Уи шԥеилкаатәу?
Р е г а н а
Схаҿы исзаагом, Гонерилиа
Лаб ихәҭоу акы иглырхап ҳәа.
Иуцыз ауаа раҕәра рҿалкзар,
Уи ахәҭоуп ҳәа исыԥхьаӡоит.
Л и р
Дшәиизааит!
Р е г а н а
Саб, уажәит,
Ахыҟәаҿ ууаины угылоуп.
Ухы шудыруа аасҭа уздыруа
Ргәаанагара ууырҳалароуп.
Гонерилиа лахь ухынҳәы,
Уҟазшьа данааларц улыҳәан.
Л и р
Сыԥҳа лҿаԥхьа сшьамхы арсну?
Ҳаҕоу ибааит сзеиԥшрахо! Абасу?
(Ишьамхы арсны дгылоит.)
«Сыԥҳа гәакьа, сажәит, акы саԥсам,
Сбыҳәоит сшьамхы арсны,
Исыбҭарц ашәҵа, афатә, аҵәарҭа!»
Р е г а н а
Иазхоит аҽыркьаҳәра. Еиҕьуп
Уԥҳа лахь ухынҳәыр.
Л и р *(ишьапы дыҟәгыло.)*
Ҟалашьа амам!
Иҟәылцеит исыцыз рыбжаӡык,
Лыла ҵархәны дысҿаԥшуан,
Ажәа шҳамҟәа сҿалырхьуан.
Ажәӡан агәаҕ лыхьӡароуп,
Азӡамцаԥшь далаблыроуп.
Р е г а н а
Ус ашәира ҵасым, ухаҵкы!
Л и р
Амацәыс ахҿа мцаԥшьҟәа
Лыбла ԥхамшьаҟәа ҭырыблааит!

Лԥагьара зҩаны илхылгалааит!
Аӡмахфаҟь иҭнафааит лхы-лҿы!
Регана
О, анцәаҟәа! Абас акәхап
Сшушәило иугәаԥхо сымҽәар!
Лир
Бароу? О, маԥ! Бзысшәирызеи,
Бгәыразра бахсмырҟьозар?
Дызласычҳарызеи егьи баҳәшьа,
Лылаԥшцәгьа ухы ухнахуазар,
Бара былаԥшхаа гәырҭынчгоуп,
Исҭаху акы маԥ ацәыбкуам,
Еибаркны иаабгоит саҳҭынра,
Ааҵра бавалом сшааиуа ббар,
Ажьрацәара ҳаҭыр ду бзаҟәуп,
Бхьаҵуам буалԥшьа аҿаԥхьа,
Стәыла абжа шбысҭаз бхашҭуам.
Регана
Шьҭа аусахь ҳаиасып.
Лир
Смаҵуҩы
Ашьамҭлаҳәҟәа ишьазҵада?
Абыкьҟәа рыбжьы гоит.
Агерцог Корнуельтәи
Иаҳзаауада уажәы?
Регана
Хымԥада
Гонерилиа лоуп, дшаауаз
Лышәҟәаҿы илыҩхьан.
Дааиуеит Освальд.
Миледи дааит акәу?
Лир
Алахша!
Ас дхага-ԥагьаны дҟазҵо
Иаҳкәажә лышәшьыроуп.
Сыла дамбароуп!
Агерцог Корнуельтәи
Сабаухәари,
Акрал гәыраз?
Лир
Саашьҭымҭа
Ашьамҭлаҳәҟәа ишьарҵарц
Адҵа ҟазҵаз дарбан? Регана,
Бара шбакәым агәра згоит,

Даауиеит Г о н е р и л и а.

Нас, дызустада? Анцәақәа,
Шәаргьы шәышҿарацәам ала,
Ажәра ҳатыр шәзақәзар,
Сеилышәкаарц сшәыҳәоит!
(Г о н е р и л и а лахь.)
Сжакьа шла бзахьынҳалои?
Регана, ари лнапы бкуама?

Г о н е р и л и а

Илкуеит. Избан изылымыкра?
Ахшыҩца ацәгьа баны дызҭашуа
Ашҭаҿ абзиагь ыҟоуп

Л и р

Сгәы рыцҳа!
Абри зегьы злачҳарызеи? –
Ацәҟьа дышԥаҿашәеи смаҵуҩы?

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Сара сыдҵала. Сгәы иалоу
Еицәаз дахьақәсмыршәаз ауп.

Л и р

Ухала уоума уи зыӡбоз?

Р е г а н а

Иухыҵуа ухоумыршҭын, саб.
Лгәыҟаҵашьа уақәшәаар еиҕьуп.
Гонерилиа лахь уца сасра,
Иуцу рыбжаҩык ааныжьны.
Мызкы ашьҭахь сузыԥшуп
Убриаҟара ауаа шуцу.
Ишубо, ара ссасны сырҭоуп.
Аҩны аилыргаха смоуӡац.

Л и р

Исыцу рыбжаҩык ныжьны
Абгеи ати реиԥш, аԥсабара
Анапы разқәа сырныԥшыло?
Ахынҳәра анакәха, дыҟами
Франциа акрал гәеицамк,
Сыԥхеиҵыб лхаршә акәымкәа,
Лыбзиабара цқьа ихнахыз.
Урҭ сшьамхы арсны срыҳәап
Срыдыркыларц сырҭахны!
Иахьсыҵаҟьаз схынҳәыр аасҭа,
Абри атәитәых ихәура сҭалоит.

(Освальд инацәа иқәикуеит.)

Г о н е р и л и а

Ишуҭаху.

Л и р

Иазхоит, сыԥҳа.
Сара уаҳа акы сыбԥырхагам.
Абзиараз. Ҳаибабарц ҳаҟам.
Сшьацқьа балҵит ҳәа бысшьон,
Аха шьаршәны сгәы бҭатәеит,
Чмазароуп ашьа зыршәуа,
Хьааны бысхызгар акәхеит.
Иԥсыз ԥсит. Ицәоу ҿыхоит.
Мышкызны быламыс ҿыхан,
Схьаа еицәа ахьаа бнаҭааит,
Уаҳа ҽакала бысшәиӡом.
Бхы аҭыԥ иқәҟьеит ҳәа
Изысыцҳаӡом Иупитер,
Уи аҭыԥахь иааип ҳәа
Агәыӷра сымоуп. Аамҭала
Шәҩык арыцарцәа сыцны
Регана лҿы саангылоит.

Р е г а н а

Саҭоумҵан, уажәы азыҳәан
Шәсыдыскылартә сыхиаӡам.
Шәаара сазыԥшӡамызт. Саб,
Сҳәатәы хаҵаны, саҳәшьа
Улықәшаҳаҭха.Уажәит, шьҭа
Илгәамԥхо акы уҳәазаргьы
Уеилылкааует.

Л и р

Ишԥазури?

Р е г а н а

Иуцу арыцарцәа, амаҵуцәа
Ҩынҩажәижәаҩык азхоит
Ҳәа илҳәо шиашоу агәра га.
Иҟалап усҟак мыцхәызаргь,
Ахарҷь рацәоуп, иагьшәарҭоуп.
Арсҟак ауаа џьарак еизганы,
Хынҭаҩынҭарақәак ҟамлар ауӡом.

Г о н е р и л и а

Иара баргьы саргьы ҳмаҵуцәа
Рхыԥхьаӡара еиҵазар амуеи?

Р е г а н а

Ииашами, сер? Гәынамӡарак

Аадырԥшыртә амч рмоуроуп.
Умгәааан, сара сахь уаннеиуа
Ҩажәи хәҩык уцыз, саб.
Л и р
Стәыла шәзысшеит!
Р е г а н а
Ус ахәҭан.
Л и р
Акы самеигӡеит шәара шәзын,
Исзынхаз ауаа ԥхьаӡатәума?
Урҭ заԥәык ма срыҟәиҭыз.
Ҩажәи хәҩык азхоит
Ҳәа бымҳәаӡеи, Регана?
Р е г а н а
Ааи, исҳәеит. Еиҭасҳәоит,
Ҩажәи хәҩык шазхо.
Л и р
Еицәоу анубо, ацәгьагь
Бзиоушәа иубар ҟалоит.
Иреицәам – згьы дреиӷьуп.
(Гонерилиа лахь.)
Шәыбжак ҩажәи хәба
Ҩынтә рыла еиҳазар,
Бара ҩынтә рыла беиӷьуп,
Гонерилиа, бара бахь сцоит.
Г о н е р и л и а
Ҩажәи хәҩык мыцхәуп
Жәаҩык, хәҩык азхоит,
Уахьнеиуа умаԥ зуа аныҟоу.
Р е г а н а
Аӡәгьы даҭахӡам.
Л и р
Бара боума
Иаҭаху-иаҭахым здыруа?
Аӷәыцәҳәы иқәхаз аччиагьы
Иаҭахым акы имазар ауеит.
Ииҭаху ада акы иазымхьуа,
Зызхара ыфан, ижаҳәо ԥстәуп.
Ибгәаԥханы ибышәхабырԥаз
Абырфын ԥкы зыбҭахыз,
Быхнамҩозар, бамырԥхозар?
Ачҳароуп зыда ԥсыхәа сымам.
О, Анцәақәа! Шәҿаԥхьа игылоу
Зажәра цәгьахаз аҭаҳмада,

Иԥхацәа дырбар рҭахымкәа,
Аразҟыцәгьа илахь ианызҵаз
Шәакәзаргьы, шәихымыччан,
Аԥҳәыс лаҕырӡ-лаԥшхырԥага
Иҿыҵкьасо дышәмыртәан.
Дыблыроуп гәаҕ мцаԥшьла
Мап! Абасеиԥш сҭазыргылаз,
Сыԥҳацәа ахьсмырхәыр зуӡом,
Рыццышә адгьыл иахьыгӡаны
Адунеиаҿ иҟамлац ҟасҵоит!
Бла иамбо ҵәыуароуп сызҿу,
Сызҭаҵәыуо сгәы хаҳәхарцаз
Лаҕырӡыла исхәаҽыр сҭахуп.
Сыҟьачаҟь, схагахошәа збоит!

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Амшцәгьа ҳахьӡоит. Ҳцалап.

Р е г а н а

Аҭаҳмадеи иуааи рҭыԥ ыҟам,
Аҩны иазкӡом, инаҳамкылап.

Г о н е р и л и а

Иара ихароуп. Ҳаҩны дамкуаз,
Исҳәаз шысҳәаз иҟаиҵазҭгьы...

Р е г а н а

Ихала иакәзар дсыдыскылон,
Ицу сзыхгом.

Г о н е р и л и а

Сбыҟәшаҳаҭуп.
Глостер дабаҟоу?

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Акрал днаскьеигоит.
Дхынҳәит абар.

Г л о с т е р даaиуеит.

Г л о с т е р

Акрал деиҟәжәоит
Иԥсахы еибакны.

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Игәы иҭоузеи?

Г л о с т е р

Иуаа ҽыжәларц рыдиҵеит,
Иахьцо сыздыруам.

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Ицозар,
Ицеит.

Г о н е р и л и а
Шьҭахьӄа ихьамҵшааит.
Г л о с т е р
Илашьцоит. Амшцәгьа ҭысит,
Узҵагылаша ҭлак убом ҷьара.
Р е г а н а
Акәзааит! Ихы иазиӡбаз ауп,
Иҳәатәхамҵара иалҵуа ибап.
Агәашәқәа ашәыркы шәласны.
Иудыруеи илаапккқәа ирӡбуа,
Ҳгәаҳҿанызар еиҳа еиғьуп.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Аҭаларҭақәа зегьы ашәыркы,
Сыпҳәыс диашоуп, аграф,
Аҵыхцәгьа ҳаибганы ҳалҵроуп.
Ицоит.

(Иацу ыӄоуп.)

ВИАЧЕСЛАВ БИГӘАА,
ААР алахәыла-корреспондент

ХХ ашәышықәса 50-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭеи — 90-тәи ашықәсқәа ралагамҭеи рзы аԥсуа литературатә процесс аҵыдарақәеи ахырхарҭақәеи

50-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭазы, арепрессиақәа раамҭа анца ашьҭахь, Қырҭтәылатәи ССР апартиатәи асоветтәи напхгара Москва ирымаз «абҕа» Асовет Еидгыла аиҳабыра ҿыц иаднакылаз ақәҵарақәа (иаҳҳәап, 1956 шықәса ԥхынгәымза 10 рзы КПСС Ацентр Комитет Апрезидиум иаднакылаз ақәҵара «Қырҭтәылатәи Акомпартиа Ацентр Комитет аусураҿы иҟаз агхақәа рзы») ирыбзоураны акыр ианыԥҵәаха, ақырҭуа фашизм ацәа ианҭацалаха, аԥсуа жәлар маҷк рыԥсы ааивыргаратәы иҟалеит, аԥсуа литературагьы, акультурагьы изхықәгылаз ҵа змаӡамыз атыша инахыԥан, ԥхьаҟа шьаҿақәак аҟаҵара иалагеит. Егьа ус иҟазаргьы, Аԥсны Қырҭтәылатәи ССР ишалаз иалан, ақырҭуа еиҳабырагьы автономтә республикаҿы имԥаԥыргоз ашовинисттә политика зынӡа мап ацәырымкӡеит, иаҟәымҵӡеит Аԥсны адемографиатә ҭагылазаашьа аԥсахра, ақырҭқәа зықьԥсыла иааганы аԥсуа қыҭақәеи ақалақьқәеи рыҟны рнырхара (иаҳҳәап, акурорттә тәылаҿацә азы иаҭахымыз анаплакқәа аадыртуан, нас аусуцәа азхом ҳәа Қырҭтәылантә ауааԥсыра ааргон, ашәҟәгьы иҭарыԥсуан, адгьылқәеи ауадақәеи рырҭон, абарҭ рус хәымгақәа рынагӡаразгьы цәгьацәыԥхамшьарыла рхы иадырхәон «ажәларқәа реиԥызареи» «аинтернационализми» рлозунгқәа; аԥсуаа ракәзар, ақалақьқәа рыҟны усурҭак, уадақәак ус имарианы ироуа, ашәҟәы иҭарыԥсуа иҟамызт); еиҭашьақәыргыламызт уаанӡа иԥсахыз аԥсуа ҭоурыхтә хьызқәа; ақырҭуа цензура, ԥыхьеиԥш акәымзаргьы, аҳра шауц иауан, уи азеиԥшсоветтә идеологиатә цензура аҵкыс еицәаан аԥсуа литературеи акультуреи рзы. Абас еиԥш иҟаз аҭагылазаашьаҿы, ашәарҭақәа шмаҷмызгьы, аԥсуа жәлар, еиҳараӡак амилаҭтә интеллигенциа ақырҭуа шовинисттә политика иаҿагыланы ақәԥара ишаҿыц иаҿын. Ус шакәу шьақәдырҕәҕәоит 1967, 1977–1978 шықәсқәеи, 80-тәи ашықәсқәа аԥбатәи рызбжеи рзы аԥсуа жәлар рықәгыларақәеи аинтеллигенциа КПСС Ацентр Комитети Асовет Еидгыла анапхгареи рахь идәықәырҵаз ашәҟәқәеи. Ажәаакала, аԥсуаа қәԥара мацарала иааиуан; иқәԥар акәын ажурналқәа «Алашареи», «Амцабзи», нас «Аԥсны аҟазареи» (ашьҭахь «Аҟазара»), «Ашколи аԥсҭазаареи» рҭыжьра азин ылхразы, Аԥснытәи ауниверситет аартразы, амилаҭтә телехәаԥшра аиуразы. Аҵыхәтәан ақырҭуа милаҭеилыхыԥсҵәа

аԥсуа жәлар зынӡа индырҵәарц ргәы иҭакны 1992 шықәса нанҳәа 14 рзы Аԥсны иақәлеит, урҭ инарывагылеит иацы Қырҭтәылантәи арахь иааганы индырхаз ақырҭқәа реиҳараҩӡак (ахәбатәи аколонна ҳәа изышьҭоу). Аха аԥсуаа риаша амчхара дуун, уи еилкааны иадгылазгьы рацәаҩӡахеит, аҕагьы атәыла ԥшьа дықәцан...

Абас еиԥш иҟаз имариам аҭагылазаашьаҿы аԥсуа интеллигенциа рҽазышәаракәа, рықәԥара ирыбзоураны еиԥҟьарада иҿион аԥсуа литературеи акультуреи. Ашәҟәыҩҩцәагьы, ақырҭуа цензура шрықәыҕәҕәозгьы, рҽазыршәон аԥсҭазаара аиаша аарԥшразы еиуеиԥшым аформақәа рыԥшаара, рхархәара; урҭ рырҿиамҭақәа рыҟны аҭыԥ ду ааныркыло иалагеит аметафорақәа, асимволтә хаҿсахьақәа, апараллелизмқәа уб. егь.

Аԥсуа литература арҿиараҿы, ашәҟәыҩҩцәа ҿарацәа реиҵааӡараҿы иалнаршаз рацәоуп 1955 шықәсазы аҭыҵра иалагаз аԥсуа литературатә журнал зыҵә «Алашара». Ажурнал раԥхьаӡатәи аномер аҿар ԥыҭҩык рҩымҭақәа ананыла ашьҭахь, аҩбатәи аномер аҟны иаартын арубрика «Аҿар рыбжьы»; уи аҵаҟа 2-тәи, 3-тәи, 6-тәи аномерқәа рыҟны икьыԥхьын А. Ҭ. Аҵьынҵьал, К. Шь. Аргәын, Гь. К. Гублиа, Џь. К. Тапаҕәуа, П. Хә. Бебиа, Б. А. Гәыргәлиа, Кә. М. Герхелиа, Н. З. Ҭарԥҳа, Кь. Ш. Чачхалиа, Т. М. Ҷаниа, М. Т. Лашәриа, Н. Ҭ. Кәыҵниа, Ш. Хә. Ҵлиа, С. Х. Ҭаркьыл, З. Гь. Кәарҷиа, И. Ҳ. Лашәриа, Џь. Б. Аҳәба, Ш. А. Ҷкадуа, Р. Кә. Џьопуа, Ан. У. Кәыҵниа, Б. Кобахиа, М. Ҟаитан, П. Логәуа ражәеинраалақәа; Шь. М. Аҵьынҵьал, А. К. Џьениа, А. Н. Џьонуа, Н. К. Оҭырба ражәабжьқәа. Абринахыс 90-тәи ашықәсқәа ралагамҭазынӡа ажурнал адаҟьақәа рыҟны ицәырҵыз ахьӡ ҿыцқәа рацәан, аха урҭ зегьыҵәҟьа алитература ду амхурсҭаҿы аусура рлахьынҵамхеит; даҽаҵьоукых иналаршә-ҩаларшәны ҩымҭақәак ркьыԥхьраҿы иаангылеит.

«Алашара» аҿы» икьыԥхьын, хыхь зыхьӡ ҳҳәаз аӡәырҩы рнаҩс, Б. У. Шьынқәба, И. К. Ҭарба, Ч. М. Џьонуа, А. Н. Гогәуа, В. П. Анқәаб, М. И. Миқаиа, Н. Ч. Ҳашыг, А. Б. Возба, Т. Шь. Аҵьба, В. Џь. Амаршьан, В. Л. Аҵнариа, Р. Ҳ. Смыр, Г. Шь. Аламиа, В. А. Ахьиба, Р. З. Лашәриа, И. Н. Аҳашԥҳа, В. М. Ҷыҭанаа, Д. Б. Занҭариа, В. К. Занҭариа, А. И. Лагәлаа, Г. В. Сақаниаԥҳа, Гә. С. Кәыҵниаԥҳа, С. Б. Делԥҳа, Е. В. Ажьиба уб. егь. рырҿиамҭақәа маҷымкәан. 1967, 1968, 1989 шықәсқәа рзы ажурнал аҟны раԥхьаӡакәны икьыԥхьын Ҭырқәтәыла инхо аԥсуаа рхаҭарнак, аҵарауаҩ, аҭоурыхҭҵааҩ, абызшәадырҩы, апоет О. Б. Беигәаа иажәеинраалақәа («Соушәыжь!», «Прометеи ибжьы: Аҳ, ԥсеивгарҭак!», «Ра», «Ӡызлан», «Асҭампылтәи аԥсыуа бжьы», «Аԥсны, Аԥсны!» уб. егь.).

Ажурнал «Алашара» ианын 40 инареиҳаны ароманқәа рцыԥҵәахақәа, ма инагӡоу урҭ рвариантқәа. Урҭ рхыԥхьаӡараҿы иҟан: И. Гь. Папасқьыр «Аԥҳәыс лыпату»; Б. У. Шьынқәба «Ацынҵәарах», «Ахахә еиҩса»; И. К. Ҭарба «Идыру ахьӡ», «Амра ҳара ҳҿы игылоит», «Сан лыблақәа», «Адунеи ахьалаго»; А. Н. Гогәуа «Аҽыкәаҳа», «Асду»; А. К. Џьениа «Абна амаӡа», «Ацәаҟәа аабатәи аԥштәы», «Анмираҳ — ҩыџьа рынцәахәы», М. И. Миқаиа «Ахҟа», «Ашацәа ртәарҭа»; В. Џь. Амаршьан «Шаҭ-иԥа Хьымкәараса иеҵәахә»,

«Аҧсҳа», «Сбааш хьыҵәцара. Ароман-гәҭыха»; П. Хә. Бебиа «Ашьацҳәа», «Аҟьачаҟьцәа»; Џь. Б. Аҳәба «Асҟьала», «Амҩасҩы», «Ахамышҭыхә. Иҟалаҵәҟьаз», «Алахәыла»; Гь. К. Гублиа «Адгьыл аҳаҟ», «Лахьынҵала иузшоу»; Н. З. Ҭарҧҳа «Амшын ҳәынҭҟар Ҳаиҭ (Абацәа рыдгьыл)»; Н. Ҭ. Кәыҵниа «Аҭакари ахьҭеи», «Алашә иблаҟәа аныхты», «Ашьа ицаша», «Адлаҧса»; Т. М. Ҷаниа «Мшыбзиа, аҧсҭазаара!», «Шәышьханхыҵ»; Шь. М. Аҵьынҵьал «Аҳәа зыҟәну аҵьныш», «Ҧсык еицырхан...»; Р. Кә. Џьопуа «Ахымҩас»; Гыц Асҧа [Л. Б. Гыцба] «Аихьӡылацәа», «Заниашьа зхаҵашьоу». Икьыҧхьын 800 инареиҳаны ажәабжьҟәеи ажәабжьоуҟәеи (аповестҟәеи); шамахамзар аҧсуа проза аҿиара акыр иҳәааҟәызҵаз Б. У. Шьынҟәбеи, А. Н. Гогәуеи, А. К. Џьениеи, Џь. Б. Аҳәбеи уҳәа убас аӡәырҩы абарҭ ажанрҟәа рыла иҩу рсоциал-психологиатә, рфилософиатә ҩымҭаҟәа реиҳараӡак, алитератураҿы асатиратә жәабжьи аповести рышьаҭа зырҕәҕәаз Шь. М. Аҵьынҵьали, Ш. А. Ҷкадуеи, А. Б. Возбеи, З. Р. Быҭәбеи рсатиратә рҿиамҭаҟәа рҕьырак.

Иааизакны «Алашара» ианыҧшуан XX ашәышыҟәса аҩбатәи азбжазы аҧсуа литература аҿиара ахырхарҭаҟәа, еиуеиҧшым ажанрҟәа рыҿиашьа. Иуҳәар ҟалоит ажурнал алитературатә процесс агәҭаҵәҟьа игылан, уи анырра дугьы анаҭон ҳәа. Уи адаҟьаҟәа рыҟны акәын аҧхьаӡа иахьыркьыҧхьуаз ашәҟәыҩҩцәа жәпаҩык рҩымҭа ҿыцҟәа рҕьырак.

1960 шыҟәса инаркны аҧсышәала иҭыжьын 700 инареиҳаны асахьаркыратә шәҟәҟәа — апоетцәеи, апрозаикцәеи, адраматургцәеи рҩымҭаҟәа реизгаҟәа. Ажанрҟәа рахьтә аҧыжәара рыман: апоезиаҿы — ажәеинраала, апрозаҿы — ажәабжь, ажәабжьоу (аповест), ароман. Араҟа, ҳәарада, аус злоу ахыҧхьаӡара акәӡам, арҿиамҭаҟәа рсахьаркыратә ҩаӡара ауп. Амала, иазгәаҭатәуп, Аҧсны анҭыҵ аҧсуа литература аӡыргараҿы апроза (И. Гь. Папасҟьыр, Б. У. Шьынҟәба, А. Н. Гогәуа, Џь. В. Аҳәба, И. К. Ҭарба, Шь. М. Аҵьынҵьал рҩымҭаҟәа) алшамҭаҟәа еиҳа ишырацәаз. Инамҩатәны иҳәатәуп Аҧсни аҧсуа жәлари рыхьӡ адунеи аларҵәараҿы рыхәҭа ду шаларгалаз Ф. А. Искандери Гь. Д. Гәлиеи; урыс бызшәала дара иаҧырҵеит аҧсуа жәлар рыбзазашьеи ртрадициатә культуреи аазырҧшуаз арҿиамҭаҟәа рацәаны; урҭ еиҭаган адунеи иҟәынхо ажәларҟәа рбызшәаҟәа акыр рахь.

«Алашара» аҿы икьыҧхьыз асахьаркыратә ҩымҭаҟәеи шәкыла иҭыжьыз апоетцәеи, апрозаикцәеи, адраматургцәеи рышәҟәҟәеи шаҳаҭра руан иҳаҩсыз ашәышыҟәса аҩбатәи азбжазы (хадарала 50-тәи ашыҟәсҟәа рынҵәамҭа инаркны Аҧсны Аҵьынҵьтәылатә еибашьра алагаанӡа) амилаҭтә литература хырхарҭак ала ишымҿиоз, алитературатә хкҟәа зегьы рыҟны аиҭакраҟәа шымҩаҧысуаз рзы. Алитературатә процесс аҟны имаҷым аҭыҧ аанакылон асоциалисттә реализм алитература; ирацәаан асоветтә бзазашьа пафос ҳаракыла иаазырҧшуаз, акоммунисттә идеологиеи, акласстә теориеи, асоветтә патриотизми аинтернационализми шьаҭас измаз арҿиамҭаҟәа. Урҭ рыҩуан ашәҟәыҩҩцәа

реиҳараҩык (И. Гь. Папасқьыр, Б. У. Шьынқәба, А. Н. Џьонуа, И. К. Ҭарба, Шь. М. Аҵьынҵьал, Ш. К. Басариа, Н. Ҷ. Ҳашыг, В. К. Басариа уб. егь.), амала, џьоукы-џьоукы — инамцхәны, даҽаџьоукых — иналаршә-ҩаларшәны. Иахьа арҭ аҩымҭақәа раамҭа цеит, рыӡхьарагьы шьҭа иаӡсам уҳәаргьы ҟалоит, аха урҭ иаадырӡшуа аепоха иахылҵит, усҟантәи ашықәсқәа рзы иҟаз адоуҳатә ҭагылазаашьа, ауаажәларратә хдырра рганқәак цәырыргоит, аҭоурых-литературатә процесс иахәҭакуп, иҟамшәа урывсыргьы иашахом. Дара авторцәагьы ирыҩуаз агәра анырго з еиҳан. Аха араҟа иҳәатәуп ҩнуҵҟала, ҵакыла исоветтәу аҩымҭақәа 30–40-тәи ашықәсқәа рзтәи асоциалисттә реализм алитература еиӡш аидеологизмра инамцхәӡаны иргәылжжуа ишыҟамыз; уимоу, урҭ рыҟны акритикатә елементқәагьы лассы-лассы иуӡыло иалагеит. Абас еиӡш иҟаз алитература анаҩс 50-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭа инаркны аҽышьақәнарҕәҕәо иалагеит даҽа хырхарҭак ала иҿиоз апрозеи апоезиеи. Уи аҳәаақәҵара ус имариам, XIX ашәышықәса аахыс иахьанӡа европатәи урыстәылатәи алитератураҭҵааҩцәеи, акритикцәеи, ашәҟәыҩҩцәеи ирхәыцыз ма иҳәаақәырҵаз хырхарҭак, методк (ареализм, акритикатә реализм, апозитивизм, асоциалисттә реализм, аромантизм, амодернизм, авангардизм, асимволизм уб. егь) рҳәаақәа ирҭаӡогьы иҟам. Арҿиамҭақәа рыҟны лассы-лассы иуӡылоит хыхь еиқәаҳаӡхьаӡаз еиуеиӡшым ахырхарҭақәа релементқәа, рсахьаркыратә система аҷыдаракәа, даҽакала иуҳәозар, урҭ рсинтез (Б. У. Шьынқәба, А. Н. Гогәуа, А. Ҭ. Аҵьынҵьал, А. К. Џьениа, Т. Шь. Аҵьба, М. И. Миқаиа, Г. Шь. Аламиа уб. егь.). Ари синтетикатә (ма синтетика-аналитикатә) литературатә хырхарҭазар ҟалап.

Аҿыцрақәа еиҳараӡак изнызӡшуаз алирикатә фырхаҵа, аепикатә ҩымҭақәа рперсонажцәа рхаҿсахьақәа раӡҵашьақәа, рҟазшьақәеи рдунеихәаӡшышьақәеи рцәыргашьақәа ракәын. Уснагӡатә хадаиы иқәыргылан еиуеиӡшым аҭоурыхтә ҭагылазаашьақәа рыҟны ауаҩы илахьынҵа, уи ипсихологиа, иҩнуҵҟатәи адунеи раарӡшра. Ари алыршаразын аиҭакрақәа аҭахын аформа аганахьалагьы. Азныказ угәы иаанагар ҟалоит ашәҟәыҩҩцәа аӡәырҩы европатәи алитературақәеи аурыс литературеи рыҟны XIX ашәышықәса аҩбатәи азбжа (Ш. Бодлери, А. Рембои, П. Верлени раамҭа) — XX ашәышықәса раӡхьатәи ажәашықәсақәа рзы ицәырҵыз амодерниттәи авангардтәи хырхарҭақәа рытрадициақәа, рыпринципқәа ирықәныҟәо иалагеит ҳәа. Амала, иазгәаҭатәуп, аханатә арҭ ахырхарҭақәа хықәкыс ишрымаз алитератураҿы аҳра зуаз аклассикатә традициақәа реиҭарыхәаӡшра, ма зынӡа мап рыцәкра (ари еиҳараӡак авангард иаҷыдаҟазшьан). Ҵабыргуп, аӡсуа прозаикцәеи апоетцәеи аӡәырҩы амилаҭтә литератураҿы ишьақәгылаз атрадициақәа акыр (еиҳараӡак аидиологиатә система ҕәҕәала иадҳәалаз) ирыцәхьаҵуа иалагеит, аха уаанӡатәи алитература зегь зынӡа мап аҵәыркуа аҟынӡа имнеиӡеит. Дара еилыркаауан Д. И. Гәлиа, С. И. Ҷанба, И. А. Коҕониа, М. Л. Аҳашба, Л. Б. Лабахәуа, И. Гь. Папасқьыр уҳәа убас егьырҭгьы ракәымзар аӡсуа литература ҳәа акгьы шыҟамлоз. Араҟа аӡбахә ҳәатәуп даҽа ҭагылазаа-

шьакгьы: авангардтә литературазы амилаҭтә хдырреи акультуреи акгьы аанагаӡом, уи акосмополиттә дунеихәаԥшра еиҳа иазааигәоуп. Аԥсуа шәҟәыҩҩцәа гәыла-ԥсыла ажәлар ирымадоуп, ирыхәҭакуп, рмилаҭтә хдыррагьы рныԥшуеит рырҿиамҭақәа. Абас шакәу шьақәнарӷәӷәоит алитература атематикагьы. Сталини Берииеи репоха анца ашьҭахь, ақырҭуа цензура ақәыӷәӷәаара шыҟанаҵозгьы, апоетцәеи апрозаикцәеи дырҩегьых ирызхьаԥшуа иалагеит Аԥсны аҭоурых (ажәытәӡатәи аҭоурых инаркны) азҵаарақәа; еиҳагьы игәцараркуа иалагеит Аԥсуара алахьынҵа, аԥсуа культуреи алитературеи рыԥсы злаҭаз, амилаҭтә цәа рхазҵоз адоуҳатә хыҵхырҭақәа. Апоезиаҿы аҭыԥ ду ааныркыло иалагеит алирикатә жәеинраалақәа, алирикатә фырхаҵа идунеихәаԥшышьа, ицәаныррақәа цәырызго. Алирикатә цәа рыҟәнуп апоемақәагьы акыр. Абраҟа аклассикатә реализм еиҳагьы анырра ҟанаҵазар акәхап.

50-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭа инаркны алитератураҿы имҩаԥысуаз аиҭакрақәа раԥхьаӡагьы инаргыланы ӷәӷәала изныԥшыз апроза ауп. Лымкаалагьы рызбахә ҳәатәуп аекспериментлтә ҟазшьа змоу А. Н. Гогәуа ирҿиамҭақәа. Иара апрозатә ҩымҭақәа раԥҵара даналага инаркны хықәкыс ишьҭихит иуадаҩны еилоу ауаҩы иҟазшьа, иҩнуҵҟатәи адунеи, ипсихологиа сахьаркырала инарҵауланы аҭҵаара. Уи анагӡара иаҭаххеит махәҭа рацәала еиларсу ажәабжьҳәаратә форма, асиужет-композициатә еиҿартәышьа ҿыцқәа, ажәабжьқәеи, ажәабжьоуқәеи (аповестқәеи), ароманқәеи рыҟны еиуеиԥшым асахьаркыратә хархәагақәа ралагалара. Ажәакала, имариаӡам ахықәкы, азҵаарақәа рызбара, ганкы мацарала зыхәшьара ҟамло, адинамикатә ҟазшьа змоу ахаҿсахьа ҿыцқәа раԥҵара ралыршаразы иаҭаххеит иуадаҩу апоетикатә структура.

«Алашара» аҭыҵра ианалага инаркны 90-тәи ашықәсқәа ралагамҭазынӡа А. Н. Гогәуа уи адаҟьақәа рыҟны икьыԥхьит аԥсуа жәабжьи ажәабжьоуи (аповести) рхаҿра акыр изыԥсахыз иахьа еицырдыруа уи иҩымҭақәа жәпакы: «Ҭакар аблақәа», «Амзаҭәымҭа», «Ашьханӡа еихамҩала», «Ашәуа иеҵәа», «Хаха-хымш ныҟәа ахьыбжьоу...», «Асыс-мҟаа», «Аси амацәыси», «Шьха-ԥшӡа», «Быжь-хаҳәк ианырхыс», «Аӡы агьама», «Мшәагә Хәыҷи Мшәагә Дуи», «Анана-Гәында лашҭа», «Абрагь», «Асҟак дузааигәан, аха дузгәамҭеит. Ҳаамҭазтәи аҳәамҭа»; «Иабаҟарҵо абарҭ аҷнышқәа рыҭра», «Уаԥхьа игылоу деилургартә иҟалахьан»; иҭижьит ажәабжьқәеи ажәабжьоуқәеи реизгақәа: «Ашьацаагага» (1960), «Аси амацәыси» (1963), «Хаха-хымш ныҟәа ахьыбжьоу» (1968), «Шьха-ԥшӡа» (1971), «Мшәагә Хәыҷи Мшәагә Дуи» (1976), «Олимпиада» (1979), «Асҟак дузааигәан, аха дузгәамҭеит» (1980); «Иалкаау» ҩ-шәҟәыкны (1982–1983), «Уаԥхьа игылоу деилургартә иҟалахьан» (1988); ароманқәа: «Аҽыкәаҳа» (1966), «Асду» (1985) уб. егь.

А. Н. Гогәуа ирҿиамҭақәа иаадырԥшуеит XIX ашәышықәса инаркны (џьара-џьара абжьаратәи ашәышықәсақәа налаҵаны) ҳаамҭазынӡа аԥсуа жәлар рҭоурых афилософиа, ашәҟәыҩҩы ихаҭа иҭоурых-философиатә дунеихәаԥшышьа.

Аҧсуа литератураҿы атыҧ ду ааныркылеит, ХХ ашәышықәса аҩбатәи азбжазтәи амилаҭтә литература (хадарала апроза, ароман ажанр) ахаҿра зыҧсахыз аҩымҭақәа ируакхеит А. Н. Гогәуа ироман дуқәа «Аҽыкәаахеи» «Асдуи».

1966 шықәсазы ароман «Аҽыкәаахә» аҭыҵрала акыр иҳәаақәҵан 1950-тәи ашықәсқәа аҩбатәи рызбжа инаркны аҧсуа литература астильтә ҧшаарақәа; ишьақәырҕәҕәаан апсихологиатә проза алшарақәа, аперспектива змоу акакәны. Аҩымҭа аетаптә ҵакы аманы иҟалеит иара ашәҟәыҩҩы ирҿиаразгьы. Уи аҟны еизакын, инарҭбааны иаларҵәаан 1950-тәи ашықәсқәа инадыркны 1966 шықәсанӡа апрозаик исахьаркыратә ҧшаарақәа, иҧышәа. Ароман ишьақәнарҕәҕәаеит акритикцәа (Ш. Д. Инал-иҧа, В. Л. Аҵнариа, Ш. Хь. Салаҟаиа, А. А. Аншба, В. В. Дарсалиа, С. Л. Зыхәба уб. егь.) А. Н. Гогәуа заатәи иажәабжьқәеи иповестқәеи рзы ирызцәырҵхьаз агәаанагара: «ашәҟәыҩҩы апсихологиатә проза дазҟазоуп».

«Аҽыкәаахә» аҟны ашәҟәыҩҩы ихы иаирхәеит «аамҭа кьаҿк» иалагӡаны ахҭысқәа раарҧшра апринцип (принцип «сжатого» времени). Уаҟа ареалтә аамҭеи асахьаркыратә аамҭеи (художественное условное время) еиқәшәаӡом. Ареалтә аамҭа иаҵанакуеит ХХ ашәышықәса 30-тәи – 40-тәи ашықәсқәа, уи цәыргоуп афырхацәа ргәалашәарақәеи, рмонологқәеи, рыгәҭахәыцрақәеи, амшынҵеи рыла. Асахьаркыратә аамҭа иаҵанакуеит уахыки ҽнаки (ароман ахқәа рыхәбагьы рыҟны иарбоуп: «Ашьыжь», «Шьыбжьон», «Шьыбжьышьҭахь», «Ахәылҧаз инаркны...», «Ианша»). Уахыки ҽнаки рыла аҧсабараҿы имҩаҧысуа аҽыҧсахракәаагьы (зны лашахеит, аҧсҭазаара алашьцара ахатәеит, аҵыхәтәан шеит) иаадырҧшуеит аҭоурыхтә процесс аҷыдаракәа.

Ашәҟәыҩҩы исахьаркыратә ажәа зызкыҵәҟьоу ауаҩы иҭҵаароуп, адәахьтәи ахҭысқәа ракәӡам; избанзар ауаҩ иоуп изыхҟьо ауаажәларратә ҧсҭазаараҿы иҟало зегьы, аҭоурыхтә процессқәа мзызс ирымоу, рыгәҭаҿгьы игылоу. Ажәакала, автор аҧсҭазаара ашьаҭақәа дыргәылаҧшуеит, урҭ цәырганы изеиҧшраҵәҟьоу аҧхьаҩ иирбоит. Абри ахықәкы анагӡаразы А. Н. Гогәуа инарҭбааны ихы иаирхәоит еиуеиҧшым асахьаркыратә хархәагақәа, лымкаала асимволқәеи аметафоратә, аметафора-символикатә сахьақәеи (аҽыкәаахә; иҿышааӡа ашәыр зҿалоз, ҭагалан зыбҕьы ҟаҧшьхо ацаҵла; «акурсивтә» хьаҵрақәа быжьба – прозала иҩу асимволика-философиатә жәеинраалақәа ҳәа ззуҳәаша /ақәасабқәа, абаа ахаҳәқәа ирызку, Медеиа лхаҿсахьа ахьаарҧшу уб. егь./), убасгьы А. Н. Веселовски «апсихологиатә параллелизм» ҳәа зыӡбахә иҳәоз ахархәага (ауаҩы иҧсихологиатә ҭагылазаашьа аҧсабаратә цәырҵрақәа ирҿырҧшны аарҧшра).

«Аҽыкәаахә» символика-философиатә, психологиатә ҩымҭоуп. Уи ишьақәнарҕәҕәаоит аҧсуа литератураҿы 1960-тәи ашықәсқәа рзы аҧсахра дуқәа шыҟалаз, аҧсҭазаара сахьаркырала аарҧшразы аформа ҿыцқәа цәырҵуа ишалагаз.

Аҧсуа литератураҿы ароман дуқәа иреиуоу «Асду» аҟны автор ацҳа рыбжьеиҵоит, еимеидоит ҩ-аамҭак: асду ашықәси (1911 ш.) аҧсуаа аҵыхәтәантәи рыхҵәара ду («амҳаџьырра» ҳәа ззырҳәаз) ашықәсқәеи (хадарала 1877–1878 шықәсқәа). XIX ашәышықәса аҩбатәи азбжазы ажәлар ирхыргаз атрагедиа дуӡӡа аарҧшра алыршахеит афырхацәа аӡәырҩы ргәалашәарақәеи, аретроспекциақәеи, алирикатә хьаҵрақәеи рыбзоурала. Ҩ-аамҭак еимаздаз ацҳа уаҵәашҟагы ицоит, уимоу ажәытәӡатәи аамҭахьгы ухьанарҧшуеит. Аҩымҭаҿы асду ажәлар рыхдырраҿы ӡеышьақәзырҕәҕәаз хронотоптә концептуп; ҧсабаратә цәырҵрак ишамадоугьы, уи иаҵанакуа аамҭеи ақәыҧшылареи (пространство) рҳәаақәа ҭбаауп, афилософиатә хшыҩҵак дуқәа аҵаҵәахуп. (Хронотоптә категориаты иуҧылоит «амҩагьы», иаҳҳәап, Мзалеи иҩныҟа дызқәу, ихынҳәра амҩа — хадарала адилижанс дахьлалбааз аҭыҧ инаркны аҩнынӡа, Алма Анчаа иаҳҭынраҟнынӡа. Ари амҩаҿы аперсонаж игәҭахәыцрақәа, иибои иаҳауеии рыбзоурала аамҭеи ақәыҧшылареи рҿеимардоит, рҳәаақәа рыҿдырҭбааует, иааҧшуеит Мзалеи идунеихәаҧшра).

Аинтерес аҵоуп А. Гогәуа ихаҭа ароман-рапсодиа «Асду» азы иихәо игәаанагара: «Асду атәы, згьы реиҧш, саргьы акы еилыскаауа сҟалеижьҭеи исаҳауан. Убас ажәлар ирхамышҭуа иргәалашәоз ыҟан еиҭа — амҳаџьырра, ареволиуциа, аколлективизациа, 37-тәи ашықәс, иаҳхысыз аибашьра (1941–1945 шш. рзтәи. — В. Б.) уҳәа... Акәымзар, агәаҟра бааҧсы иҭазыргылаз амҳаџьырра, 37 шықәса, аибашьра мацара азакәӡам ауаа ианыргәалашәо изыҕызуа, иахьауажәраанӡагьы ахәра знымҵуа абиҧарақәа иахьагьы еиҵаҕәҕәа иҟазҵо. Иаҳҳәап, иара ареволиуциагьы, еснагь ишырыҩуаз, ишырҳәоз аиҧш, аџьажәларгьы "нагӡара ақәзааит ареволиуциа, ҳхы ҳақәиҭызтәыз, анасыҧ ҳгәыдзыжьлаз" ҳәа еиҧхыҳәҳәа иаҧымлаӡеит. Уи згәалашәан иҕызуаз дубарын, иархәыцуаз, иҵнарҟьоз, иххачча иҟанаҵоз... Аха, иџьоушьашаз, асду атәы ҳажәлар згьы рылымкаа ибзиан иргәалашәон, абзырӡы рымҳәо, иршәиуа, ма "шәы-шьханхыҵ" ҳәа рылахь рыџьымшь рӡатәуа исымбеит, исмаҳаит. Уи еснагь сазнархәыцлон. Аҵыхәтәан еилыскааит абри асду ҳажәлар рыҟазаараҿы даара акрызҵазкуаз аамҭак ишаҵанакыз, иара асду ахаҭагьы убасҟантәи рҭагылазаашьа, ргәалаҟазаашьа ишақәшәоз, ишацхрааз, ишҧышәараз. Асду аамҭала ажәлар — амҳаџьырра зхызгаз, акыршықәса ахара зду ҳәа ирҧхьаӡоз — асду аиҧш иҟаз астихиатә уадаҩра ианақәшәа, егьырҭ ргәаҟрақәа, измыргылоз, измыртәоз рыҧхыӡ бааҧсқәа ирылган аҧсабареи дареи еизыннажьит, наӡаӡатәи амч ду рхьысит. Уи асдугьы иаиааиртә, даргьы еиднакылартә, рхы еиҳа агәра рго иҟанаҵеит. Зынӡа ирымпыҵӡаарц акгьы згымыз Раҧхьаҟатәи рҧеиҧшгьы еиҭаарызцәыҵҧхеит». *(Аиаша шиашоу инхарц... (А. Н. Гогәуа дихцәажәоит С. /Виач./ Бигәаа] // Алашара. 1989. № 1. Ад. 133).* Иара абраҟа ашәҟәыҩҩы асду атема иацҵауа, аҩымҭа ажанр аҷыдарақәа дырзааҭгылоит: «Асду аамҭалагьы ус анаӡааӡараҿгьы ахатәы ҳәаақәа ҟанаҵеит, иаҵанакызгьы есҿнытәи рыцәгьа-рыбзиаҿы еиҳа еилнаргеит, убри инаҧшьны, згьы рыҟазшьа рхаҭарақәа, насгьы

ахҭысқәа зегьы ирылҧшуа иҟанаҵеит рабстракттә ҟазшьақәагьы, рабстракттә ҵаққәагьы. Убри аганахьала иугозар, ароман апритча ҟазшьа амоуп. Арапсодиа ҳәа иара ажанр аҿы иарбоугьы уи иацхраауеит ҳәа сгәы иаанагоит. Арапсодиа, ишдыру аиҧш, жәлар рмузыка амотивқәа рылаиҩу музыкатә ҧҵамҭоуп. Ара, ароман аҿы, амузыкатә мотивқәа рымацара ракәым, егьырҭ афольклортә жанр ссақәа рахьтәгьы ирацәаны иалоуп; Ахәрақәа, ахьаақәа, амжьыжькрақәа ашәа рықәҳәатәуп, ирыҭәҳәатәуп, асду рықәҳәатәуп, ирыдкәашалатәуп – ахьаақәа хыжьжьарц, агәаҟрақәа наскьарц, дырҩегьых аҧсҭазаара аҽаргәгәарц. Џьара-џьара даара сҽысшәон иара ашәацҳәара абжьы ажәабжьҳәара (повествование) зегьы исзахаҵозар ҳәа». *(Аиаша шиашоу инхарц... // Алашара. 1989. № 1. Ад. 133).*

Ароман «Асду», А. Гогәуа егьырҭ иҩымҭақәа реиҳаразак реиҧш, асахьаркыратә система иуадаҩзаны еилоуп. Уи ианыҧшуеит XX ашәышықәсазтәи амодернизм ихадоу ахырхарҭақәа руак – аклассикатә реализм абызшәеи астили реиҭарҿыцра (обновление) (махәҭа рацәала еиҿартәу ажәабжьҳәаратә структура, апсихологизм, афырхацәа рыгәҭахәыцрақәеи рыгәжәажәарақәеи, асахьаркыратә аамҭеи ареалтә аамҭеи реиқәымшәарақәа, асинхрониеи адиахрониеи реиҿыбаара, аретроспекциақәа). Ашәҟәыҩҩы изы акырза аҵанакуеит аперсонажцәа рдоуҳатә дунеи, рморалтә хаҿра, еиуеиҧшым аҭагылазаашьақәа (хадарала «амҳаџьырреи» асдуи раамҭазы) раан рхымҩаҧгашьа. Асду аан фырхацәак (Алма Анчаа, Умар реиҧш иҟоу) рыҧсҭазааратә принципқәа амцныха рфеит, ихыбгалеит; егьырҭ (Мзалеи, Мсоусҭ уб. егь.) рдунеихәаҧшра, рыуаҩра лыҧхала аҧышәаара иахысит, избан акәзар дара ажәлар рыгәхьаа рыгәхьаан, рыжәлар рлахьынҵа иазхәыцуан, уи аҧеиҧш лашазы рхы иеигзомызт, урҭ афырхацәа, ажәлар зны-зынла ирзеилымкаауазаргьы, ашәҟәыҩҩы истатиак аҟны ишиҳәаз еиҧш, «актәи аешелон» иаҵанакуан.

А. Гогәуа ирҿиамҭақәа реиҳарак, ианаҧҵазтәи аамҭа иадкыланы, амилаҭтә литературатә процесс иамаданы урыхәаҧшыр, амодернизм иаҵанакуеит уҳәартә иҟоуп. Аха алитературатә ҩымҭа дуқәа алитератураҭҵааҩцәеи афилософцәеи ирхәыцыз атерминқәа, иалыркааз ахырхарҭақәа рҳәаақәа рҭацалара шьаҭанкыла ииашам. А. Гогәуа иҩымҭақәа литературатә хырхарҭак иаҵанакуеит ҳәа ашьақәырҕәҕәаара гәаҕыуацәоуп; урҭ рпоетикаҿы иуҧылоит аклассикатә реализм атрадициақәа, асимволизм, амодернизм, аструктурализм убас егьырҭгьы релементқәа. Уи истиль аналитикатә ҟазшьа амоуп. Абраҟа исгәаласыршәар сҭахуп аурыс литератураҭҵааҩ ду, аҧсуа жәлар рҭоурыхи, ркультуреи, рлитературеи бзианы издыруаз Вадим Кожинов 1977 шықәсазы, Аҧсны аҭагылазаашьа аныцәгьаз, аҧсуаа ирызкны апериодикатә кьыҧхь аҟны џьара ҩымҭак анҵара аныуадаҩыз, ажурнал «Дружба народов» аҧшьбатәи аномер аҿы иикьыҧхьыз астатиа «Атрадициақәа иахьатәи рыҧсҭазаара» аҟны Алықьса Гогәуа ирҿиара иазкны ииҳәаз ажәақәа: Гогәуа «илшеит адунеитә проза ҿыцза аҟны иҟоу астильтә ҧшаарақәеи аҧсуа жәлар рмилаҭтә культура атрадициақәеи реимадара, реиҿыбаара».

Иуҳәар ҟалоит А. Н. Гогәуа ирҿиамҭақәа, илитературатә ҿыцарҧшьгарақәа апроза мацара акәым, апоезиагьы анырра арҭеит ҳәа.

Апроза арҿиаразы, уи асахьаркыратә ҩаӡара ашьҭыхразы акырӡа аҵанакуан апоезиаҿы зылшамҭақәа дууз Б. У. Шьынқәба апрозатә епикатә рҿиамҭақәа раҧҵара инапы ахьалеикыз. Еиуеиҧшым аамҭақәа рзы иара иҩит ажәабжьки, ажәабжьоуки (повестки), ҩ-романки, урҭ шьҭа классикатә рҿиамҭақәахеит; дара раҧхьаӡа акьыҧхь ахьырбаз ажурнал «Алашара» адаҟьақәа рыҟны ауп. Ашәҟәыҩҩы раҧхьатәи ипрозатә ҩымҭа ажәабжьоу (аповест) «Чанҭа дааит» анын 1969 шықәсазтәи «Алашара» 4-тәи аномер. Уи аҟны иааҧшит автор аҧсҭазаара инарҭбааны аарҧшра, афырхаҵа ихаҿсахьа, ипсихологиа инарҵауланы, ганрацәала рцәыргара, иуадаҩны еилоу ажәабжьҳәаратә структура ахархәара шилшоз. Аҩымҭаҿы иқәыргылан Аҧсуара алахьынҵа иамадоу азҵаарақәа. Афырхаҵа хада Чанҭа Чрыгба жәлар ртрадициатә культура ныҟәызго, уи аҧеиҧш иазхәыцуа уаҩуп; иара игәнигоит жәытәаахыс иабацәа еиқәырханы иааргоз ахәышҭаара уаҵәы иҿыцәаар ахьалшоз. Чанҭа иеиҧш иҟоу ракәымзар аҧсуаа милаҭк аҳасабала еиқәымхаргьы ауан.

Аҧсуа литература аҭоурых аҟны хҭыс дуны иҟалеит 1973–1974 шықәсқәа рзы Б. У. Шьынқәба иҭоурых-философиатә роман «Ацынҵәарах» акьыҧхьра (Алашара. 1973. № 12. 1974. №№ 1–8; хазы иҭыжьын 1974 шықәсазы). Аҩымҭаҿы раҧхьаӡакәны мчхара дула, инарҭбааны иқәыргылан XIX ашәышықәсазтәи Кавказтәи аибашьра апроблема, афилософиатә зҵаара дуқәа. Жәларык (аубыхцәа) рықәӡӡаара ашәҟәыҩҩы зеиҧшуаҩытәыҩсатә трагедиа дуӡӡаны дахәаҧшуеит. Ароман иаҳәоит адунеиҿ имҩаҧысуа аибашьрақәа, арыцҳарақәа, атрагедиақәа зегьы зыхҟьо ауаҩы игаӡареи, иҧсымҭәреи, имдырреи, идоуҳатә культура алаҟәреи шракәу. Уи убасгьы ишьақәнарґәґәоит ауаатәыҩса иахьауажәраанӡа изықәныҟәо уаҩра злам азакәан — «амчра змоу еснагь диашоуп» — ишзацәымцаз, аубыхцәа рлахьынҵа рлахьынҵахар шрылшо егьырҭ ажәларқәагьы (зхыҧхьаӡара рацәоугьы убрахь иналаҵаны). Зҭоурыхтә ҧышәа иазхәыцны, иҧсҿыхгоу алкаа ззыҟамҵо ажәлар лахьынҵа бзиа рҧеиҧшым. Ароман иқәнаргылаз азҵаарақәа иахьагьы ҧсра рықәӡам. Аҩымҭа абызшәақәа акыр рахь еиҭаган. Уи рхатәык аҳасабала ирыдыркылеит Нхыҵ-Кавказтәи ажәларқәа; избан акәзар ашәҟәыҩҩы илшеит урҭ рхьаа, рыгәҭыхақәа раарҧшра. Диашан В. Л. Аҵнариа абас аниҩуаз: «Б. Шьынқәба ироман “Ацынҵәарах” изаҟаразаалак акала уажәраанӡа ҳзышьцылахьаз аҩымҭақәа иузрыдкылом. Уи адаҟьақәа рҿы аҧхьаҩ ибараны дыҟам ашкәакәеи аиқәаҵәеи, агәырҩеи агәырґьареи ҳәа асахьақәеи ахҭысқәеи реиҭныҧсахлара… Аҩымҭа ахы инаркны аҵыхәанӡа лашара шәахәакгьы, аарлаҳәа акәзаргьы, изгәылымҧхо аҵх лашә ахажьуп… Аҩымҭаҿы иуҧылом угәаашьамх еиҵызхша, узырҿыхаша, узырччаша хҭыск, иуаҳауам гәырґьаҿҳәашак, иуаҳауа ҧсӡуп, шәаџьҳәароуп, ауааҧсыра злагылоу шьаарҵәыроуп, рыбла џьбарақәа ччаҧшьк рыцымшәо, лафк, самырҟәылк азы рыц еихымҧхьо излатәоу џьабароуп… “Ацынҵәа-

рах" — инеиҵыху ҭоурыхтә ҩымҭоуп. Уи аӡәи-ҩыџьеи ракәым, ҭаацәаки ҩ-ҭаацәараки ракәым, жәларак ирҭоурыхуп, урҭ рыхҵәа-хыԥсаара иаҭоурыхуп» *(Аԥнариа В. Аамҭеи арҿиамҭеи. Алитературатә-критикатә статиақәа. Аҟәа, 1989. Ад. 205–206, 229)*. «Ҳара иахьауажәраанӡа иҳамамызт ҳҭоурыхтә хәыцра, ҳмилаҭтә хдырра абасҟак иҳаразкшаз, ҳахҭыси, ҳазлаҟоуи, ҳԥеиԥши ҳархыԥшыланы, ҳахьынтәаауа, ҳахьыҟоу, ҳахьцаша баны, ҳхы ҳаилзыркаашаз аҩымҭа. Абасала уахәаԥшуазар, "Ацынҵәарах" — раԥхьаӡатәи аԥсыуа ҭоурыхтә романуп. Апроблема дуқәа ықәзыргыло аҩымҭақәа роуп алитература ду ҟазҵогьы, убарҭ ракәзоуп ахәыцра ҭбаақәа зхылҿиаауагьы» *(Аԥнариа В. Аамҭеи арҿиамҭеи. Алитературатә-критикатә статиақәа. Аҟәа, 1989. Ад. 229)*. Арҭ аҵыхәтәантәи ажәақәа А. Н. Гогәуа ирҿиамҭақәа ирзукыргьы ҟалоит.

Б. У. Шьынқәба аҩбатәи ироман «Ахаҳә еиҩса» актәи ашәҟәы кьыԥхьын 1982 шықәсазы ажурнал «Алашара» аҿы (№ №4–7), хазы иҭыҵит 1983 шықәсазы. Аҩбатәи ашәҟәы анын «Алашара» 1991 шықәсазтәи 6–8-тәи аномерқәа рыҟны. Ароман аҩшәҟәык еицны раԥхьаӡакәны икьыԥхьын 1998 шықәсазы иҭыҵыз ашәҟәыҩҩы «Иҩымҭақәа реизга» аԥшьбатәи атом аҟны, амала, аҭыжьыҩцәа атекст цқьа иазыҟарымҵеит, агхақәеи аилагарақәеи маҷымкәан иаман. Арҿиамҭа автобиографиатә ҟазшьа шамоу шьақәнарӷәӷәоит ажәабжьҳәаҩ хада, ахҭысқәа шаҳаҭс ирымоу Лаган ихаҿсахьа, уи аҩымҭа асахьаркыратә иаша (художественная правда) арӷәӷәоит. Ароман аҟны иаарԥшуп 20–30-тәи ашықәсқәа рзы ажәлар рҭагылазаашьа, амилаҭтә культура аҷыдарақәа, Аԥсуара алахьынҵа; ицәыргоуп аетнософиатә проблемақәа; автор иаԥиҵеит аԥсуаа рҭоурых-етнографиатә портрет. Ашәҟәыҩҩы баҩхатәра дула ихы иаирхәеит афольклортәи аетнографиатәи материалқәа; урҭ ароман асахьаркыратә система ӷәӷәала иаларсуп, зны-зынлагьы аҵакы рацәа змоу символтә сахьақәаны ицәырҵуеит дара (иаҳҳәап, Абрыскьыл, Ахаҳә еиҩса, Сасрыҟәа, ахәышҭаара уб. егь.). Абарҭ зегьы ароман «Ахаҳә еиҩса» асахьаркыратә ҩаӡара шьҭырхуеит, аҵакы дырӷәӷәоит.

Ажәаакала, аԥсуа литература зыӡбахә ҳамоу аамҭазы аҿиара, уи аихьӡарақәа, асахьаркыратә хәыцшьеи апоетикеи рыҟны имҩаԥысуаз аҽыԥсахрақәа (ареформа) ртәы анаҳҳәо, раԥхьаӡагьы инаргыланы ирзааҭгылатәуп Б. У. Шьынқәбеи А. Н. Гогәуеи рҩымҭақәа. Урҭ ароль ду нарыгӡеит ажәабжьи, ажәабжьоуи (аповести), аромани ржанртә хкқәа, ржанртә формақәа (асоциал-психологиатә, аҭоурых-психологиатә, аҭоурых-философиатә рҿиамҭақәа) рырҿиараҿы. Ашәҟәыҩҩцәа 60-тәи ашықәсқәа ралагамҭа инаркны иаԥырҵаз апрозатә ҩымҭақәа анырра арҭеит апоезиагьы. Ажәабжьқәеи, ажәабжьоуқәеи, ароманқәеи апоетцәа рыҩнуҵҟатәи ахақәиҭра дырӷәӷәон, иднарбон алитература еиуеиԥшым ахырхарҭақәа рыла иҿиар шалшоз, аԥсҭазаара сахьаркырала аарԥшышьақәа шырацәоу, акырӡа шрыҵаркуа апоетикатә хархәагақәа (аметафорақәа, асимволтә хаҿсахьақәа, апараллелизмқәа уҳәа уб. егь), аидеологиатә цензуреи ақырҭуа цензуреи аҳра аныруаз ззин ыҟамызт атемақәа рзааҭгылара алзыршоз.

Апрозаҿы имҩаԥысуаз аиҭакрақәа рныԥшуан А. К. Џьениеи, Џь. Б. Аҳәбеи, В. Џь. Амаршьани, М. И. Миқаиеи, Шь. М. Аҵьынџьали, Ш. А. Ҷкадуеи ражәабжьқәеи, ражәабжьоуқәеи, рроманқәеи жәпакы.

Иахьа зырҿиара рацәак иҭҵаам А. К. Џьениа иҩымҭақәа ирныԥшит ашәҟәыҩҩы исахьаркыратә хәыцшьа, идунеихәаԥшышьа адинамика. Уи заатәи иажәабжьқәеи иповестқәеи (ажурнал «Алашареи», ишәҟәқәа «Сышьха қыҭеи» /1960/ «Ақалақь иаҵәеи» /1964/ ирныз) акыр аԥсыҽрақәа шырныԥшуазгы, иубон автор ауаҩы хаҭалатәи ипсихологиа, иҩнуҵҟатәи адунеи, иуадаҩны еилоу аԥсҭазаара асоциалтәи аԥсабаратәи ганқәа раарԥшра иҽазишәо дшалагаз. Ашәҟәыҩҩы лымкаала ахшыҩзышьҭра риҭон еиуеиԥшым аҭоурыхтә, асоциалтә ҭагылазаашьақәа рыҟны ауаҩы ихымҩаԥгашьа амотивқәа, ашьаҭақәа, амзызқәа, Аԥсуара амчхара, алахьынҵа; иаҩижьуамызт ауаҩы иԥсыҽрақәагьы, ԥсабарала анцәа ицишаз афизиологиатә инстинктқәагьы, аҟазшьақәагьы; џьара-џьара апсихоанализ ашьаҭаркҩы З. Фреид итеориа дықәныҟәома уҳәартә иҟан (ари ас шакәу шьақәирӷәӷәеит А. К. Џьениа ихаҭа 80-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭазы арҭ аҵәаҳәақәа равтори иареи реицәажәарақәа руак аан). Апрозаик ирҿиараҿы асахьаркыратә ҩаӡара шьҭыҵуа, апсихологизм аҽарӷәӷәо ишалагаз шьақәнарӷәӷәоит ахԥатәи ишәҟәы «Ашәҭқәа кәаҳатәым» (1967), еиҳараӡак уи ианыз ажәабжь «Аҵьра амца ацроуп» (уаанӡа уи кьыԥхьын 1965 шықәсазы ажурнал «Алашара» № 2 аҟны). Ажәабжь афырхацәа Наҳари Наиреи рхаҿсахьақәа рыла еиҿаргылоуп акультуреи акультурадареи, аиашеи ахәахәеи, Аԥсуареи ауаҩы длазырҟәуа аԥсыҽрақәеи ауашәшәаырракәеи. Даԥсыуа хаҵаҵәҟьоуп ҳәа ззуҳәаша Наҳар Наира лыԥшӡареи лымаҭ-бзи дхырхуеит, аха ашьҭахь уи лгәымхара еиликаауеит, даҽазны агха ихьрым ҳәа агәаанагара иоуеит аԥхьаҩгьы. Асимволтә ҵакы амоуп абылра иаҿу аҵьрагьы (аԥсуаа аҵь иԥшьоу ҵланы иахәаԥшуан). Ҵабыргуп, аҵьра уаанӡа ишыҟаз еиԥш иаанхом, аха аҵлақәа рдацқәа хымԥада еиқәхоит.

Шықәсқәак рышьҭахь А. К. Џьениа иҭижьуеит 1941–1945 шықәсқәа рзтәи Аҵьынџьтәылатә еибашьра Дуӡӡа иазкыз раԥхьатәи ироман «Абна амаӡа» (1971). Уи асиужет шьаҭас иамоуп документла, аибашьра иалахәыз ауаа ргәалашәарақәа рыла ишьақәырӷәӷәоу аԥсҭазаараҿы иҟаҵәҟьаз, Белоруссиа абнаршәырақәа рыҟны имҩаԥысуаз ахҭысқәа. Афашистцәа хаҵәнымырха ирҿагыланы иқәԥо апартизанцәа ргәыԥ напхгара аиҭоит аԥсуа еибашьҩы Даҭикәа Зыхәба. 70-тәи ашықәсқәа ралагамҭазынӡа Аҵьынџьтәылатә еибашьра Дуӡӡа иазкны икьыԥхьыз ажәабжьқәеи, аповестқәеи, ажәеинраалақәеи, апоемақәеи маҷӡам аԥсуа литератураҿы. Аха «Абна амаӡа» аибашьра иазкны ароман ажанр ала иҩу раԥхьатәи ҩымҭоуп. Асовет Еидгылаҿы егьырҭ амилаҭтә литературақәа (аурыс, абелорус, аукраин уб. егь.) рыҟны ари атемала иаԥҵаз апрозатә ҩымҭақәа ирыдкыланы уахәаԥшуазар, ҳәарада, А. К. Џьениа ирҿиамҭа зларылукаа-ша маҷуп. Асахьаркыратә ҩаӡара аганахьала еиҳагьы аинтерес рыҵазар ҟалап еиуеиԥшым ашықәсқәа рзы ажурнал «Алашара» аҿы икьыԥхьыз

иповестқәа: «Аӡы аҧсра» (1975. № 10), «Ахацәа рашәа» (1977. № 10), «Агәнаҳа уаҵамлан, сашьа» (1982. №№ 10, № 11), «Анцәа игәы нурхар – Аҧсцәааҳа инапы уаниҵоит» (1990. №№ 3, № 4); ироманқәа: «Ацәаҟәа аабатәи аҧштәы» (ароман ахқәак; 1974. № 12. 1975. № 1; хазы иҭыжьын 1976 шықәсазы), «Анмираҳ – ащыцьа рынцәаахәы» (1986. №№ 10–12; хазы иҭыжьын 1986 шықәсазы; аиҭаҭыжьра – 1990 ш.). Рыӡбахә ҳәатәуп А. К. Џьениа иажәабжьқәеи иповестқәеи реизгақәа: «Аӡы аҧсра» (1977), «Иалкаау» (1980), «Агәнаҳа уаҵамлан, сашьа» (1982).

Араҟа иарбоу ащымҭақәа жәпакы рыҟны ахҭысқәа мщаҧысуеит 30–40-тәи ашықәсқәа рзы, даеакала иуҳәозар, арепрессиақәеи, Аҵьынцьтәылатә еибашьра Дуӡӡеи, уи ашьҭахь атәыла аиҭашьақәыргылареи анымщаҧысуаз аамҭазы. Аха ашәҟәыщщы иеадицалом трагедиала иҭәыз урҭ ашықәсқәа раантәи аҭоурыхтә хҭысқәа алитератураҿы итрадициахаз аобиективтә епикатә жәабжьҳәарала ацәыргара. Егьа ус иҟазаргьы, арҿиамҭақәа рыҟны цәаҳәақәак, сахьақәак рыла аамҭа ацәаара убо иҟаиҵоит автор, афырхацәа рыҧсҭазаара, рыпсихологиа аҷыдарақәа, рхымщаҧгашьа амзызқәа змадаз аепоха аҧхьащ иеилыркааразы. Избан акәзар аамҭагьы ашьҭақәа ннажьуан ауащы иҧсҭаазаараҿы, акыргьы иҳәаақәнаҵон уи илахьынҵа. Апрозаик хықәкыс имаз афырхацәа рыпсихологиа, рдоуҳатә дунеи, рҟазшьаҷыдақәа, Аҧсуара ишазыҟоу, иара уи Аҧсуара еиуеиҧшым аамҭақәа рзы ажәлар рыҧсҭазаараҿы ҭыҧс иаанакылоз раарҧшра акәын. Аперсонажцәа реизыҟазаашьақәеи, рхәыцрақәеи, рыбзазашьеи ирныҧшуан аамҭа аҷыдарақәагьы. Ашәҟәыщщы лымкаала игәцаракны иаҧиҵон аҳәса рхаҿсахьақәа, дацклаҧшны ицәыригон хаҵеи ҧҳәыси еимаздоз, ма еицрызгоз, еиҿазыргылоз амзызқәа; иқәиргылон аҧсахра азҵаарагьы (иаҳҳәап, «Ахацәа рашәа» афырхацәа Саиди Симеи рлахьынҵа).

Аибашьра аамҭа иазку ароман «Ацәаҟәа аабатәи аҧштәы» аҟны ахҭысқәа ахьымщаҧысуа афронт аҿы акәӡам, уи иацәыхароу ақыҭаҿы ауп. Ашықәс уадащқәа раан згәы еицҳафыруаз ахацәа (Ксас иеиҧш иҟаз) еибашьра ицеит, аха еиуеиҧшым аҿыцгақәа ҧшааны ақыҭаҿы инхаз ҵьоукы-ҵьоукы, уаанӡа ажәлар рыҟны пату зқәымыз (Мураҭ Аӡлиа, Дикран уб. егь), ирҧырхагахаша аӡәгьы данырымба, рхы иааҭашәо зегь ҟарҵо иалагеит. Урҭ дырҿагылеит данырхә ашьҭахь ақыҭахь ихынҳәыз Ксас. Арҿиамҭаҿы автор иеазишәеит еиуеиҧшым ауаа рыпсихологиа аарҧшра.

А. К. Џьениа ироманқәа ирылукааратәы иҟоуп «Анмираҳ – ащыцьа рынцәаахәы». Аҧсуа литература зегь аҟны уи еиҧш иҟоу аепикатә щымҭа дуқәа шамаха иуҧылаӡом. Аҧсҭазаара аарҧшышьақәа рыла араҟа ашәҟәыщщы А. Н. Гогәуа дахьизааигәоу рацәазар ҟалап. Арҿиамҭаҿы ахҭысқәа мщаҧысуеит аколнхарақәа реиҿкаара ианаҿызи арепрессиақәа анымщаҧысуази ашықәсқәа рзы. Амала, автор изы уи аҭоурыхтә аамҭа фонуп, ихадоу ауащ иоуп. Уи щнуҵҟала еснагь деимдырххоит абзиеи ацәгьеи, иҧсабаратә цәащеи (инстинкты) ажәлар ашәышықәсақәа иргәылганы иааргоз Аҧсуареи. Аҭагылазаашьа уадащқәа раан

арҭ аҷыдаракәа еиуеиҧшымкәа рхы цәырыргон; зны-зынла ауаѡы ихымѡаҧгашьа ҳәаакәырҵон ицәаныррақәа, ихьаҵуан амилаҭ ахаҿра змырӡуа адоуҳатәи аетикатәи шьаҭақәа. Аѡымҭа афырхацәа ганкы мацарала иҵоуроуи иҵоурами, аҧсҭазаара ҿыц иазықәҧои уи иаҿагылоу акласстә ґацәеи ҳәа реихшара уадаѡуп. Аклассикатә реализм апринципқәа ирықәныҟәо ашәҟәыѡѡы иперсонажцәа аидеализациа рзиуӡом, уи иҽазишәеит аҧсҭазаара шыҟаҵәҟьоу ааргҧшра, апсихоанализ инаҭоз алшаракәагы гәыгәҭаижьуамызт иара. Автор ихықәкы зеиҧшраз ала, ихы иаирхәар акәын махәҭа рацәала еилоу ажәабжьҳәаратә структура. Асиужет еиҧымҟьауа иҿиаӡом; лассы-лассы иуҧылоит афырхацәа рмонологқәеи рдиалогқәеи; автор-ажәабжьҳәаѡ иакәзар, уи дцәырҵцыҧхьаӡа иҽазишәоит ахҭысқәа рҵакы аҳәаақәҵара. Асимволтә ҵакы амоуп ароман ахьыӡгьы — «Анмираҳ — ѡыцьа рынцәахәы»; автор иҳәар иҭахуп: ауаѡы ҧсабарала анцәа ицишаз ацәаныррақәа аҭыҧ дуӡӡа ааныркылоит уи иҧсҭазаараҿы, урҭ мап рыцәкрагьы уадаѡуп. Иуҳәар ҟалоит, Анмираҳ ихҟьаны аӡәы иҧсҭазаара трагедиала иҿахҵәеит, даҽаӡәы ишиҭахыз еиҧш деиқәымшәеит, ахҧатәи — аҭыҧҳа — амш лыларгеит, уи иахҟьаны лыҧсҭазаара уашәшәырахеит, даҽа мѡак ала ицеит; егьырҭ — бзиа еибабоз арҧыси аҧҳәызбеи аҭаацәара рзаҧымҵеит (ҿырҧштәыс иааугар ҟалоит Херсони, уи иаҳәшьа Хьымеи, Аслан Ладариеи, Аншьеи рхаҿсахьақәа). Иџьоушьаратәы иҟоуп, иаххәап, Хьыма лхаҿсахьа; уи Баҭал Канкаа амш лылаигеит. Аха уи зхароу Баҭал имацара иакәушь?.. Хьыма лхаҭагьы илхароу рацәоуп, лцәаныррақәа лиааит аҭыҧҳа, усҟан лаҧсуарагьы лхашҭит лара. Араҟа лабҿаба иубоит атрадициатә (аконсервативтә) дунеихәаҧшреи аҧсҭазаара ҿыц аидеиақәеи реиҿагылара. Аҧсуаа иахьауажәраанӡа еиқәырханы иааргаз акультуратәи аетикатәи традициақәа мап рыцәкра ажәлар бзиарахь икылнагом; акәты ашьыга ашьапхыц иҵнахуеит ҳәа, урҭ риаӡӡаара иазҳәаахар ҟалоит иара. Егьа ус иҟазаргьы, А. К. Џьениа ироман «Анмираҳ — ѡыџьа рынцәахәи» егьырҭ ипсихологиатә жәабжьқәеи иажәабжьоуқәеи (иповестқәеи) жәпаки рыла иҳәар иҭахуп: аҧсабара азакәанқәа ҧсра рықәӡам, ауаѡы иҧсабаратә шьаҭақәагьы, аҭоурыхтә ҭагылазаашьақәа егьа рҽырыҧсахыргьы, џьаргьы ицаӡом. Азқьышықәсақәа рыла адунеи аҿы ицәырҵхьеит, еилаҳахьеит аҳәынҭқаррақәа маҷымкәан, рҽеиҭнырҧсахлахьеит ауаажәларра-политикатә шьақәгылазаашьақәа (аформациақәа), аха ишыҟац иҟоуп Аиреи Аҧсреи, Абзиабареи Ацәымґреи.

Ажәабжьи, ажәабжьоуи (аповести), аромани ржанрқәа рырҿиараҿы илшамҭақәа маҷым Џь. Б. Аҳәба. Уи иҭижьыз ашәҟәқәа иреиуоуп: «Аибашьра еилгахьан. Аповест, ажәабжьқәа, адрама» (1968), «Ашьхақәа рылҧха. Ажәабжьқәа, адрама» (1971), «Ҿамѡак ажәѡан. (Аповестқәеи ажәабжьқәеи)» (1973), «Ахәшҭаара. Аповестқәа. Ажәабжьқәа. Адрама» (1980), «Ахынҳәра. Ажәабжьқәа, аповестқәа, адрамақәа» (1987), «Амѡасѡы. Ароман. аповест, ажәабжьқәа» (1988), «Асқьала. Ароман» актәи ашәҟәы (1979), «Асқьала. Ароман (аѡбатәи ашәҟәы, ажәабжьқәа, адрама) (1983),

«Асқьала. Ароман: Ҩ-шәҟәыкны» (1984). Иҩымҭақәа реиҳарак кьыԥхьын ажурнал «Алашара» аҿы. Ашәҟәыҩҩы ирҿиамҭақәа ирылукаар ҟалоит ажәабжьқәа: «Бзоу», «Ҭуҕан», «Аибашьра еилгахьан»; ажәабжьоуқәа «Асас», «Ақәыџьма-ҟьала ахынҳәра» уб. егь.

Ажәабжь «Ҭуҕан» аҟны иаарԥшуп ашәарыцаҩ Кьасоу инапы иаиршьцылаз абга Ҭуҕан алахьынҵа. Аԥсабара иалкәкәааны иаагаз абга алақәа ирыцәтәымны ишыҟаз иаанхеит; абгақәа ракәзар, урҭ уи ԥсахҩык аҳасабала иахәаԥшуан. В. Л. Аҵнариа игәаанагарала, аҩымҭаҿы «иқәгылоуп акрызҵазкуа азҵаара. Рыуа иарбан аиааира зтәу: аԥсабаратә мчы акәу, ауаҩратә ҟазшьақәа ракәу? Абга Ҭуҕан ауаҩы иааӡеит, ашьҭахь, абнахь иара ашьа злоу абгақәа рахь ихынҳәуеит, иҭадырхаргьы ҟалоит, аха ауаҩы уи иалеиҵеит иара игәы иахылҵуа агәыблра: уи ауп Ҭуҕан абнахь ианцагьы агыгшәыгра иалганы “иуаҩызтәыз” Кьасоу инышәынҭрахь изаа» *(Аҵнариа В. Аамҭеи арҿиамҭеи. Алитературатә-критикатә статиақәа. Аҟәа, 1989. Ад. 377).* Акритик иара убасгьы иазгәеиҭон ажәабжь реалисттә рҿиамҭоуп ҳәа аҳәара шыуадаҩу, уи аромантикатә цәа шахоу, жанрла иара абаллада ма алегенда ишазааигәоу. Ашәҟәыҩҩы арҿиамҭаҿы иқәиргылаз азҵаарақәа иреиуоуп ауаҩи аԥсабареи реизыҟазаашьа. Ашьҭахь уи инарҭбааны ицәырган Џь. Б. Аҳәба иреиҕьу иҩымҭақәа ируаку аповест «Ақәыџьма-ҟьала ахынҳәра» аҟны. Ашәҟәыҩҩы рҿиарала ихы иаирхәеит ақәыџьма ахаҿсахьа (еиҳарак ауаҩы иҩызаны, ицхырааҩны) ахьаарԥшу аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа (Нарҭ Сасрыҟәа иҭахара иазку аҳәамҭа уб. егь.), убасгьы аԥстәқәа рхаҿсахьақәа раԥҵараҿы адунеитә литератураҿы ишьақәгылаз атрадициақәа. Ақәыџьма-ҟьала аҭаацәара рлахьынҵа угәаланаршәоит Ч. Т. Аитматов ироман «Плаха» (1986) аперсонажқәа — ақәыџьмақәа Акбареи Ташчаинари рлахьынҵа. Амала, иазгәаҭатәуп, Џь. Б. Аҳәба иповест шкьыԥхьыз 1978 шықәсазы «Алашара» ахԥатәи аномер аҿы, Ч. Т. Аитматов иҩымҭа ҭыжьын аашықәса рышьҭахь. Убри аҟнытә араҟа ашәҟәыҩҩцәа реинырра атәы алацәажәара иаԥсам, аиԥшрақәа лабҿаба ишубогьы. Агипербола абзоурала ақәыџьмақәеи ауааи рконфликт зда царҭа амам аԥықә аҿынӡа инеиуеит. Уи иаҳәо акоуп: ауаҩи аԥсабареи реизыҟазаашьа иҵоурам аҟазшьа аанахәо иалагеит. Аԥсабара зцәажәом, аҿы шәааҳауп, ауаа уи иарҭо ааха ду азы иаахтны аҭак ажәак азҳәо иҟам, аха ҿымҭ рыцҳашьарада ашьа аур алшоит.

Џь. Б. Аҳәба раԥхьатәи ироман «Асқьала» иаанарԥшуеит Аџьынџьтәылатә еибашьра Дуӡӡа ашьҭахь аԥсуа қыҭаҿы имҩаԥысуаз аиҭакрақәа. Аҩбатәи ироман «Амҩасҩы» (Алашара. 1986. №№ 3–5) аҟны асахьаркыратә аамҭа (художественное условное время) иаҵанакуеит 60-тәи ашықәсқәа, ареалтә аамҭа — 30–50-тәи ашықәсқәа. Аамҭа аҳәаақәа рырҭбаара зыбзоуроу Алиас Ҟәланба имшынҵақәа роуп (уи аформа инарҭбааны ахархәара аман «Аҽыкәаҳаи» «Ацынҵәарахи» рыҟны); урҭ иаадырԥшуеит Сталини Бериеи рхаан ажәлар ирхыргаз агәаҟрақәа, арепрессиақәа, ацәгьаҳәаацәа ирыхҟьаны иштархаз акгьы зхараӡамыз ауаа. Ари атема аԥсуа литературазы зынӡа иҿыцӡамызт (иаҳгәалаҳаршәап

А. Н. Гогәуа ироман «Аҽыкәаҳа», Шь. Л. Ҵәыџьба иажәеинраалақәак), аха лассы-лассы ашәҟәыҩҩцәа уи иазхьаԥшуа иҟамызт. Ароман аҟны ирзааҭгылоуп ауаҩреи ауаҩымреи, аламыси аламысдареи, аиашеи амци рпроблемақәа. Автор ифырхацәа рыгәҭаны гхак ҟазымҵо рыԥшаара уадаҩуп, ус дыҟоуп афырхаҵа хада Алиасгьы. Аха Самсон иеиԥш иҟоу ауаа — ишьтәқәоу иреиуоп.

Хыхь зызбахә ҳәоу аҩымҭақәа шаҳаҭра шыруа ала, ашәҟәыҩҩцәа рыҿиамҭақәа жәпакы рыҟны ахшыҩзышьҭра ду рыҭан ииасхьоу аҭоурыхтә аамҭақәа, еиҳаразак XIX ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа актәи рызбжеи 1877–1878 шықәсқәеи, убасгьы 30-40-тәи ашықәсқәа (арепрессиақәа раамҭа, Аҧьынџьтәылатә еибашьра Дуззеи уи ашьҭахьтәи аиҭашьақәыргылареи рышықәсқәа). Лымкаала урҭ аҩымҭақәа рҿоуп апроза аихьзарақәа ахьааԥшыз.

«37-тәи» ашықәс (аԥсуааи Асовет Еидгыла егьырҭ ажәларқәа жәпаки ари ацифра анырҳәо, зызбахә рымоу арепрессиақәа анымҩаԥысуазтәи ашықәсқәа зегьы роуп) иазкыз асахьаркыратә ҩымҭақәеи апублицистикатә статиақәеи мачымкәа иаԥҵан 80-тәи ашықәсқәа рҽеиҩшамҭа инаркны, асоветтә идеологиа акыр ианыԥсыҽха аамҭазы. Б. У. Шьынқәба ҳаззааҭгылахьоу ироман «Ахаҳә еиҩса» аҩбатәи ашәҟәы ҭижьаанза икьыԥхьит ажәабжь «Аҭакәажә Расидац» (Алашара. 1988. № 5). 1989 шықәсазтәи «Алашара» №№ 10–12 ирнын Шь. М. Аҧьынџьал ироман «Аҳәа зыҟәну аҧьныш» актәи ашәҟәы (хазы иҭыжьын иара убри ашықәс азы; аҩбатәи ашәҟәы — Аԥсны Аҧьынџьтәылатә еибашьра ашьҭахь, уи анапылаҩыра рыблит ақырҭуа мпыҵахалаҩцәа Аҟәа иахаԥаны ианыҟаз, аха ашәҟәыҩҩы илшеит уи ҽыц аҩра). Иазгәааҭатәуп, Шь. М. Аҧьынџьал «37-тәи» ашықәс амотивқәа шалеигалахьаз раԥхьатәи ироман «Ашәахсҭаҿы» (актәи ашәҟәы ҭыҵит — 1964 ш., аҩбатәи — 1973 ш.). Арепрессиақәа ҕәҕәала ианыԥшит афырхаҵа хадацәа ируазәку Алхас илахьынҵа; уи даныхәыҷыз харада ахара нарыдҵан ирзын иаби иабдуи, «ажәлар раҕа» иҷкәын ҳәа ахьыз инаихылазгьы иԥсҭазаара ҽанаҟәеит, ацәгьоуҩы имҩагьы алихит, аха аҵыхәтәан аусзбаҩ Ражден ицхыраарала иара аиаша-мҩа данылоит. Араҟа, ҳәарада, ахархәара амоуп асоциалисттә реализм алитератураҿы аҭыԥ ду змаз, иагьтрадициахаз ауаҩы иеиҭеира амотив (мотив перерождения человека). «Ашәахсҭа» афабула аҿиашьала дедективтә ҩымҭоуп (аԥсуа литератураҿы адедективтә елементқәа иахьауажәраанзагьы ҭыԥ дук ааныркылом), афырхацәа рхаҿсахьақәа раарԥшышьала психологиатә романуп; ажәакала, уи дедектив-психологиатә рҿиамҭоуп.

Ароман «Аҳәа зыҟәну аҧьныш» аҟны инарҭбааны сахьаркырала, џьара-џьара публицистикатә ажәа ҵарыла иаарԥшуп арепрессиақәа рышықәсқәа раан аԥсуа жәлар ирхыргаз агәаҟра дуқәа. Арҿиамҭа ҩуп аҭоурыхтә документқәа рышьаҭала. Афырхаҵа хада Наҳар Абыхәба ихаҿсахьала ицәыргоуп акгьы зхаразамкәа абахҭа иҭашәаз ауаа иашақәа рлахьынҵа. Иалкааны иаԥҵоуп ажәлар рԥеиԥш змардаз, зыгәра ргоз

рҧыза, аха аҧсуаа раға ду Бериа иҭаирхаз Нестор Лакоба ихаҿсахьа. Абахҭаҿы цәгьаҧсышьа лыҭан уи иҧшәмаҧҳәыс Сариагьы. Арҿиамҭаҿы арепрессиақәа ргеографиа ырҭбааауп. Аҟарач Џьабраил ихаҿсахьала иаарҧшуп Нхыҵ-Кавказ имҩаҧысуаз атрагедиатә хҭысқәа – аҟарачқәа, ачеченцәа, аингушцәа рыҧсадгьыл иқәцаны Абжьаратәи Азиахь рхырҵәара. Аҵьынҵьтәылатә еибашьра Дуӡӡа иалахәыз Џьабраил иҧсадгьылахь даныхынҳә, ижәлар уа имбеит, аҵыхәтәан иаргьы Хариузовка днанагоит, абраҟоуп иареи Наҳари ахьеиқәшәо. Автор ажәа џьбарала рсахьа ҭихуеит «аҳәа зыҟәну аҵьнышцәа» – Сталини, Бериеи, Пачулиеи. Аха агәнаҳа ҟазҵо хара дызцом, ажәлар рҳақгьы хара ирызгом дара, аиашагьы хымҧада аиааира агоит – абри ахшыҩҵак агәылсуеит ароман ахы инаркны аҵыхәанӡа.

Хыхь иззаҭгылоу атема инамаданы аӡбахә ҳәатәуп аҧсуа литератураҿы илагаламҭа бзианы иҟалаз даҽа епикатә ҩымҭа дук. 1991 шықәсазы ажурнал «Алашара» 4–6-тәи аномерқәа рыҟны раҧхьаӡакәны икьыҧхьын М. И. Миқаиа ироман «Ахҟа» актәи ахәҭа; аҩбатәи ахәҭа анылеит иара абри ажурнал Аҧсны жәлар Рҵьынҵьтәылатә еибашьра ашьҭахь (1999. № 2; 2000. № 4; 2001. № 1). Аҩымҭа (актәи ахәҭа мацара акәзаргьы) ҳазлацәажәо апериод анҵәамҭазы аҧхьаҩ иахь ишцәырҵыз ала, ажәак-ҩажәак аххәаазар ахәҭоуп. Ароман узлахнахуа рацәоуп, урҭ иреиуоуп иара зызку аамҭа еиқәаҵәақәа раарҧшышьақәа, абызшәа, уи меигӡарахда иагәылоу, аҧсуаҭҵаараӡгьы акырӡа зҵазкуа афольклортәи аетнографиатәи аматериалқәа уб. егь. Ашәҟәыҩҩы ихатә рҿиаратә мҩа амаӡақәа ахьааиртуа истатиак аҟны апроза ду ахь ишьаҿа шеихигази «Ахҟеи» дрылацәажәо абас иҩуеит: «Ааигәа аҧхьаҩцәа ирыдызгалаз, инеиҵыху апрозатә ҩымҭа, шықәсқәак рышьҭахь, нап асыркуеит ҳәа сыҧхыӡ иалашәаргьы ихасҵомызт. Ихасҵомызт, сыгәгьы иҭамшәацызт, избанзар, саагылазаргьы, цәгьа изҩы, бзиа изҩы, ажәеинраалақәа ракәын снапы злакыз... Иҵабыргуп, иналаршә-ҩаларшәны акәзаргьы, ажәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа ирылхыз ажәабжь кьаҿқәа скьыҧхьлон. Убырҭ ажәабжь кьаҿқәа еидызкыло “Аҧслымӡ шаха” [1975 шықәсазы. – В. Б.] захьӡу шәҟәы хәыҷыкгьы ҭсыжьхьан. Аха, зегьакоуп, апоезиа аҳәаақәа сара сзыҳәан иҭшәахо, сыҽсызҭамыгӡо салагеит. Игәҩарамкәа избарҭахеит, сбызшәа аиҿыхырҭақәа зегьы харҭәааны сажәеинраалақәа рҿы ишсызцәырымгаз. Абызшәа ацәыргара адагьы, исызҭымхуа сгәаҵа иҭахеит, сара сахьиз, схәыҷреи сажәеи рымҩахәасҭақәа ахьеиҧылаз Тур ихәы иқәнакааз аҧеамбарцәа рбызшәа абеиара, аҧшӡара. Иаазымҩыр ҧсыхәаажәла смоуа сҟалеит усҟантәи сқыҭа аҧсҭазаара уаҕеимшхара атәы. Сгәы исызҭамшьит 37-тәи ашықәсқәа раан сқыҭауаа зҭагылаз агәаҟра атәы. Исҳәар акәхеит, Кәтол ақыҭа ихырҵәаны иааргоз гыртәылаа рыуаажәлар рҭоурых... Абарҭ роуп сроман “Ахҟа” цәырымҵыр ада ҟазшьа замоуз... Ароман ахы инаркны аиқәҳәаларҭа аҟынӡа иагәылсуа афырхаҵа хада Ҳараз Мқанба – саб иоуп. Ҳараз (Ирод Мқаиа) иқәыҧшра инаркны, иҧсҭазаара аҵыхәтәантәи амш аҟынӡа ихигаз агәаҟрақәа зегьы иаша

ҩацоуп… Ҭемразгьы дыпрототипуп, абжьарак, инахәашьым-иаахәашьым, сабду хаҭаҵәҟьа иоуп… Аҩымҭа афырхацәа хадақәа иреиуоу Мысагьы, ус хҭыс харҭәаагас, хыҭҳәаала иҟаҵоу хаҿсахьаӡам… Ароман ахыҵхырҭа инаркны анҵәамҭа аҟынӡа, ахҭысқәа зегьы гҧызас ирымоу, имҩақәызҵо, шәаџьҳәаҩысгьы, гәырҕьаӡ еиҭаҳәаҩысгьы, аацҳаҩысгьы, нацҳәаҩысгьы саби, сареи, абжьы маӡеи ҳауп. Иара Адгәыр ҳәа аҩымҭаҿы гәырҩеи-гәаҟреи ирылагылолу, зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу сара схаҭа соуп» (Миқаиа М. И. Арҟыра амҩа // Алашара. 2006. № 1. Ад. 132–134).

Иазгәаҭатәуп алитератураҿы имаҷым аҭыҧ шааннакылоз аҭоурых-револиуциатә тематикагьы; иуҧылон Аҧсны Асовет мчра ашьақәыргылара иазкыз арҿиамҭақәа. Аха ицәырҵуеит азҵаарақәа: иҟаҵәҟьазма Аҧсны акласстә қәҧара шьаҭас измаз ареволиуциа? Иҟазма асоциалтә мзызқәа ареволиуциа аҟалаpазы? Ҵабыргуп, аменшевикцәа (аҧсуаа ари ажәа анырҳәо, зызбахә рымоу 1918–1921 шықәсқәа рзы Аҧсны аҳра зуаз ақырҭуа мпыҵахалаҩцәа роуп) ирҿагыланы ақәҧара ахьаарҧшу маҷым (уи ақәҧара атема раҧхьаӡа ицәыригеит С. И. Ҷанба ипиеса «Аҧсны-Ҳаным» аҟны). Аҭоурыхҭҵааpаҿгьы арҭ азҵаарақәа ганкы мацарала иҭҵаан, «Кьараз» иалазгьы, амилаҭ-хақәиҭтәратә қәҧара иалахәыз егьырҭ аибашьцәагьы револиуционерцәаны акәын шамахамзар ишрыхцәажәоз. Асовет аамҭазы аҭоурыхтә хҭысқәа даҽакала рыхәаҧшра амуазар акәхарын. Егьа ус иҟазаргьы, А. Н. Гогәуа иҩымҭа «Аси амацәыси» (раҧхьаӡа икьыҧхьын 1961 шықәсазы «Алашара» 1–2-тәи аномеркәа рҿы) аҟны аҧхьаҩ идигалеит 1917–1921 шықәсқәа рзы Аҧсны имҩаҧысуаз ахҭысқәа ирызкны даҽа концепциак, аофициалтә позициа инагӡаҵәҟьаны иақәымшәоз.

«Ацынҵәарах» ашьҭахь аҧсуа шәҟәыҩҩцәа ажәлар рҭоурых еиҳагьы игәцараркуа, XIX ашәышықәса алахыстәи ажәытәӡатәи аҭоурыхгьы рҽагәылархало иалагеит. Сахьаркыратә ажәала ишьақәырҕәҕәатәын аҧсуаа рыҧсадгьыл аҟны зқьышықәсала ишынхо, иаарҧштәын ажәлар рҭоурых афилософиа, хырхарҭақәаc иамаз, еимадатәын аамҭақәа — ииасхьоугьы, иахьатәигьы, уаҵәтәигьы. Уи ажәлар рҭоурыхтә иаша, рмилаҭтә хдырра арҕәҕәон.

Акырӡа рыцаркуан, ҳәарада, аҧсуа ҭоурыхҭҵааҩцәеи егьырҭ амилаҭқәа иреиуоу аҵарауааи (Ш. Д. Инал-иҧа, З. В. Анчабаӡе, М. М. Гәынба, Иу. Н. Воронов уб. егь.) Аҧсни аҧсуа жәлари ирызкыз русумҭа дуқәа.

Аҧсны ажәытәӡатәи (VI ашәышықәсазтәи) аҭоурых аазырҧшуа раҧхьатәи сахьаркыратә ҩымҭоуп А. Кә. Мықәба идрама «Амра атыҩ ианаку» (1977). Апрозаҿы VI ашәышықәса азбжазы Аҧсны имҩаҧысуаз ахҭысқәа ирызкуп Б. М. Ҭыжәба иҭоурыхтә ажәабжьоуқәа (иповестқәа) «Асаркьал абжьи» (1983) «Багада амҵани» (1985), иҭоурыхтә роман «Аҧсырҭи» (1991). Ароман иахәҭакхеит ажәабжьоуқәа рыҩбагьы, уи х-хык рыла ишьақәгылан; литература-ҭоурыхтә хыҵхырҭа хадас иаман Византиатәи автор Прокопи Кесариатәи иусумҭа «Аготцәа рабашьра». Аҩымҭа аперсонажцәа рхыҧхьаӡараҿы иҟан аҭоурыхтә хаҿқәа аӡәырҩы: аҧсуа

аҳцәа Аҧсырҭи Сҟьеҧарнеи, алаз ҳәынҭқар Гәбаз, Византиа аимператор Иустиниан I, уи ируаа Бесс, Иоанн (ашәамахь), Улигаг, Велизари уб. егь.

Ажәытәӡатәи аҭоурых иазку арҿиамҭақәа ирылҳәҳәоит В. Ць. Амаршьан иҭоурыхтә роман «Аҧсҳа». Уи кьыҧхьын Аҧсны Аџьынџьтәылатә еибашьра алагааӡа ажурнал «Алашараҿы» (1990. №№ 7–9; 1991. № 10), хазы ихарҭәаау авариант ҭыжьын 1994 шықәсазы. Иазгәаҭатәуп ароман ажанр ала ашәҟәыҩҩы уаанӡа ишаҧиҵахьаз ҩ-рҿиамҭак – «Шаҭ-иҧа Хьымкәараса иеҵәахә» (Алашара. 1979. № 3–6), «Амш ахәлара иҳамнахаанӡа» (1981), иштижьхьаз ажәабжьқәеи аповестқәеи реизгақәа («Еиуеиҧшым аҟазшьақәа», 1967; «Мрагыларахь зҿы хоу акәасқьа», 1974). «Аҧсҳа» VIII ашәышықәсазтәи Аҧсны аҭоурыхи акультуреи ирызку раҧхьаӡатәи епикатә рҿиамҭа дууп, аҭоурыхтә роман ажанр арҿиараҿгьы аҭыҧ ду аннакылоит. Автор илшеит аҧсуа жәларшьҭрақәа реидҵареи реилаҵәареи, иаку жәларык аҟалареи, Аҧсуа ҳәынҭқарра ашьақәгылареи репоха асахьа, апатреҭ ганрацәала аҭыхра; Аҧсни Византиеи, Аҧсни Хазариеи, Аҧсни Қырҭтәылеи рҭоурых-культуратә еизыҟазаашьақәа рҷыдарақәа раарҧшра. Аҧсҳа Леон II иеиҧш иҟоу афырхацәа рхаҿсахьақәа раҧҵаразы ашәҟәыҩҩы ҟазарыла ихы иаирхәеит аҧсуа мифологиа, жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа (Нартаа репос, Абрыскьыл изку аҳәамҭақәа уб. егь.). Ахҭысқәа хадарала имҩаҧысуеит Аҧсны, Хазариа, Византиа аҳҭнықалақь Константинополь, Мраҭашәаратәи Қырҭтәыла. Ароман ахы инаркны аҵыхәанӡа жәабжьҳәаҩы хадас иубо зыхьӡ арбам (неперсонифицированный) автор ихаҭа иоуп. Уи иажәоуп изыбзоуроу аромантә структура аҟалара, иароуп аҩымҭа ахәҭақәа зегьы еидызкыло, иаазырҧшуа ашәҟәыҩҩы идунеихәаҧшышьа, уи аҭоурыхтә хҭысқәеи урҭ ирылахуи дшырзыҟоу, иацтәии, иахьатәии, уаҵәтәии аамҭақәа еимаздо.

Арҿиамҭа ала аҧсуа литература иалагалан аҭоурыхтә хаҿсахьа ҿыцқәа – аҧсҳа Леон II, Византиа аимператор Лев [Леон] Хазар, ахазарцәа раҳ Барџьиль уб. егь. Ароман аҟны асахьаркыратә иашеи аҭурыхтә иашеи еиҿагыло иҟам; автор инарҭбааны ихы иаирхәеит еиуеиҧшым аҭоурыхтә хыҵхырҭақәа, аҧсуаҭҵаареи кавказҭҵаареи реихьӡарақәа.

Аҩымҭа иқәнаргылоит аҭоурых-философиатә зҵаарақәа маҷымкәан. Уи аҟны иаарҧшуп иаку амилаҭи аҳәынҭқарреи рышьақәгылара шымҩаҧысуа, ауаҩы ихаҭара афилософиа. Автор иконцепциа ала, аҭоурыхтә хаҿы (историческая личность) аҭыҧ ду ааникылоит ауаажәларратә процессқәа рыҟны; акырӡа аҵанакуеит ажәлари иареи реимадара, ажәлар рыдгылара наӡа имамкәа, уи акгьы илшаӡом. Аҳәынҭқарра ӷәӷәа аҧҵараҿы ари, абџьари, аҧареи мацара азхаӡом, хымҧада иаҭахуп адоуҳатә, акультуратә шьаҭақәа. Абарҭ зегьы рҵакы еилкааны еилазыгӡаз иакәны дцәыргоуп аҧсҳа Леон Аҩбатәигьы. Ароман анҭыҵыз аамҭа зеиҧшраз уаназхәыцлак, уи ианахәҭаҵәҟьаз аҧхьаҩцәа ироуит ҳәа агәаанагара уоуеит.

Аҭоурыхтә ҩымҭақәа рҭәы анаҳҳәа, рызбахә ҳәазар ахәҭоуп XIX ашәышықәсазы (Кавказтәи аибашьраан) аҧсуаа ртрагедиатә ҭагылазаашьа аазырҧшуа Д. Б. Занҭариа иҭоурых-философиатә жәабжьоуқәа (по-

вестқәа) «Хылҵысаа раҳи» (Алашара. 1981. № 1) «Чыу Иақәыҧ иуахҭеи» (Алашара. 1982. № 1); урҭ ажурнал «Алашара» аҿы раҧхьа икьыҧхьын ажәабжьқәак раҳасабала. Аҧсуа прозаҿы илагаламҭа бзиан акритика усҟан рацәак изызхьамҧшыз уи ишәҟәқәа: «Аҧшаҳәа» (1981), «Нар улбааит» (1984), «Аҽацә лас» (1988).

Ароман ажанр ала, хыхь зыӡбахә ҳҳәахьоу рыда, икьыҧхьын даҽа 20 инеиҳаны аҩымҭақәа. 1962–1963 шықәсқәа рзы раҧхьаӡакәны х-шәҟәыкны иҭыжьын асоциалистә реализм ахырхарҭа иаҵанакуа аҩымҭақәа ирылҳәҳәо И. Гь. Папасқьыр ироман «Аҧҳәыс лыпату» (уи раҧхьатәи ихаҭәаам авариант ҭыҵит 1949 шықәсазы). Ари ашьҭахьгьы ашәҟәыҩҩы аҩымҭа акыр аус адиулеит. Нас урҭ ахшәҟәык рнылеит хә-томкны иҟоу И. Гь. Папасқьыр «Иҩымҭақәа реизга» 3–5-тәи атомқәа (1965, 1968, 1970); ари, Р. Хә. Қапба игәаанагарала, аҵыхәтәанӡатәи инагӡоу авариант ауп *(Қапба Р. Хә. Иван Папасқьыр. Иҧсҭазаареи ирҿиамҭеи. 2-тәи ашәҟәы. Аҟәа, 1996. Ад. 91).* Ароман ах-шәҟәык 1967 шықәсазы Аҟәа урысшәала ианҭыҵ ашьҭахь Асовет Еидгыла зегьы иалаҵәо иалагеит.

Егьырҭ ароманқәа рхыҧхьаӡараҿы иҟан: И. К. Ҭарба «Идыру ахьӡ» (1963), «Амра ҳара ҳҿы игылоит» (1968), «Сан лыблақәа» (1979), «Адунеи ахьалаго» (1986); Ш. А. Ҷкадуа «Анцәа исасцәа» (1989); М. Гь. Папасқьыр «Аиқәырхара» 1-тәи ашәҟәы (1965, аиҭаҭыжьра — 1976), «Згәы еицамкуа Ешсоу» (1978), «Амҩа хара» (1987); Н. Ҷ. Ҳашыг «Ашьха рҩашқәа ахьеилало» (1967), «Аҧышәара» (1984); Т. М. Ҷаниа «Аҷнышқәа амшын ихыҵуеит» (1991); А. Б. Возба «Ҳаџьараҭ Кьахьба» (1986; актәи авариант ажәабжьоук аҳасабала — 1960); П. Хә. Бебиа «Ашьацҳәа» (1981), «Ақьачақьцәа» (1989); Н. Ҭ. Кәыҵниа «Алашә иблақәа аныхты» (1990); Гыц Асҧа [Гыцба Л. Б.] «Аихырҿиара» (1984), «Кьараз. Аҭоурыхтә роман» (1989); В. К. Басариа «Еҵәаџьаа анылаҟәуа» (1983), «Ашьҭақәа» (1989), «Ааҧынтәи ашьыжь» (1987). Арҭ аҩымҭақәа реиҳарак стильтә хырхарҭак иаҵанакуеит, асоветтә литературатә традициақәа рыла иҩуп уҳәартә иҟоуп. Тематикала урҭ еиуеиҧшым, иаадырҧшуеит ареволиуциа ҟалаанӡа аҧсуаа рыбзазашьа («Ҳаџьараҭ Кьахьба»), 1918–1921 шықәсқәа рзы Аҧсны имҩаҧысуаз ахҭысқәа («Кьараз»), асовет аамҭазы ажәлар рыбзазашьа, иҟаз азалымдарақәа, иҵоурам ацәырҵрақәа, аҧсуа қыҭаҿы имҩаҧысуаз апроцессқәа, атрадициатә культуреи ахатәы бызшәаеи рлахьынҵа (И. К. Ҭарба, Ш. А. Ҷкадуа, П. Хә. Бебиа, Т. М. Ҷаниа, Н. Ҷ. Ҳашыг убас егьырҭгьы рроманқәа). Абарҭ атемақәа ирызкын шәкыла икьыҧхьыз, хыхь зыӡбахә ҳамҳәаз, ажәабжьқәеи ажәабжьоуқәеи (аповестқәеи).

60-тәи ашықәсқәа инадыркны 90-тәи ашықәсқәа ралагамҭазынӡа иҭыжьын 200 инеиҳаны егьырҭ ажәабжьқәеи ажәабжьоуқәеи реизгақәа, урҭ иреиуоуп: М. Л. Аҳашба «Соуҟари егьырҭи. Ажәабжьқәеи аиҭагақәеи» (1971); З. Х. Дарсалиа «Аҧсҭазаара аҟнытә. [Ажәабжьқәа. Ажәеинраалақәа]» (1963), «Аӡыхь амҵан. Апиеса. Ажәабжьқәа» (1967), «Аӡыблара. Аповест» (1973), «Аповестқәеи ажәабжьқәеи» (1977); И. Гь. Папасқьыр «Санду лажәабжьқәеи егьырҭи» (1977), «Ауаҩи аҧсадгьыли. Аповест»

(1979), «Ауаҩи аиашеи. Ажәабжьқәа» (1981); Шь. Л. Ҭәыҵьба «Ажәабжьқәа» (1964), «Арашьқәа рдәы. Ажәабжьқәеи аповестқәеи» (1973), «Иалкаау. Ажәабжьқәеи аповестқәеи» (1983); А. Н. Ҵьонуа «Ажәабжьқәа» (1961); Ҷ. М. Ҵьонуа «Ахра шкәакәа. Аповести ажәабжьқәеи» (1961), «Амаамын сасра ишцаз» (1962), «Иалкаау» (1966), «Амаӡақәа рымаӡа. (Аповестқәеи ажәабжьқәеи) (1969), «Иалкаау. Ажәабжьқәеи аповестқәеи» (1976), «Аӡыхь. Ажәабжьқәеи аповестқәеи» (1989); П. С. Ҷкадуа «Ҩ-еиниарак. Ажәабжьқәа» (1963), «Иалкаау» (1976), «Ԥсҳәытәи ажәабжьқәа. Ажәабжьқәа, аочерккәа, агәалашәарақәа, алакәқәа (1979), «Сагьаса. Аповести ажәабжьқәеи» (1984); А. Ҭ. Аҵьынҵьал «Ажәабжь кьаҿқәа» (1961), «Аагънуп макьана. Ажәабжьқәа. Аповест» (1971); Шь. М. Аҵьынҵьал «Агәыхәтәы. Аповести ажәабжьқәеи» (1960), «Амзаҿа ангыло. Аповести асатиратә жәабжьқәеи» (1977), «Алахьынҵа. Аповестқәеи апиесақәеи» (1980), «Иалкаау. Ароман, аповестқәа» (1982); Ш. К. Басариа «Анаҟә амаӡа. Ажәабжьқәеи апиесақәеи» (1963), «Ахәра макьана имӷьаӡацт. Апиесақәа» (1970), «Аешьа иԥшаара. Аповестқәа» (1977), «Ашара иациуеит анасыԥ. Аповест» (1984); «Агәыӷра ашә аартызароуп. [Ажәабжьқәа]» (1966); Ш. Р. Аҟәсба «Нарҭаа рымца. Ажәабжьқәа» (1973), «Аҵх лахҿых. Ажәабжьқәа» (1984), «Ажәылара аламҭалан. Иҟалахьоу ажәабжьқәеи аочерккәеи» (1991); Н. З. Ҭарԥҳа «Бзыԥтәи аповест» (1961), «Маҵиса. — Аԥсымра. — Ашәа аԥҵара мариам» (1967), «Аразҟы шкәакәа. Алирикатә етиудқәа, аповест, апиеса» (1971), «Уҷкәыннаҵ. Аповестқәа, ажәабжьқәа, адрама» (1985); А. Хә. Аргәын «Атамагәаӷь. Ановеллақәа» (1987), «Ресдед. Ановеллақәеи апиесақәеи» (1991); Н. Ҷ. Ҳашыг «Иҿымшәаз ашәҭ. [Аповести ажәабжьқәеи]» (1969), «Акорпус хада. Аповестқәеи ажәабжьқәеи» (1972), «Абду Ажьгери. Аповест» (1975), «Аагъынтәи ашьыжь. Ажәабжьқәеи аочерккәеи» (1977), «Аԥсабара ахәыҭхәыҭбжьы. Ажәабжьқәа» (1980), «Иалкаау. Аповестқәеи ажәабжьқәеи» (1981), «Ашьха уарба. Аповест, ажәабжьқәа, аскьетчқәа» (1988), «Ахаҵа дызқәымшәо иҟоузеи. Ажәабжьқәа» (1991); Гь. К. Гәыблиа «Аиԥылара ҿыц. [Аповести ажәабжьқәеи]» (1965), «Ахьшь агага. Аповестқәеи ажәабжьи» (1981); П. Хә. Бебиа «Амра аҿы аӡәӡәоит. Ажәабжьқәа» (1971), «Ацәаҟәа. Ажәабжьқәа» (1978), «Ацҳаражәҳәаҩ. Ановеллақәа» (1987); Н. Ҭ. Кәыҵниа «Акырцх ашьҭахь. Аповести ажәабжьқәеи» (1970), «Аҿыхара. Аповестқәеи ажәабжьқәеи» (1978), «Аныҳәа. Аповестқәеи ажәабжьқәеи» (1979), «Аӡиас. Аповестқәеи ажәабжьқәеи» (1983), «Агәырԥса. Ажәабжьқәа» (1987); Н. Ҭ. Бараҭелиа «Агәи абзи. Ажәабжьқәа» (1967), «Емхы Ҭемырҟан. Аповести ажәабжьқәеи» (1981), «Иалкаау. Ажәабжьқәеи алакәқәеи» (1982), «Ихәыҷызаргьы иулшо. Ажәабжьқәеи, алакәқәеи, аиуморқәеи» (1985); Н. Кь. Оҭырба «Аҭоуба. [Аповест]» (1965), «Анасыԥ. Ажәабжьқәа» (1989); М. Гь. Папасқьыр «Изаҭәоумшьо аҳәак иҟәнуп. [Аповестқәа. Ажәабжьқәа. Ажәлар рҳәамҭақәа рахьтә]» (1963), «Аҷныш. Ажәабжьқәа» (1973), «Усҟан даҽа аамҭан. Аповест, ажәабжьқәа, агәалашәарақәа» (1981), «Ашьауардын. Аповестқәеи ажәабжьқәеи» (1991); Гә. Гь. Папасқьырԥҳа «Ахынҳәра.

[Аповести ажәабжьқәеи]» (1972), «Ажәабжьқәеи аповести» (1976), «Ахатәы мҩа. Ажәабжьқәа» (1984); Шә. А. Ҧачлиа «Аповести апиесақәеи» (1977); Т. М. Ҷаниа «Иҭынчым амшқәа. Аповести ажәабжьқәеи» (1978), «Аҧсуа баллада. Аповестқәеи ажәабжьқәеи» (1981), «Шәшьханхыҵ. Аповестқәа, ароман» (1989); Ш. А. Ҷкадуа «Аилыӷраа. Ажәабжьқәа» (1960), «Ашкәакәеи аиқәаҵәеи. [Аповест]» (1961), «Ашьхыц. [Ажәабжьқәеи апиесақәеи]» (1965), «Раҧхьатәи абзиабара. [Аповести, ажәабжьқәеи, акомедиақәеи]» (1969), «Ауаа злахәым аизара. Ажәабжьқәеи апиесақәеи» (1979), «Иалкаау. Ажәабжьқәа, аповестқәа, апиесақәа» (1982), «Аду лхаҳә. Аповест, ажәабжьқәа, апиесақәа» (1984), «Ари лакәӡам, дад! Ажәабжьқәеи алакәқәеи» (1985); Р. Кә. Џьопуа «Аиааира. Ажәабжьқәа» (1986); В. К. Басариа «Аиқәлацәа. Ажәабжьқәа» (1965), «Агалстук ҟаҧшьқәа. Ажәабжьқәа» (1976), «Анаҟә анхыҵуа. [Аповести ажәабжьқәеи]» (1977), «Аҵаа аныҧсасиуа. (Аповестқәа) (1980), «Аца ҟаҧшь. Аповестқәеи ажәабжьқәеи» (1985); Ш. Габуниа «Аигәылацәа. Ажәабжьқәа» (1979), «Сабду иажәабжьқәа» (1986), «Аҭаца ҟәыш. Ажәабжь кьаҿқәеи алакәқәеи» (1989); Шь. Ҭ. Камкиа «Кәыдры ацҧхьқәа. Ажәабжьқәа» (1961), «Алаӷырӡ мҵаа. Аповести ажәабжьқәеи» (1977), «Ҽҧыхәшәк ацәымса. Аповести ажәабжьқәеи» (1979); С. А. Кәыҵниа «Азҧшра. Ажәабжьқәа» (1968), «Аҧышәара. Ажәабжьқәа» (1977), «Аӡыхь аҵхра. Ажәабжьқәа» (1978), «Ашҭа ҭбаа. Ажәабжьқәа» (1979), «Абжьынҵ аанда. Ажәабжьқәа» (1980), «Мшызиа сқыҭа!.. Ажәабжьқәа» (1981), «Набжьоутәи ажәабжьқәа» (1983), «Аҩны лаша. Ажәабжьқәа» (1985), «Аҿыҭбжьы. Ажәабжьқәа» (1987), «Насыҧ змоу. Ажәабжьқәа» (1990); Б. Кә. Қаџьаиа «Атама ашәҭқәа. Ажәабжьқәа» (1978), «Амҩан ахәыцрақәа. Ажәабжьқәа» (1980), «Аҧсҭҳәа шкәакәақәа. Аповестқәеи ажәабжьи» (1984), «Даҽа мҩак ала. Ажәабжьқәа» (1988); А. И. Лагәлаа «Шьазинагьы илҭахын анасыҧ. Ажәабжьқәа» (1986); И. И. Хәарҵкиа «Ахьшь шкәакәа. Ажәабжьқәа» (1987), Д. К. Начҟьебиа «Анашана. Ажәабжьқәа» (1989) уб. егь.

Акыр аҽарӷәӷәеит афольклортә традициақәа шьаҭас измоу алитературатә лакә жанрк аҳасабала. Араҟа рыӡбахә уҳәар ҟалоит М. Л. Аҳашба илакәқәа реизгақәа «Аџыри Ҟаимаҭхани» (1984), «Мырзаҟан Гечба» (1988); Џь. Б. Аҳәба ахәыҷқәа рзы иаҧиҵаз иажәабжьқәеи илакәқәеи реизгақәа «Аҳәынҵәараҧшь асасцәа» (1962), «Аӡын аныхароу» (19829; Н. Ҭ. Бараҭелиа иажәабжьқәеи илакәқәеи еидызкыло ашәҟәқәа «Аӡыхьқәа рҩашхоит» (1973), «Иалкаау» (1982); Ш. А. Ҷкадуа иеизга «Ари лакәӡам, дад! Ажәабжьқәеи алакәқәеи» (1985); А. К. Џьениа илакәқәа «Аҳҭынра даҭахуп аҳкәажә» (Алашара. 1976. № 4), «Ашышкамсқәа Аӡырлашә ржуан» (Аҧсны ҟаҧшь. 1990. № 58, март 30.) уб. егь.

60-тәи ашықәсқәа инадыркны 90-тәи ашықәсқәа ралагамҭазынӡа апрозаҿы рыҽдырӷәӷәеит асатиратә жәабжьи асатиратә жәабжьоуи (повести), ицәырҵит асатиратә романқәагьы акы-ҩба. Асатиратә жәабжьи ажәабжьоуи рышьаҭа зырӷәӷәааз раҧхьаӡагьы инаргыланы Шь. М. Аџьынџьали, Ш. А. Ҷкадуеи, А. Б. Возбеи, З. Р. Быҭәбеи роуп. Урҭ иҭыҵыз рышәҟәқәа

иреиуоуп: Ш. А. Ҷкадуа «Ажәабжьқәа, аминиатиурақәа, аинтермедиақәа, аскетчқәа, асцена хәыҷқәа» (1964), «Ауаҩи аҭыҧи. Асатиратә жәабжьқәеи аповестқәеи» (1972), «Сара, уара, ҳара, шәара. Асатира. [Ажәабжьқәеи аповести]» (1974), «Алоу дгәаауеит. Асатиратә жәабжьқәа. Аминиатиурақәа. Аскетчқәа. Аинтермедиақәа. Акомедиа хәыҷқәа. Афелиетонқәа. Аконферансқәа. Адиалогқәа…» (1978); Шь. М. Аҵьынҵьал «Хырбза-иҧа Кәрыбз» (1967), «Ахьтәы хаҧыц. Аповестқәа, асатиратә жәабжьқәа, апиесақәа» (1986); А. Б. Возба «Аӡбаҩцәа дрысҭоит. Аиумортә жәабжьқәа» (1971), «Амра аҽарыцқьоит. Ажәабжьқәа» (1979), «Ашыц мҳаҵә. Аиумортә жәабжьқәа» (1981); З. Р. Быҭәба «Сыҧсны сшыбзахаз. Асатиратә жәабжьқәа» (1979), «Уҭи сыҭи… Ажәабжьқәа. Апиесақәа. Аминиатиурақәа» (1987).

Асатиратәи аиумортәи ҩымҭақәа рыҩуан аӡәык-ҩыџьак егьырҭ ашәҟәыҩҩцәагьы (Гь. К. Гәыблиа, В. Џь. Амаршьан, Џь. Б. Аҳәба, Н. Ҷ. Ҳашыг, Т. М. Ҷаниа, Д. Ц. Ҭаниа, Е. В. Ажьиба уб. егь.; урҭ рырҿиамҭақәа жәпакы кьыҧхьын ажурнал «Алашара» аҿы. Иҭыжьын М. Ҭ. Бӷажәба исатиратә жәабжьоу (повест) «Гәараҧаа рписар» (1971).

Асатиратә рҿиамҭақәа хадарала иаадырҧшуа дара анаҧҵазтәи аамҭазтәи аҧсҭазаара аганқәа роуп. Арҿиамҭақәа рыҟны ирҷчархәны рсахьа ҭыхуп ауаа гьангьашқәа, ауаа гәаҩақәа, ачынуаа, абиурократцәа, аҵарҭышагаҩцәа, амцҳәаҩцәа, абжьахәаахәҭцәа, ахатәы бызшәеи Аҧсуареи пату ақәзымҵо, аҧаразы зыҧсадгьыл зҭиуа ауаа гәаҩақәа убас егьырҭ иҵоурам ацәырҵрақәа; арҭ ахаҿсахьақәеи аҟазшьа бааҧсқәеи иахьагьы иуҧылоит аҧсҭазаараҿы. Абри аан ашәҟәыҩҩцәа рхы иадырхәоит ажәлар риумор, афольклор.

(Иацу ыҟоуп.)

«УЕИБАШЬЫРЦ УԤАХЫЗАР, АХАҲӘГЬЫ УРШӘЫР ҞАЛОИТ...»

Аԥсны Афырхаҵа Руслан Ладариа иҿцәажәара

Ладариа Руслан Михаил-иԥа ҩ-еибашьрак дырветерануп – Афганистантәи Ҳџьынџьтәылатәи. Аԥшыхәаратә гәыԥ «Град» даланы деибашьуан. Ианашьоуп «Аԥсны Афырхаԥа» амедал.

Руслан Ладариа иҿцәажәара анԥан 2022 шықәса, жәабранмза 20 рзы, Аҟәа ақалакь.

— Руслан Михаил-иԥа, аҭаацәараҿы ахшара шаҟаҩ шәыҟадаз?

— Ҩыџьа ҳаҟан. Сашьеи сареи.

— Шәашьа шәара шәаҵкыс деиҳабума?

— Деиҵбуп. Уигьы деибашьуан, ҩынтә дхәуп.

— Ҳаибашьраҿы рлагала духеит арратә зыҟаҵара бзиа змаз, арра иахысхьаз. Шәара арра шәабахысуаз?

— Астрахан аҵараиурҭа санҭаз актәи акурс ашьҭахь арра сыргеит. Сызҭаз аҵараиурҭа арратә кафедра аман азын, иалгаанӡа арра иргаӡомызт. Аха убри аамҭаз Афганистан ауаа азымхошәа иҟалазаап азын, арратә кафедрақәа змаз аҵараиурҭақәа рҟынтәигьы арра ирго иалагеит. Актәи акурс ҳаналга, арра иҳаԥхьан, ҳцеит. Туркмениа сыҟан аԥхьа, Иран аҳәааҿы. Убра ԥшьымз ҳазыҟарҵон. Атанк сақәтәан, иныҟәысцон.

— Еиҳа ихадарои атанк арныҟәцараҟны?

Иара атанк ибзиан иудыруазар ауп. Дызусҭазаалак иара атанк иақәтәоу, иныҟәызцо иоума, акомандир иоума, ихысуа иоума, еиҵазҵо иоума, зегь атанк атәы бзиан ирдыруазар ауп, еибаԥсахыртә иҟазар ауп. Убри азын ибзиан иаҳдырҵеит.

– Аибашьра иалагаанӡа иҟан 1989-тәи ашықәс. Абригь усҟантәи ахҭысқәа иреиԥшхоит, еидысларахоит ҳәа ихәыцуаз шәреиуазма?

Мап. Ишеибашьрахоз ҳдыруан. Уи 1989-тәи ашықәс аԥхьагьы 1978-тәи ыҟан. Раԥхьатәи аизара Абҕархықә ауп иахьыҟала, ателехәаԥшра азҵаарақәа анырызбоз. Нас уи аамышьҭахь ауп Лыхны. Усҟан ашкол ҳҭан, аха абарҭ ахҭысқәа ҳрылахәын. 80-тәи ашықәсқәа рзын сара аҵара сҭан Урыстәыла, арахь сыҟаӡамызт, 90-тәи ашықәс азын ауп санаа. Усҟан Асовет Еидгыла аиқәырхара иазкны имҩаԥысуаз ахҭысқәа ҳрылахәын. Қарҭынтәи хҭаркырц иҳашьҭалан иаахьан. Хҩык Абҕархықәаа ҩымзхымз ҳеыҵәахныгьы ҳаҟан. Ҳара Афганистан аибашьра иалахәыз агәыԥ ҳаман Гәдоуҭа. Гена Маан дахагылан. Ҳаиқәшәалон, ҳаицәажәалон, аибашьра шыҟалоз ҳдыруан. Агәыҕра ҳаман ҳара Афганистан еибашьуаз ҳԥышәа дырны, аибашьра иалагар иаразнак абџьар ҳарҭоит ҳәа, аха ус изыҟамлеит. Абџьар ҳхала иҳаԥшаар акәхеит. Ҳгәыԥ асиагьы ҟаҵаны иҳаман.

– Шаҟаҩ аладаз?

– Раԥхьа 26-ҩык ҳаҟан. Аибашьра ианалага рызегь уахь изақәымшәаӡеит. Абџьар змаз џьара ицеит, аха нас ҳаицылеит.

– Шәқыҭа иатәқәаз ракәызма?

– Ҳқыҭа амацара акәӡамызт. Араион зегьы аҟынтәи аҷкәынцәа.

– Ус агәыԥ ыҟазҭгьы, бџьарла шәзеиқәшәамыз?

– Абџьар аӡәгьы иҳаимҭаӡеит. Усҟан аӡәы ицыԥхьаӡа ҳԥа-хԥа бџьар ҳамоуп рхәон, аха хԥагьы ҳамбеит, акгьы ҳамбеит. Аибашьра ианалага аҽны аурысқәа рырхәҭа ахьгылаз, уаҳа ԥсыхәа анаҳмоу, ҳҭалан доусы изгоз игеит. Сара ҩба рцәызгеит. Убри ала ауп аибашьра ҳшалага.

– Аханатә шәызлаз агәыԥ иарбаныз?

– Аибашьра адырҩаҽныҵәҟьа Владислав Арӡынба идҵала Афганистан еибашьқәози шьхатәыла аныҟәара иашьцылази Ԥсҳәыҟа ҳрышьҭит. Аҟәатәи аҳаиртә баҕәаза ақырҭцәа иргахьан азын, имаҷзаргьы, Ԥсҳәытәи, ақырҭцәа неиаанӡа, иктәын, насгьы нхыҵынтәи, шьхала цхыраара иаҳзаауаз ргәаҭаразын убрахь ҳрышьҭит. Ҳахьӡеит ақырҭцәа неиаанӡа анеира. Иара Ԥсҳәы ақыҭаҿ аиҿахысра ҳәа акагь ыҟаӡамызт, аха ҳаҷкәынцәа лбааун Аҟәа иазааигәаны. Итҟәангьы иҩаргақәаз ыҟоуп. Бжьымш иаҿын, хҩык – абаталион акомандирс иҟаз, Сосо Ахалаиа иҩыза, амашьынарныҟәцаҩ кны инаргеит. Нас абра авокзал аҿы иртҟәаз ҳаҷкәынцәеи дареи еиҭнырыԥсахлеит. Гагратәи ажәылара ҩымчыбжьҟа шагыз ҳара – гәыԥк ҳалбааргеит аштаб ахь иҳаԥхьан Гагратәи ахырхарҭахь. Аминақәа ҳарҭеит, Мамзышьха иҵаҵатәуп ҳәа. Быжьҩык ҳаҟан. Султан Сосналиев иоуп ҳдәықәызҵаз. Сергеи Дбар ахырхарҭа еиҳабыс даман. Иара иҿы ҳнеит. «Мамзышьхаҟа уажәы ацара аҭахӡам», — иҳәеит. Ҳишьҭит Алаҳаӡы. «Акәтааӡарҭа ҭыԥк ыҟоуп убра, исыргыло уаҩ дсымаӡам, ауаа сыцәмаҷхеит», — иҳәан, ҳишьҭит. Убра ҭшәаррак аҿы ҳгылеит. Ҳгәыԥ аҟынтәи даҽа ԥыҭҩык Ешыраҟа иҟан, Нурик Цыгәба хадара ззиуаз 12-ҩык рҿынӡа. Уигь Афганистан деибашьуан. Урҭгьы Ешырантәи ҳара ҳахь Алаҳаӡыҟа иаргеит. Убра еиҿкаахеит агәыԥ, «Град» ахьӡын. Иара Нурик Цыгәба дҭахаанӡа командирс дҳаман. Гагра

араион ахақәиҭтәраан дхацәҭахеит. Иареи Оҭар Инал-иҧеи ҳацәҭахеит Холоднаиа речка ҳәа иахьашьҭоу, Гагра анаҩс.

— Аибашьҩы бџьардагьы дцома еибашьра?!

— Гагра жәылара ҳанцоз жәафҩык ҳаицын. Жәафҩык рҟынтә абжаҩык абџьар рымаӡамызт. Акемпинг аҟынӡа абжаҩык абџьар рымаӡамызт. Аҳәызба зкыз дубарын, даҽак зкыз дубарын. Ачба Тимур ҳәа дыҟан (иҧсаҭа бзиахааит, абыржәааигәа иҧсҭазаара далҵит), Афганистангьы дыҟан, ҳәызбала еиҳа бзиа ибон аибашьра. Абџьаргьы иман аха, убри иоуп аҧхьа аҳәызба кны жәылара иҳаццаз. Абџьар укызар бзиоуп, бџьарда аибашьра цәгьоуп.

— Абџьар змам ҳамгар еиҕьуп ҳәа шәалацәажәозма?

— Дара ируӡомызт. Избанзар аӡә дырхәыр ҟалоит, аӡә дыршьыр ҟалоит. Урҭ ҳкарыжьӡомызт, ҳаицын. Иааныжьны узцаӡомызт, узлацои, дара ируазма?..

— Абџьар амамзаара мзызӡам?

— Мзызӡам. Уеибашьырц уҭахызар, ахаҳәгьы уршәыр ҟалоит, уаҳа ҧсыхәа анумам.

— Аибашьраҿы алеишәа ыҟазар аума?

— Арра ҳанахысуаз ибзиан иаҳдырҵеит «Аҧҟаҧҵәа» (Устав). Убри иану зегьы шьала иануп ҳәа иҧхьаӡоуп. Ҳара ҳгәыҧ иалаз абжаҩык Афганистан иахысхьаз ракәымзи, алеишәа ыҟан. Алеишәа еиҧш аибашьраҿы ауаҩы деиқәзырхо акгьы ыҟаӡам. Алеишәа ыҟазароуп. Аиҳабы, акомандир уизымӡырҩыр ҟалаӡом. Уи ҧҟароуп. Хыҧашьа амаӡам. Аӡәи аӡәи еизымӡырҩуа ианалагалак, удҵагьы узыҟаҵаӡом, ауаагьы уцәҭахоит. Арра – алеишәа. Уаҳа ҧсыхәа амаӡам.

— Аха иҟамыз зынӡа арра имцацыз ахәыцқәа?

— Ишҧаҟамыз, жәаф шықәса зхыҵуаз, жәибжь шықәса зхыҵуаз.

Ҳара аибашьра ҳазыҟаҵаӡамызт. Агвардиа ыҟан, аха ар еиқәыршәаны, иазыҟаҵаны, уи ҳахьымӡаӡеит. Иҟан архәҭақәа еиҳа аизыӡырҩра ахьыҟаз, уа еиҳа ауаа еиқәхеит. Уи аӡәгьы ихараны избаӡом, излауаз ала еидыркылон.

Аибашьраҿы, ар рҿы алеишәа ыҟазароуп. Уаҳа ҧсыхәа амаӡам. Уи аҧсҭазаараҿгьы ибзиоуп. Аҧсуаа ианакәызаалак аҩныҵҟатәи алеишәа иман. Уигьы ҳзеиҕьхеит ҳара аибашьраҿы.

— Аиҳабы-аиҵбы аума шәызҿу?

— Аиҳабы-еиҵбгьы, уигьы леишәами. Уигьы апатуеиқәҵара ауп иаанаго.

— Еиҳа шәыззыхиамыз ажәылара арбаныз?

— Ҳара ҳгәыҧ Гәымсҭатәи афронт аҿы ҳазлахәымыз жәылара ыҟаӡамызт. Еиҳа ҳаззыхиамыз – ноиабр 3, шьхала Шромаҟа ажәылара. Изыхҟьазаалакгьы, еиҿкааӡамызт. Ҳа ҳзы ихьанҭан раҧхьатәи Гагратәи ажәыларагьы. Зымҽхак ҭбааз рҟынтә уи раҧхьатәиин, насгьы аҵакы ҕәҕәан. Аҳәаа аарттәын. Владислав данцәажәоз рациала сара слымҳа иаҳауан, «Иҟалалакгьы аҳәааҿы шәцароуп» ҳәа акәын адҵа шықәгылаз.

Аҭыӷгьы шыҟоу шәымбо. Гагра аамышьҭахь аԥсшьарҭа «Украина» аҿы амашьынамҩа ҭшәоуп. Убриак заҵәык ҳаныланы ҳцон, дара аҭыԥқәа рхианы итәан. Ҳрылсны ҳцар акәхеит. Ажәылара иагьа уазыҟаҵазаргьы, узқәымгәыӷуа аусқәа цәырҵуеит наҟ-ааҟ. Уи ажәылара ацашьа зеиԥшроу еиԥш.

— Гагратәи ажәылара астратегиатә ҵакы амазма?

— Ааи. Убри аамҭаз иҭарцәымызҭгьы, даргьы иҵегь рыҽедырӷәӷәон, иҵегь адесант ааргон. Убри азыҳәан убри аамҭазы ирыцқьатәын аҳәааҿынӡа. Уи акыр иҳахәеит. Аурысқәеи ҳареи ҳҳәаа аҭарцәра аиааира азыҳәан шьаҿак аҟаҵара ҳәа исыԥхьаӡоит сара. Актәи ашьаҿа.

— Гагра анҭадырцәы Мрагыларатәи афронт аҿы шаҟа еигәырӷьаз аӡәырҩы ирҳәо саҳахьеит.

— Издыруеит. Избан акәзар еилырымкаауаз ари аҵакы. Ишԥа-меигәырӷәоз, еигәырӷьон.

— Ишԥарылсуаз аибашьраан ажәабжь. Иҟан агәыԥқәа арациақәа змамыз. Излараҳауааз иаразнак?

– Ииашоуп, арациақәа маҷгәышьан, аха ирылаҵәон иаразнак ажәабжь. Зегьакоуп, иҟақәамзи арациақәа. Нас дара-дара еибырҳәон. Исгәалашәоит, Ԥсҳәы иаанаҳкылеит, иауҳмышьҭӡеит Очамчыра иалҵыз аҷкәынцәа, шьхала убрахь ицоит ҳәа иаҿын. Убысҟак ахаҵара рылан. Амҩагьы цқьа ирыздырамызт, ирфо рымамызт, шьапыла шьхала ҳцоит ҳәа иаҿын. Ԥсҳәы иалсыр акәын. Уа иаанаҳкылон. Ираҳҳәон, «уахьгьы арахьгьы акоуп, шәызцаӡом, шьапыла хыҵшьа амам» ҳәа. Нас ҳара иҳацын, уахь ианзымца.

— Ноиабртәи ажәылара рацәак иманшәаламхеит шәҳәеит.

— Рацәак иманшәаламхақәаз иҵегь ыҟан, аха...

— Ишәзыԥшызма?

— Иаҳзыԥшын. Рҽазыҟаҵаны. Аҵлақәа, амахәқәа хыҵәҵәаны, иаҳзыԥшын. Иара ахырхарҭа иашан. Уи настәи ажәыларақәа иаҳдырбеит, шьхалатәи ажәылара шиашаз. Уа рацәак иҳақәымҿиеит, аха иҳауз аԥы-шәа нас иҳахәеит.

— Аибаҭирагьы ыҟоума аибашьраҿ?

— Сара уи аҩыза сақәымшәац. Иҟазаргьы ҟаларын, аха фактла сара исыздырӡом азын, аҳәара сцәыцәгьоуп.

— Анцәагьы дҳахәеит, ҳаргьы ҳамч еизхеит ҳәа ззышәҳәо ажәылара арбану?

— Ииультәии сентиабыртәии.

Ҳара ҳгәыԥ шьхала ицон. Аԥшыхәаратә рота ҳәа ҳаҟан. Гәымсҭа ахықәала ицоз аҷкәынцәа ииультәи ажәылараан ирылдыршаз иҵегь иҭҵаатәуп. Иҭахаз рацәаҩуп. Март азыҳәангьы уа иҟан, иахьцоз дырны, иштахоз рдыруан, ицеит. Убарҭ аибашьраан ирылдыршаз зылшаз маҷуп. Уа рызегь рыхьӡ уҳәаратәы иҟоуп. Ақырҭцәа ржьаразын ауп изеиҿкааз уи ажәылара. Шьхала ҳашцоз рзымдырырц. Абжьааԥнеиԥш абра хыла Гәымсҭа ҳарны ҳарҿалоз џьыршьон. Убриаҟынтә абарҭ абра иахьынӡаҿыз,

ҳара ҳакәшан шьхала ҳахәнеит. Абарҭ, идырны аԥсра иаԥылакәаз – Аладатәи Ешыра ала ижәылоз зегьы – фырхацәоуп! Убарҭ уаҩԥс иҭҵаатәуп.

— Убас ада даҽакала иамуазар акәхап аибашьраҿ аиааира.

— Иауӡом. Ара адагьы уи егьырҭ аибашьракәа рҿгьы иҟалахьеит, аха ҳара ҳазламаҷу ала, арҭ аҷкәынцәа иргәаҕьыз агәаҕьра цәгьоуп. Иҭахаз рацәоуп, ихәу рацәоуп. Имаҷыҩны иаанхеит урҭ иахьа.

— Аибашьҩы аҭахара дазхиоума?

— Аҭахара аӡәгьы дазхиаӡам. Жәибжь, жәаа, зеижә, ҩажәа шықәса анухыҵуа, ҩажәижәаба ухыҵуазаргьы, аҭахара… Уи ушақәшәо еиԥш ауп. Ажәылараан уи иазхәыцуа маҷҩуп. Азхәыцха умаӡам. Сҭахома, саанхома ҳәа ухәыцуа уаналага – уҭахоит. Уи азхәыцха ыҟаӡам. Хәыҷык аԥышәа анумоу, зынӡагьы уазхәыцӡом, «на автомате», ус иҟоуп, ахәыцха умаӡам.

— Аибашьраҿы ашәара хәаҽтәума?

— Ихәаҽтәуп, ахәаҽышьа уақәшәозар, аха зегьы ирылшаӡом уи. Узшәои ҳәагьы ауаҩԥсы излаиауҳәои? Ишәо, ажәылара иалагаанӡа, иаразнак дубар бзиоуп. Ус иҟалалоит, ауаҩы уахынла убас ԥхыӡк ибоит (ус иҟақәазгьы ыҟан), думгар еиҳа еиҕьуп. Иԥшрала дубоит ауаҩы. Абас уанрылаԥшлак, иубарҭоуп ишәо, имшәо. Уи ус иҟалоит, уаанӡа дшәаӡомызт, абри ажәылараҿы убас цәаныррак иоуеит, ауаҩԥсы ихыиҿы ианубаалоит. Игәаҭаны думгар, деиқәурхеит.

— Шәақәшәаахьазма?

— Ҳақәшәаахьан. Изныкымкәан.

— Ишәо шәалҵ ҳәа анырҳәоз ыҟазма?

— Иҟан, аха абжеиҳараҩык нхеит, ицеит, иҭахеит.

— Аибашьраҿы еиҳа зтәы цәгьада?

— Азҵаара хьанҭоуп. Ҳаибашьраҿы аиааира згаз анацәеи абацәеи роуп. Уи сара акыр сазхәыцхьеит. Ани аби рами ааӡара ҟазҵаз. Убарҭ роуп аиааира згаз. Аха ара еиҳа ирыцҳада ҳәа аӡә иалкаара цәгьоуп. Ан лхьаа здыруада? Аб ихьаа здыруада? Аҷкәын ԥҳәыс дааигеит. Мызкы анҵы дҭахеит. Иигаз дрыцҳаӡами? Абыда изызҳаз ахәыҷы? Аб дзымбаӡакәа изызҳаз иҳацәҟьалазгьы ыҟами? Ур рыцҳаӡами? Ари зегь трагедиоуп. Ари зегь рыцҳароуп. Ара шаҟа еицыло бдыруоу… Сергеи Цәышба ҳәа дыҟан. Ҳаигәылацәоуп. Иҷкәынцәа руаӡәки сареи класск аҿы ҳаицтәаан. Аибашьра ҟалаанӡа машәырла дҭахеит. Рустем са саҵкыс ҩышықәсахышықәса деиҳан, аха ҳаиҩызцәан. Дҭахеит аибашьраҿы октиабр мзазы. Аб ихы шԥамҩаԥигеи? Иҷкәынцәа рыԥсы ҭазшәа, хаҵаҵас дыҟан, аха иҩныҵҟа дшыҟаз здыруада? Ари зегь трагедиоуп. Аиаҳәшьа лтәы здыруада? Аӡәгьы дузалкааӡом, зегь цәгьоуп. Аӡәы ихьаа аӡәы издырӡом.

— Инхази иҭахази. Зыԥсы ҭынчуи згәы ҭынчми.

— Иԥсы ҭынчу иҭынчму здыруада? Иахьа Аԥсны зегьы бзианы иҟазар, уаанӡа ҳзызхәыцуаз аԥсҭазаара бзиа ыҟазар, убри ибозар, иԥсы ҭынчхаргьы ҟаларын. Уа иҟоу ҳара иҳаздырӡом, аха, уазхәыцуазар, иԥсы ҭынчхартә иҟаҳҵеи ҳара? Ахақәиҭра зҭахыз аԥсуа жәлар, ҳабацәа

иҳалараaӡаз, иахьатәи амшаз иҳалшоз зегь ҟаҳҵама урҭ рыҧсы ҭынчхаратәы? Дарбанзаалакгьы доусы илшоз ҟаиҵама? Рыҧсы зырҭынчша макьана иҟаҳамҵаӡац. Ианыҟаҳҵалак, рыҧсы ҭынчхаргьы ҟалап. Уи сара хаҭала аӡәы ихарасҵаӡом. Ҳзеиҧштә хароуп. Еиқәхаз, згәы былуа, иҟоу збо, уи игәы ҭынчума? Ҳауа еиҕьу дсыздырӡом иахьатәила. Убас аамҭа ааины иҟоуп.

— Иҟалахьоума баша иҭахеит ҳәа шәанхәыцуа?

— Аибашьраҿ баша иҭахаз ҳәа аӡәгьы дыҟаӡам. Аибашьраҿ аӡә дҭахароуп, аӡә даанхароуп. Баша иҭахеит ҳәа рымҳәартә иҟаҳҵар ауп.

— Агәыҧжәара еиҳа ианбеиҳау, аибашьра анцо акәу, аибашьра ашьҭахь акәу?

— Аибашьра ашьҭахь. Аибашьра анцо агәыҧжәара-ахыҧжәара, аибашьҩы уи аха имаӡам, иара иус ҟаиҵалароуп, ахәыцхагьы имаӡам. Адҵа имоуп – иҟаиҵеит. Аибашьра ашьҭахь ауп абарҭ ахәыцрақәа, агәыҧжәарақәа, ахьаақәа, ачымазарақәа зегьы анцәырҵуа. Аибашьра анцоз – уи ақәа, уи аӡыхьшәашәа, аҵла ҳақәтәаны ҳаныцәазгьы ыҟан, аха аӡәы ишоура шьҭыҵуа са исымбаӡеит, деимҳәогьы сымбеит. Ауаҩҧсы иеиҿартәышьа макьана иҭҵааӡам уаарашәа. Абри еиҧш аусқәа анцәырҵлак, ашәарҭарақәа, ихаҿы даҽа цәаныррақәак цәырҵуазар акәхап, даҽа рецепторқәак аус руа иалагоит. Аибашьраҿы зегьы урызхәыцуа уалагар ҟалаӡом. Аибашьраан аибашьра уазхәыцроуп. Ус иҟоуп.

— Ауаҩы аиааира агәрагара ицымзар дзеибашьуама?

— Ҳара еицыз ҳаҩныҵҟа аума, егьыс издыруаз аибашьцәа, ҳара ҳзаиааирым ҳәа аӡәызаҵәык дхәыцуа дсымбеит, дысмаҳаит. Исгәалашәом ҳаҵахар ҟалап ҳәа аӡә дхәыцуа. Ҩныҵҟала уҕәҕәамзар, аиааира згоит ҳәа уазымхәыцуазар, узлаиааиуеи? Иааишьа амаӡам.

— Дыҟан аҧыза, жәлар рҧыза, аха гәыҧцыҧхьаӡа иҟамыз ахацәа ҕәҕәақәа. Ҳаибашьра иаҳнарбеит аҧхьагылара зылшо ахацәа ҳажәлар ишрылиааз.

— Убас иҟоу ахацәа ҕәҕәақәа ус баша ажәҩан иалҩырны икамҳаӡеит. Урҭгьы рааӡара аҭахымзи. Иҟан 37-тәи ашықәс. Убас ихәыцуаз ҧыҭҩык цәгьаҳәарала иҭархан. Убарҭ раамышьҭахь иаанхаз егьырҭ рааӡеит, абиҧарала еибааӡеит. Убарҭ ирааӡаз (ари ббоу шаҟа шықәса ҵыз), ус аиҵааӡара мариаӡам. Иахьа иҳахьны иҟоу – ирацәаҩӡаны аҷкәынцәа бзиақәа, аҕәҕәақәа ҭахеит. Урҭ рааӡара мариазма? Абиҧарала – ашкол, ақыҭа – иааӡан. Иааӡан, иазыҟаҵан аибашьра. Аибашьра мацара акәӡам иззыҟаҵаз. Изакәызаалакгьы. Аус бзиақәа ирзыҟаҵан ҩныҵҟала, ҧсыуаҵас иааӡан. Иҭахеит, аха рыҧсы ҭазар ишҧаҟалоз? Рыҧсы ҭазар, урҭгьы даҽа шьоукы рмааӡози. Дара рҧышәа, рдырра, рыҧсадгьыл абзиабара абарҭ ирылармааӡози. Аҽарҭбааун абри аус. Аха дара иахьа ианыҟам, рҭыҧ ҭацәит. Рҭыҧ аҿы инеида? Ицәырҵуа иалагеит аибашьра иацәыбналаны иҟаз, ишәаны иқәҵыз, убарҭ ҿырҧшыгахо иалагеит. Иҿырҧшыгахараны иҟаз ҭахеит. Иҭахаз, усҟан 27 шықәса зхыҵуаз, ҩажәа шықәса зхыҵуаз,

иахьа ҩынҩажәижәаба шықәса ихытҵуан. Ҩынҩажәижәаба шықәса зхытҵуа ауаҩԥсы унеишь-уааишь ҳәа зарҳәо, ииҳәо идырууа, ииуа идырууа, аҳәынҭқарраҿы иахәҭоу ҭыԥк нықәиго, дҿырԥшыганы дықамзаауази. Уи иҭыԥаҿ инаҳгада? Абри аетап абыржәы ҳзахымсыр ишахәҭоу еиԥш, ҳусқәа ҽеихаӡом ҳара ҳаԥхьаҟа. Излауала ҳцәызқәа маҷхароуп абри аетап аҿы, иҵегь ауаа ҳцәызыр, уи аҭахара мацара акәӡам, аԥсуаа ҳҟазшьа бзиақәа ҳцәызуеит. Убри ауп иҟало. Абри азхәыцра аҭахуп. Иахьа абас ҳзыҟои ҳәа ҳхәыцуеит. Иахьа абас ҳзыҟоу – изҳәаша, иҟазҵаша, иҟәыгаз агәымшәақәа, игәашәҭ иҭахақәаз зусҭцәоу, рыхьӡқәа рыжәлақәа, рыԥсҭазаашьа, изҿыз. Уи азоуп абас ҳзыҟоу. Урҭ рҟынтә аӡәы шаҟаҩ ииаӡодаз? Иаҳҳәап, ақыҭаҿ дынхоит убас пату змоу ахаҵа бзиа, аибашьра иахысыз, агәымшәа. Икәыршаны иҟоу аҿар убри иҿыԥшуа иалагоит. Ус акырҵьара. Ари згьы ҭацәит. Иаанхаз маҷуп. Убри ауп изыхҟьо.

— Абиԥара еиҵазааӡо аҿырԥштәы аума?

— Аҿырԥштәы аԥхьа игылазароуп. Аԥсуаа ҳҿы еснагь ус иҟан. Са сқыҭа хәычуп, уамак идуӡам, аха абри 37-тәи ашықәс азы ҳқыҭаҟынтәи ҩыҵьазаҭцәык роуп идырӡыз. Ауаа еибахьчеит, рыцәгьа еибамҳәаӡеит. Нас ҳара ашкол ҳанҭаз ҳазҿыԥшыша ҳаман. Уаанӡа исҳәон Сергеи Цәышба изӡбахә. Ус дыҟан Жьужьа Ақаҩба. Дҿырԥшыган. Аԥсуаа ирызку еизарак аныҟаз дықәгыланы дцәажәон. Чыҟь Смыр ҳәа дыҟан – дҿырԥшыган. Убас ауаа рацәаҩны иҟан. Аслан Оҭырба ҳәа дыҟан. Уи сара сихаанӡам, аха иара иԥсҭазаашьа ҳзеиҭарҳәон. Уигьы дҿырԥшыган. Убас жәлацыԥхьаӡа. Абҕархықә амацараз исҳәаӡом. Харҭ ԥшь-қыҭак — Аҷандара, Ҟәланырхәа, Аацы, Абҕархықә — аиашьара ҳабжьоуп ҳәа иԥхьаӡоуп азы, згь ҳаибадыруан. Убарҭ ракәымзи ҳазҿыԥшуаз. Аиҳабацәа ирҳәоз ҳазызырҩуан. Дарбанзаалакгьы аиҳабы абас дыиасны данцоз, ашкол ҳҭамзи, ҳахныҟәгашьа анигәамԥхалак, даангыланы дҳацәажәон, иҳаиҳәон. Имбазшәа дҳавсӡомызт. Убас иҟаз ауаа анырацәаз, иаарыкәыршаны иҟаз рааӡон. Аха аӡә имацара ақыҭа згьы изааӡаӡом, араион згьы изааӡаӡом.

– Ҳара ҳаззыхиоуи иахьа?

– Иахьа убас аамҭа ирлас-ырласны аҽеиҭанакуеит, ахьӡара ҳцәыуадаҩуп. Иҕәҕәақәоу аҳәынҭқарракәа еиҳа иазыҟаҵоуп ари аамҭа, ҳара ҳазыҟаҵаӡам. Уааԥсыралагьы ҳазыҟаҵаӡам. Ҳахьынхо аҭыԥ ус иҟоуп. Ҳҳәаакәа шыҟоу жәбоит наҟ-ааҟ. Амшын аҟынтәи еснагь абзиара аасҭа ашәарҭара ҳазыԥшын. Қырҭтәыла аганахьала иҟоу жәдыруеит. Урыстәыла иахьа ҳазханаҵеит. Иҳадгылоит, иҳацхраауеит. Уаҟагьы иахьа аҭагылазаашьа шыҟоу шәымбои. Убри азыҳәан ҳаззыҟаҵам рацәоуп. Аибашьратә шәарҭара адагьы аԥсабаратә еиҭакракәагьы рацәахеит. Ҳара ҳаиԥш аҳәынҭқарра маҷқәа убас еиԥш иҟақәоу ашәарҭаракәа рҽазыҟаҵара рцәыцәгьоуп.

— Аԥсуаа ҳаидызкыло ашәарҭара аума?

— Сара хаҭала исгәалашәом аԥсуаа згь еидгылан иахьыҟаз ҳҭоурых аҟны аамҭак. Уи, ҳәарада, ашәарҭара ҳаиднакылон ҳгьырак, аха

аԥсуаа зегь ҳаӡәыкны ҳанеидгылаз ҳәа аамҭак сгәалашәом. Аԥсуаа зегь узеидкылаӡом. Еснагь рхатә гәаанагаракәа рымоуп азын. Убри ҳаиқәнархазаргьы ќалоит. Иахьа еидгылаҵәќьан иахьыќоу амилаҭ, Аҩадатәи Кореиеи Туркмениеи роуп. Асовет мчра аныќаз Туркмениа сыќан, усќангьы исгәамԥхаӡеит. Еиуеиԥшым агәаанагаракәа ахьыќоу, еиҿырԥшны ирееиӷьу ахьалырхуа аҳәынҭқарракәа еиҳа ԥхьаќа ицоит.

— Аха ииашам агәаанагара еиҳа амч агозар?

— Ииашам агәаанагара еиҳа амч амгарц азын маҷк ахәыцра аҭахуп. Иахьа уаҵәтәи аԥеиԥш иазымхәыцуа еиҳа аԥыжәара ргошәа збоит. Уаҵәтәи аԥеиԥш иазхәыцтәуп. Аинформациатә технологиакәа ииашан ҳхы иаҳзархәом. Ҳабз ҳақәиҭхан иабалак ҳҳәо акәымкәа, ԥсыуала ахымҩаԥгара ҳахәҭоуп. Ҿырԥштәы ҳасабла исҳәоит. Ҩыџьа анонимцәа аиакәым, иќам-ианым зыҩуаз ҳаԥшааит шықәсқәак раԥхьа. Цқьа иаагәаҳҭазар, рабдуцәа 37-тәи ашықәсаз аԥсуаа зырӡқәоз ирхылҵқәаз роуп. Ршьа ҽеиӡам. Убри аќынтә аԥсуаа алеишәа ҳамазар ауп, уи ауп уаанӡа ҳаиқәзырхоз. Аранӡа ҳаазгаз ҳәа мчык ыќами.

Иахьа маҷк идырблаќьеит ауаа. Иияшои иияшами аамҭа иднарбоит, аха нас аргьежьра уадаҩхоит. Иузыргьежьӡом. Убри азоуп ахәыцра аҭахуп ҳәа зысҳәо. Иахьа абри ҳазхәыцыртә ҳаќоуп. Иаҳцәымӡӡац ахәыцра. Абри иахьа сара исыхәоит, ма гәыԥҩык ауаа ирыхәоит ҳәа амц аҳәара иашаӡам. Сара исгәалашәоит аизаракәа аныќаз, уа изабалак неины ицәажәаӡомызт. Уаќа ицәажәашаз ыќан, ирдыруан ауаа. Ма аӡәы иҳәан дааргон акәымзар, сара исҭаххеит ҳәа днеины, дықәгылан дцәажәаӡомызт. Ажәлар ззыӡырыҩны иќоу дызусҭоу рдырыеит. Ихьӡ, ижәла, ҭаацәала дшыќоу, пату имоу. Аҽы зҕьычқәазгьы иахьа инеины ицәажәан ахшыҩ ҳдырҵоит. Нас абарҭ ҿырԥшыгамхо хәыч-хәыҷы ишнеиуа.

— Ҳаӷеи ҳареи иахьатәи ҳаизыќазаашьа шәышԥазыќоу?

— Урҭи ҳареи ашьа ҳабжьоуп. Макьана ҳаиӷацәоуп. Аинышәара ќалаанӡа ԥсыуаҵасла уаӷа ичыс умфар ауп. Сазыраӡӡам аиҭанаиааиракәа, аинышәара ќалаанӡа.

— Иарбану зегь реиҳа ихадароу гхас иќаҳҵо ҳҳәынҭқарра аргылараҿ?

— Зегь реиҳа ихадароу ҳәа сара избо аҳәынҭқарра аргылараҿы, ҳара ҳашмаҷу ала, уара утәы, сара стәы ыќамзар ауп. Аҳәынҭқарра зыргыло зыԥсы цқьоу иоуп. Зыԥсы цқьоу ауаа ҳамоуп. Дышхәыцуазаалак. Дзыдгылозаалакгьы. Сара аҩны сыргылозар, сара дыстәуп ҳәа аргылашьа ззымдыруа дааганы аԥенџьыр ҿаҵа ҳәа иасҳәома? Аргылаҩ бзиа иами исҭаху. Ауасҭа бзиа иргылар ауп аҩны. Убасќан ауп аҩны аныӷәӷәахо. Аҳәынҭқарра аргылараҿы изабалак зегь ралархәра ауӡом, издыруа рыда. Иҳамоуп иахьа ауаа, аиҳабацәа, аҿар, аҳәынҭқарра аргылашьа здыруа. Убарҭ реидкылара ауп иаҭаху – аҳәынҭқарра аргылашьа здыруа ауаа.

— Иарбан ҳәынҭқарроу иҳаргыло бызшәаада?

— Абызшәа иахьа ҳара ҳзыҳәан проблема дуӡӡоуп. Зегь ҳналацәажәоит, нас инаскьаган иныкәаҳҵоит. Ажәа дууп ҳәа ишәымԥхьаӡан, иабасҭаху Аԥсны, ԥсышәала ицәажәо аԥсуа даныќамла? Ҳара ус ҳгәы иаанагоит

аԥсшьаԝцәа рзын урысшәала иаԥхьалартә, ирбалартә икыдзар ауп ҳәа. Сақәшаҳатӡам. Дзаауеи аԥсшьаԝы Аԥсныҟа? Рчеиҵыка сфап ҳәа, рҟазшьақәа збап ҳәа, рҽеилаҳәашьа гәастәап ҳәа, ҳҟазшьа ибаразы ауп. Аҽыкәабара мацараз акәӡам. Ирбои иаҳзаауа? Аӡәырԝы хаҭала, уамашәа ибаны, исызҵаахьеит шәбызшәала шәзымцәажәои ҳәа. Ҳзацәыԥхашьои? Ҳбызшәала иузымҳәо, ухшыԝҵак ахьузнамго акагь ыҟаӡам. Ари иаҳзеиԥшу проблемоуп. Аӡәы игәыджьылатәӡам. Убра ҳаидгылан иҳаӡбап. Ада ԥсыхәа ҳамаӡам.

— Аԥсуа жәлар абриаҟара мыҟәмабара иахысны иахьа-уажәраанӡа иаазго арбану? Иарбан еилкаарақәоу? Иарбан ҟазшьақәоу?

— Ҳара ус ҳҳәоит, Анцәа имчала ҳааиуеит ҳәа. Уигь ыҟоуп, ишԥаҟам. Анцәагьы даҳхылаԥшуеит. Ҳныхақәагь, рылԥха ҳамазааит, иаҳхылаԥшуеит. Уи азоуп ара ҳанханы ҳзыҟоу, аха аԥсуа даазго ҳәа сара исыԥхьаӡо, аԥсуа леишәа ҷыда ҳәа иҳамоу ауп. Ҳхатә ԥҟарақәа ҳаман, ҳазхымԥаша, иҷыдоу, егьырҭ ирыламԝашьо. Урҭ рацәаӡам: ҳлеишәа, ҳбызшәа, ҳаламыс. Аламыс еиҳау акыр ыҟоума? Уи иԝым, ашәҟәы ианым аԥҟарақәа, аха ҳшьа иалаз апринципқәа. Убри акәын ҳаазгоз. Ҳшьа иалырхырц иаҿуп, иалҵаанӡа ҳҽеиқәаҳархар ауп.

— Иахьатәи Аԥсны аргылараҿ аибашьԝы иҭыԥ.

— Аибашьԝы иҭыԥ Аԥсны аргылараҿ еиҳа-еиҳа имаҷхо иалагеит. Уи еиуеиԥшым амзызқәа ирыхҟьоит. Ачымазарақәагьы ыҟоуп, акәрагьы ыҟоуп азын, иҭыԥ еиҳа-еиҳа имаҷхо иааиуеит.

— Ишәарҭаз аамҭа ҳҭысит, аха ихьанҭоу аамҭа ҳзыԥшуп, иҳәеит Владислав Арӡынба.

— Иахьа, ишаҳбо ала, аамҭа ишьақәнарҕәҕәеит Владислав иажәақәа. Иагьа ҵьабаа, ԥсыҭбара ҟалазаргьы, Анцәа имч ала аума, егьыс аума, уи ҳалҳаршеит, аха ауадаԥра дуқәа ҳԥеиԥшуп ззиҳәаз аамҭа ҳҭагылоуп иахьа. Имариоу адунеиаҿ акагь ыҟаӡам, уигь уамашәа ибатәӡам. Агәкажьрагь аҭахӡам. Аҳәынҭқарра аргылара 30 шықәса иҭагӡаны имариам, ицәгьагәышьоуп. Аха иагьа ицәгьазаргьы, ауасхыр шьҭоуп. Анаԝстәи аиҿкаара аҭахуп, аусура аҭахуп, ахшыԝ аҭахуп. Ахшыԝ аибашьраан ишаҭахыз еиҳангьы иаҭахуп иахьа, еиҳангьы аԥсадгьыл абзиабара аҭахуп. «Аибашьраан зегь ҟаҳҵеит, шьҭа ҳаԥсы ҳшьар ауп» ҳәа уҳәартә иҟам аамҭа. Иаҳзеиҿымкаауа, иҳалымшо збом. Иҳалшо ҟаҳҵар, убри ауадаԥрагьы ҳахысуеит. Ицәгьоуп, аха иҳалшаратә ҳаҟоуп. Иҳамоу апотенциал ишахәҭоу ҳхы иаҳархәар, иҳамоуп иҟазҵаша.

— Ҳара ҳаибашьра иахәҭақәаз алкаақәа ҳзалгама?

— Иалызгаз ыҟоуп, иззалымгаз ыҟоуп. Аибашьра ааигәара иҟамыз, заб далахәымыз, зан далахәымыз, зҳәазеиԥш, еиҳа еиҳахеит. Алкаа ззыҟаҵақәаз ыҟоуп, аха урҭ еиҳа имаҷхеит. Егьыс аҳәынҭқарра аганахьала – иаҳзалымгаӡеит. Избанзар, аҳәынҭқарра аганахьала иаҳзалгазҭгьы, иахьа даҽакала ҳҽазыҟаҵаны, ҳаԥхьа иҵегь ауадаԥрақәа ишьҭоу, уи аԥышәа баны, иҵегь аҽазыҟаҵашьа даҽакала иҟалозар акәхарын. Избанзар, аибашьра ҟалаанӡатәи шықәсқәак раԥхьатәи аҭагылазаашьа

еиԥшушәа сбоит. Иара алкаа ҟазԥашазгьы ԥытԥык маҷк иԥхастәахеит.

— Ҳаҿума ҳара аԥсуа ҳәынҭқарра аргылара?

— Изҿыыз аԥсуаа шьоукы-шьоукы аибашьраан, иахьа ҳ-Аԥсны иалаҭхаԥьуа? Атәым милаҭ ртәы ҳҳәаанӡа, урҭ гәаҳҭар акәымзи раԥхьа. Аибашьраан иҭахаз, зҭыԥ ҭацәыз зыԥсахшаз ааӡатәын. Ҳара уи аамҭаз даҽакы ҳаҿын. Аԥсуа ҳәынҭқарра ԥсыуаԥас, аԥсуа гьама амамкәан ргылашьа амаӡам. Иҟазар ауп аԥсуа закәанқәа. Ҳара ҳаԥсуа ԥас-қьабз иарбан закәану изнымаало, ирылмыҳәҳәозар. Узықәныҟәаша аԥҟарақәа урҿыԥшны, азакәанқәа ҟауԥаратәы иҟами. Насгьы, азакәан ҳара иалаҳхыз апарламент адепутатцәа ирыдыркылазар, зегьы еицықәныҟәозар ауп. Уара утәы, сара стәы, уала-ҭахыла аҳәынҭқарра Аԥсны ргылашьа амаӡам. Ачынуаа анхаа ирзеиԥшзар азакәан, нас ауп аиаша аныҟало. Мцла, уалаҭахыла аҳәынҭқарра ргылашьа амаӡам. Ҳара ҳгәабзиарахьчара бзиазар ҳҭахуп, ҳԥарадырра ҳаракызар. Ҳныҟәгара знапы иану шьоукы-шьоукы ара рҽырымхәышәтәуазар, рыхшара ара ашкол иҭамзар, ичмазаахар, ара ҳхәышәтәырҭақәа рҿы имнеиуазар… Аусура данаҟәыԥлакгьы, иара дахьатәу ахь дцозар, дабанӡаҳазхәыцуеи ҳара? Иагьа ицәгьазаргьы, аиаша ҳәатәуп, ԥсыуаԥас ахныҟәгара аҭахуп. Адунеихаан сара сзацныҟәаӡом тәымԥьара ирхәыцыз азакәан. Ҳшьа иалам, ҳда иалам ҳзацныҟәаӡом. Аԥсуаа зегьы ҳаиҟаразар ауп. Ҳцашьа убас иҟоуп, убри аыза аамҭа ҳҭагылеит, ҳҽеилҳмыргар амуа. Ҳҽеилҳмыргар, ҳҳәынҭқарра ҳацәцоит. Аибашьра ашьҭахьгьы ҳҽаҳзеилмыргаӡеит. Убри убас иацло, иацло, ҳаибарбылгьо ҳаауеит… Аҽрыцқьара аҭахуп.

— Аԥсуеи абԥьари…

— Аԥсуа абԥьар имамкәан ҟалашьа амаӡам. Аԥсуа ицәамаҭәа – акәымжәи акабеи – аҟама ацымкәан акыр иаԥсоума? Абԥьар ацымкәан аԥсуа милаҭтә цәамаҭәа ԥшӡаӡам, ауаы деиҿнакааӡом. Уи ҳара ҳшьа иалоуп, аныҟәгашьагь ҳдырууеит. Абԥьар змам аԥсуа иахьа иҭатәуп, имхтәӡам, шәҟәыла-быҕьшәыла деиқәыршәаны. Изҭатәымгьы, хагак, чмазаык дыҟазар, уигь аҳәынҭқарра дадыруазар ауп. Аныҟәгашьа ззымдыруа ирԥатәуп, аус адулатәуп. Иахьатәи аамҭа шыҟоу ала, абԥьар алгара сара сазыразӡам.

— Иахьагьы еибашьроума?

— Иахьагьы еибашьроуп, уаԥәгьы еибашьрахоит, адәныҟатәи аҭагылазаашьа шыҟоу ала. Аԥсҭазаара ус иҟоуп. Уаԥәы ҭынчрахоит ҳәа азаҳҳәартә еиԥш аҭагылазаашьа збом сара иахьа. Убри ҳаламӡыртә ҳҳы мааԥаҳгар ауп.

Анԥамҭа ҟалԥеит,
атекст акьыԥхь иазлырхиеит С. О. Ҳаԥьым

ВАЛЕРИ КӘАРҶИА

АИА аректор, аекономикатә наукақәа рдоктор, апрофессор,
Аԥсны зҽеаԥсазтәыз анаука аусзуҩ

СНЫСМҨА

Ихсыркәшеит сҵара Очамчыратәи абжьаратә аԥсуа школ №3 аҿы 1965 шықәса рзы. Усҟан Хрушьчов ихаан, аинститут аҭаларазы иаҭахын ҩышықәса аусура астаж, иреиҳаӡоу аҵараиурҭа аҭалара сҽазысимкыкәан аусура салагеит Очамчыратәи афинанстә ҟәшаҿы-инспекторс. Уаанӡа, ажәбатәи акласс аҿы сантәаз ахәылбыҽхатәи ашколахь сиасын, ҽынла аусура салагеит профессионалтә портрет ҭыхҩыс Очамчыратәи жәлар рыбзазаратә маҵзура (УБОН) аусбарҭа апавилион аҿы. Уаҟа аус зуит иаацқьаны шықәсык. Ажәаабатәи, ажәеизатәи аклассқәа рҿы сҵара насыгӡеит уаанӡа сызҭаз ашколаҿ.

Абасала, изыхәҭаз ҩышықәсатәи аусуратә стажи Кәтол аколнхара ахантәаҩы Шьаликәа Шьрын-иԥа Ламиа исыциҵаз ашәҟәқәеи сыман ауп Ҟубантәи ақыҭанхамҩатә институт аҭалаазы адокументқәа шаласҵаз...

...Исгәалашәоит, Очамчыратәи абжьаратә аԥсуа школ №3 аҵаҩцәа ҳзы апоезиа ахәылԥаз мҩаԥыргеит гәыԥҩык аԥсуа поетцәа ҿарацәа: Мушьни Лашәриа, Борис Гәыргәлиа, Платон Бебиа. 59 шықәса ҵуеит уи аахыс, аха уи ахәылԥаз иснаҭаз «аԥхарра» иахьагьы исныруеит. Ахәылԥаз аофициалтә хәҭа анынҵәа ҳашкол адиректор Леонти Наҳарбеи-иԥа Ачба иԥхаӡа ирыдиныҳәалеит ахәылԥаз бзиа мҩаԥызгаз апоетцәа, ҳаргьы ашколхәыҷқәа, ахбыҷқәа ҳнеины ҳнапқәа рымаҳхит, иҭабуп ҳәа раҳәо. Ахәылԥаз ашьҭахь даҽа ҩбаҟа сааҭ иҳацәажәон, ҳасасцәа рыхҩыкгьы, иҳарҳәоз ҳхатәы бызшәа пату шақәаҳҵалаша, ҳ-Аԥсуара аныҟәгара шымариам, аха ада ԥсыхәа шамам атәы акәын.

Убри ахәылԥаз аҿы «ҳасасцәа» ааԥхьара ҳзыҟарҵеит мчыбжьык ашьҭахь, ахәашаҽны Баслахәтәи ашкол аҿы абри аҩыза ахәылԥаз ахь. Ҳаҟан ҳара гәыԥҩык ашколхәыҷқәа Баслахәтәи ашкол аҿы.

Иара абри ашықәсазы, сымҩашьауазар, Очамчыратәи акультура

Ахан аҿы имҩаԥысуан ҳактиор ду Леуарса Касланӡиа ахадаратә роль ахьынаигӡоз аспектакль «Аҳәынтқар ҟьантаз».

Сҩызцәеи сареи аспектакль алагара ԥыҭк шагыз азал ҳнысҩнашылеит, иҭацәу аҭыԥқәа блала иԥшааува. Ус инахарашәа, ибжьы ныҵакшәа аӡәы инапы иҟьеит «уааи арахь» аанаго, цқьа сихәаԥшызар, аа, Борис Гәыргәлиа! Сҩызцәеи сареи ҳнаиваиртәеит. Аспектакль антрактқәа раан Борис дҳацәажәон: «Валера, уҩызцәеи уареи Очамчыратәи, Баслахәтәи ашколқәа рҿы апоезиа ахәылԥазқәа шәхы рылашәырхәуеит, уахагьы ари аспектакль ахәаԥшраҿы шәызбоит, издыруада ажәеинраалақәа зыҩуа аӡәыр шәыҟазар, шәыԥхамшьан, инажәг Аҟәаҟа, ҳахәаԥшып ҳашәызызырҩып, зҳәаз иеиԥш». Абраҟоуп раԥхьаӡа акәны иахьсаҳазгьы «Борис дукәыхшоуп».

...Схынҳәит Очамчыраҟа, сыҩныҟа, Ҟәбантәи ақыҭанхамҩатә институт аграном-економист изаанаҭ ала адиплом сыманы. Сшааиҵәҟьаз ашәҟәқәа еиқәыршәаны араион ақыҭанхамҩа аусбарҭахь ирысҭеит, сзаанаҭ ала аусуразы. Сыԥшит 4—5-мза, аха аусура уааи ҳәа аӡәгьы акгьы имҳәошәа анызба, исыӡбеит Очымчыра араион ақыҭанхамҩа аҭагылазаашьа ҭҵааны, иамоу аихьӡарақәеи аҩжьрақәеи азгәаҭаны ажәакала, ақыҭанхамҩа аекономика ҭҵааны, иҩны ареспубликатә газеҭ «Советскаиа Абхазиа» ианысҵарц. Астатиазы аматериалқәа анеизызга ашьҭахь даҽа мчыбжьык аҟара аҩра, ахҩылаара, аиҭахҩылаара саҿын. Имазеиз астатиа аредакциахь адәықәҵара сзымгәаҕьуа, даҽа ԥыҭраамҭак сыстол иқәын. Аҵыхәтәаны исыӡбеит сыстатиа Борис исырбарц, аредакциа азуразы. Исгәалашәеит шықәсқәак раԥхьа Очамчыра акультура Ахан аҿы аспектакль ҳанахәаԥшуаз ажәеинраалақәа зыҩуа аӡәыр шәыҟоума, шәыԥхамшьан «шәҩымҭақәа» ҳшәырба, ҳәа иҳаиҳәаз. Акыр слакҩакзаргьы, ашьҭахь астатиа сыманы сцеит Аҟәа Борис иахь. Астатиа даԥхьеит, аредакциа азиуит ажурналистика иамоу акәамаҵамарақәа маҷымкәан исыҵеиҳәеит. Астатиа иагыз-иабзаз рҽеины, аҽныҵәҟьа ҿыц ихҩылааны Борисгьы саргьы «Советскаиа Абхазиа» аредақтор инаганы иҳаркит. Уаанӡа ареспубликатә газеҭқәа рредакциақәа ахьыҟазгьы сыздыруамызт, уахь сымҩахымҵыцызт, абжьбатәи, аабатәи аклассқәа рҿы сантәаз Очамчыратәи аԥошьҭала исышьҭуаз астатиа хәыҷқәа алаҳамҵозар.

Ишырҳәо еиԥш, мҵәыжәҩада ажәҩан ахь сыԥрыртә еиԥш агәалаҟазаара сыманы аҽны Аҟәантәи Очамчыраҟа схынҳәит. Зегь реиҳагьы сзеигәырҕьоз занааҭла саграном-економистны, ажурналистикаҿгьы раԥхьатәи сшьаҿақәа рыҟаҵара Борис иахьсыдирҽхәалаз ауп.

Мчыбжьык ааҵуаны астатиа агазеҭ ианылеит, аха астатиа ззыумҳәаара иҟоузеи, аҩбатәи адаҟьа зегьы амҽханакуан. Уи арезонанс ду ҟанаҵеит. Очамчыратәи араиком абиуро аҿы ари астатиа иалацәажәеит «еилдыргеит». Усҟан Очамчыратәи араиком актәи амаӡаныҟәгаҩыс дыҟан Борис Виктор-иԥа Адлеиба, араиком абиуро далан ақыҭанхамҩа аусбарҭа аиҳабы Аксент Пахәала-ица Мархәылиа. Мызк аҟара ааҵуаны еиԥш срышьҭит аусура Мыркәылатәи аефирхәшатә совнхараҿ аекономист

хада ихаҭыҧуаӡыс. Шықәсык цқьа иаамҵыцкәа асовнхара аекономист хадас сҟаҵан. Сзаанаҭтә напынҵақәа инарываргыланы, астатиақәа зыӡуан Очамчыратәи араион газеҭ «Акоммунизм ахь», ареспубликатә газеҭқәа «Аҧсны Ҟаҧшь», «Советскаиа Абхазиа» рахь. Дук хара имгакәа, асовнхараҿы аус шызуаз агазеҭ «Аҧсны Ҟаҧшь» аштат иалам акорреспондентс сҟарҵеит. Ашьҭахь, Б. В. Адлеиба дсыҧхьан исеиҳәеит апартиа Очамчыратәи араиком абиуро гәҭакыс ишамаз апартиа салаҵара.

Абасала, Мыркәылатәи аефирхәшатә совнхараҿы акоммунисттә партиа саларҵеит.

Дук хара имгакәа сҟаҵан агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» ақыҭанхамӡа аҟәша акоресспондентс, нас уи аҟәша еиҳабыс, Асовет Еидгыла Ацентр комитет агазеҭ «Сельская жизнь» аштат иалам акорреспондентс. СССР ажурналистцәа Реидгыла саларҵеит. Иахьагьы уаҵәгьы иҵьасшьоит Борис Гәыргәлиа апоет, аҵарауаӡ, ауаажәларратә усзуӡ ду излаилиршоз жәохә шықәса журналистс сусура аан агазеҭқәеи ажурналқәеи ирныстҵоз астатиақәа зегьы дрыҧхьаны, агхаҧхақәа азгәаҭаны, сусура амӡақәҵара, схылаҧшра.

Ҽнак сусураҿы сыштәаз скабинет ашә иаахыҵит Борис Гәыргәлиа, Роин Лагәлаа, Алықьса Касланӡиа. Аҧсшәа анааибаҳҳәа ашьҭахь исарҳәеит апедагогикатә институт аҟнытәи ҿыц ауниверситет ахь ииаргоз Аҧснытәи Иреиҳаӡоу аҵараиурҭа аректор З. В. Анчабаӡе аҳәара шыҟаиҵо ауниверситет ахь рҵаӡыс сыиасырц. Аиаша сҳәарами схы-сгәы иҭамыз аус сыдыргалеит, ишьҭысхит-ишьҭасҵеит, аха аҵыхәтәаны сазааргеит. 1980 шықәсазы сентиабр 1 азы Аҧсуа Ҳәынҭқарратә университет аҿы раҧхьаӡатәи слекциа ҟасҵеит «Аполитикатә економиа» амаҭәар ала.

Раҧхьатәи алекциа актәи, аӡбатәи, ахҧатәи уҳәа атемақәа аус рыдулара салагеит заанаҵы, ӡымз-хымыз шыбжьаз.

Ииашоуп, секономиступ, сжурналиступ, исымҵоуп «Аполитикатә економиа» апрограмма, аха исымам арҵаӡра аҧышәа, исыздырам арҵара аметодика. Борис знык-ӡынтә раҟара аҭел сизасит, исыҵаиҳәон астудентцәа алекциақәа ишырзаҧхьатәу, асеминарқәа шымӡаҧгатәу, уҳәа жәпакы. Уи ашьҭахь Борис ҳаӡныҟа лассы-лассы дымӡахыҵуа далагеит, сыҧхашьар ҳәа дшәаны, астудентцәа професионалла разыҟаҵареи рааӡареи апроблемақәа дрылацәажәон. Заҟантә исеиҳәахьаз иреиҳаӡоу аҵараиурҭаҿы аус зуа дарбанызаалакгьы химҧада аҭҵаарадыррақәа дыркандидатзароуп, ддокторзароуп, ддоцентзароуп, дпрофессорзароуп ҳәа. Аҧсҭазараҿы иҟалалоит убас еиҧш аҭҵаарадыррақәа рдоктор дырҵаӡы бааҧсны, мамзаргьы аҭҵаарадырратә степен змам арҵаӡы бзиа. Иреиҳаӡоу аҵараиурҭаҿы астудентцәа аҵара дзырҵо арҵаӡы зегь рыла дҿырҧшыганы дыҟазароуп. Абри ахшыӡҵак акәын дцаргьы-дааргьы Борис схы иҭеигалоз, сыззыҟаиҵоз.

Асовет Еидгыла еиларыжьит изхаразаалак. Хазы-хазы ицеит уи иалаз ареспубликақәа. Ақырҭқәа аамҭа рхы иархәаны Аҧсны иақәлеит, аха ҳачқәынцәа ирыхьчеит рыҧсадгьыл. Аҧсынтәылагьы егьырҭ атәылақәа реиҧш идырҿиоит аҵьармыкьатә економика. Аҵьармыкьатә економика

аҭахрақәа инарықәыршәаны, Аҧсны актәи Ахада В. Г. Арӡынба иусҧҟала ҳара Аҧсуа ҳәынҭқарратә университет *аусзуҩцәа* гәыҧҩык 1997 ш. иааҳартит Аҟәатәи иаарту аинститут. *Аинсти*тут аиҿкаара аидеиа цәырызгаз ҳарҭ, ААУ аҿы аус зуаз аекономистцәа ҳауп, аха аидеиа бзиа ишидеиаз иаанхар алшон иҳадымгылазҭгьы, «Абуфертә зона» ҳәа ҳахәмарны изаҳҳәоз: апрофессор, апоет, Аҧсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла усҟантәи ахантәаҩы, ауаажәларратә усзуҩы, афилологиатә наукақәа ркандидат, апрофессор Борис Алмасхан-иҧа Гәыргәлиа, Аҧсны аҭҵаарадыррақәа ракадемиа апрезидент, афилологиатә ҭҵаарадыррақәа рдоктор Шь. Ҟ. Арсҭаа, афилологиатә ҭҵаарадыррақәа ркандидат апрофессор В. А. Касланӡиа уҳәа егьырҭгьы.

Борис Аҟәатәи Иаарту Аинститут анаадырт нахыс даҧхьон «Аҧсуара» амаҭәар. Зхы инаркны зшьапаҟынӡа аҧсуара злыжжуаз, патриотизмла иҭәыз аҧсуа хаҵа нага изы машәырла иҟаларызма АИА аҿы раҧхьаӡа «Аҧсуара» алагаланы астудентцәа дырҵара.

Абар жәеиза шықәса ирықәуп «Иаҧсуара» иманы ауниверситети аинститути астудентцәа дырзымнеиуеижьҭеи. Иахьагьы ҳастудентцәа ршьара иқәымлаӡац, агәра рызгом Борис абас залымдарыла, машәырла иҧсҭазара ҿахҵәеит ҳәа. Иҷкәын Абзагә аибашьра ианалагаҵәҟьаз иҩызцәеи иареи аҕа хәымга хаха иҿагылеит. Иҧсадгьыл ихы-иҧсы ақәиҵеит. Иҷкәын Абзагә анышә наиқәҧсаны, аухаҵәҟьа аҷкәынцәа ахьеибашьуаз аҭабиақәа рҿы ҿыц ииҩыз иажәеинраалақәа дырзаҧхьон. Аибашьра атематикала заҟа жәеинраала иҩызеи, заҟа шәҟәы ҭижьхьазеи Борис аибашьра ашьҭахь. Изҭазеи абриаҟара амч, илазҵазеи абриаҟара амчхара. Иҷкәын Абзагә аҵыхәтәантәи имҩахь данынаскьеигоз илаӷырӡқәа аӡәы иимырбеит, ииҳәаз фраза заҵәык ауп: «Уара ухаҵан, хаҵаҵас ухы мҩаҧыугеит, даҽакалагьы суқәгәыӷуамызт». Дымҩаҧигеит Борис аибашьра анеилга ашьҭахь зыҧсҭазара иалҵыз иҷкәын аиҳабы Ахрагьы.

Борис лассы-лассы иҳәалон сыҷкәынцәа рыла сгәы ҭаҧҽеит, аха Анцәа дысзааишьҭит сымаҳә, сҧа – Беслан Ешба, ҳәа.

...2012 ш. март 1, аҧшьаша. Борис изаамҭанытәиу илекциақәа мҩаҧиган, сахьтәаз акабинет ашә ааимҧааны дааҩналеит. Иикыз игәыдымӡало иарҭмаҟ ажәжәаахәа иаартны, қьаадқәак ааҭиган: «Валери, ушеилахоу збоит, аха ҿыц изҩыз жәеинраалак сузаҧхьоит», — иҳәан инапылаҩыратә жәеинраала дысзаҧхьеит знык, ҩынтә. Нас ҿааиҭит: «Абри ажәеинраала абыржәы астудентцәа сырзаҧхьан, ибзианы ирыдыркылеит. Иссируп абарҭ ҳастудентцәа», — ҳәа дрызгәдуны дрыхцәажәон.

Асааҭ ҩба рыбжа ҟалахьан еиҧш иарҭмаҟ аашьҭихын ацара иҽазикит, саргьы сҩагылан, инаскьагара гәҭакыс иҟаҵаны снаидгылеит, сиҳәеит — сиҳәацәҟьеит: уаха уаҳҭаз, уажәы Чаарқыҭ уцоит, уаҵәы шааӡа угыланы асааҭ 10 рзы ауниверситет аҿы алекциақәа мҩаҧугоит, ухәыҷымуҳасым. Ахәгьы аҿгьы сықәимыргылеит: уаха егьараангьы сымнеиргьы Нелли ахәыҷқәа «драцәажәо» анышәынҭра дышҭатәоу снеиуеит, дыргәыбзыӷны аҩныҟа днасымгозар. Излеилыскааз ала иареи сареи ҳанеиҧырҵ ашьҭахь

Очамчыра ицоз автобус дҭалеит. Кындыҕ днеиуаны Нелли аҭел дылзасит: «Сааҭыбжак ала аҩны сҟалоит, аҩныҟа быҩнал, ахьҭа былабымҵан, ҳмаҭацәа макьана ҳара ҳнапгьы рҭахуп». Аха… аха, дзымнаӡеит аҩнынӡа, «амҩа ааихиҵәар аҩны днеиуан».[1] Анцәа ду иаҳцәигеит иԥсы, аха есқьынгьы иҟазаауеит ари адунеи аҿы инижьыз – Аԥсадгьыл абзиабара, ақьиара, шәҩыла, зқьҩыла иааӡамҭацәа...

...Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциаҿ корреспондетс сусураан раԥхьатәи сыстатиақәа рцикл азкын Мықәтәи ачаи совнхара «Абхазиа» аекономика. Арҭ астатиақәа рҿы хархәара рызун Ҟәбантәи ақыҭанхамҩа аинститут саналгоз исыхьчаз адипломтә усумҭа – «Организация трудовых процессов в чаеводстве (на примере Моквского чаеводческого совхоза «Абхазиа»). Дук мырҵыкәан аҳәынҭқарратә шәҟәҭыжьыррҭа «Алашара» аҿы иҭыжьын аԥсышәала иҩыз раԥхьатәи смонографиа «Асорттә чаи бҕьы ахаҭабзиареи уи аекономика азырҳареи».

«Аԥсны ҟаԥшь» аредакциаҿы аус анызуаз иҩны хазы шәҟәны иҭсыжьит даҽа ҩ-монографиак: акы — «Аԥсуа Самсун аекомоника», егьи — «Нардала аҵьа аиҿкаара афеидара».

Журналистк иаҳасабала сышьақәгылараҿы рԥышәеи рдырреи сымардон аредакциаҿы аус сыцызуаз: Николаи Киут, Владимир Шларба, Гьаргь (Жора) Жанаа, Таиф Аҵьба, Сарион Ҭаркьыл, Борис Ҭыжәба, Сергеи Кәыҵниа, Рауль Лашәриа, Шьалодиа Аҵьынџьал, Терент Џаниа, Валикәа Ҭаниа, Шьаликәа Камкиа, Владимир Занҭариа, Геннади Аламиа.

Ашьҭахь, аредакциа ақыҭанхамҩа аҟәша аиҳабыс саныҟарҵа, уаҟа аус сыцыруан Саша Хәаҭланӡиа, Давид (Џьулиа) Киут, Шьалуа Сангәлиа, Слава Цәышба.

Усҟан, Асовет Еидгыла акоммунисттә партиа анапхгарала аус руан асоветуаа зегьы реиԥш аԥсуа жәларгьы. Ҳредакциаҿы апарторганизациа амаӡаныҟәгаҩс дыҟан Саша Хәаҭланӡиа.

Аԥсныҟаԥшьаа 19-ҩык – акоммунистцәа ҳаиԥш ҳпарторганизациа иахыԥхьаӡалан Асовет Еидгыла ажурналистцәа реидгыла иалаз акоммунистцәа: Михаил Ҭемыр-иԥа Бҕажәба, агазеҭ «Заря Востока» ахатә корреспондент Давид Шелиа, ажурнал «Анианги» ахатә корреспондент Кондрат Убилова.

Апартиа еизарақәа руак аан уи амҩаԥгаҩ Саша Хәаҭланӡиа акоммунистцәа ирылеиҳәеит мызктәи ргонорар «Виетнам афонд» иахыԥхьаӡаларц азы. Акоммунистцәа аӡәк иеиԥш ари ааԥхьара иадгылеит. Ашьҭахь излеилкаахаз ала, Саша Хәаҭланӡиа ихаҭа уи амзазы мааҭкгьы агонорар имаӡамзаарын. Абарҭ рҩызцәа акуриоз хҭысқәа анымҩаԥысуазгьы ыҟан ҳредакциаҿы.

Аредакциа иаиуит анонимтә ашшыԥхьыӡ. Уаҟа иаҳәон Очамчыра араион Аҭара ақыҭан ақыҭанхамҩа хәбаҟа километр рҟынӡа абҕанҷ ықәԥсаны амҩа ҟаҵоушәа аԥара бжьыгоуп ҳәа. Ҳцеит Аҭара, апроблема

[1] *«Амҩа ааихиҵәар аҩны днеиуан» ахьӡуп Борис Гәыргәлиа изкны Геннади Аламиа еиқәиршәаз ашәҟәы.*

ҭахҵааит. Уи иабзоураны агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» ианылеит акритикатә статиа «Аҳабла хәыҷи агәҭыха дуқәеи». Дук хара имгакәан Акоммунисттә партиа Очамчыратәи араионтә комитет абиуро ақәҵарала Аҭара ақыҭа аколнхара ахантәаҩы имаҵура аҟынтәи ихы дақәиҭнатәит. Мызқәак ааҵуаны ҧыхьатәи аколнхара ахантәаҩы ихаҭа аҭел дысзасит «Иҭабуп Валери жәацы Очамчыра араион агроном хадас сҟарҵеит, иҳәеит, аҽыгә-ҽыгә дыччо». Саргьы идысныҳәалеит, имаҵура ҿыц аҿы еиҕьу ақәҿиаракәа изеиҕьшьо.

Даҽа зынгьы, аредакциа иаиуз ашшыҧхьыӡ иаҳәон Очамчыра араион Елыртәи аҧсыӡааӡарҭатә (Илорское прудовое хозяйство) нхамҩаҿы аҧара ду ахҭынҵаны аҧсыӡкәтаҕьқәа (мальки) аахәоушәа аҧаршеи документқәа еиқәырҽаҽоуп ҳәа. Иҟаҳҵаз анализ иаанарҧшит ашшыҧхьыӡ иаҳәоз афактқәа шҵабыргыз. Усҟан акультура аҟәшаҿы аус зуаз Геннади Аламиеи сареи агазеҭ ианаҳҵеит жәохә раҟара куплет иҟаз иажәеинраалоу афелиетон «Аҧсыӡкҩи аҧсыӡи рлакә» «Ажцба қәыц уаҿамшәан иҿаҧыц» арубрикала. Афелиетон Аҧсны арезонанс ду ҟанаҵеит. Анаплакы анапхгаҩы иакәзар, имаҵура дамхын, аҭакра иқәҵан. Жәеинраалала иҩу афелиетон раҧхьаӡатәи ҧышәан агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» адаҟьақәа рҿы.

Шьыжьымҭанк апартиа Аҧснытәи аобласттә комитет аҿы исарҳәеит Очамчыраҟа «ОБХСС» еиҳабыс сдәықәҵаразы ақәҵара рыдыркылараны ишыҟоу. Мап-чап сҳәеит, секономиступ, ишысҭахымыз сжурналистхеит, уажәшьҭа, ари азаанаҭгьы снапаҿы иаазгеит, оҳ гәышьа! — анысҳәоз аамҭазы. Аҩныҵҟатәи аусқәа рминистрра асистемаҿы аусура сықәшәеит ҳәа схы сахашшит аха...

Мызкы ҳәа аредакциаҿы аҧсшьара (отпуск) сырҭан, мчыбжьык ахыи-аҵыхәала Аҩныҵҟатәи аусқәа рминистрра амилициа Очамчыра араионтә ҟәша аиҳабы аполковник Андреи Михаил-иҧа Бобуа сидикылеит «ОБХСС» аиҳабыс, аамҭала, мызкы ҳәа ҿҳәарас иаҭаны (ус акәын усҟан ишысдыруаз).

Очамчыратәи амилициаҿы аамҭалатәи сусура мызктәи аҿҳәара нҵәаны жәамш аахылон еиҧш А. М. Бобуеи сареи дҳаҧхьеит Б. В. Адлеиба. Ҳахьнеиз, Б. В. Адлеиба ишьқаҧ иааҭигеит жәабаҟа-жәохәҟа ақьаадбҕьыцқәа, ашшыҧхьыӡқәа зныз. Акакала еихыршәшәо дҳазрыҧхьеит. Рызегьы ҩын еиуеиҧшым апочеркқәа рыла, аха ирҳәоз акакәын: «Как может Валери Кварчия работать начальником ОБХСС, если его родители торговые работники, отец — зав. базой Очамчирского района, мать — директор универмага».

Ари ашьҭахь, даҽа ҩымз амилициаҿы аусура саҿын, аредакциаҿы акәзар есымза сыҧсшьарамшқәа ирыцырҵон. Сара, ари аамҭа, аҿарҧа ансоугәышьа, аредакциахь агьежьразы ицәгьамкәа аус азызуит.

Амилициаҿы сусура аҧшьбатәи амза азбжазы «Аҧсны ҟаҧшь» аредакциахь сгьежьит. Уимоу аредакциаҿ ҧшьымзтәи суалафахәгьы сзыршәеит.

Ҩымз раҟара ааҵуаны еиҧш, агазеҭ «Советская Абхазия» актәи адаҟьаҿы ианын аредакциатә статиа ду «Падение» ҳәа хыс иаманы. Астатиа иаҳәон: Очамчыра араион ақыҭанхамҩа аусбарҭа аиҳабы, Очам-

чыратәи араиком абиуро алахәыла иусура аҟынтәи ихы дақәиҭҭәуп, апартиа далцоуп, араиком абиуро аҟынтәи ихы дақәиҭҭәуп ҳәа. Ари зыхҟьаз аинститут далгахьазшәа адиплом ааихәазаап.

Усҟан, сара амилициахь аусура саныргоз анонимтә шшыԥхьызқәа сзызыԥуаз иара иакәзаарын.

...Август 14, 1992 шықәса. Аены ауниверситет аҟынтәи аԥны сааины сшыҟаз, дук мырҵыкәа хысбжьқәак ақалаҿ аҟынтәи иааиуа иалагеит, инашьҭарххны ҳаԥнашә еихсуа рҿаархеит. Иҟаҳҵахуааз ҳшаҟьшаҟьо ауаҭах ҳааԥнахеит сыԥшәмаԥҳәыс Маиеи сареи, анцәа иџьшьаны ҳхәыҷқәа ақыҭахь иҳашьҭхьан. Ҳквартира иаман аԥналарҭақәа ԥ-шәык, аԥбатәи ашә ала ҳдәылҵын шьапыла ҳаԥнду сашьа еиҵбы Ковик иԥнаҿы ҳааит. Уигьы иҭаацәа иманы иабхәараахь – Лыхныҟа дцахьазаарын!

Иалагеит Аԥсныжәлар Рџьынџьтәылатә еибашьра!

Ҳаргьы ҳахьааиз ҳаанхеит акыр аамҭа, ҳахьынхоз, иааҳакәыршаны, амацәаз ҳҭакны ҳрыман ақырҭуа мпыҵахалаԥцәа. Ԑнак, иаакылсын агвардеиццәа Маиа дрыманы ицеит. Аҭел сизасит Л. Маршьан (усҟантәи аамҭазы скафедраҿы аус иуан), иасҳәеит иҟалаз шыҟалаз. «Валерий, ничем не могу помочь, я не знаю, когда за мной придут» иҳәан аҭел ықәиҵеит. Сылзаст аҭел Мери Џьангвелаӡе – Усҟантәи Аԥсны агәабзиарахьчара аминистр (аԥсуаа даҳҭацан, ибзианы ҳаибадыруан, лыԥшәмахаҵа Маврик Абӷаџь скафедраҿы аус иуан).

Мери лыла еилкаахеит Маиа дыҭҟәаны дзыргаз, дызгаз, дахьыҟоу. Маиа дызгаз Кәачараа ақырҭуа еибашьцәа роуп. Дзыргазгьы: усҟан Очамчыра араион ахадас иҟаз Маиа лашьа Игор Гәыргәлиа иакәын аҟынтә, амацәаз иҭакыз Кәачараа ԥыҭԥык ауишьҭырц азы акәын аха ... иалымҵит. Мери Џьангвелаӡе, дзыхьчоз агвардеиццәа лышьҭын, Маиа дрымхны дааргеит Аҟәаҟа, ажәеизамшы аены.

1993 шықәса, мартмза 14 аены Биана Тапаӷәуа-ԥҳа аҭел дасны адырра сылҭеит, «Валери, уҭаацәаеи (ахәыҷқәа Лыхны – ран лаҳәшьа Нелли лыҟны иҟан) уареи автобус неиуеит, шәыхиаз, Гәдоуҭаҟа шәыргоит ҳәа. Март 14 ауха, Сосо Ахалаиа иҳаирплан ала Адлер ҳдыртәеит, уаантәи Лыхныҟа ҳцеит.

Ҳахьнеиз, ҳаҷкәын Олег Черкесскҟа дрышьҭхьазаарын анапынҵа ҷыдақәа иҭаны[1], Нелли Алмасхан иԥҳа Гәыргәылиа-Шьаҟрыл лыҷкәын Алхас Шьаҟрыл еибашьра дыҟан[2].

Лыхны еиҿыскааит ачаиаарыхра иазкыз, 22-ԥык злахәыз абригада ҷыда, афронт ацхыраара хықәкыс иҟаҵаны. Абригада Ҳаԥсадгьыл ианаҭеит ԥшьымз рыла 32,7 тонна асорттә чаи бӷьы, Ҳарҭ, Маиеи сареи –

[1] Аибашьра ашьҭахь Олег Кәарҷиа аррамаԥзура дахысит Аҟәа архәҭақәа руак аҿы.

[2] Алхас Шьаҟрыл иԥсадгьыл ихы ақәиԥеит, ианашьоуп Аԥсны Афырхаԥа (данҭаха ашьҭахь) ахьӡ ҳаракы. Иара изкыуп «Афырҭын» зыхьӡу, Гәыгәыца Џьыкырба авторс дызмоу, зҿыгҳара дуу ашәҟәы.

5,2 тонна. Абригада аусура иазкны 40-ҟа минуҭ ицоз аԥсуа теледырраҭара ҟаҵан (Емма Хоцьааԥҳа лҭыхымҭа).

...Иҳәынҭқарратәым, икоммерциатәым аҩбатәи иреиҳаӡоу аҵараиурҭа – Аҟәатәи Иаарту Аинститут аартын 1997 шықәсазы, Аԥсны аԥхьатәи Ахада Владислав Григори-иԥа Арӡынба иусԥҟала. Есышықәса, аҵараиурҭа Аԥсны жәларрынхамҩа ианаҭоит бжьаратәла 90—100-ҩык азаанаҭдырҩцәа, зынӡа араҟа аҵара рҵоит 550—600-ҩык.

Изаҳҭахузеи Аԥсны иреиҳаӡоу аҵараиурҭақәа ҩба, иаҳнаҭоузеи уи[1]?!:

акы — аҵараиурҭа аушьҭымҭацәа разыҟаҵаразы аҳәынҭқарра мааҭкгьы ахнашәааӡом, хәыда-ԥсада Аԥсны жәларрынхамҩа иаиуеит азаанаҭдырҩцәа;

ҩба — есымза Аԥсны абиуџьет иаланагалоит 200—210 нызқь мааҭ ашәахтәқәеи, 650—700 нызқь мааҭ ибиуџьеттәым ахыхрақәеи;

хԥа — ҳаушьҭымҭацәа альтернатива рымоуп ирҭаху азаанаҭқәа ралхразы. Альтернатива — аҵара-дырра асфераҿы, егьырҭ, атәыла аекономика ахкқәа зегьы рҿы еиԥш, аџьармыкьатә аекономика агәыцә хадоуп, иарбанзаалак аҳәынҭқарра аҿиаразы ихымԥадатәиу ҭагылазаашьоуп, Аԥсны еиԥш иҟоу аҳәынҭқарра мачҩ азы акәым;

ԥшьба — 80-ҩык инареиҳаны аҵарауаа аусурҭа ҭыԥқәа роуит. Уигьы аҵакы дууп ҿыц ишьақәгыло аҳәынҭқарразы.

Сентиабр 16, 1998 шықәсазы Аԥсны Ахада В. Г. Арӡынба ареспубликатә газеҭ «Республика Абхазия» иаиҭаз аинтервиу аҿы иазгәеиҭоит, иаазгоит ацитата: «То, что в Абхазии параллельно с АГУ появился еще один ВУЗ – Сухумский Открытый Институт, — вполне нормальное явление, во всем должна быть здоровая конкуренция. Кроме того, определенная категория людей получила возможность быть трудоустроенной, а молодежь возможность выбора места учебы и профессии...».

Аҟәатәи Иаарту Аинститут аазыртыз Аԥсны аԥхьатәи Ахада В. Г. Арӡынба иоуп. Бзанҵы иаҳхашҭуама, ҳарҭ аинститут аԥҵаҩцәа, аиҿкааҩцәа (аучредительцәа), аинститут аартразы ауспҟа инапаҵаҩра мышқәак шрыбжьаз В. Г. Арӡынба гәыԥҩык ҳнаганы данҳабжьоз, ҳныҳәа-ныԥхьаны ҳанынаскьеигоз. Усҟан иҳаиҳәон аинститут аиҿкааҩцәа аӡәаӡәала рҭакԥхықәра.

Аинститут аԥҵареи арҿиареи рҿы В. Г. Арӡынба имҩаԥигоз аусқәа қәҿиарала инаигӡон аҩбатәи Ахада С. У. Багаԥшь.

Аԥсны Ахада С. У. Багаԥшь АИА иалнаршаз аихьӡарақәа инаҵшьны иазгәаҭо аректор (хырхәааroушәа иҟамлозар) ианеишьеит «Ахьӡ-аԥша» аорден ахԥатәи аҩаӡара, «Аԥсны зҽеаԥсазтәыз аусзуҩ» аҳә ахьӡ ҳаракы. Абри ауми аинститут азхаҵара ду, Аԥсныжәлар рҟынтәи иреиҳаӡоу ахәшьара?!

Ҵыԥҳ (2022ш.) ҳинститут 25 шықәса ахыҵит. Ақәҿиара бзиақәа ҳаманы ҳаԥылеит ҳиубилеи арыцхә. Аха ус иҟамызт ашықәсқәа зегьы раан. Иҳаман ауадаҩрақәагьы, урҭ иагьмачмызт.

[1] «Нам в Абхазии нужно иметь два вуза!». Открытое письмо Президенту РА Александру Анкваб. Валерий Кварчиа. От 22 мая 2012г., №17.

Александр Анқәаб Аԥсны Ахадас даныҟаз аинститут аколлектив ҳнаиԥхьан дныҳәа-ныԥхьаны шәусура нашәыгӡалаҳәа наҳаҳәаны ҳишьҭит. Ари аус аҿы адгылара ғәғәа ҳзыҟарцеит ҳпарламент адепутатцәа. Еицҿакны бжьыҭарала ирыдыркылаз ашәҟәааҿы иаҳәон АИА алицензиа аҭара ахәҭаны ишырԥхьаӡо азы.

Аинститут аус ауеижьҭеи 25 шықәса раахыс Ҳаԥсадгьыл иаиухьеит 2350-ҩык азаанаҭдырҩцәа еиуеиԥшым азаанаҭқәа рыла: Ақыҭанхамҩа аекономика; Акурортқәеи атуризми реиҿкаареи рекономикеи; Ашәахтәқәеи ашәахтәқәҵареи; Аиуриспруденциа; Абухгалтертә ԥхьаӡареи аудити; Аҳазалхратә ус.

Ахшыҩзышьҭра азуп араҟа аԥсуа бызшәа дырҵара. Аԥсуа сектор шоуп ҩгәыԥкны: абызшәа бзианы издыруа, абызшәа иԥсыҽны издыруа. Напхгара рзыруеит апрофессорцәа, академикцәа Ш. Ҟ. Арсҭаа, Л. Р. Ҳагԥҳа, арҵаҩцәа Ҭ. Х. Каарес-Багаҭелиаԥҳа, А. А. Шьынқәба.

Аԥсуа секторқәа рҿы аԥсышәала алекциақәа ҳрыԥхьоит, асеминарқәа мҩаԥаагоит амаҭәарқәа: «Аԥсуара», «Ақыҭанхамҩа аекономика», «Аекономикатә теориа».

Аԥсышәала иҭыжьуп амонографиақәеи арҵага шәҟәқәеи: «Ақыҭанхамҩа аекономика», «Аԥсны асубтропикатә культурақәа рагрономиа ашьаҭақәа», «Асорттә чаи бғьы ахаҭабзиареи аарыхра аекономикеи».

25 шықәса ирылагӡаны аинститут аҿы иҩны иҭыжьуп 265 монографиа, арҵага шәҟәқәа, анаукатәи апублицистикатәи статиақәа. Убарҭ рахьынтәи амонографиақәеи арҵагатә шәҟәқәеи 17.

Аинститут апрофессор-рҵаҩратә еилазаара бжьаратәла 60—65-ҩык ыҟоуп. Убарҭ рахьтә анаукақәа ркандидатцәа 28-ҩык, анаукақәа рдокторцәа 5-ҩык. Аинститут аԥҵаҩцәа хҩык иранашьоуп «Аԥсны зҽаԥсазтәыз аусзуҩ» ахьӡ ҳаракы. Уажәааигәа, анаукақәа ркандидат ҳәа адиссертациақәа рыхьчеит ҳаинститут аусзуҩцәа 5-ҩык, анаукақәа рдоктор ҳәа – ҩыџьа.

Аԥсны иаграртә республикоуп аҟынтә, хшыҩзышьҭра азулатәуп ақыҭанхамҩа аекономика арҿиара. Абри гәҭакыс иҟаҵаны, шықәсқәак раԥхьа, Аԥсны усҟантәи Ахада А.З. Анқәаб ҷыдалатәи инапынҵа инақәыршәаны астудентцәа разыҟаҵара апрограмма иалаҳгалеит азаанаҭ «Аԥсны ақыҭанхамҩа аекономика».

Ари азаанаҭ ала азаанаҭдырҩцәа разыҟаҵараҿы ацхыраара ҳнаҭоит академик Л. И. Аиба напхгара ззиуа Аԥсны анаукақәа ракадемиа иатәу Ақыҭанхамҩа аинститут: ҳастудентцәа араҟа апрактика иахысуеит.

Акадрқәа разыҟаҵараҿы, ацхыраара ғәғәа ҳарҭоит иара убас Аԥсны анаукақәа ракадемиа иатәу, академик З. И. Шьалашьаа напхгара ззиуа «Аекономикеи азиндырреи» аинститут. Иара адиректор ихаҭагьы дналаҵаны ари аинститут аҟынтәи ҳинститут аҿы аус руеит 9-ҩык аҵарауаа.

Еиуеиԥшым аамҭақәа раан ҳастудентцәа аҵара ддырҵон, иддырҵоит иахьагьы: академик В. Е. Кәарҷиа, афилософиатә наукақәа ркандидат О. Н. Дамениа, аекономикатә наукақәа ркандидат Р. М. Лагәлаа (акафед-

ра аиҳабы), аҭоурыхтә наукаҟәа ркандидат, апрофессор Р. Х. Хонелиа, академик Шь. Х. Салаҟаиа, академик Шь. Ҟ. Арсҭаа, афиологиатә наукаҟәа ркандидат, апрофессор Б. А. Гәыргәлиа уҳәа аӡәырҩы.

Алитературатә хыҵхырҭакәа:

1. Знаменитые люди Кавказа. В. А. Кварчия. Он избрал науку и педагогику. Нальчик. 2010. стр. 37—39.

2. Ученые табачной отрасли. Кварчия Валерий Андреевич. Краснодар, 2004. стр.168.

ЕЛИСО САНГӘЛИАПҲА,

аҭоурыхтә ҭҵаарадырракәа ркандидат

АԤСУАА РЧАРАУШЬА ЛАГАЛА ԤЫЦК ИАЗКНЫ

Ҳазҭагылоу аамҭазы аԥсуаа рчараушьа иаланагалаз аҿыцракәа маҷҙам, урҭ раҕырак традициак аҳасабала ишьақәгылахьеит, ачара иузаҟәымҭхо иаласоуп. Убарҭ ируакуп ҳаззааҭгыларц иаҳҭаху аҿыцаԥшьгара, уи аамҭак азы аԥсуаа рыбзазара иаланагалаз, анаҩс традициак аҳасабала ишьақәгылаз, иахьа уажәраанҙагьы имҩаԥырго ақьабзқәа иреиуоуп. Ари атема азааҭгылара, аҵыхәтәантәи аамҭақәа рзы лассы-лассы аинтернет хархәагақәа рҿы ицәырҵуа излагаз авидиороликқәа ирызбзоурахеит, «Аԥсуаа иабанҙаҳҭәу?» «Иабантәааланагалеи?» «Иаԥсыуароума?» ҳәа ицәырҵуа азҵаарақәа рҭакҟаҵара аҽазышәара ауп мзызс иамоу.

Ажәытә аԥсуаа рҿы, авторцәа аҙәырҩы ишазгәарҭоз еиԥш, театралтә қәгыларак иаҩызан аҭаца ачара аҽны амаҳә иҩныҟа лаагара. Усҟантәи аамҭақәа рзы аҭаацәалалара иузаҟәымҭхо иаласаз аҵасқәеи аритуалқәеи рацәан: аҽыԥхьакра, аиҳабацәа рҿаԥхьа ацәырымҵра, амцәажәара, аԥхашьаԥхаҵара, амагиатә ҵакы змаз ақьабзқәа: аҭаца лхылҿы ахҩара, алашьцара далакны лаагара, ахысра, ацха лқьышә ақәшьра, ахаамыхаа, аԥараҿырп лықәыԥсара, аҟама лыҵгара, ахәыштаара лакәыршара, ачашәымгьал лхы ақәыԥҿра, лшьамхы аҷкәын хәыҷ иқәыртәара, аҩн-ду лҩагара, аҙха дганы лныҳәарақәа, урҭ зегьы ҿыц еиднагалаз рыхьчара, амышьҭацәгьақәа, алаԥшцәгьақәа рҟәыблаара, аҿиара-аизҳара ирыцкын; аҭацаагара иацын иара убас ҿыц еиднагалоз рҭаацәаратә ԥсҭазаараҿы аманшәалара рызҭо ҳәа иԥхьаҙаз алафхәмарракәа маҷымкәа. Убарҭқәа рыҩныҵҟа иаабом иахьа зҵакы ҳараку асаанԥера аҵас. Уи аԥсуаа рыбзазара ианаланагалаз ааигәоуп, хықәкыла ианцәырҵыз аамҭа ашьақәырҕәҕәара шыуадаҩугьы, ҳгәанала 60–70 ашықәсқәа ирыхгам. Наталиа Миловановa лархив аҿы иаҳԥыхьашәаз, 30-тәи ашықәсқәа ирыцаркуа афотосахьаҿы, ишаабо еиԥш амардуан аҿы асаан ҳәа акгьы шьҭам.

Аҭаца амҳара лыҩнагалара. 30-тәи ашықәсқәа (Натали Милованова лархив аҟнытә)

Уи иҳанаҳәо усҟантәи аамҭақәа рзы уи ақьабз шцәырымҭцыцыз ауп. Уи ус шакәу шьақәдырҕәҕәоит ҳаинформантцәагьы. Асаанҵера иҳаланхоз агырқәа ирҿаҳҭҵааит ҳәа аӡбахә рҳәо иалагеит 60–70-тәи, еиҳараӡак 80-тәи ашықәсқәа раахыс аҭаацәара иалалоз. Уимоу урҭ рахьтә иҟан асаан ахьрызҵымҽыз азы рҭаацәаратә ҵсҭазаараҿы еиқәымшәаӡеит ҳәа агәра згоз аӡәык-ҩыџьагьы. Асаан зызҵымҽыз иҭаацәаратә ҵсҭазаараҿы дманшәалахаӡом ҳәа иҟоу агәаанагара ауп изыхҟьогьы, иахьатәи аҧсуа ҭацацәа ишакәхалакгьы асаан аҵера рҽазҵәылхны изашьҭоу.

Асаан, аҭәца цәырҵаанӡагьы, аҟәџьал мамзаргьы изакәызаалак кыцлыхк уҳәа рыҵера егьырҭ амилаҭқәа жәпакы рыҩныҵҟа иуҧылоит, иҵаулоу, ижәытәӡатәиу аҵакгьы рымоуп. Аетнолингвистикатә жәар «Славянские древности» аҿы изакәызаалак чысмаҭәахәык аҵера аритуалтә-магиатә ҵакы аманы аӡбахә ҳәоуп. Уи аҭаацәаратәи амзартәныҳәақәеи рымҩаҧгараан аҵак ду амоуп. Иҟалалоит апозитивтә ҟазшьа анамоу – абеиара-абарақьаҭра, аҿиара, анасыҧ ианрыцку, мамзаргьы анегативтә ҟазшьа аманы – ақәӡаара, анасыҧдара, аҧсра ианадырҳәалоугьы. Аҵакы рымоуп иара убас иҧуҽуа ачысмаҭәахә ажәу, иҿыцу, икылҵеаау, мамзаргьы еибгоу, иҭәу, мамзаргьы иҭацәу [Топарков 1995: 180-182].

Ишаҳҳәаз еиҧш, ачара аҽны изакәызаалак чысмаҭәахәык аҵера ажәларқәа жәпакы рҿы амагиатә ҵакы рымоуп, иҵаулоу, ижәытәтәиу қьабзуп. Иаҳҳәап, аславианцәа рҿы ари амагиатә ҵакы змаз ақьабз аҭаца лыҧсҭазаара аҽанеиҭанакуаз, лсоциалтә статус аҧсахра иадҳәалан. Изыдҳәалазгьы ҿыц еиднагалаз рынасыҧ акәын, шаҟа ҵеыха рацәаз аҟара анасыҧ роуеит, иара убасгьы аҭаца лыцқьара, ахшароура иадырҳәалон. Ари ақьабз аславианцәа рҿы ишымҩаҧыргоз: шьыжьымҭан амаҳәи аҭацеи рымҳара ашә аҧхьа аҟәџьал ылаҧырыхҳаауан, аҵеыхақәа аҭаца еизылгар акәын. Уи аамҭазы ари ақьабз иалахәыз аҧара карыҧсон. Икарыжьуаз аҟәџьал ҧымҽыр, аҭаца лзы ицәгьарахон, дыцқьаӡам ҳәа иазырыҧхьаӡон [Топарков 1995: 180].

Аҭацеи амаҳәи ауахәама иандәылҵуаз иреигәырҕьаны чысмаҭәак ҧырҽуан Украинеи Белорусиеи. VII ашәышықәсқәа раахыс украинаа рқьабз излаҳәоз ала чысмаҭәак ҧырҽуан аҧҳәызба лыҩнаҭаҿы, лымыцқьара анааҧшлак, уи аан аҭаца лан аҵа змамыз ҟәџьалк лырҭон [Топарков 1995: 181]. Аполиакцәа рҿы ачара ҟалаанӡа ауха иажәхьоу џьара ҟәџьалк аҭаца лышә иадҧырҽылон. Ашьыжь шаанӡа урҭ аҵеыхақәа аҭаца еидкыланы икалыжьыр акәын [Ганцкаиа 1988: 19]. Албанцәа рҟны, џьара-џьара, аҭаца аҩны данылҩнаргалоз ацха лыдыргалон, уи зныз ачысмаҭәа иара уаҵәҟьа иҧырҽуан [Иванова 1988: 202].

Ари ақьабз еиҳа ирҭбааны ахархәара амоуп анемеццәа рҿы. Уи ақьабз «польтерабенд» ахьӡуп (букв. вечер шума и грохота).

Ҵакыла ари аҵас иахьа «девишник» «мальчишник» ҳәа имҩаҧыргo иазааигәоуп. Ари анемеццәа рҿы XVI–XVII ашәышықәсқәа раахыс имҩаҧырго қьабзуп. Уимоу, аполиакцәа анемеццәа ирҿырҵааит ҳәа азыҧхьаӡоуп. Иаҳҳәап, ачара ҟалаанӡа амаҳәи аҭацеи рзы еиҿыркаауаз

ахәылԥаз (прощальный вечер) аан аҿар еизон, абызцәгьақәа алаҵаны алаф рҳәон, аҭаца дацәдыршәон лаԥхьа ишьҭоу лҭаацәаратә ԥсҭазаара ҿыц, уи иадҳәалоу ахымҩаԥгашьақәа, ахшарарацәа раaӡара шылԥеиԥшу, убри аамҭазы зaa ирхианы ирымаз саани ҵәыцеи кыдыҟьҟьаны иԥырыеҿуан. Уи «анасыԥ» иацкын. Шаҟа ԥеыха рацәа ҟалоз, убри аҟара анасыԥ роуеит ҳәа иԥхьаӡан. Аҿар ацклаԥшуан иԥырҿыз асаанкәа рыԥеыхақәа амаҳәи аҭацеи еицеиҟараны еизыргарц.

Анасыԥ анаҩсангьы, ари аҵас ҵакыс иамаз, иԥеуаз асаан иахылҵуаз абжьыцәгьақәа аҩсҭаацәа аршәоит ҳәа иԥхьаӡан.

ХХ ашәышықәсазы ари ақьабз Аҩадатәи Германиа ауп еиҳа иахьуԥылоз, иахьеиқәхаз. Саксонтәи ақалақьқәа рҿы аҭаца лҩызцәа маӡала хаҵа ицараны иҟаз рҩыза лыҩнашә аҟәҵьал ылаԥены еибарыҩуан, иҟазҵаз дырзымдырратәы. «Польтерабенд» ақьабз ақыҭақәа рҿы ианымҩаԥыргоз, ақыҭа зегьы хәыҷгьы-дугьы алахәын, аҭаца лыҩны ачахаақәа (пирог) ҟарҵон, анаҩс, ари аритуалтә хәылԥазы аныхдыркәшалак, иалахәыз зегьы ирзыршон. Ақалақь аҿы акәзар, ақьабз хыркәшахон атеатралтә қәгыларақәа ирeиуаз ахәылԥазқәа рыла, уи ашьҭахь уи иалахәыз зегьы акрыфарахь иаарыԥхьон, кәашарыла иагьхыркәшахон ахәылԥаз.

XIX ашәышықәса анҵәамҭа, ХХ ашәышықәса алагамҭа ақалақьқәа рҿы «польтерабенд» мҩаԥыргон ачара ҩымш шыбжьаз, ачара мҩаԥысраны иахьыҟаз аҭыԥ аилыргара иахьӡаразы, насгьы амаҳәи аҭацеи аԥсшьаразы аамҭа роурц [Флиманов 1989: 21–22].

Даеа чысмаҭәак аԥера иадҳәалоу гәрагарак (суевериак) уԥылон анемеццәа рҿы. Иаҳҳәап, амаҳәи аҭацеи ауахәамаҿы агәыргьын рхаҵаны аҩныҟа ианыхынҳәуаз, ашәхымс ихысаанӡа аҩы зҭаз аҵәаца амаҳә идыркуан, уи абжа ыжәны иаанхаз аҭаца илиҭон. Уи аҵанӡа ижәны, аҵәаца лхы иахыруурааны рышьҭахьҟа илыршәуан. Агәра зларгоз ала, аҵәаца ԥеыр, урҭ рҭаацәаратә ԥсҭазаараҿы иманшәалахон [Флиманов 1989: 32].

Аиталианцәа рҟны акәзар, амаҳә иан лҭаца ашәхымс аҿы дылԥыланы ахаамыхаа зну асаан ллыркуан. Уи асаан аҭаца ашәхымсаҿы илаԥылеуан. Сицилиа адгьылбжьахаҿы, амаҳәи аҭацеи ашәхымс ианахысуаз раԥхьа аҩы карҭәон, уи зҭаз аҵәаца кыдҟьаны иԥырeуан. Анасыԥ иацкуп ҳәа асаан ԥырeуан ачареишәа анымҩаԥысуазгьы [Красноская 1989: 127, 128].

Франциа иаҵанакуа ҭыԥқәак рҿгьы, иаҳҳәозар, Лотарингиа, иуԥылоит аҭаца дышьҭыхны ашәхымс дахьахырго, уи аамҭазы ашәхымс аҿы асаан ылаԥырeуан. Иара ачара анымҩаԥысуаз акәашара аалыртуан аҭаца. Убри акәашара аамҭазы алафҳәареи, абызцәгьаракәеи, алафхәмарракәеи мҩаԥыргон, урҭ раамҷыдахазгьы иԥырыеeуаз асаан аԥеыхақәа рыла ҿыц еиднагалаз ахшара шаҟаҩ роуран иҟоу алагәарҭон [Иванова, Покровскаиа 1989: 202–20]).

Имаҷымкәа анасыԥ иацку агәрагаракәа рыман ашотландцәа. Машәыршәа иԥеыз аҵәаца анасыԥ иаԥырхагоуп ҳәа азырыԥхьаӡон, уи аамҭазгьы ачареишәа аан амаҳәи аҭацеи рныҳәаҿа анырҳәалак, руаӡәык иҩы злеи-

*Ашәамахьцәа имҩаԥырго асааҧҿера аҟьабз (аинтернет
хархәагаҟәа рҟнытә)*

жәыз аҵәца ишьҭахь ала ихыршәҭны иԥиҿуан – уи анасыԥ иацкуп ҳәа иԥхьаӡан [Руднев 1990: 141–142].

Хара ҳцарым, иара иахьа ара иҳаланхо ашәамахьцәагьы иныҟәыргоит ас еиԥш иҟоу аҵас. Ачара аҿены амаҳәгьы аҭацагьы аҩныҟа еицааиуеит.

Уи аамҭазы амаҳә иан ашәхымс аҿы ишьҭалҵо асаан еицԥырҿуеит аҭаацәаратә ԥсҭазаараҿы аҳәоуеиқәшәаара рымазарц. Уи адагьы асаан раԥхьа иԥызҿыз аҭаацәаратә ԥсҭазаараҿы еиҳа аԥыжәара имоуп, еицԥырҿыр рҩыџьагьы еиҟараны ражәа еимаданы еицынхоит ҳәа иԥхьаӡоуп.

Амаҳәи аҭацеи ацәгьамыцәгьа рҟәызкуа акакәны иԥхьаӡаны, ас еиԥш иҟоу аҵасқәа мҩаԥыргон Қырҭтәылагьы, амала уа шамахамзар асаан ԥызҿуаз амаҳә иакәын. Иаҳҳәап, аимеретинцәа реиланхарҭа, Қьвирил ҳәа иахьашьҭоу аҭыԥ аҿы, хаҵеи ԥҳәыси ауахәамаҿы агәыргьын рхаҵаны аҩныҟа ианыгьежьуаз, ашәхымсаҿы амаҳә асаан даԥраԥаланы иԥиҿуан, асааҧҿыбжьы ацәгьамыцәгьа ԥнарҟәҟәаауеит, амышьҭацәгьақәа аҩны идәылнацоит ҳәа азыԥхьаӡаны [Хусвикадзе 1894: 173]. Амаҳә асаан ԥиҿуан егьырҭ Қырҭтәыла иеиуаз Ахалцыхи Телавстәи аҭыԥқәа рҿгьы [Степанова 1894: 90]. Н.Г. Волковеи Г.Н. Џьавахишьвили иҳарҭо адыррақәа рыла, зны-зынла амаҳә ашәхымс аҿы шьапыла дасны асаан ԥиҿуан Кизики ҳәа изышьҭоу Қырҭтәыла иаҵанакуа даҿа ҭыԥк аҿгьы [Волкова, Джавахишвили, 1982: 126].

Ауаԥсаа рҿы аҭаца луада данығҩнаргалоз аҷкәынцәа хәыҷқәа саани-ҵәыцеи иаарымԥыхьашәоз зегь ԥырыҿҿуан, адәахьы идәылганы идыршәуан, уи алагьы ацәгьамыцәгьа аҩны идәылырцеит ҳәа азыԥхьаӡаны [Чурсин, 1913: 129–130]. Асааҧҿера иацыз аҟьабз мҩаԥыргон агырцәа рҿгьы. Амаҳәи аҭацеи рчара аҿены аҩны ианеицыҩналоз ашәхымс аҿы иаарҳәны ишьҭаз асаан амаҳә даԥраԥаланы иԥиҿуан, аҭаца лакәзар ашә илагылаз аҵәца шьапыла дацәхасны ихлыршәҭуан [Волкова, Джавахишвили, 1982: 133].

Ишаабаз еиԥш, егьырҭ амилаҭқәа рҿы асааҧҿера амагиатә, аритуалтә ҵакы аман, ҿыц еиднагалаз ацәгьамыцәгьа, амышьҭацәгьақәа уҳәа рҟынтәи иацәызызыхьчоз акакәны имҩаԥыргон, аха аԥсуаа рҿы ари аҵас ҵакы ҳәа акы аманы иҳаздырам, изҿаҳҵаазгьы ҭоурыхла ашьақәыргылара

Аҭаца лаагара. Ҵәыц̌ьаа рчара. Ҷлоу, 12.10.2013 ш. (аҭаацәа рархив)

ҳҿазҵәылхны ҳашьҭам, уи еилкаау акоуп. Хадара злоу, ҳаинформантцәа иҳарҭоз адырракәа – «асаанҧҿра анасыҧ иацкуп, иузҧымҿыр хәарҭаӡам, аҭаацәаратә ҧсҭазаараҿы уманшәалахаӡом, уеилыҵуеит»[1]. Уи адагьы, аҭаца иҧылҿыз асаанҧҿыхақәа идмырбаӡакәа иҭаацәарам рҵьыба ирызҭарҵар, анаԥс уи рхы иаҵаҵаны ицәар, ирынасыҧхо ҧхызла дырбоит ҳәа азырыҧхьаӡоит. Урҭқәа ахьынӡаиашоу агәрагара шаҳцәыуадаԥугьы, иазгәаҳамҭар залшом аҭацацәа рзы акырӡа шаҵанакуа аҭаацәара иалало иаҳәшьа амардуан ашьапаҟны ишьҭалҵо асаан аҧҿра.

Иахьатәи аамҭазы ачарауаа зегьы азыҧшуп аҭаца лаагара. Амардуан иааҵагыло амашьына, аамҭа рацәак имгакәа, аҿар маҷк иаакәашаны, аҭаца ланхәыҧхак днеины дааҭылгоит. Усҟан ахысра еиларҵоит. Аҭаца амардуан ахь лҿыналхоит.

Еизаз зегьы, еиҳарак аҳәсеи аҭыҧхацәеи, амардуан ахь рылаҧш хоуп «илзыҧҿрымашь?!» ҳәа. Ари аҵас азҿлымҳара зарҭо асаан лызҧымҿыр, ма леимаа ашьхәа ҧҵәар, «лҭаацәаратә ҧсҭазаараҿы деиқәшәом»[2] ҳәа ажәлар рыԥныҵҟа иҟоу агәаанагара ауп. Аҭацацәа ари аҵас шаҟа гәыхыҭхыҭра рзацу унарбоит ирымчны асаан ишасуа. Усҟан еизаз зегьы иааиларҵоит: «Ҳаи, абааҧсы, шаҟа ирымчны дасзеи?!» Иҟалҵараны иҟоузеи, ииашаҵәҟьаны, асаан лызҧымҿыр, мамзаргьы леимаа ашьхәа ҧҵәар дшыманшәаламхо агәра зго аҭаца?! Изныкымкәа ҳақәшәаахьеит аҭацацәа рылаӷырӡ хыҳәҳәыла рыҧсҭазаара ҿыц амԥа иананыло, урҭ заа ҧсихологиала рҿазыҟарҵахьеит. Ҭаца еиҿамск илыҧшааит аҭагылазаашьа уадаԥ алҵшьа. Изныкымкәа дзысны илызҧымҿыз асаан аашьҭыхны икыдҟьаны иҧылҿит. Асаан аҧҿыхақәа злаҧсаз ачарауаа напеинҟьарыла ирыдыркылеит рҭаца ҿыц лгәеилыххара. «Ааҟ, ишәсырбап лҳәеит!» – нацырҵеит[3].

---

[1] *Бениа Забули Константин-иҧҳа. Диит 1933 ш. Ианҵоуп 22. 08. 2006 ш. Бармышь.*

[2] *Оҭырба-Бениа Ҭина (Сақ) Мас-иҧҳа илҳәамҭоуп. Ианҵоуп 22. 08. 2006 ш. Бармышь.*

[3] *Аинтернет хархәагақәа рҿы (Феисбук) ирыларҵәаз авидиоролик аҟынтә.*

Аӡәы иҟалҵаз, егьырҭгьы ишьҭырҧаат. Нас иаҧсоума аҧсуаа ирыцәтәыму ақьабз азы аҭацацәа рылахь аиқәҵара, иманшәалам аҭагылазаашьа рҭаргылара?! Еиҵьымхари ари аҵас мап ацәкны, аҭаца амардуан иаҿаршәу ауарҳал шкәакәа дылсны, лыԥн ҿыц дыԥнаҳгалар?!

Иҟоуп иахьа аҧсуаа рҿы уаԥы иҧыхьамшәо, ҳара иҳацәтәыму аҵас злаҳаҧсахша ритуалк. Аха уи атәы нас...

Алитература

Аргун 1999 – Аргун А.Х. Народные танцы абхазов. М., 1999. 280 с.

Волкова, Джавахишвили 1982 – Волкова Н.Г., Джавахишвили Г.Н. Бытовая культура Грузии *XIX–XX* веков: традиции и инновации. Москва, 1982. 240 с.

Ганцкая 1988 – Ганцкая О.А. Поляки // Брак у народов Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1988. С. 8–32.

Иванова 1988 – Иванова Ю.В. Албанцы // Брак у народов Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1*988. С. 182-205.*

Иванова, Покровская 1989 – Иванова Ю.В., Покровская Л.В. Народы Франции // Брак у народов Западной и Южной Европы. М., 1989. С. 177–209.

Инал-ипа 1954 – Инал-ипа Ш.Д. Очерки по истории брака и семьи у абхазов. Сухуми, 1954. 205 с.

Красновская 1989 – Красновская Н.А. Народы Италии // Брак у народов Западной и Южной Европы. М., 1989. С. 107–132.

Круглов 2001 – Круглов Ю.Г. Мудрость народная. Жизнь человека в русском фольклоре. Вып. 4. Юность и любовь. Свадьба / Сост., подгот. текстов, вступ. статья и коммент. *Ю. Круглова. М., 2001. 525 с.*

Руднев 1990 – Руднев В.В. Шотландцы // Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы. М., 1990. С. 129–145.

Степанова 1894 – Степанова *И. Приметы и поверья грузин Телавского уезда, Тифлисской губернии //* СМОМПК. Вып. *XIX, отд. II. Тифлис, 1894. С. 78–103.*

Топорков 1995 – Топорков А.Л. Битье посуды // Славянские древности. Т. 1. М., 1995. С. 180–182.

Филиманов 1989 – Филиманова Т.Д. Немцы // Брак у народов Западной и Южной Европы. М., 1989. С. 5–43.

Хувсикадзе 1894 – Хусвикадзе *О. Местечко Квирилы Кутаисской губернии, Шорапанского уезда //* СМОМПК. Вып. *XIX, отд. I. Тифлис, 1894. С. 160–180.*

Чурсин 1913 – Чурсин Г.Ф. Очерки по этнологии Кавказа. Тифлис, 1913. 190 с.

Аинтернет хархәагақәа рҟынтә иаагоу аматериал

Ашәамахьцәа рчараҿы имҩаԥырго аҟьабзқәа ртәы аагоуп: «Любовь без границ». Телеканал МИР 24 // Армянская свадьба || Любовь без границ // *https://www.youtube.com/channel/UCXNCizpfwx4_ETssjXWPmqQ*. Иазхьаԥшын*: 08. 01. 2021ш*.

13. Асоциалтә ҳа «Феисбук» аҿы ирыларҵәаз авидиоролик аҟнытә.

Аинформантцәа рсиа

1. Бениа Забули Константин-иԥҳа. *Диит* 1933 ш. Ианҵоуп 22. 08. 2006 ш. Бармышь.

*2. Оҭырба-Бениа Ҭина (Саҟ) Мас-и*ԥҳа илҳәамҭоуп. Ианҵоуп 22. 08. 2006 ш. Бармышь.

4. Гармелиа-*Ш*ьакаиа Ольга Сеидыҟ-иԥҳа. Диит *1912*ш. Ианҵоуп *28. 07. 2007* ш. Чхәарҭал.

5. Гәымба Роберт Шьгәыҭ-иԥа иҳәамҭоуп. Диит 1952 ш. Ианҵоуп *03. 05. 2008* ш. Аҟәа.

6. Цәыцьба-Џьопуа Фениа Алыҟьса-иԥҳа. Диит 1939 ш. Ианҵоуп *19. 10. 2010 ш*. Ҷлоу.

«АҦСНЫ ЗЫХЬЧОЗ СРЫЛАГЫЛАН...»

Февраль мза 10 рзы 70 шықәса ихыҵит Аҧсны Ар аинрал-маиор, Аҧсны Аҵьынҵьтәылатә еибашьра иалахәыз Вахтанг Закан-иҧа Цыгәба. Ааигәа уи иҿцәажәара мԥаҧигеит ашәҟәыԥԥы, ажурнал «Алашара» аредактор хада Анатоли Лагәлаа.

Сара иахьа ситәоуп, Аҧсны ақыртәуа-аҧсуа еибашьра ианалага, раҧхьаӡатәи амшқәа инадыркны забҵьар шьтыҧаан, Аҟәа Аҵха ќаҧшь аҟны аҕа иҿагылаз, Аҧсны Арбҵьарқәа раинрал-маиор, Вахтанг Закан-иҧа Цыгәба. Аиашаз, ари ауаԥ бзиеи сареи аибашьра иалагаанӡа 1985 ш. рзы Москва имԥаҧысуаз аҿар Жәларбжьаратәи рфестиваль ҳаицалахәын Аҧснынтәи. Уиаахыс ҳаибадыруан, ҳатәыр дугьы ҳзеилан, аха уажәааигәа календарк аҿы 70 шықәса ихыҵуеит ҳәа санаҧхьа, даара иааҵьасшьеит, иагьысӡбеит, амыцхә азҵаарақәа иқәмыҧсакәа, ихатәа гәатабӷата ицәажәара зегьы аныстарц.

Иааит уи амшгьы, аинрал-маиор Аҟәа иԥны аштәа ԥшӡаҿы ицәажәара ахы икит абас, саргьы даанымкылаӡакәа, ишырҳәо еиҧш, зныктәи ақәыҧсычҳарала иихәоз зегьы анысҵеит...

— Вахтанг Закан-иҧа, иаадыруеит шаҟа шықәса ухыҵыз, аха иҳаилуркаар ҳтахуп раҧхьатәи уҧстазааратә шьаҿақәа ахьеихугаз, ашкол уахьтәаз, раҧхьатәи уртҵаԥцәа, насгьы уртә уара уҧстазааратә мԥаҿы ҭыҧс иааныркылозеи?

— Сиит 70 шықәса раҧхьа Аацы ақытан, Гәдоутә араион, Закан Цыгәба итаацәараҿы. Аха стәылауаԥшәҟәы иану арыцхә — февраль 10 — ииашаны иарбаӡам. Иҵабыргыҵәҟьоу ианар 29 ауп. Уи атәы зҳәо адырга-нҵамтәа саниз снапы иахартәаз уажәыгьы аԥны иҳамоуп.

Уи зыхҟьаз саргьы исыздыруам, дара сызхылҵызгьы ирыздыруамызт. Уртә арыцхәқәа дара-дара 12 мшы роуп ирыбжьоу, аусҳәартәаҿы акы рцәеилагазар акәхап. Февраль 10 знызаҵәык ауп сыҧстазаараҿы ианазгәастәахьоу. Уи шыҟалазгьы абасоуп. Ҳазлацәажәо амш аены, 1982 ш. рзы сыҟан Куба, уи аҳтнықалақь Гавана ауп.

Ҳаҕба 600-ҩык инареиҳаны иҭаз СССР иалаз ареспубликаҟәа зегьы рҟынтә акомҿареидгыла аусзуҩцәа ҳакәын.

Ус, сгәысҽанӡамкәа, аҕба иаҟәгылаз аҩныҵҟатәи арадиоефир ала абас еиҧш иҟаз алаҳәара дәықәҵан: «Добрый день, дорогие друзья. Сегодня вместе с нами находится представитель солнечной Абхазии, освобожденный секретарь комитета комсомола Абхазского государственного университета им. А. М. Горького Цугба Вахтанг Заканович, которому исполнилось 29 лет. Давайте все дружно поздравим его аплодисментами». Анапеинҟьабжь 2–3 мин ицон, еихсыҕьрак ҟамҵакәа. Азныказы сааилауаҭырын, аха иаразнак исгәалашәеит стәылауашәҟәы ианыз арыцхә. Усҟантәи аамҭаз ас иҟоу ахҭыс хылаҧшрада иаанхар руазма! Уи ауха, иҳацыз ЦК ВЛКСМ ахаҭарнакцәа алархәны имҩаҧган, хашҭра зҟәым сара сзын, агәырҕьаратә хәылҧазы.

Насгьы, сымшира иазку даҽа жәабжьк уасҳәоит, сани сандуи рҟынтә исаҳахьан. Сныҳәара амш аҿҳәара иарҭаз, цас иауазшәа, И. В. Сталин иҧсра март 5 иаҟәшәазаап. Уи заҳаз саб иашьа еиҳабы, Миша Мыҟьҭаҭ-иҧа, Гәдоуҭатәи апартиа араиком аҿы аус зуаз, дкылҟьа дааит Аацы, иагьреиҳәеит иҟалаз ахҭыс, ргәырҽаниҵеит аҩны иҟаз зегьы, шәаҳәареи кәашареи ҟалашьа шрымам. Аныҳәара ахырҧара азҵаарагьы цәырҵзаарын, аха санду, ҵасӡам лҳәан, зынӡа иаалымуит. Аӡәгьы дымгәаараз, даалафны, Сталин сара дызбап, лҳәазаап. Санду, Мариа (Маниа) Барцыц Исмаил-иҧҳа, ииашаҵәҟьаны илҳәон хаҭала Сталин дызбахьан ҳәа Блабырхәа, сашьцәа рҿы уа дсасны даныргаз 1931 шыҟәсазы. Ачеиџьыка ашьҭахь Сталин аҧшәмацәа дразҵаазаап, ишәзыҟасҵарц ишәҭахузеи шәҭаацәа рзы ҳәа. Усҟан Барцыц Басиаҭ ус иҳәазаап: «Ҳҭаацәара рзы акгьы ҳҭахӡам, аха аҟыҭа даара ҳазгәаҟуеит ашкол аргылара» ҳәа. Хара имгакәа анхацәа ргәаҳәара нагӡан, Сталин ихарџьала. Уи атәы даара ибзианы дахцәажәоит Аҧсны еицырдыруа ауаажәларратә усзуҩ Сергеи Уасил-иҧа Чакветаӡе 2006 ш. рзы иҭижьыз ишәҟәаҿы: «Кадыр, Басиат, Сталин и другие» аҿы.

— Ашкол уаналга, иарбан ҵараиурҭаҟәоу ушьаҿа ахьеихугаз, иарбан хырхарҭоу иуоуз адырра ала умҩа ахьаатыз?

— Узҵаара еилыскааит, ашкол сахьҭалаз, раҧхьатәи сырҵаҩы, раҧхьатәи сшьаҿаҟәа инарымаданы иуасҳәоит. Сҭалеит Аацытәи абжьаратә школ 1961 шыҟәсазы, кыршыҟәсҟәа рышьҭахь Сталинградтәи еицырдырyа «Дом Павлова» ҳәа изышьҭоу, ахьчаҩ Алексеи Цыгәба ихьӡ зхырҵаз. Раҧхьатәи сырҵаҩы Ҧлиаҧҳа Галина Константин-иҧҳа лакәын. Исҳәар сылшоит, сҭаацәа днарываргыланы, сара уаҩытәыҩсак иаҳасабала сышьаҟәгылара лара ишлыбзоуроу. Лара лоуп ашәҟәыҧхьара агәбылра сзыркыз. Хаҭала хшара дышлымамызгьы, лҵаҩцәа зегьы гәык-ҧсыкала, анра ҳзуны дҳазныҟәауан. Аҟыҭаҿы хәыҷи-дуи зегьы бзиа дырбон, ҳаҭыр ду лыҟәырҵон. Арҵаҩы итема ҳаналацәажәо, еснагь сыла иаахгылоит иразӡа иҟаз ллакҭа. Аашьарак ҟамҵакәа, иҳалалааӡон ани аҧсадгьыли рышҟа абзиабара. Усҟан иаҳлырҵаз арра-патриоттә ашәаҟәа иахьагьы ибзианы издырyеит. Исхашҭуам ҳнапхәыҷҟәа кны анбанҟәа рҩышьа

анҳлырҵоз. Шамахамзар уи лоушьҭымҭацәа ирымаз акаллиграфиатә ꚙыра, иааҵьоушьаратә иԥшӡоуп.

Нас даҿеа хҭыск, сара исыдҳәалоу, дааразa дзырччаз, лылаҕырӡқәа аазгаз атәы салацәажәоит.

Аклассҕәаҿы мелла илыꚙуан анбанқәа, ҳарҭ аӡәаӡәала ҳнеины иҟалҵаз ҟаҳҵон. Сꚙышьа лгәаԥхазар акәхап, убас ҿаалҭит: «Вахтанг, уара аҟәыбҹа, иахьа хәба усҭоит, унеины утәа!» Аурокқәа анынҵәа, зегьы рыꚙныҟақәа рахь ицеит. Лара днатәан, аиҳабыратә классқәа рҿы аҵара зҵоз ртетрадқәа рыреееира далагеит. Сара стәоуп акәакь аҿы ҿымҭӡакәа. Ԥыҭк анҵы ауп сангәалҭа, дагьшәеит азныказы. Дааин, схы лнапы аадылкылан, — Акырухьма, Вахтанг? — ҳәа дсазҵааит. — Мамоу, — сҳәеит. — Нас, узымцеи аꚙныҟа? — анылҳәа, — Шәара шәоуп сыззыԥшу, иахьа 5 усҭоит шәҳәан, акызаҵәыкгьы сышәымҭеит, уи азоуп сызтәоу, — сҳәеит. Лкьатеиах ԥҵәеит, саргьы сарччеит. Мчыбжьык ашкол аҿы уи ада ҳәатәы рымамызт зегьы.

Иҳәатәуп иахьа ашколқәа рҿы арҵаꚙцәа шазымхо. Уи, хымԥада, рыцҳара дууп. Ҳара ҳхаан уи аꚙыза ыҟаны исгәалашәом. Абжеиҳараꚙык ҳарҵаꚙцәа, 12 км шыбжьазгьы, Гәдоуҭантәи акәын ишаауаз. Аԥышәа ҕәҕәагьы рыман, рхы еигӡомызт. Сааҭк, ꚙ-сааҭк аурокқәа рышьҭахьгьы иаангыланы, рзанааҭ пату аҟәҵаны, рыфа-рыжә ыҟамкәа, насгьы хәыдаԥсада аус ҳадырулон. «Репетиторство» ҳәа иахьа изышьҭоу усҟан иҳаздырӡомызт. Ҳарҵаꚙцәа хашҭра рыҟәым ҳәа исыԥхьаӡоит, раԥхьа дыргыланы аматематика ҳазҭоз – Оҭырба Енвер Харитон-иԥа, аԥсуа ҳазҭоз — Наталиа Шьақьыр-иԥҳа Озган-Оҭырба. Уи дахьынӡаҟаз аԥсуа литературатә кружок еиҿкааны илыман, уи азмырхакәа, адраматә кружокгьы аԥылҵахьан. Ақыҭатәи араионтәи асценақәа рҿы ҳақәлыргылахьан, ажәларгьы гәахәарыла ҳрыдыркылон.

Лыӡбахә ҳәатәуп анемец бызшәа ҳзырҵоз Лиза Бесо-иԥҳа Сақаниа. Усҟантәи ашықәсқәа рзы анемец милаҭ рахь хәыҷгьы-дугьы иҳаман ацәымҕра, уи ззакәу зегьы еилыркаауеит. Аха лара лзанааҭ дшазнеиуаз анаҳба, ҳаргьы уи аҵара ҳалагеит, игәцаракны. Сара иахьагьы исылшоит ҿырҳәала усҟан исҵаз уи абызшәала ажәеинраалақәа реиҭаҳәара. Хымԥада ихьӡ ҳәатәуп иара ҳашкол адиректор Аꚙӡба Алексеи Еснаҭиԥа, аҭоурых ҳазҭоз, ззанааҭ бзиаӡаны издыруаз, ҟазшьалагьы акырӡа иҵьбараз. Уи адагьы ԥсыхәа ыҟаӡамызт, избанзар уахь инанагон егьырҭ ашколқәа рҟынтә иҭырцақәаахьаз, 2 – 3-нтә иахахахьаз, злеишәа ееимыз. Урҭ анырра бааԥс ҟарҵар ауан егьырҭ аҵаꚙцәа рышҟа. Ажәакала, адиректор иҭыԥ аҟны дыҟан.

Сара аабатәи акласс аҿы сыштәаз, ашкол аҿы еиҿкааз акомҿареидгыла амаӡаныҟәгаꚙыс салырхит. Иахьа уи атәы ианалацәажәо, ҵьоукы иаҭахымыз усушәа агәаанагара аԥырҵоит. Акомҿараа рус убаратәы иҟан, иаҳаракгьы аибааӡараҿы. Уи адагьы, еизаҳгон аметаллом, амакулатура, анхацәа ҳрыцхраауан аҭаҭынҿыхра, арыԥхра, абагәа ааӡараҿы уб. егь. Акомҿаррахь инаргаӡомызт аҵара ззымҵоз, злеишәа ееимыз, аурокқәа рыерыгзырхоз, иакәымыз аус зҿазызкыр зҭахыз.

— Аҟәа ақалақь ашьапаларгылара ақыҭа иалҵыз зегьы ҳзы ихаҧсыран, џьабаан, уаргьы ҳара зегьы ҳаиҧш қьырала ауадақәа урысҩназар акәхарын, мамзаргьы иаразнак уманшәалахоу?!

— Сара ашкол салгара шықәсык шыбжьаз ахәыцра салагеит, сызҭалари, мҩас илсхри ҳәа. Усҟантәи ашықәсқәа рзы ицәырҵны иҟан акинофильм, «Офицеры» захьӡыз. Уи анызба Арратә ҵараиурҭа схы азцошәа иалагеит, аха сҭаацәа ирҭахымхеит. Уахьаго анцәа иоуп издыруа, 25—30 шықәса уаҳбаӡом, ууанӡа ҳара ҳаҟоума рҳәеит. Гәдоуҭатәи арратә комиссариат сахьадҵаалаз исарҳәеит алимиткәа аҵараиурҭа рахь ишазыҧшым.

Нас иақәыскит амединститут аҭалара, иаҳа инарҵаулангьы аҽазыҟаҵара салагеит. Уи ахырхарҭа агәбылра слыркхьан ҳҭаца ду Лиуба Жваниа лан — Камкиаҧҳа Тамҷыҷ. Сан дзеиҭамҵуа абаҩхьаа лызцәырҵны дыҟан. Аӡҩыбжьантә даарган, сан лыхәшәтәра лҽазылкит. Абна сугароуп, ҳаскьынқәак, дацқәак ыҵысхуеит лҳәан, ҳаиманы ҳцеит. Леиҵаҵақәа иҟалҵаз сан ианылхьылшь, азныказы уаашәаратәы лцәа-лжьы акыр иаблит, аха уамашәа иубаратәы, ирласӡаны иҕьеит. Уи ашьҭахь сан дзыргәамҵуаз ахьаа закәыз лыҧсы ахьынӡаҭаз илхашҭны дыҟан.

Аха сгәы иҭаз зегьы хнарбгалеит даҽа хҭыск. Усҟан 1970 шықәсазы 10-тәи акласс аҿы стәан. СССР иреиҳаӡоу Асовет ашҟа адепутатрахь алхрақәа аныҟаз, Аҧснытә дықәгылан Қарҭтәи ауниверситет аректор, академик Векәуа. Ҳқыҭаҿы уи акандидат иҧылон. Уи ашьҭахь асасцәа рхәы ҟаҵан ҳгәараҭаҿы. Ачеиџьыка ахыркәшарахь ианынаскьа, асас хада иҭабуп аҿы данааи, иҳәеит ақыҭеи иқәынхо ажәлари шигәаҧхаз, ақырҭцәеи аҧсуааи ҳшеишьцәоу, бзиа ҳшеибабаша. Урысшәала акәын дышцәажәоз, абар уи ииҳәаз: «Я, как ректор ТГУ, хочу заявить, что если в Вашем селе есть талантливые ребята или девушки, хорошо знающие математику, то я буду всячески содействовать их поступлению в наш университет». Чагә Қьецба, ҳқыҭа асҭаршын, зықәрахь акыр инаӡахьаз, есымша ҧсыуа маҭәала еилаҳәаз, дааиҵамхакәа ус иҳәеит: «Зачем далеко ходить, вот сын хозяина, у кого мы в гостях, он вожак молодежи школы, его фото с детства на доске почета и учится хорошо», — иҳәеит. Изаҳауазгьы — «Да, да, правильно!» — ҳәа ҿаарҭит. «Подойди сюда, пожалуйста», — иҳәан, дсыҧхьеит. Санидгыла, сыхьӡ дазҵааит, нас, — «Математику хорошо знаешь?» — иҳәеит, иҽыргызмалны ауаа дрылаҧшуа. Сара ҿысымҭӡеит, сыҧхашьаны. Енвер Харитон-иҧа Оҭырба, — «Да, он хорошо знает, подготовленный юноша», — ҳәа ҿааиҭит. Ари еиҭах дҵааит: «А вы кто будете ему?» — ҳәа. «Я его учитель по математике», — иҳәеит сырҵаҩы. — «Очень хорошо, я сейчас ему задам 3 вопроса, и если ответит, то он студент ТГУ, обещаю», — ҳәа нациҵеит.

Ҭынчрахеит, амҵ ҧыруазар иуаҳаратәы иҟалеит. Раҧхьатәи азҵаара абри акәын: «Что такое алгебраическое выражение?» Уи алгебра ашәҟәы 1-тәи адаҟьа злалагоз акәын, иаразнак аҭак иашаны исҭеит. Игылаз зегьы агәаҟьҳәа рнапы еинырҟьеит. Еиҭа ҭынчрахеит. «Второй вопрос», — иҳәан, дҵааит: «Чему равен квадрат суммы 2-х чисел?» Аҭак иаразнак иҟасҵеит,

ҿыц напеинҟьарахеит. – «Как я и обещал, задам последний вопрос», – иҳәан, ҧыҭк дааниҿасны дҵааит: «Что такое логарифм?» Аҭак еиҵахара ҟамҵакәа исҭеит. Сгәыдикылан, сырҽхәаара далагеит. Нас иамхаҳәеит абас еиҧш иҟаз ажәақәа: «Честно говоря, я не ожидал такой подготовки в сельской школе, но слово есть слово, считайте, что вы мой студент, вот моя визитная карточка», – иҳәан, иаасиркит. – «А вторую я дам ботоно Чагә», – иҳәан, уигьы инапаҿы ииҭеит. – «Я вас жду в Тбилиси в конце июля», – иҳәеит аҵыхәтәаны. Ажәакала, сабгьы саргьы Чагә Қьецба дҳацны Қарҭ ҳцеит. Анаҩс ҳзыниаз мыцхәы салалом, сынтәа иҭсыжьраны иҟоу ашәҟәаҿы зегьы асырбоит. Иааркьаҿны иуҳәозар, ҳаҧсы рфеит. Чагә, аҭел уизас, ианышьҭихлак сара исыҭ ҳәа сеиҳәеит. Ишьҭихит, қырҭшәала «Гистент» иҳәеит, сара, – «Здравствуйте, мы из Абхазии, сейчас передам трубку Чагә, хочет с вами поговорить», – сҳәеит, аха ҳаицәажәара еиҧҟьеит. Еиҭа санас, ҧҳәыск ишьҭылхит, ҳазусҭази иаҳҭахызи анласҳәа, – «Он в командировке в Чехословакии, будет через 7 дней», – лҳәеит. Иҟаҳҵарызеи ҳәа ҳашхәыцуаз, уамак мҵыкәа, ауниверситет ашҭа иааҭалеит автомашьына «Волга» ГАЗ-24 ҳәа изышьҭоу. Иҳадгылақәаз, «ректори, ректори мовида» аума акы рҳәеит. Амашьына данҭыҵ иаразнак даҳдырит. Чагә, сишьҭаланы икабинет ахь сцап ҳәа сыҟоуп иҳәан, аха саб имуӡеит, ҳаибар иҭахызар, ҭеллагьы дҳацәажәон иҳәеит. Сдокументқәа ҧсышьацәгьала аекономикатә факультет ахь иалаҳҵеит. Уа аибарххара ҟалеит, ақырҭшәа зузымдыруеи ҳәа сахҭаркит.

Раҧхьатәи аҧышәаара аматематика (ҩрала) акәын. Уи аформа сара иаҳа исзыманшәалан, избанзар схы сақәгәыҕуан, егьаумҳәан, иуҩыз ус баша узаҧырхагахом ҳәа сгәы иаанагон. Уа агха ҳәа акгьы шыҟамызгьы, иашаз аҿырҧшыга кнарҳахьан, исзықәдыргылеит 4, 5 рзымгәаҕьит, аха уи схы иқәыскит, 2-қәа зауз рацәан, аконкурс маҷхоит, усгьы сцоит ҳәа исыӡбеит. Аҩбатәи аекзамен агеографиа акәын. Сбилет ианыз ибзиаӡан исҳәеит, нас иҵегьы азҵаарақәа сықәырҧсо иалагеит. Сызҭалоз аурыс сектор шакәызгьы, ақырҭшәа зузымдыруеи ҳәа сықәыҕәҕәаара иаҿын. Сгәы иаанагон 5 иамур, 4 усгьы исоуеит ҳәа. «Оценки будут вывешены позже» анырҳәа, ҳарҭ ҳаиманы ҳцеит ҳахьаанҿасыз ауаҭах ахь, ахҧатәи аекзамен аҽазыҟаҵаразы. Хҧаҟа сааҭ рышьҭахь исоуз ахәшьара аилкаара ҳәа сцеит ауниверситет ахь. Иангәасҭа, иубар – иаахә шырҳәо еиҧш, изҭииз рсиа аҿы сара санӡамызт. Чагә ари аниаҳа, даара игәы инархьит, арҭ алақәа ишырымуаз сцәа иалашәаахьан, аха асҵәҟьа иуаам ҳәа сзақәҵомызт, иҳәеит. Убрааӡа сцәымыҕра дара рышҟа иҳаракхеит, уҭаҳамҵар ҟалом рҳәаргьы, уажәшьҭа саангылаӡомызт. Исҭахыз, излауала ирласны Аҧсныҟа ахынҳәра акәын. Сдокументқәа шьҭахьҟа иалысхырц саналага, иауӡом рҳәеит, аҧышәаарақәа зегьы нҵәааӡа. Аха саб, џьоук рыла аҟәрышь шәаны, 2 сааҭк рыҩныҵҟала сдокументқәа дыргьежьратәы иҟаиҵеит.

Убри аҽны, 17 шықәса зхыҵуаз сара, раҧхьаӡакәны схаҿы иааит дареи ҳареи ҳшеицәыхароу, ҳшеибаҭахым. Уи аухаҵәҟьа аҩныҟа дәыҕ-

бала ҳгьежьит. Сентиабр мзазы Аҟәатәи апединститут аҿы иаартхеит аҽеазыҟаҵаратә курсқәа. Амединститут иазааигәаз программаны иҟалеит ахимиеи абиологиеи рхырхарҭа. Сҭалеит уахынлатәи асектор. Мчыбжьык ала 3–4-нтә Гәдоуҭантә Аҟәа саауан. Маи анҵәамҭаз ҳалгар акәын, аха маи 5 рзы Гәдоуҭатәи авоенкомат аҟынтә ааҧхьара сырҭан, ѡымш рышьҭахь арра сыргеит.

Салагаҵәҟьар, саанхаратәы иҟасҵон, избанзар сызҭаз акурсқәа рыхә ахысшәаахьан, алгараз мышқәак ракәын исыгыз. Исыӡбеит, суалҧшьа насыгӡап, нас аҵара сҽеазыскып ҳәа. Авоенком ииҭахызгьы уи акәын. Арра сахысуан аҳәаахьчаратә архәҭақәа ирыцанакуаз заставак аҿы, ашьха акаҵәара игылаз, СССР-и Ҭырқәтәылеи еиѡызшо аҳәааҿы. Ѡышықәсеи ѡымзи уа сыҟан. Ауадаѡрақәа рацәан, асы 5–6 метр анлеиуаз ыҟан. Егьараан 50 кг иҟаз «колючая проволока» ҳәа изышьҭоу ҳабҕа иқәҵаны 6–7 км ашьхара иҳаманы ҳкыдлон, уи зҳаркуаз аҵь иалхыз ашьаҟақәа еиҳагьы ихьанҭан. Лассы-лассы илеиуаз асыҧсақәа ҧьынгылас иҟаз згьы иқәҳәа иагон, иара аҳәаа злеибаркыз налаҵаны. Ҳзаставаҿы уи амшала знык хѡык ҭахахьан, нас ҳгәылара иҟаз аҿы знык ала жәѡык ҭахеит. Убарҭ рышьҭахь ҿыц аҳәаа аиҭашьақәыргылара ҳалагон.

Сара усҟан исыман алшара Аҧсны иҟаз азаставақәа руак аҿы аангылара, урҭ ыҟан Пьсоуи Ингәыри рыбжьара, аха зынӡаскгьы исмуӡеит, уи иҧхашьароу усуп ҳәа иҧхьаӡаны. Суалҧшьа ламысла инасыгӡеит. СССР иҭыҵуаз ажурнал «Пограничник» аҿы санырҵахьан, исанашьан адырга ҳамҭа «Отличник Пограничник II степени», аграмотақәа уб. иҵ.

Арра салганы сааит ииун мза анҵәамҭазы — 1973 ш. Иаразнак сдокументқәа аласҵеит ахимиеи абиологиеи рфакультет Аҟәатәи апединститут аҿы. Араҟагьы еиҭах ауадаѡрақәа сзыҧшызаарын. Иҟоуп ус аҧсҭазаараҿы џьоукы, згьы зықәманшәалахо, сара ауадаѡрақәа саныхәыҵыз инаркны сырхысыр акәхеит. Раҧхьатәи аҧышәаара химиа акәын (ѡырала). Схы сақәгәыҕуан. Хомченко ишәҟәы химиа иазкыз, аинститут иҭало рзы иҭыжьыз, ианыз згьы акы аанмыжькәа исҳасабхьан. Арра сахьынӡаҟазгьы, аамҭак ансоулак уи ала сҽеазыҟасҵон. Арра ашьҭахь сара 3 соургьы исызхон, аха еиҳау ахәшьара сазыҧшын. Исыдтәалаз наҟ-ааҟ аӡҕабцәа аконкурс сацәымшәакәа срыцхрааит, ахәшьара бзиақәа роуит. Аҷкәынцәа иҭалоз хѡык ҳаҟан. Руаӡәк ақырҭуа профессорк иҵкәын иакәын.

Дук мырҵыкәа дааит ани Зарқәуа З. Д. «Кто здесь пугает нас прокуратурой?» ҳәа. Сырҵаѡы ус иҳәеит: «Я хочу посмотреть работу Цугба, он мой ученик, знаю его возможности, он не мог получить по химии двойку, и даже тройку. Здесь или ошибка, или нечто худшее». «Я сейчас Вам докажу» ҳәа дмақаруа дцеит. Уамак бжьамхаӡакәа дааит сѡымҭа иманы, химиа ашәҟәгьы ацҵаны. Сырҵаѡы дахәаҧшит изѡыз. Аҵыхәаан ианын урысшәала «Списано от начала и до конца» ҳәа. — «И чем Вы это можете доказать?» — ҳәа данҵаа, — «Очень просто», — иҳәеит. — «Зайдем в аудиторию, соберу работников кафедры и при Вас он будет писать, только никаких книг и шпаргалок близко не будет». Саатбжак ҵхьан

еиԥш, ҳалагеит. Зарқәуа убысҟаара иихәаз агәра игон, исымаз абилеҭ еиҭа исырҭарц иҭаххеит. Саналага аԝра, ичабра ааҭиган, илахь ирбо далагеит. – «Давайте 2-й вопрос, пожалуйста», – иҳәеит. «Свиридов, чтобы Вы не сомневались, дайте ему любой другой билет», – иҳәеит. Ажәакала, еиликааит агха шрыхьыз, аха ус нацыҵеит: «Мы конечно очень извиняемся, но сейчас ничего поделать не можем, будем думать, как выйти из этого положения. Мы Вас обязательно найдем, только Вы, пожалуйста, никуда не ходите и не жалуйтесь», – ҳәа аҕьаҵәыҕьаҵәра далагеит. Ҳԝыџьагьы ҳгәы ԥыжәжәо аԝныҟа ҳцеит.

Ус, иҟаларишь ҳәа ҳшыԥшуаз, ԝымчыбжьҟа ҵхьан еиԥш, ҳаԝны машьыналаск агәашә иаадгылеит, сҭаацәагьы аԝны иҟан. Аӡәы ҳамаҳә Иасон Қриа, Бамборатәи ашкол аҿы аус зуаз иакәын, егьи макьаназы дҳаздырӡомызт, деиқәыцырцыруа, ихәда агалстук аҭаны, хатәрак шиакәу убаратәы иҟан. Иасон аԥсшәақәа анҳаиҳәа, ус ҿааиҭит: «Аԥсҭазаараҿы иааҟамло акагьы ыҟам, исыцу ахаҵа Қриаа ҳамаҳә иоуп, Вахтанг дахьҭалоз афакультет деканс иҟоу иоуп – Феизба Иазбе Ризе-иԥа ихьӡуп. Дыззааз аус ихаҭа ишәирҳарц иҭахуп». «Раԥхьаӡа шәҿаԥхьа аҭамзаара шьҭасҵоит, ииашаҵәҟьаны агха ду ҳахьит, – ус дналагеит уи ицәажәара. – Еилкаахеит арԥыс азыҟаҵара бзиа шимоу. Сара ахимиеи абиологиеи инарымаданы, афизкультуреи аспорти рфакультетгьы сеиҳабуп. 15-ԝык ҳадаҳкыларанı ҳахьыҟаз, сынтәа уа ԝыџьа роуп иаанахәаз, егьырҭ зегьы ԝбақәа роуит, иҭалартә алшара рмоуит. Ажәакала, «недобор» ҟалеит, ҿыц аԥышәарақәа егьи амчыбжь азы иҟалоит, идокументқәа ирласны иалиҵааит, агәра ганы сыҟоуп ԥынгыла имоукәа дышҭало. Игәаԥхозар уа даангылап, иҭаххозар раԥхьа иалихыз афакультет ахь актәи асеместр анынҵәалак диазгоит. Ирҵо амаҭәарқәа 1-тәи акурс аҿы еиԥшуп», – иҳәеит. Ари заҳаз зегьы ҳарлахҿыхит. Аԝныҟа ҳнеит, пату еиқәҵаны ҳаидтәалеит. Асасцәа анца, саб макьана адунеи аҿы аиашарагьы хәыҷык ыҟазаап жәбо, сақәгәыҕӡомызт зынӡа иҳәеит.

Ажәакала, сҭалеит уи афакультет. Иаҳҭиуаз химиеи, биологиеи, аурыси – 5-қәа соуит, уи адагьы аԝра – 100 метрк, 3 км. Аиадро аршәра – зегьы разриадла исҭиит. Акызаҵәык исцәыуадаԝхан иҟалаз, 100 метрк абассеин аҿы аӡсара акәын. Сызхарагьы аӡы зжәит, аха афиниш аҿы 2-тәи аҭыԥ сыманы сааит, 6-ԝык ҳҟынтә.

Актәи асеместр ааигәахо ианалага, Феизба И. Р. дсыԥхьан, уахьыҟоу ааанхоу, мамзар ахимиеи абиологиеи рфакультет ахь уиасыр уҭаху ҳәа дҵааит. Аха сҭак дазымԥшӡакәа, иаԥсоуп ҳәа сгәы иаанагоит, уа иҭоу абжеиҳараԝык ӡҕабцәоуп, уара аҵара бзианы иуҵоит, уалгар, акафедра аҿы уаанҳажьуеит. Сара уи азҵаара аректор иҟынӡагьы иназгоит иҳәеит. Хымшҟа ҵхьан еиԥш, анемец бызшәа ҳазҭоз Двалаӡе ҳәа иҟаз дычмазаԝхеит, акафедра аиҳабы, лколлега Касланӡиа Владимир Арушьан-иԥа диҳәеит илекциа анымԝаԥиго атәым бызшәа афакультет аҿы иҭоу рҿы, ҳара ҳкурсгьы уахь иадигаларатәы. Данааи ус ҳаиҳәеит, шәарҭ ҭынч шәтәаз, сара сызҕабцәеи сареи асеминар мԝаԥаҳгоит, ишәҭахызар, шәхы

алашәырхә. Азҵаарақәа риҭо иҿааихеит, аха ирыхь сыздыруам, ҳара аҷкәынцәа ҳахьрылатәаз иацәыԥхашьоу, мамзар рҿазыҟарымҵоу. Ус, сааигәара итәаз аӡәы длазҵааит, изакәызеи «имперфект» ҳәа. Лара дгылан, аха аҭак ҟалымҵаӡеит. Сара иныҵакшәа, схы ларҟәны илыҵасҳәеит аҭак. Уи иманшәаланы лхы иалырхәеит. Алектор дҩагылан, илыҵазҳәоз дыздырыр сҭахуп иҳәеит, дҳалаԥшуа. Иаасықәшәеит. Сҩагылан, сара соуп, аҭамзаара шьҭасҵоит, уаҳа ҿысҭӡом сҳәеит. Иара, гәамҵра ҟамҵакәа, дазҵааит сызусҭоу, ашкол сахьалгаз, анемец бызшәа ҳзырҵоз арҵаҩы. Аҵәҵәабжьы анга, зегьы ауижьын, сара дсыҳәеит саангыларц. Немец бызшәала узаԥхьома иҳәан, ицәгьамкәагьы сцәажәоит сҳәеит. Азҵаарақәа исиҭаз уи абызшәала рҭак ҟасҵеит. Даара игәы иахәеит иаҳаз. Усгьы иҳәеит, абыржәы акы уабжьазгоит, суҳәоит, аха мап скуеит ҳәа уаламган. Иалухи убри уфизкультура, арахь иҟоу умбаӡои, зегьы ӡҭабцәоуп, ҳарҭ аҷкәынцәа иҳамоу зынӡа имаҷуп. Уиазгоит ҳфакультет ахь, аректоргьы дшадгыло здыруеит иҳәеит. Ҳаԥхьаҟа апрактика ҳәа Германиаҟа студентк дҳашьҭраны ҳаҟоуп, убри уара шуакәхо агәра усыргоит иҳәеит. Ари аҩыза азҵаара зынӡа схахьы имааиӡацызт. Имӡакәа иасҳәеит Феизба И. Р. сареи иҳамаз аицәажәара. Феизбагьы сҩыза иоуп, сара сиацәажәоит, иҟалозар мышқәак усзыԥшы, Москваҟа сцараны сыҟоуп, џьаргьы умыиасын саанӡа ҳәа дсыҳәеит. Абзиараз наҳәаны, снапы аасымихын, иус ахь дцеит.

Адырҩаҽны аректор Анчабаӡе З. В. имаӡаныҟәгаҩ адеканат аҿы дааины илҳәеит уи дышсзыԥшу. Иансарҳәа снеит иара иҿы. Дыҩсхаҵгылан, дааччан, немец бызшәала аԥсшәа сеиҳәеит, саргьы аҭак исҭеит. Сиртәаан, 5-ҟа минуҭ ҳаицәажәеит. — «Значит, выходит ты у нас «вундеркинд», очень даже приятно, — иҳәеит. — Раз тут такое дело, наверно ты не в курсе, но твой декан на днях просил перевести тебя на химико-биологический, а вчера Касландзия В. А. просил перевести тебя на немецкое отделение филфака. Что ты скажешь на это?» —иҳәеит. — «Наверно никуда не буду переводиться, мне уже и здесь нравится, — сҳәеит. — «Ну, ты все же подумай, а когда определишься, заходи в любое время, и я решу вопрос, как ты хочешь», — иҳәеит. Феизба И. Р. ректори сареи ҳаицәажәара атәы иасҳәан, ишуҭаху иҟаз иҳәеит. Касланӡиа В. А. ҩымчыбжьҟа дыҟаӡамызт, ихашҭзар ҟалап шысҳәоз, Москва акомандировка аҟынтә данааи, иаразнак сиԥшааит. Дсазҵааит, џьаракыр уиасхьома ҳәа. Мамоу, аха џьаргьы сыиасӡом, аректоргьы ус иасҳәахьеит, сҳәеит. Саб агәамбзиара ихьӡеит, сызҭоу салгар аҟыҭахь аусура сцоит, сҭаацәа ацхыраара рҭахуп сҳәеит. Даақәыԥсычҳан, иуҳәаз саҳаит, аманшәалара узеиҕьасшьоит иҳәан, убас ҳаицәажәара хыркәшан. Сызҭаз афакультет инамаданы, ҳинститут аҿы еиҿкааз ФОП (факультет обществ. профессий) захьӡыз ажурналистика ахырхарҭа 5 ҳәа салгеит, иаҳзырҵоз еицырдыруа ажурналист Витали Шариа иакәын. Аҵара ахьынӡасҵоз еиуеиԥшым аспорттә секциақәа рахь сныҟәон, салан аинститут аҿы еиҿкааз еизгоу акоманда, (Многоборье ГТО) захьӡыз. Қарҭ зныкымкәа аицлабрақәа схы рыласырхәхьан. Астудент-ргыларатә отриад «Аԥсны-74» комиссарс сыҟан, аинститут

акомҿареидгыла акомитет лахәылас сыҟан, азеиԥшнхарҭа СТУ совет захьӡыз салахәылан. Сызҭаз аҵара диплом ҟаԥшьыла салгеит. Аинститут аиҳабыра исыдыргалеит Ленинградтәи афизкультуреи аспорти ринститут — Лесгарт ихьӡ зху аспирантура сҭаларц. Ианызыму, сзылгаз акафедра аҿы саанрыжьырц рыӡбеит, аха уигьы мап аҵәыскит. Сцеит (анаправление) сыманы сзылгаз Аацытәи абжьаратә школ ахь. Раԥхьа снеит араионтә ҵарадырра аҟәша аиҳабы — Шамба Иван Владимир-иԥа иҿы, аха исеиҳәеит уи аҭыԥ аҿы сҟыҭауаҩы Гена Малиа иԥшәмаԥҳәыс, Қарҭ аинститут иалгаз уа аусура далагар шылҭаху, арзаҳалгьы шаанлыжьхьоу. Илымасымкит аԥҳәыс, аԥыжәара сара ишсымазгьы. Сыҩны аԥхьа иҟаз ашкол ахь сымцаӡакәа, 2 км. инареиҳаны ишьҭаз 8 шықәсатәи ашкол ахь сцеит. Шамбагьы ари схымҩаԥгашьа акырӡа пату ақәиҵеит. Уа шықәсыки бжаки раҟара аус зухьан еиԥш, еиҭах ҳаҩны длеит сдекан Феизба И. Р. Аректор Анчабаӡе З. В. адҵа сиҭеит, уаҵәы иахымгакәа иара иҿы унеирц, иныкәшьны исеиҳәеит сыззиҭахызгьы. Уи зызкыз ҳинститут, зхы иақәиҭу акомҿареидгылатә комитет амаӡаныҟәгаҩ иҭыԥ вакансианы ишыҟоу, убри уара иудаҳгалар иҭахуп иҳәеит. Исабжьаргар ирҭаху гәырҕьарак ҳәа акгьы сызцәырнамгаӡеит. Аха, ииҳәаз сахымԥаӡакәа адырҩаҽныҵәҟьа аректор иҿы сцеит. Даара ибзианы сидикылеит. Аус еицаҳур сҭахуп иҳәеит, иаразнак уи аҭыԥ аҿы иҟоу уаҳа зҭахым уаҩуп, аха аԥҳәыс илцәыуадаҩуп ас еиԥш иҟоу аус ахагылара, даҭахуп ахаҵа, аҿар ззыӡырҩуа. Уа лассы-лассы акомандировкақәа ҟалоит, астудент-аргыларатә отриадқәа еиҿкаатәуп, уи уара уахысхьеит, еиҳа иузымариахоит иҳәеит. Нас иугәамԥхо акрыҟоума ҳәа дсазҵааит. Ишәҳәаз саҳаит, иҭабуп даараӡа, аха апроблемақәа сзыҟалоит сҳәеит, аҭаацәара салалахьеит, сыԥшәма Аацы ашкол аҿы аус луеит, ара схы ахьыҵаскуа ҳәа акгьы сымам, ауаҭах нкыланы, исоуа зегьы ахҭынҵаны, уи ҟалашьа змамоуп сҳәеит. Уи уацәымшәан, ҳаԥхьаҟа ҳусуцәа рзы акооператив ҩны 9 еихагылак иҟоу аргылара ҳалагоит, убра х-уадак змоу ауадақәа уоуртә иҟаҳҵоит иҳәеит. Макьаназ астудентцәа рзеиԥшнхарҭаҿы уадак уаҳҭоит ҳәа ҿааиҭит. Ажәакала, ааи сирҳәеит, аха исеилиркааит уи аҭыԥ даҽа хҩык ркандидатурақәа акомҿар аобласттә комитет анаԥхгара рыхьӡқәа шырҳәахьаз. Урҭ рызегьы ҳаушьҭымҭацәа роуп, аха урҭ рҟынтә аӡәгьы арра дахымсӡацт иҳәеит. Ус аҭел дасит 1-тәи амаӡаныҟәгаҩ Ԥлиа Д. Г. иахь. Сдәылҵуама ҳәа санҵаа, уаангыл иҳәан, (абжьы рдуны) иқәиргылеит. Аԥсшәақәа анеибырҳәа, аректор амаӡаныҟәгаҩ иеиҳәеит абас: «Мы на должность секретаря пригласили нашего выпускника, которого хорошо знаем, это Вахтанг Цугба». — «Знаю его хорошо, ничего против не имею, но у него физкультурное образование, куда мы его потом денем», — ҳәа ҿааиҭит амаӡаныҟәгаҩ. Аректор ишызбоз деицрашәеит: «А что Вас собственно не устраивает, разве физкультура и спорт не являются кровным делом комсомола и какой специалист Вам нужен, хочу Вас спросить?» — иҳәеит ари. — «Ну хотя бы историк», — иҳәеит егьи. — «Вы себе, наверное, плохо представляете, чему учат на этом факультете, это не только раз-два, налево, направо, кругом и т. д. У них

помимо спецподготовки та же программа, что и на других факультетах. Те же история, философия, политэкономия, научный коммунизм, психология, иностранный язык и т. д., не меньше чем на физмате или историческом факультете. И если уж на то пошло, то он Ваших историков по знаниям за пояс заткнет», – иҳәеит. Абри зегьы смаҳакәан сыԥсындаз аасгәахәит сара. Ас имчны дцәажәо зныкгьы уи дсымбацызт. Нас Ԥлиа Д. Г. иҳәеит: «Ну, давайте, мы тогда остановимся на его кандидатуре, только пусть приедет к нам в отдел студенческой молодежи и ему дадут перечень документов, который нужно оперативно подготовить». – «Вот это другой разговор, спасибо за поддержку», – иҳәеит аректор. Уа сыштәаз апроректор (АХЧ) иахагылаз Шариа дааиԥхьан, ишсаҳауаз адҵа ииҭеит астудентцәа рзеиԥшнхарҭаҿы еиҿкаау уадак сзалихырц. Ҩымчыбжьҟа анҵы, Аԥснытәи обком, Қырҭтәылатәы ЦК ЛКСМ рҟны абырцкал санкылырх ашьҭахь, аинститут аҿы еизыргаз аконференциа аҿы астудентцәа зегьы алархәны, октиабр мза 1978 ш. еицҿакны салхын акомҿареидгыла акомитет амаӡаныҟәгаҩыс. Уа аус ахьынӡазуаз аинститут ауниверситет ахь ииаган. Аректор иабжьгарала сҭалеит аҭоурых-иуристтә факультет, қәҿиаралагьы салгеит, исоуит 2-тәи адиплом. Ауниверситет аҟны исырҳаз аԥышәа настәи сыԥсҭазаараҿы акырӡа исыхәеит, избанзар лахәылас сыҟан аректорати, апарткоми, «Ученый совет» ҳәа изҿугьы. Салан Аҟәатәи ақалақьтә комҿареидгыла абиуро, Аԥснытәи областтәи, Қырҭтәылатәи ацентртә комитети рлахәылас. Урҭ ашықәсқәа рыҩныҵҟа исхызгаз ауадаҩрақәа зегьы акьыԥхь хазы иасырбарц сгәы иҭоуп, ари аиҿцәажәараҿы зегьы сызҳәом.

Ус, 1982 ш. апартиа Аԥснытәи обкомаа сыԥхьан, исыдыргалеит Аҩныҵҟатәи аусқәа рминистррахь усура сцарц. Сақәшаҳаҭхеит. Аполитикатә ҟәша аиҳабы ихаҭыԥуаҩыс сдәықәҵан. Обкомаа исарҳәеит акапитан ичын уоуеит ҳәа. Аха, ус акәымкәа, Қарҭ сдокументқәа ахьырышьҭыз, алеитенант ичын ауп исырҭаз. Закәанла амаиор ичынгьы соур алшон, аха сыжәла ргәамԥхазар ҟалап сгәахәит. Азныказы зынӡа уахь сымцарц иақәыскит, аха уа аус зуқәоз аԥсуаа ааит анырҳәа, саангылеит. Уа аус зуит 1991 шықәсанӡа. Уи аԥхьа ишысҭахӡамыз срышьҭит сҵара ацҵаразы Бақәатәи иреиҳаӡоу апартиатә школ ахь. Акырӡа сыҽесырххеит, аха ирымуит. Уаҟагьы диплом ҟаԥшьыла салгеит, исоуит «аполитолог» изанааҭ. МВД амаиор ичын аҟынӡа снеит.

– Вахтанг Закан-иԥа, уара Атәылахьчара аминистрраҿы еиуеиԥшым аҭыԥ дуқәа рацәаны иаанукылахьеит, зегьы рызбахә ҳамҳәаргьы, ҳҳәынҭқарра ухшыҩ ҷыдеи угәымшәареи рыгәра ганы Атәылахьчара аминистр ихаҭыԥуаҩыси Аԥсны Ареспублика Ар ркомиссариат аиҳабыси уҟан. Аибашьраан узлаԥшыз рацәаӡоуп, акыршықәса ҳмилаҭ раԥхьагыла Владислав Григори-иԥа Арӡынба уивагылан. Иахьа иугәаалауршәар сҭахуп аԥсуаа ҳаԥсҿыхҩы, ҳаиқәырхаҩ ихьӡ иадҳәалоу уаҩы ихамышҭыша, ҳцеира иргәалашәалаша хҭысқәак...

– Ара азҵаара суҭеит, В. Г. Арӡынба уивагылан, уи иалагӡаны иухамшҭуа хҭыс ыҟоума ҳәа. Ииашаҵәҟьаны, 1990 шықәсазы МВД аҟынтә коман-

дировка ҳасабла уи дзыхьчоз агәыԥ ахь сдәықәҵан. Даараӡа ҳаҭыр иқәысҵон, ари баша ажәам, гәыкала исҳәоит иара ихьчаразы иаҭаххар сыԥсы сшамеигӡоз. Иаргьы даараӡа пату сықәиҵон, уи иумбар залшомызт. Иаазгоит ҿырԥштәык.

Ӛнак Очамчыра ԥсрак ахь иахьизааигәаз џьоукы рҿы ҳцеит. Ѻ-машьынак рыла ҳаҟан. Ҳаныгьежьуаз, руак аԥсҟы зкыз Анатоли Чапагәуа (Чапа) ҳәа ззырҳәоз, дымнеир ахьыҟамлоз даҽа ԥсрак ыҟан. Владимир Григори-иԥа ианиеиҳәа, уаангыл, уусқәа рахь уца, ҳара ҳхала амѻа ҳақәлоит ҳәа иеиҳәеит. Автомашьына ГАЗ-24 аԥсҟы икын Афганистан еибашьхьаз, даара зыламыс цқьаз, аибашьраан фырхаҵарыла иҭахаз Бесик Квираиа, аԥсаҭашкәакәа.

Сара Беслан сиватәеит, сышьҭахь дтәеит Владимир Григори-иԥа, иармарахь — иан — Иазычба Надежда Шьаабан-иԥҳа. Уамак ҳамнеикәа, лыҷкәын иахь лхы нарханы, нан, Славик, ари аҷкәын ԥшӡа ҳаԥхьа итәоу дысзымдырит, лҳәеит. Аа, ари амаиор Цыгәба Вахтанг, зыӡбахә басҳәахьоу иоуп ҳәа ҿааиҭит. Унан, уара сукәыхшааит, лҳәан, дааскьаны убас слымҳа ахьыҟаз сгәыдылкылеит, хә-минуҭк раҟара уи ҵуу ҭгон. Узбар шысҭахҵәҟьаз ҳаиқәшәеит лҳәеит. Уажәааигәа санхәыԥҳа хәыҷык ҳаѻны дыҟан, даара лгәы нханы дузашшит, лҳәеит. Ишәыхьыз еилыскаар сҭахын, аиаша саҳәа, сукәыхшоуп лҳәеит. Иаразнак исгәалашәеит уи ахҭыс. Аҽны Қарҭынтә делегациа дук ааны иҟан, уи зызкыз асессиа алагаразы сааҭк аҟара бжьан. Арӡынба аѻны чаикгьы днахәаны дыҟамызт, ихала ажәахә аѻра даҿын. Са сышҟа, уамак ҟамлозар, аӡәгьы даашәмышьҭын ҳәа дҳаҳәеит. Ихьчаратә гәыԥ аиҳабы Витали Бганба адкыларҭаҿы сара сиртәеит. Ус, шәызҿу аӡгаб дааит сҳәеит, илҭахызгьы иара ишҟа анеира акәын. Аҭагылазаашьа ласҳәеит, ажәакала, днасмышьҭит. 10-ҟа минуҭ роуп исҭаху лҳәеит, иахьатәиала бақәымгәыгын, абааԥс, сҳәеит, аха лара илуам. Нас абарҭ атамақәа аѻнынтә изаазгаз снеины исҭоит лҳәан, аха сара искыз скит, сыгәра бгозар, сара исҭоит, хәыҷык иааҭынчрахар сҳәеит. Аус ҳацызуаз, аиҳабы ицхыраағ Беслан Барганџьиа дадызгалеит, аха уи иацәажәара мап ацәылкит. Ари зегьы ҳаиҳабы издырӡомзаарын, ианиаҳа, даара дыччеит, дыхәмарны, — «Молодец, товарищ майор, я не сомневался в твоей надежности», — иҳәан, сҟәаҟәа днас-насит. Нан, — иухьша сара исыхьааит, аиашаҵәҟьа ҟауҵеит, — лҳәан, уигьы сҟәаҟәа аалышьшьит. — Дшәыхьча, абааԥс, иара зегьы гәыкала дышәзыҟоуп, кәыхшас сара сшәырҭааит, нан, — ҳәа нацылҵеит. Сгәы лырԥшааит, арҭ ажәақәа рышьҭахь сан рыцҳа дгыланы даазшәа сгәы иабон.

Ус аамҭа цон, 1991 ш. анҵәамҭазы ҳ-Совет еидгыла еихабгалеит. Аурыс ир Аԥсны, Ачадара игылаз ирласны ишықәҵуаз еилкаахеит. В. Г. Арӡынба Г. К. Агрба идиҵеит урҭ ахьтәаз аҭыԥ аҿы аԥсуа ар аиҿкаара. Сыхьӡгьы иҳәеит уи аус аҿы хаҭыԥуаѻыс сивагыларц. «Ианар мза 1992 ш. ар аизгара ҳалагеит. Г. К. Агрба раԥхьатәи арԥыза инапынҵақәа идҵахеит, сара уи ихаҭыԥуаѻыс. Имариамызт ҳара ҳзын иҿыцыз ари аус, аха уаҳа ԥсыхәа ыҟамызт. Ацхыраара ду ҟанаҵон ҳфорум «Аидгылара». Аҿар рааԥхьара

ҳалагеит, иҳацхраауан ақытақәа, еиҳарак фатәыла аиқәыршәара. Арӡынба В. Г. лымкаала, еиԥмырҟьаӡакәа уи аус ахылаԥшра ҕәҕәа аиҭон. 7 мзы рыҩнытҵҟала иазыҟаҳтҵаз аруаа роуп раԥхьатәи аҿагыларакәа ҟазтҵаз, раԥхьа Охәуреи ҳпост аҿы, нас Агәыӡера ҳбаталионқәа руак ахьгылаз. Настәи аиҿагылара ахьыҟаз Аҟәа 14-тәи ашкол аԥхьа, уи Г. К. Агрба ҳанадига Ацҳа ҟаԥшь аҿы ахырҕәҕәартақәа ҟаҳтҵеит. Август 14 аены иҳацәҭахеит фҩык ҳаруаа. Раԥхьатәи ԥсыҭбарахеит Хьыкәыр Наим-иԥа Џьынџьолиа иҭахара, нас Наур Анатоли-иԥа Агрба, Нури Заур-иԥа Багаҭелиа, Резо Шьаҳан-иԥа Гогиа, Валери Георги-иԥа Нарсиа, Кәыҵниа Валери Гәада-иԥа.

Ахәрақәа зауз иаҳагьы ирацәахеит, сара Ацҳа ҟаԥшь аҿоуп раԥхьатәи аконтузиа ҕәҕәа ахьсоуз. Аҩынтә раан — август 17 рзы Аҟәа ауниверситет аԥхьа. Аҩҳҭыскгьы зыхҟьаз аҕа ивертолиотқәа роуп. Усҟан иҭахаз срылаҵаны аполк ахь сыргеит. Убри азоуп урҭ амшқәа рзы сҭахеит ҳәа ауаа израҳаз. Сыҩны ачуанқәа хдыргылахьан, аҵәыуацәагьы дәықәлахьан ҳгәарашҟа. Уи атема мыцхәы салалом, избанзар уи аҵыхәала имаҷымкәа ашәҟәқәа ҭыҵхьеит, ТВ ахроникақәа ыҟоуп, ирацәоуп аинтервиуқәа.

Акызатҵәык, иацҵатәуп ҳәа исыԥхьаӡоит Арӡынба иажәақәа: «Ценою мужества и героизма бойцов и командиров Отдельного полка внутренних войск, рвущийся к городу, до зубов вооруженный противник был остановлен на его подступах». Агәра ганы сыҟоуп, ара аҕа даанкыламызҭгьы, хымш рыла Аԥсны ҳгоит ҳәа ргәы иҭаз рылшар шыҟалоз.

Аибашьра ашьҭахь авоенкомат аҿы аусура салагеит. Уи анцоз еиқәсыршәаз асиақәа иҭахази, ахәрақәа заузи, урҭ рыҟалашьа, ҭагылазаашьас ирымаз зегьы ртәы зҳәо иазкны, ашәҟә ду аҭыжьра снапы асыркхьан. Аха Арӡынба В. Г. дсыԥхьан, СССР аҳәаахьчара архәҭақәа рҿы аррамаҵзура уахысхьеит, уажәы Аԥснытәи аҳәаақәа хәчатәуп, еиҳабыс уцароуп иҳәеит! Снапы злакыз аматериалқәа уаҩҵас еиқәыршәатәуп, уахь сцар, ари знапы ианысҵода ҳәа саниазҵаа, Валико Мецьыҭ-иԥа Ԥачлиа, арратә ҭоурыхҭҵааҩуп, анаукақәа дыркандидатуп, иара иҭ зегьы, амала, асиақәа актла еиқәыршәаны иҟашәҵа иҳәеит.

Аԥсны Ахада идҵа нагӡатәын, ус иагьыҟасҵеит. Урҭ аматериалқәа ҵаҵҕәыс иҟалеит уи иҭижьыз ашәҟәы «Книга памяти» захьӡу азы. Уи инамаданы даҽа ҩ-нызқь бҕьыц ирзынаԥшуа адокументқәа Аррате архив иалазгалеит. Абраҟа иацысҵоит даҽакгьы, аԥсуаа ҳзы даара ихәарҭоу аус. Аибашьра ашьҭахь Аҟәа анаҳга гәыԥҩык ҳсолдаҭцәа сыгәра ганы исырҭеит ирыԥшааз ақырҭқәа рдокументқәа. Уаҟа иарбан 12-нызқь инареиҳаны ҳаҕацәа рсиа. Урҭ иаадырԥшуан рыжәла, рыхьӡ, рабхьӡы, ианиз, иахьиз, рҭыӡҭыԥ, арратә занааҭ, аибашьраҿы рнапы злакыз, рабџьар аномер, урҭ рҟынтә ихәыз, иҭахаз, ибжьаӡыз, арратә ҳамҭақәа занашьаз уб. иҵ.

Абарҭ зегьы реиқәыршәара санаҿыз, Ашәарҭадаратә маҵзурахьы исышьҭып ҳәа, сусураҿы уск аҵыхәала дысзааит еицырдыруа аҭоурыхҭҵааҩ, анаукақәа рдоктор Иу. Н. Воронов. Сызҿыз аниба, ақьаадқәа еиқәырчаҟәны саԥхьа ишьҭаз днарыхәаԥшын: «Позволите мне взглянуть на Ваш труд одним глазом», — иҳәан, даасыхәаԥшит. — «Вам можно и

обеими глазами», – сҳәеит. Саатк аҟара урҭ дыргәылапшуан. Уа ақырҭцәа рыдагьы ианын ҳара иҳаланхо егьырҭ амилаҭқәа рхаҭарнакцәагьы. Ашьҭахь ус иҳәеит: «Вы представляете себе, какую лепту вносите в новейшую историю Абхазии? Спасибо большое за огромный труд, желаю Вам здоровья и всяческих успехов! – ҳәагьы нациҵеит. – Когда Вы это сдадите в соответствующие архивы, я буду их постоянным посетителем», – иҳәеит.

Уи сус иеиҭаз ахәшьара сара сзын даара акраҵанакуеит. Воронов Иу. Н. иареи сареи акырӡа ҳаизааигәахеит. Сызлацәажәаз ақырҭқәа рсиа адырҩаҿны еиқәыршәаны изгеит Ашәарҭадара амаҵзура ахада ихьӡала. Убри ашьҭахь дук мырҵыкәа Тимур Ачыгәба ҩ-томкны иҭижьит ашәҟәқәа, «Грузинские беженцы» захьӡу. Аха, уамашәа иубаша, уа иарбаз џьоукы аибашьра ашьҭахьгьы ара иҳаланхон. Уимоу, иара амчратә структурақәа рҿгьы, иаҭахызар ҟалап ҳәа иазысыпхьаӡоит урҭ асиақәа, аашьарак ҟамцакәа, уаҩцас рыҭцаара. Усҟан иаҳҿагылаз иахьа, анцәа иумҳәан, ак ҟалар дҳадгылома?!

Ара хыхь азҵаарақәа ансуҭоз иуҳәеит арратә маҵзура аҭыԥқәа ирацәаны иаанукылахьан ҳәа. Уи иашоуп. Иахьатәи ҳаицәажәара мыцхәы еиҵаххызшәа збоит, сызнысыз амҩа зегьы сҳәо салагар, шәҟәык усгьы ианӡалом. Иҵегьы иааркьаҿны акәзар, аҳәаахьчара аус ашьҭахь Атәылахьчара аминистррахь снаргеит, аштаб хада аиҳабы ихаҭыԥуаҩыс, снапы ианын аиҿкааратә мобилизациатә хырхарҭа. Уахь иаҵанакуеит аштатқәа рыструктура, аҭынчра аныҟоу аамҭеи, иара аибашьратәи аамҭеи асолдаҭ инаиркны аминистр иҟынӡа зегьы зну, зынӡа имаӡоу ашәҟәқәа.

Уа быжьшықәса аус зуит. Нас Москва еиҿкааз хымзтәи акурсқәа, Урыстәылатәи ихадоу аштаб иаҵанакуаз, қәҿиарала санрылга – аминистр ихаҭыԥуаҩыс сшьақәдырҕәҕәеит. Уа ҩышықәса инареиҳаны аус зуит. Уи аамышьҭахь Ареспублика Арратә Комиссариат военкомс сҟарҵеит, быжьшықәса инарзынаԥшуа уа аус зуит. Убарҭ ирылагӡаны знықгьы иҟамлеит ааԥхьаратә план насмыгӡакәа. Иахьа сгәы снархьуеит уи аҩыза аҭагылазаашьа ахьыҟам. Иаҟәыхтәуп ҳәа иазысыпхьаӡоит, аҳәынҭқарратә усбарҭақәа рышҟа арра иахымсыз аҿар рнагара. Сара сыцқәын аԥхьа днаргыланы, сыуацәа, сҭынхацәа, арра ацара зыхәҭаз аӡәгьы даансмыжьӡеит. Исыцәгәаақәазгьы ҟалақәеит, аха иахьа урҭ иҭабуп ҳәа сарҳәоит. Аҳәынҭқарраҿы азеиԥштә леишәа лаҟәуп. Ирацәоуп имаҷымкәа ахҭысқәа, аҭаацәа ианырҳәо, Баҕмаран арра ддәықәаҳҵар уи иара изы ихароуп ҳәа. Ирхароуп аҭаацәагьы. Ари аус рҕәҕәатәуп. Иахьа аҭынчра аныҟоу арра ауаҩы дымцозар, еибашьрак ҟалар дузынкылома. Ари аус аҿы иаҭахуп азакәанқәа. Аибашьра илымшозар, ма аҭабиақәа ижлааит. Иахьа Украина ицо ахҭысқәа ирыхҟьаны аҷкәынцәа 16 – 17 зхыҵуа аҳәаа нырцәҟа ицар руӡом, зықәра аҵанакуа зынӡа срылацәажәаӡом. Иахьа аамҭацәгьақәак ҳарҭагылоуп. Иҟало макьана цқьа аилкаара уадаҩуп. Ҳзықәгәыҕуа Урыстәыла ахаҭа аҭагылазаашьа даара имариам. Ҳаҕацәа ареванш иазыԥшуп, аҿазыҟаҵарақәа ирҿуп. Нато иалоу аҳәынҭқарракәа урҭ дырццакуеит 2-тәи афронт аартразы. Қырҭтәыла макьана уи рзы-

гәаӷьуам. Иԥшуп Урыстәыла анышьацәхнысло амш. Хәыҷык ҳԥеиԥшгьы ҳазхәыцлароуп. Ҳашԥаҟалои ҳаԥхьаҟа ҳхәыҷқәа аррамаҵурахьы иаҳмышьҭуазар.

Ҳцәажәара хыркәшо, исҳәар сҭахуп, сахьыҟазаалак Аԥсны азыҳәа исылшоз ҟасҵон, ианыцәгьараз џьаргьы саԥырҵны сымцеит, уи аҩыза алшараҟәа рацәаны ишсымазгьы.

Иахьа ацәгьареи абзиаракәеи рҿы исықәшәо, снапы иҵыҵхьоу, дсолдаҭума, дфицарума, дааины деихачҷо, гәыкала аԥсшәа ансеиҳәо, убри сара сзын иаҵанакуа рацәоуп. Уи иаанагоит, сызнысыз амҩа ԥсыцқьала сахысит ҳәа.

— Уажәы даҽа маӡакгьы ааҳартып!.. Сара ибзианы издыруеит уара апоезиа бзиа ишубо, исаҳахьеит аԥсышәалагьы урысшәалагьы ажәеинраалакәеи ашәакәеи шуҩуа, иахьа ацәаҳәа иқәгылоу ҳаргьы уара уажәақәа ирылхны ашәақәа шынарыгӡо!.. Избанзар, ҳаибашьраангьы, уи ашьҭахьгьы, ҳара иаадыруеит ажәеинраалақәа зыҩуа ҳаруаа рыхьӡқәа, урҭ ссиршәа ашәақәагьы нарыгӡон аибашьра ианалагылазгьы... Аха, аиаша уасҳәап, аԥсыуак, аинрал-маиор ичын змоу, ажәеинраалақәа иҩуа, урҭ ашәақәа рылырхуа аӡәгьы дысԥымлацызт!..

— Уи азҵаара сгәы иҵхон 1992 ш. инаркны, аԥсуаа рыр аиҿкаара ҳаналага нахыс. Ҳсолдаҭцәа ирҳәоз арратә ашәақәа урысшәала акәын ишыҟаз. Сара сазхәыцуан шьҭа ишаамҭаз аԥсышәала аҩра. Аибашьраан ҳкомпозиторцәа иаԥырҵеит ашәақәак, аха ар ацәаҳәа иқәланы ианцо азы, уамак иманшәаламызт. Аамҭа цон, уи азҵаара акырӡа сазхәыцуан. Ус, декабр мза 1999 ш. Аҟаатәи атанктә баталион, Аԥсны Афырхаҵа Фазлыбеи Аҩӡба еиҳабыс дахьыҟаз, асолдаҭцәа ирыдыркылон арратә ҭоуба. Ирацәаан уахь иааԥхьаз арратә еиҳабыреи, иара Аԥсны ахадара рхаҭарнакцәеи. Асолдаҭцәа ацәаҳәа иқәсны ианцоз аԥсышәала ирҳәон акомпозициа Кәаста Ченгелиа иаԥиҵаз «Атанкистцәа рашәа». Изгәаԥхаз ҟалеит, иҵегьы аус адулатәуп зҳәазгьы дубап. Кәаста аԥсаҭабзиа, иашәа ишалацәажәоз аниба, дааҳадгылан, — Зҿышәымҭуеи, ишәгәамԥхаӡеит ҳәа сыҟоуп, — иҳәеит. Сара ус сҳәеит: «Ибзиоуп, хымԥада, аха амца еиқәҵаны џьара уантәо азы, амала, асолдаҭцәа ацныҟәарц азы, хәыҷык иманшәалам, аритмика џьара-џьара еиқәшәаӡом, убри ҭынч иахәаԥштәуп», — сҳәеит. — Нас, уи азыҳәан Москвааи Қарҭааи гәыбӷан ҳарҭар ҳәа ушәома, — иҳәеит Кәаста. Атәылахьчара аминистрра аҟынтә иҟаз аиҳабыра исҳәаз иадгылеит. Нас, усҟаара уара уҟәыӷазыр, ухала иҩы, иҳәеит Константин Антон-иԥа са сахь ихы нарханы. Ҩымш рышьҭахь иара иҟны аусураҿы снеин, исырбеит ҩ-жәеинраалак, акы ԥсышәала, егьи урысшәала, руак иахьӡын «Аԥсны ар рашәа», егьи «Песня защитников Абхазии». Иаауга закәи иҳәан, искыз аасымихит. Данаԥхьа, уара, ари зҩыда аниҳәа, — Баграт Шьынқәба иоуп сҳәеит. Ҳаи, молодец Баграт Уасил-иԥа аниҳәа, Антон-иԥа, ари сара соуп иаԥызҵаз, ухала иҩы ҳәа соумҳәази, удҵа назыгӡеит, сҳәеит. Аха уи исҳәаз зынӡа ихеимҵаӡеит. Ахәыҷқәа рыла хынтә ракәу сирқәит, нас ауп агәра анига. Саагәыдикылан, ари сара иалсхуа

убап, амала, мчыбжьык аамҭа сыҭ иҳәеит. Ԥыҭк анҵы, ихала сиԥшааит, икабинет ашә ааиркын, уазыӡырҩы ҳашәа иалҵыз иҳәан, акеиҳәа дналагеит. Ибзиахеит, ииашаҵәҟьаны. Иахуҳәаауеи ҳәа дҵааит. Антон-иԥа, ҳшеицәажәоз «строевая» ҳәа акәымзи, ари копелланы иҟауҵеит, сҳәахт сара. Ажәакала, ԥыҭк дсыцәгәааит. Уи ашьҭахь Тото Аџьапуа иҩит амузыка ԥсышәалагьы урысшәалагьы, ҳкурсантцәа ибзианы ирҳәон урҭ ашәақәа. Знык асанаториа МВО аҟны ианықәгылоз саргьы исыԥхьеит. Аурыс солдаҭцәеи аофицерцәеи зегьы гыланы рнапқәа еинырҟьон. Иҿеим ҳәа аӡәы иҳәоны смаҳаит. Аԥсышәала уи атекст ала Уасил Царгәыш ииҩыз амузыка инақәыршәаны Аԥснытәи Ашәаҳәареи акәашареи рансамбль анагӡарала адрамтеатр аҿы ҳиааира 15 шықәса аназгәарҭоз убри ашәала иаадыртит рконцерт. Омар Сангәлиагьы урҭ сажәақәа рыла х-ашәак наигӡахьеит. Аурыс текст ала акомпозитор Нодар Ҷанба иаԥиҵаз ашәала аинтернет аҿгьы ирҳәо саҳахьан, уаҳа зҭахым ауп уигьы. Амузыка урҭ сажәақәа рыла еиқәиршәахьан акомпозитор Оҭар Хәынҵариа, аха уи иԥсра иахҟьаны азыӡырҩра алшара смоуит. Аинрал-леитенант Заицев А. И. ҳаштаб хада данахагылаз исеиҳәахьан, уажәақәа бзиоуп, исыҭ, Санкт-Петербургтәи Арратә оркестр аиҳабы сҩыза бзиа иоуп, иҟасҵо убап ҳәа. Сара уи игәра згон, аха, аиаша уҭахызар, исҭахӡамызт амузыка авторс иаԥсыуам дҟалар. Ҳара ишҳалымшо аӡәы дахцәажәар сҭахӡамызт. Аратәи акомпозиторцәа санрацәажәоз исарҳәеит зегьы зхароу аԥара амамзаароуп ҳәа. Уи уаргьы иумам, ҳаргьы иҳамам, иҟаҳҵари рҳәон.

Урҭ сажәеинраалақәа 23 шықәса рхыҵит, иудыруеи, санԥслак аӡәы иламыс цәырҵуазар... Зынӡа исымоу ажәеинраалақәа 30 иреиҳауп. Урҭ рыбжьара иҟоуп: август 14 иазку, Лаҭатәи атрагедиа, В. Г. Арӡынба изку, С. А. Сосналиев, С. П. Дбар ртәы зҳәо убас егьырҭгьы. Анцәа сахьигӡар, хыхь ишысҳәахьоу еиԥш, ашәҟәы аҭыжьра сгәы иҭоуп.

— Иахьатәи ҳаицәажәаразы иҭабуп ҳәа шәасҳәоит, аҩыза аинрал!.. Сара аҩыза ҳәа сгәы шәыладуны исзырҳәаз, иҵегьы ҳанқәыԥшызтәи Москва Адунеизегьтәи Аҿар рфестиваль аҿы Аԥснынтәи ҳаҟазаараан ҳаицныҟәаракәеи, иахьа шәара зны-зынла ишәҭаауа амуза ишәыҵанаҳәо гәаҳәарыла ақьаад ахь иахьиажәгои рзоуп!.. Уи саргьы лахьынҵас исымоуп, уа ҳаиҩызцәоуп!..

ЕВА ҬАНИАԤХА
афилологиатә ҭцаарадыррақәа ркандидат, адоцент

АЛЕКСЕМАҚӘА «АԤША», «АԤҬА» ИАДЫРБО АХШЫӨЗЦАРАҚӘА АԤСУА БЫЗШӘАҾЫ

Ахьыӡҟатә ажәа *аԥша* ианарбоит: аҳауа аҵысра, адәықәлара. Аԥша ацәырҵра, ааира адырбоит аҟаҵарбатә хьыӡқәа аҵысра́, адәы́қәлара: аԥша ҵысит, аԥша дәықәлеит. Арацәа хыԥхьаӡара аԥшақәа, абызшәа иалоуп ҳәа ишдыругьы, ахархәара ҭшәаӡоуп. Аԥша аҵысҵысра, аҳауа цәқәырԥақәа рынаҟьа-ааҟьара аарԥшуп аҟаҵарбатә хьӡы асра́ ала.

Иеилагьежь-еилахынҳәуа аԥша аҕьӡаны ианасуа иахьӡуп: аԥша́тлакә// аԥша́тлаҟә (бз.). Ахьыӡҟатә ажәа аԥша́тлакә//аԥша́тлаҟә, арацәа хыԥхьаӡара аныԥшуеит ҳәа ишыԥхьаӡоугьы, литературатә формақәак рыҟны акәымзар, ацәажәаратә бызшәаҿы ахархәара амаӡам, ирҳәаӡом аԥшатлакәқәа//аԥшатлаҟәқәа. Еихшоуп иара: асшьала, аҟазшьала, иахьынтәасуа, ианасуа аамҭа, дыргатә ҵакыла.

Иаарԥшуп дара ажәеидҳәалақәангьы:

1)

аԥша лас
аԥша ӷәӷәа
аԥша ӷьы
аԥша шәшәы — асшьала
аԥша цәгьа
аԥша гәрым
аԥша даас
аԥша бааԥс

2)

аԥша еилагьежь
аԥша еикәахынҳә — аҟазшьала
аԥша гьежьымыжь
аԥша хага

3)

ашьхаԥша — иахьынтәасуа
агаԥша
мшынла иасуа

4)

ҭагалантәи аԥша — ианасуа аамҭа
хәылбыҽхалатәи аԥша

5)
ақәа иазҳәоу аԥша ҟәанда дыргатә ҵакыла
амш бааԥс иазҳәоу аԥша ӷьы

Аԥша иҿнаршәшәо ажәла, адгьыл иазнеиуа, аҵиаа ҿыц аанагоит, аха иамоу ахәартәара инаваргыланы, ақыҭанхамҩаҿы аԥхасҭа иҟанаҵо акыр ирацәоуп. Иазгәаҭатәуп, аԥхасҭа иарҿиаз иаҿырԥшу аинфинит еицааиракәа рхыԥхьаӡара акыр ишеиҳау, иалоу ахәартәара азырбо рааста:

аԥша иаҟәыбаз,
аԥша ихнажәаз,
аԥша ихнаршәҭыз,
аԥша еиланажьыз,
аԥша иаҟәаҟәаз,
аԥша иҵнажәаз,
аԥша иарҳәазаз,
аԥша иарбылгьаз,
аԥша иқәнахыз,
аԥша ихнарӡӡааз.

Аԥша цәгьа, асыҭәҳәа анеилагьежьуа аурҭ ҳәа иашьҭоуп. Аҵлақәа хыжәжәо иҭыҵуа аԥша ӷьеиҩ иахьӡуп: афырҭын. Ахьыӡҟатә ажәақәа аурҭ, афырҭын арацәа хыԥхьаӡара аформагьы шьҭырхуеит: аурҭ-қәа, афырҭын-қәа. Аҩбагьы ирныԥшуа арацәа хыԥхьаӡара ахархәара аманы иҟам абызшәаҿы. Еилкааракны ицәырҵуеит ажәеидҳәала: афырҭын ԥшатлакә.

Аԥхын иауа ақәа, иасуа аԥша ахьынӡаԥхоу наҵшьны ианарбоит аҟазшьарбатә ажәа аҟәа́нда//аҟәандашьы́шьра//аҟәандашьшьы́ра:

аԥша ҟәа́нда,
аԥша ҟәандашьы́шьра,
аԥша ҟәандашьшьы́ра.

Аҟазшьарбатә ажәа аҟәа́нда//аҟәандашьы́шьра//аҟәандашьшьы́ра аинтенсивтә суффикс -ӡа шьҭнахуеит:

аԥша ҟәанда-ӡа,
аԥша ҟәандашьышьра-ӡа,
аԥша ҟәандашьшьыра-ӡа.

Аиагаратә суффикс *-ха* абзоурала, *аԥша хага* аҟалашьатә ҭагылазаашьатә форма аанахәоит: *хага-ха*.

Аҳаир аҿы иеизҵәаҵәаз аӡы хылҩаԥсылҩа иахьӡуп: а́ԥсҭҳәа. Иарбоуп иара даҽа хьыӡҟатә ажәак алагьы: а́ԥҭа. А́ԥсҭҳәа//а́ԥҭа зеиԥшроу азырбо ахаҭашьатә ҟазшьарбақәа маҷым, арацәа хыԥхьаӡараҿоуп рхархәара ахьыҭбаау, насгьы рҟазшьарбарақәа акуп:

аԥҭа жәпа-қәа – аԥсҭҳәа жәпа-қәа,
аԥҭа цәыш-қәа – аԥсҭҳәа цәыш-қәа,
аԥҭа ԥыжәжәааха-қәа – аԥсҭҳәа ԥыжәжәааха-қәа,
аԥҭа еиқәара-қәа – аԥсҭҳәа еиқәара-қәа,
аԥҭа еицрахәхәа-қәа – аԥсҭҳәа еицрахәхәа-қәа.

А́ԥсҭҳәақәа//а́ԥҭақәа хыҟәкратә рҿиарас ирымоу арбара зылшо еицааиракәоуп:

ақәа злыҵуа аԥҭақәа,

ақәа азыруа аԥҭақәа,

акырцх азыруа аԥҭақәа,

асы азыруа аԥҭақәа,

амра хызҩо аԥҭақәа,

ажәҩан ҵызҟьо аԥҭақәа.

Ажәеилаҵа *а*сы азыруа аԥҭақәа хазы иаарԥшуп: асы́ԥҭақәа.

Аҳауаҿы еизҵәаҵәаз атмосфератә фымца атҟәацратә цәырҵра абызшәаҿы ианарбоит ахьыӡҟатә ажәа: а́мацәыс. Амацәыс аҟалара, ацәырҵра аҟаҵарбатә хьӡы а́мацәысра ала иаарԥшуп. Иахылҵуа абжьы аанарԥшуеит ашьҭыбжьыҿырԥшаратә ҟаҵарбатә хьӡы: а́ҵырҵырра.

Ианымацәысуа иго ашьҭыбжь цәгьа, ашьҭыбжь ҕәҕәа а́дыд ахьӡуп. Азаҵә хыԥхьаӡарала ахархәара амоуп ацәажәаратә бызшәаҿгьы, алитератураҿгьы. Арацәа хыԥхьаӡара а́дыдқәа, жәартә вариантны ишыҟоугьы, ахархәара аиуӡом. Иахылҵуа ашьҭыбжь ҕәҕәа арбоуп ҟаҵарбатә хьӡыла: а́дыдра.

Ахьыӡҟақәа адыди амацәыси амш цәгьа анбааԥсу, адыд амцәыс анацу арбаразы еилалоит, ахьыӡҟатә жәеилаҵа адыдмацәыс шьақәдыргылоит. Адыд амацәыс ацныҟәаашьақәа азырбо еицааиракәоуп:

адыд зцым амацәыс,

адыд аҵырҵырбжьы зҵыҩуа амацәыс.

Аԥсабара лышәашәақәа ирыдҳәалоуп аарых, аҽаҩраҟалара. Амш зеиԥшроу иахьԥшуп иҭаргало аҽаҩра. Уи аазырԥшуа ахьӡҳәаратә херхәагақәа абызшәа алексика-семантикатә еилазаара еибырҭоит, иагьхадырҭәааует.

Иарбан лексемазаалак иалкаау дырраҭарак еибынаҭоит. Иалкаау лексемак абызшәа зтәу ихдырра аҩаӡара аанарԥшуеит, дызну адунеи иҽаршәаны ианызаашьа анарбоит.

Аԥша, аԥҭа ҟаларак аҳасабала ауаҩытәыҩса ихьԥшым, зхатә ҟазшьа змоу, зхала ицәырҵуа ԥсабаратә ҟалароуп. Иара ихдырраҿы ицәырнаго аиҿырԥшрақәа, иҟанаҵо анырракәа абызшәаҿы аҟазшьарацәара шьақәдыргылоит.

ШЬАЗИНА АРНАУҬЪХА
ААУ Аԥсуа бызшәа
акафедра арҵаҩы

П. К. УСЛАР ИУСУМҬА «КАВКАЗ АЕТНОГРАФИА. АБЫЗШӘАДЫРРА. АԤСУА БЫЗШӘА» ИАЗКНЫ ЗГӘАҬАРАҚӘАК

«Утрата индивидуальности как для отдельного человека, так и для целого народа равномерна смерти... Индивидуальность народа обусловливается особенностью её языка и особенностью её склада понятий, его цивилизации».

П. К. Услар

Акыр ибеиоуп, амҽхак ҭбааул Кавказтәи абызшәақәа рыҭҵааҩы аурыс генерал П. К. Услар иҭынха. Уи иамҽханакуеит Кавказ ажәларқәа рҭоурыхи рбызшәақәеи рнаҩсангьы, аҵареи аҵарадырреи рызҵаарақәагьы.

П. К. Услар иҭиҵаауаз абызшәақәа рыгәцаракра шаҭахыз иазкны «О распространении грамотности между горцами» захьӡу истатиаҿы иҩуеит: «Нельзя выпустить эти языки из виду уже по одной той причине, что им суждено прожить ещё длительный ряд веков. Целое тысячелетие арабского давления не задавило их» (Услар, 1887, с. 5). Иагьа бызшәа уҵаргьы, ухатәы бызшәа еиҳа ухаҿы ишаанхо, иарбан хатәыбызшәазаалак ала ахшыҩҵаккәа раарԥшышьа ахатә ҷыдарақәа шамоу ырҵабыргуа аҵарауаҩ иҳәоит абас: «Скольким бы языкам мы не учились ни один не запечатляется в целом духовном мире нашем так глубоко, как язык наш родной, — язык, которым выражается своеобразный склад наших понятий...» (Услар, 1887, с. 5).

1858 шықәсазы Урыстәылатәи аиҳабыра аинрал П. К. Услар идырҵоит Кавказ ажәларқәа рҭоурых аҩра. Ажәлар рбызшәеи рҭоурыхи иузеиҟәымҭхо еидҳәалоу, иаку ак акәны дахәаԥшуан аҵарауаҩ.

П. К. Услар изы абызшәа – хыҵхырҭан аҭоурых аҭҵааразы. Абри аԥҟара дықәныҟәаны иара далагоит аҩыра змамыз Кавказтәи абызшәақәа: аԥсуа бызшәа, ачерқьез бызшәа, аубых бызшәа, авар бызшәа, ачечен бызшәа уҳәа егьырҭ абызшәақәа ганрацәала рфонетикатә системақәа рыҭҵаара.

XIX ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа рзы Кавказтәи абызшәақәа ҭҵаарадыррала рыҭҵаара напы аиркуеит.

1861 шықәсазы аҵарауаҩ аԥсуа бызшәа аҵара далагоит. Бжьымчыбжьы ирҭагӡаны, хҩык аԥсуаа ицырхырааны, ибзианы дагәылаԥшыртә еиԥш абызшәа иҵоит. Ишьақәиргылоит аԥсуа бызшәа алфавит, ажәаҳәахәҭақәа еихшаны анализ рзиуеит. Имҩаԥигаз аус ду иалҵшәахеит иусумҭа «Этнография Кавказа. Языкознание. Абхазский язык».

Аԥсуа литература ашьаҭаркҩы Д. И. Гәлиа аԥсуа бызшәадырразы хәы змам ари аусумҭа дахьахцәажәо иҳәоит: «Его книга – единственная грам-

матика абхазского языка – сохранила речь абхазского народа и сделала ее доступной ученому миру...» (Гулия, 1927, с. 3).

Аусумҭа шьақәгылоуп: аҧхьажәа; аҧсуа нбан; аҟаҵарба; ахьыӡцынхәра; ахьыӡҟа; аҟазшьарба; ацынгыла; аидҳәалага; аҧхьаӡара хьӡы; «Образцы абхазского языка» захьӡу, аҧсуа фольклор ахьеизгоу ахәҭа; аҧсуа ажәақәа реизга; аурыс-аҧсуа жәар рыла.

Кавказтәи арҵаратә округ инспекторс иамаз М. Р. Завадски напхгара ззиуаз аԥбатәи аҭыжьра шьақәгылоуп абарҭ астатиақәа рыла: «О распространении грамотности между горцами», «Предположения об устройстве горских школ», «О составлении азбук кавказских языков», «Черновые заметки о черкесском языке», «О языке убыхов», «Грамматический очерк сванетского языка».

П. К. Услар ишәҟәаҿы аҧсуа бызшәа ашьҭыбжьқәа зегьы рышьақәгылашьа дахцәажәоит. Урҭ рҳәара иацу ауадаԥрақәа ирызкны иҳәоит: «Не только европейцы, но даже кавказские туземцы считают абхазское произношение наитруднейшим и наименее доступным для неабхазца. Странное впечатление производит этот язык на того, кто слышит его впервые. Многими замечено было, что английский выговор походит на щебетание птиц; об абхазском можно сказать, что он напоминает жужжание насекомых. Основа абхазского произношения состоит из сплетения самых разнообразных звуков шипящих, дрожащих, свистящих, жужжащих, но разновидность их ускользает от непривычного слуха» (Услар, 1887, с. 5).

П. К. Услар иусумҭа далагоит абжьыҟа шьҭыбжьқәа рыхцәажәара ала. Иаликааеуит абжьыҟақәа фба: а, е, и *(і), о, у, ы.* Аха ихадоу ихаҭәааеу бжьыҟақәаны иҧхьаӡоит а, и, у.

«Абжьыҟа ы аҧсуа ԥыраҿы аҵакы рацәоуп. Уи аҧсуа ажәақәа рыԥныҵҟа ацыбжьыҟақәа еишьҭарххы иахьеицаауа џьара-џьара рыбжьара иуаҳауеит идагәоу, абжьыҟа уамак еиҧшым ашьҭыбжь ы. Уи афранцыз бызшәаҿы иҟоу абжьыҟа е еиҧшуп. Абжьыҟа цқьа е аҧсшәаҿы уарла-шәарлоуп иахьуҧыло.

Еиҳарак уи ашьҭыбжь и иацны ажәа алагамҭаҿы ицәырҵуеит. Насгьы е акраҵанакуеит аҟаҵарбақәа рынҵәамҭақәа рҿы. Абжьыҟа а ицқьаны иуаҳауеит, иуҳәоит: áбна, абзи́а». (Услар, 1887, с. 7).

Ажәа аб аҿы уи иаликааеуит а-қәа ԥба.

Ари инеиҵыху а, Услар дызлацәажәоз, аҧсуа бызшәаҿы ҭоурыхла иацәызыз, аха ажәытәан абызшәа иалаз, уажәы абаза жәлар рцәажәареи рԥыреи иалоу абжьыҟа иҵару ахәлымшәатә цыбжьыҟа гı ауп. Абжьыҟа и аурыс бжьыҟа и еиҧшны дахәаҧшуеит. Абжьыҟа о аҧсшәаҿы ахархәара рацәак идуум, еиҳарак иуҧылоит аорист анҵәамҭаҿы у анашьҭанеиуа. Абжьыҟа у аурыс у еиҧшуп. Ĵу аурыс ю ианазааигәахогьы ыҟоуп» - ҳәа азгәеиҭоит. (Услар, 1887, с. 8).

Ацыбжьыҟақәа б, в, г, д, к, м, н, р, с, т, ф, ж, з, л, п, х, ц, ш аурыс бызшәаҿы ишуаҳауа еиҧш аҧсшәаҿгьы иуаҳауеит, — иҳәоит аҵарауаԥ, дыргалагьы еиҧшны иаирбоит. Анаԥс дрылацәажәоит аҧсуа бызшәа мацара иазҹыдароу ацыбжьыҟа шьҭыбжьқәа.

Ѓ(ҕ), дж(ҵ), ҵ(ҵь), дз(ӡ), h(ҳ), Ṡ(ь), ḱ(ҟ), ń(ԥ), ṁ(ҭ), q(ꝁ), ц́(ҵ), ч́(ҷ), ꙍ(ꙍ), д́ (дә), ж (жә), Ѕ(ӡә), ћ(ҳә), ҫ(бз.с), т (тә), ẋ(бз.х), ц(цә), т (бз. ҵ), ш (ҽ), ш (шь), щ(шә)

Арҭ рҳәашьа ииашаны аԥхьаꙍ илымҳа аҟынӡа инеирц азы, цыбжьыҟацыԥхьаӡа атәым бызшәақәа рҿы урҭ ҳәашьала иззааигәоу ашьҭыбжьқәеи дареи еиҿирԥшуеит. Иаҳҳәап, афранцыз, анемец, англыз, араб, аиталиан, аерман, ақырҭуа уҳәа абызшәақәа рҕьырак ирҿырԥшны.

Аҵарауаꙍ иаликаауеит бзыԥтәи адиалект аҿы иуԥыло ацыбжьыҟа шьҭыбжьқәа: ҫ (аҫы), ẋ (аẋы), m (атабырг). Иазгәеиҭоит ацыбжьыҟақәа ҫ–с, ẋ – х, т – ц́ рыбжьара иҟоу аиԥшымзаара. Шьҭыбжьцыԥхьаӡа П. К. Услар дрыхцәажәоит артикулиациа азгәаҭаны.

Д. И. Гәлиа Услар иусумҭа аҵак ду азгәаҭо, дырзааҭгылоит уи иамоу гхақәак. Ашьҭыбжьқәа рҳәашьаҿы Услар ицәыҟалаз гхақәак ирызкны Д. Гәлиа иꙍуеит: «У Услара нет твердого дж (ҵ) и мягкого ж (жˇ), отчего некоторые слова не ясно выражены, напр., вместо аҵvр (сталь) – аджір (см. книгу Услара стр. 98, 130, 132, 133, 145), вместо ажˇ (виноград) – аж или вместо бvжˇба (семь) – бvжба и т. д. (см. книгу Услара стр. 98, 101, 102) (Гулия, 1927, с. 5).

«Очерк грамматического строения абхазского языка» захьӡу ахәҭаҿы ажәаҳәа хәҭақәа рыхцәажәара далагоит «Ахьыӡцынхәра» ала.

Убри иазкны К. С. Шьаҟрыл иазгәеиҭоит: «Если он при составлении других грамматических горских языков Кавказа после изложения фонетической системы языка переходил к разбору имени существительного, а потом последовательно характеризовал имя прилагательное, глагол и т.д., то в абхазском языке изложение морфологии он начинает с описания личных местоимений и местоимённых префиксов, затем разбирает глагол, а после глагола рассматривает имена» (Шакрыл, 1985, с. 173).

П. К. Услар раԥхьа дрыхцәажәоит ахаҿытә хьыӡцынхәрақәа.

сара — я

уара — (гов. *муж.)*

бара — (гов. *жен.)*

уи — он, она, оно*;*

лара — (о женщине, замен. уи) – она

*h*ара — мы

щара — вы

урт — они

Аԥсуа бызшәаҿы ахԥатәи ахаҿы азаҵә хыԥхьаӡара ахацәа рыкласси амаҭәар рыкласси аазырԥшуа ахаҿытә хьыӡцынхәра иара аҭыԥан Услар ихы иаирхәаз арбагатә хьыӡцынхәра уи ауп. Ҳәарада аԥсуа бызшәаҿы арбагатә хьыӡцынхәра уи ахархәара амоуп ахаҿытә хьыӡцынхәра иара аҭыԥан. П. К. Услар иазгәеиҭоит ахԥатәи ахаҿы азаҵә хыԥхьаӡара аҳәса рыкласс аазырԥшуа ахаҿытә хыӡцынхәра лара аҭыԥан ухы иаурхәар шыҟало арбагатә хьыӡцынхәра уи.

Араҟа ишаабо еиԥш иҟам ахаҿытә хьыӡцынхәрақәа иара (ах. ркл*)* - он, иара *(*ам. кл.*)* - оно*,* дара - они. П. К. Услар урҭ рхаҭыԥан иааигоит арбагатә хьыӡцынхәрақәа уи, урҭ.

Ажәаҳәахәҭа «Аҟаҵарба» аҿы уи иазгәеиҭоит аҧсуа бызшәаҿы аҟаҵарба аформақәа рацәаны ишамоу. «Абхазский глагол весьма обилен формами... О многих из них абхазцы говорят, что они представляют почти одинокий смысл, но это «почти» заставляет уже предположить различия» (Услар, 1887, с. 20).

Аҵарауаҩ иаликаауеит астатикатәи адинамикатәи ҟаҵарбақәа; амапкратәи азҵааратәи аформақәа; аркьынаақәа; аҟаҵарба аамҭа; ахыҧхьаӡара аҟаҵарбаҿы уҳәа уб. иҵ. Иара иааиго аркьынаақәа рыхьыӡқәа иахьагьы урысшәала ахархәара рымоуп.

Аҵарауаҩ иазгәеиҭоит абарҭ аркьынаақәа:

ажәабжьтә ркьынаа (изъявительное наклонение) – *cvqоу*п, *сv*бз*і*оуп*;*

ахьыҧшратә ркьынаа (условное наклонение) – *cvq*азар*, сv*бз*і*азар;

ахьыҧшратә-зкратә ркьынаа (зависимое от условного) – *cvq*азаар*v*н, *сv*бз*і*азаар*v*н*;*

агәаҧхаратә ркьынаа (желательное наклонение) – *cvq*анда*, сv*бз*і*анда*;*

архьыҧшратә ркьынаа (сослагательное наклонение) – *cvq*азаарц́*v*, *сv*бз*і*азаарц́*v;*

азааигәаратә ркьынаа (призрачное наклонение) - *cvq*азща*, сv*бз*і*азща*;*

адҵаратә ркьынаа (повелительное наклонение) – у*qа*з, убз*і*аз;

П. К. Услар иазгәеиҭоит аҟаҵарбаҿы амапкратә форма аффикс м ала ишаарҧшу. Насгьы ари аффикс уажәтәи-иҟалаша аамҭақәа рҿы ажәа анҵәамҭаҿы ишгыло. Аҟаҵараба егьырҭ аамҭатә формақәа рҿы ажәа аҩнуҵҟа ишцәырҵуа:

уажәтәи-иҟалаша (настоящее-будущее): с*q*алуам*, сv*бз*і*ахуам*;*

ииасхьоу инагӡоу (прошедшее совершенное): с*q*амл*vj*т, *сv*бз*і*амх*vj*т*;*

ииасхьоу акрызхыҵуа инагӡоу (давнопрошедшее совершенное): с*q*амлац́т*, сv*бз*і*амхац́т*;*

ииасхьоу еилкаам (прошедшее неопределённое): с*q*амлазт*, сv*бз*і*амхазт*;*

ииасхьоу еиҧырҟьо (прошедшее прерванное): *сq*алуам*v*зт, *сv*бз*і*ахуам*v*зт*;*

ииасхьоу иҟамлаз (прошедшее несбывшееся): *сq*алашам*v*зт, *сv*бз*і*ахашам*v*зт*;*

ииасхьоу иаҧынгылоу (прошедшее упреждающее): с*q*амлац́*v*зт*, сv*бз*і*амхац́*v*зт*;*

иҟалаша еилкаау (будущее определенное): *сq*алар*v*м, *сv*бз*і*ахар*v*м*;*

иҟалаша еилкаам (будущее неопределенное): *сq*алашам*, сv*бз*і*ахашам*;*

азинамҭаратә аамҭа (запретительное): у*q*амлан*, бvq*амлан, убз*і*амхан, *бv*бз*і*амхан.

К. С. Шьаҟрыл иазгәеиҭоит Услар иҭиҵаауаз абызшәақәа инҭырҳәыцааны дышрызнеиуаз: «П. К. Услар всегда старался глубже вникнуть и основательно разобраться в тонкостях изучаемого языка. Об этой скрупулёзности говорит его объяснении разницы между абхазскими словами сыбзиахыуеит и сыбзианы сҟалуеит» (Шакрыл, 1985, с. 175).

«Объяснить разницу между сыбзиахыуеит и сыбзианы сҟалуеит не легко. Одна форма может заменить другую, но без сомнения между ними

существует некоторая разница. Вообще сыбзиахыуеит изображает более независимое от внешних обстоятельств действия, чем сыбзианы сҟалуеит … достаточно указать на существование этих сложных форм, которых для каждого глагола должно быть более сотни, что свидетельствует о чрезвычайном богатстве языка абхазского» (Услар, 1887, с. 37).

Аҟаӡарба ахцәажәара ашьҭахь П. К. Услар дырзыхынҳәуеит ахьыӡцынхәраҟәа. Еиҳа инҭкааны дырзааҭгылоит ахаҿытә арбагатә, азҵааратә хьыӡцынхәраҟәа. Иазгәеиҭоит: «Абри или ари есть собственно указательное, но употребляется и в виде местоимения личного 3-го лица для обозначения всякого рода существ, находящихся на глазах, под рукою, вблизи. Убри – для обозначения предметов, несколько более отдалённых. Абни или ани служит для обозначения предметов отдалённых» (Услар, 1887, с. 71).

Ахьыӡҟа далацәажәо, П. К. Услар иазгәеиҭоит аԥсуа бызшәаҿы ахьыӡҟаҟәеи аҟазшьарбаҟәеи ралагамҭаҿы ишгылоу апрефикс *а*. Иааирԥшуеит ахьыӡҟа арацәа хыԥхьаӡара шышьаҟәгылоу: жак – один заяц (к), ажакуа – зайцы *(*куа*)*. Иаликааүеит ауаҩытәыҩса икласси амаҭәар акласси арацәа хыԥхьаӡараҿы еиуеиԥшым анҵәамҭаҟәа шрыцло: -ҟәа*,* -цәа*, (*куа*,* ца*)*. Уи инамаданы ажәаҟәа аԥҳәыс анцәа, ауаа аҵарауаҩ изцәырыргоит азҵаараҟәа. П. К. Услар иҳәоит ажәа а*ńhv́ç (*аԥҳәыс) арацәа хыԥхьаӡараҿы ишацло амаҭәартә класс арабага ҟәа аћẹçаќуа. Ажәа Анца (Анцәа) аԥсуаа зегьы, аҟьырсианцәеи аԥсылманцәеи азаҵә хыԥхьаӡараҿы рхы ишадырхәо, аха ажәа ишамоу арацәа хыԥхьаӡара арбага. П. К. Услар иара убас иазгәеиҭоит амырҭаҭра ныҟәызго аԥсуаа ишырҳәо Анца дvуќуа. Ажәа аоҩv арацәа хыԥхьаӡараҿы ауаа ҳәа ишыҟало.

Ажәаҳәахәҭа аҟазшьарба еснагь ахьыӡҟа иашьҭанеиуеит иҳәоит П. К. Услар. Иазгәеиҭоит аиҿырԥшратә степен аҟазшьарбаҿы ажәаҟәа аџкvс*,* еіhа*,* аqара» рыла ишаарԥшу. *А*ҽ*v а* ҽада аџк*v́*с *jejhay*п. *А*ҽ*v* ахш *jejha і*шкуакоуп. *Аjе*ш́а *ааh*ш́а лаqара дvшкуакуам» (Авт. Аҽы аҽада аҵкыс иеиҳауп. *Аҽы* ахш иеиҳа ишкәакәоуп. Аиашьа аиаҳәшьа лаҟара дышкәакәам*)*. (Услар, 1887, с. 93-94).

Егьырҭ ажәаҳәахәҭаҟәа рыҟнытә ишьаҟәгыло аҟазшьарбаҟәа дрыхцәажәо, аҵарауаҩ иҳәоит: «Образование прилагательных из

существительных и глаголов составляет весьма занимательный вопрос, который я должен оставить без разрешения, по неимению достаточного запаса данных.

Ограничусь приведением нескольких примеров: сvцоуп (сыцәоуп) – сплю, аца (ацәа) – сон, ацаҩv (ацәаҩы) – сонливый, сыччуеjт (сыччоит) – смеюсь, аччара – смех, аччарху (аччархә) - смешной, аччаҩv (аччаҩы) – смешливый» (Услар, 1887, с. 95).

Аԥсуа бызшәаҿы аԥхьаӡара хьӡы аарԥшышьа дазааҭгыло П. К. Услар иазгәеиҭоит: «Разделение существ на разумныя и бессмысленныя, которое проследили мы в целой абхазской грамматике, сохраняется и для имён числительных. Действительно мы встречаем особый счёт для существ разумных; акv не может быть употреблено для человека и заменяется

через ašv, ꙩба через ꙩvųа, характеристика остальных чисел есть буква ꙩ, вероятно от ауаꙩv - человек» (Услар, 1887, с. 100).

П. К. Услар иусумҭаҿы иаагоуп иара убас алакәқәа, ашәақәа, ажәапҟақәа, аҳәамҭақәа. Аҵарауаꙩ изы ажәлар рҿапыцтә ҳәамҭақәа рҵакы дууп.

Урҭ иара изы хыҵхырҭан, цхыраагӡан абызшәа аҵаразы. «Образцы абхазских слов» захьӡу аусумҭаҿы апсуа фольклор ахьеизгоу ахәҭа алагамҭаҿы П. К. Услар иҳәоит: «Сказки, песни, поговорки, живущие в устах народных, составляют единственный, вполне надёжный, ничем посторонним не засоренный источник к изучению языка» (Услар, 1887, с. 103).

Арҵареи ааӡареи рызҵаарақәа ирызкуп аҵарауаꙩ истатиақәа «О распространении грамотности между горцами», «Предположение об устройстве горских школ», «О составлении азбук кавказских языков». Араҟа автор рапхьаӡа акәны ашьхарыуа школқәа рҿы арҵара асистема аиҿкаара далацәажәоит. Кавказтәи ажәларқәа рмилаҭтә ҷыдарақәа азгәаҭаны П. К. Услар арҵаратә план шьақәиргылоит.

Абызшәа – ажәлар рхаҭара гәыцә хадас иаманы изыпхьаӡоз аҵарауаꙩ, ипублицистикатә усумҭақәа рҿы иқәиргылон уи аамҭазы иактуалтәыз апроблемақәа: Кавказтәи ажәларқәа рзы ашколқәа раартра, аҵаꙩцәа рхатәы бызшәала аҵара рҵартә еипш аҭагылазаашьа рзапҵара, уҳәа уб иҵ.

П. К. Услар ашьхарыуа жәларқәа рырккаразы ашколқәа раартреи урҭ рбызшәақәа рыла аꙩышьеи апхьашьеи дырҵареи ахәҭаны ишипхьаӡоз, дагьшашьҭаз азгәаҭо З. М. Габуниа илыꙩуеит абас:

«Работы П. К. Услара, направленные на распространение горских школ, и высокая оценка им роли родного языка в просвещении народных масс свидетельствуют о дальновидности и прогрессивном характере его научной деятельности.

Традиции Услара проникнуты духом братства, «всечеловечества». Они столь же национальны, сколь и интернациональны (Габуниа, Г. Тирадо, 2010. с. 139).

П. К. Услар иусумҭа иахьагьы ахә ҳаракны иршьоит абызшәадырыꙩцәа зегьы. Уи иамоу аҭҵаарадырратә ҵакы ахаангьы иацәыӡуам.

Алитература

Габуниа З. М. Малочисленные языки в третьем тысячелетии и проблемы глобализации. Владикавказ, 2010, с. 139.

Гулия Д. И. Материалы по абхазской грамматике. Сухум, 1927, с. 3, 5.

Услар П. К. Этнография Кавказа. Языкознание. Абхазский язык. Тифлис, 1887, с. 5, 7, 8, 20, 37, 71, 93-94,95, 100,103.

Шакрыл К. С. Сухум. Труды, 1985, с. 173, 175.